

М.А. Маҳмудов , М.З. Раҳимов

АСОСҲОИ ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

**Китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 9-уми
мактабҳои таҳсилоти умумӣ**

**Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон
тавсия кардааст**

**Душанбе
«ОФСЕТ»
2009**

ББК – 67.99 (2точик) Я 72 74.266.7

М - 48

Маҳмудов М.А., Раҳимов М.З. Асосҳои давлат ва ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 9-уми мактабҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе: «Офсет», 2009. – 256 сах.

Муаллифон:

Маҳмудов М.А. – академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор (бобҳои 2, 3, 4, 11, 12)

Раҳимов М.З. – доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор (бобҳои 1, 5, 6, 7, 8, 9, 10)

Китоби дарсӣ ба хонандагон дар бораи соҳаҳои ҳуқуқи Тоҷикистон, аз ҷумла ҳуқуқи граждани, маъмурий, оилавӣ, ҷиноятӣ, меҳнатӣ, кишоварзӣ ва ғайра, инчунин роҳҳои таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумот медиҳад.

Китоби мазкур баробари дастури таълимии мактабҳои таҳсилоти умумӣ будан инчунин барои онҳое судманд хоҳад буд, ки ба омӯзиши ҳуқуқ таваҷҷӯҳи зиёд доранд.

ISBN 978-99947-62-10-1

© М.А. Маҳмудов, М.З. Раҳимов

© ҶДММ «Офсет», 2009

МУҚАДДИМА

Хонандагони ғиромӣ!

Китобе, ки шумо дар даст доред, давоми китоби дарсии «Асосҳои давлат ва ҳуқуқ» барои синфи 8-уми мактабҳои таҳсилоти умумӣ буда, дар асоси талаботи барномаи таълимӣ барои хонандагони синфи 9 навишта шудааст. Китоби мазкур ба шумо имконият медиҳад, ки донишҳои назариявии ҳудро оид ба соҳаҳои гуногуни ҳуқуқи даврони муосир васеъ намуда, такмил диҳед.

Китоб бо назардошти муқаррароти қонунгузориҳои ҷорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои гуногуни муносибатҳои ҷамъиятии кишвар ва бо истифода аз дастовардҳои муосири илми ҳуқуқ навишта шудааст. Дар он оид ба соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ, аз ҷумла ҳуқуқи гражданин, маъмурӣ, соҳибкорӣ, оилавӣ, меҳнатӣ, ҷиноятӣ, кишоварзӣ ва ғайра, инчунин доир ба таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ маълумот дода мешавад.

Донишҳои муҳимтарин мафҳумҳо ва мазмунҳои қонунгузориҳои амалкунанда, ки ба таври мушаххас дар соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ таҷассум ёфтаанд, вазифаи ҳар як фарди ҷомеа мебошад. Илова бар ин, ба таври муфассал аз худ намудани мафҳумҳо доир ба ҳуқуқу озодӣ, ўҳдадорӣ ва тарзҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон ба шахрвандон имконият медиҳад, ки дар ҳаёти ҳаррӯза худ аз ҳуқуқ ва озодиҳои дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муайяншуда хуб истифода бурда, барои татбиқи онҳо кӯшиш намоянд. Бояд гуфт, ки бе ташаккули шуури ҳуқуқӣ дар байни аҳоли риояи талаботи қонун ва дарки моҳияти ҳуқуқу ўҳдадорӣ аз ҷониби шахрвандон ғайриимкон мебошад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мўҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 апрели соли 2008 ин нуктаро чунин баён карданд: «Рушди давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ ба сатҳи дониш ва маърифати ҳуқуқии аҳоли вобастагии зиёд дорад. Барои беҳтар ба роҳ мондани тарбияи ҳуқуқии аҳоли зарурати таҳияву қабул кардани барномаи нави дарозмуддати мукамал ва ба таври самарабахш татбиқ намудани он ба миён омадааст.

Дар амалӣ намудани чунин барнома ва дигар ҳуҷҷатҳои то ба ҳол қабулшуда бояд ҳамаи рукнҳои ҳокимият, инчунин аҳзоби сиёсӣ иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, воситаҳои ахбори омма, муассисаҳои таҳсилоти олии, миёнаи касбӣ ва таҳсилоти умумӣ, зиёиён ва умуман аҳли ҷомеа ҳаматарафа ҷалб карда шаванд».¹

Мақсади ин китоби дарсӣ маълумот додан дар бораи масъалаҳои асосии соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ мебошад, ки мо бо онҳо дар ҳаёти ҳаррӯза сару кор мегирем. Дар кучое, ки мо ҳаёт ба сар набарем ва фаъолият нанамоем, бо масъалаҳои ҳуқуқӣ рӯбарӯ мешавем. Бинобар ин донишҷӯи асосҳои ҳуқуқ ба шаҳрвандон имконият медиҳад, ки на танҳо вазифаҳои ба зиммаи онҳо гузошташударо иҷро кунанд, балки дониши ҳудро васеъ намуда, барои дуруст фаҳмонидани мафҳумҳои ҳуқуқӣ озоидӣ, ӯҳдадорӣ, масъулияти шахсӣ, инчунин барои дар оянда мустақкам намудани тартиботи ҳуқуқӣ ва қонуният дар фаъолияти шаҳрвандон ва ташкилотҳо мусоидат намоянд.

Маълум аст, ки ҳуқуқи муосири тоҷик серсоҳа мебошад. Бинобар ин дар китоби дарсӣ оид ба соҳаҳои асосии ҳуқуқи Тоҷикистон маълумот дода шудааст. Роҷеъ ба дигар соҳаҳои ҳуқуқ – ҳуқуқи экологӣ, ҳуқуқи замин, ҳуқуқи мурофиавӣ-гражданӣ, ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ ва ғайра хонандагонро зарур аст, ки аз маводи иловагӣ, яъне қонунҳои амалкунанда, китобҳои ҳуқуқӣ, ки аллакай нашр шудаанд, истифода намоянд ва ҳангоми ба вучуд омадани нофаҳмиҳо ба муаллимони муроҷиат намоянд.

Китоби дарсӣ аз 12 боб иборат буда, ҳар як боб аз саволҳои санҷишӣ иборат мебошад, ки ба хонанда имконияти аз худ намудани мавзӯҳои фароҳам меорад. Он инчунин ба муаллимони фанни асосҳои давлат ва ҳуқуқ дар амалӣ намудани фаъолияти касбияшон мусоидат хоҳад кард.

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҷумҳурият. 26 апрели соли 2008, № 52 «21409».

БОБИ I. ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ

§ 1. Мафҳуми ҳуқуқи граждани, сарчашмаҳо ва принципҳои он

Ҳуқуқи граждани ҳамчун соҳаи мустақил дар низоми ҳуқуқ мавқеи муҳимро ишғол намуда, аз дигар соҳаҳо бо доираи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва тарзи танзими онҳо фарқ мекунад. Фанни ҳуқуқи граждани муносибатҳои молумулкӣ ва муносибатҳои шахсии гайримолумулкии ба онҳо алоқамандро меомӯзад. Ҳуқуқи граждани муносибатҳои молумулкиеро меомӯзад, ки аксаран хусусияти пулию молӣ доранд ва қисмати маҳдуди онҳо дар асоси истифодабарии бемузд (ройгон) ба вучуд меоянд.

Шаҳрвандон дар ҳаёт барои қонунгардонидани талаботи худ ҳамеша ба муносибатҳои граждани дохил мешаванд. Чунин муносибатҳо дар байни шаҳрвандон, шаҳрвандон ва ташкилотҳо, инчунин дар байни ҳуди ташкилотҳо ба вучуд меоянд. Шаҳрвандон ҳамчун иштирокчиёни муносибатҳои граждани талаботи худро бо роҳи дохил шудан ба муносибатҳои хариду фурӯш, боркашонӣ, амонатнигоҳдорӣ, қарз, хариду фурӯши манзил ва ғайра қонун мегардонанд.

Масалан, агар дар бозор шаҳрванд Толиб Ҷамол мева ё сабзавот харад, он гоҳ муносибати ӯ ва фурӯшанда ба воситаи шартномаи хариду фурӯш анҷом дода мешавад. Агар Толиб аз мағоза нон, қанд, чой ва дигар маҳсулот харад, он гоҳ муносибати граждани дар байни шаҳрванд ва тоҷир ё ташкилоти савдо ба вучуд меояд.

Муносибатҳои молумулкӣ дар байни ташкилотҳо ва иттиҳодияҳо низ ба вучуд меоянд. Онҳо доир ба фиристодани молу маҳсулот, сохтани бино, боркашонӣ, хариду фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ва ғайра сурат мегиранд. Ҳуқуқи граждани муносибатҳои шахсии гайримолумулкии бо молу мулк зич алоқамандро низ ба танзим медиарорад. Ин муносибатҳо

доир ба эҷод намудани асарҳои илмӣ, адабиёт, санъат, ихтироот, навоарӣ ва ғайра ба вучуд меоянд. Дар баробари ин, муносибатҳои шахсии гайримолумулкии ба молу мулк алоқаманд набуда низ масъалаи муносибатҳои ҳукуки граждани мебошанд: ном, шаъну шараф, қадру қимат ва амсоли онҳо. Мувофиқи моддаи 174 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳрванд ва ташкилот ҳақ доранд ба воситаи суд талаб кунанд, ки маълумоти шаъну шарафи онро бадномкунанда рад карда шаванд.

Ҳамин тариқ, ҳукуки граждани муносибатҳои молу мулкӣ ва шахсии гайримолумулкиро ба танзим медарорад, ки дар байни иштирокчиёни зерини муносибатҳои ҳукуки граждани ба вучуд меоянд:

а) шаҳрвандон; б) шаҳрвандон ва ташкилотҳо (иттиҳодияҳо); в) ташкилотҳо (иттиҳодияҳо).

Шаҳрвандон ва ташкилотҳо ба ҳамаи ин муносибатҳо озодона ва бо ихтиёри худ дохил мешаванд. Бинобар ин, хусусияти фарқкунандаи муносибатҳои ҳукуки граждани дар он ифода меёбад, ки иштирокчиёни онҳо ба яқдигар тобеъ нестанд. Тарафҳо ҳуқуқ ва ўҳдадорихи худро дар асоси баробарӣ ва дар доираи қонуни шартнома амалӣ менамоянд.

Муносибатҳои граждани дар асоси принципҳои муайян ба танзим дароварда мешаванд, ки онҳо асос ва самтҳои моҳиятан муҳими онҳоро ифода мекунанд. Принципи озодии шартнома, дахлнопазирии моликият, роҳ надодан ба худсарона даҳлат намудан ба ҳуқуқҳои шахсӣ, баробарии субъектҳо, озодона интиҳоб намудани қоидаи рафтори худ ва ғайра аз ҷумлаи принципҳои муносибатҳои граждани мебошанд. Асосҳои бавучудоии ҳуқуқ ва ўҳдадорихи тарафҳои муносибатҳои граждани аҳд, шартнома, эҷоди асарҳои илмӣ, адабиёт ва санъат, расонидани зарар ба шахси дигар ва ғайра мебошанд.

Танзими муносибатҳои ҳукуки граждани дар асоси қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал бароварда мешавад. Сарчашмаи танзими онҳо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қисмҳои 1, 2 ва 3 Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи ҳукуки ис-

теъмолкунандагон», «Дар бораи ҳукуки муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он», «Дар бораи ичора» ва ғайра мебошанд.

§ 2. Субъектҳои ҳукуки граждани

Иштирокчиёни муносибатҳои ҳукуки гражданиро субъектҳои он меноманд. Субъектҳои ҳукуки граждани шаҳрвандон, шахсони ҳуқуқӣ (ташкилотҳо), Ҷумҳурии Тоҷикистон ва воҳидҳои марзию маъмурии шуда метавонанд. Тахти мафҳуми шаҳрвандон – шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд фаҳмида мешаванд.

Шаҳрвандон ҳамчун иштирокчиҳои муносибатҳои ҳукуки граждани дорои қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунӣ мебошанд. **Қобилияти соҳиби ҳуқуқ ва ӯҳдадорихи граждани буданро қобилияти ҳуқуқдории граждани меноманд.** Чунин қобилият мувофиқи қонун барои ҳамаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон баробар эътироф карда мешавад. Қобилияти ҳуқуқдории шаҳрванд аз лаҳзаи таваллуди ӯ оғоз меёбад ва баъд аз вафоташ қатъ мегардад. Аз ин нуқтаи назар, баробари калонсолон наврасон низ дорои қобилияти ҳуқуқдорӣ мебошанд. Ҳар як шаҳрванд метавонад соҳиби молу мулк бошад, аз бинои истиқоматӣ истифода барад, мерос гирад ва молу мулкашро васият намояд, соҳиби ҳуқуқи муаллифи асарҳои илмӣ, адабиёт ва санъат, инчунин соҳиби дигар ҳуқуқҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ бошад. Ноболиги то синни 18-сола метавонад соҳиби хона, мошин, яхдон, амонат дар бонкҳо бошад. Вале ба истиснои ҳолатҳои муайяннамудаи қонун ҳуқуқи фуруҳтан, иваз намудан, тўхфа кардан ва амсоли онҳоро то расидан ба синни муайян (балоғат) надорад. Барои ин соҳиби қобилияти амалкунӣ будан лозим аст. **Бинобар ин, қобилияти ҳуқуқдориро аз қобилияти амалкунии граждани фарқ бояд кард.**

Қобилияти амалкунии граждани гуфта қобилияти бо ҳаракатҳои худ ба даст овардани ҳуқуқҳои граждани ва барои худ ба вуҷуд овардани ӯҳдадорихи гражданиро меноманд. Шаҳрванд метавонад молу мулк, хона, яхдон ва дигар ашёро барои моликияти шахсии худ харад. Дар чунин сурат ӯ дорои

хуқуқ ба молу мулк мегардад ва агар онро барои истифодаи муваққатӣ ба шахсони дигар диҳад, он гоҳ хуқуқ ва ӯҳдадории худро тағйир медиҳад. Ва дар сурати фурухтани молу мулки худ хуқуқи соҳибмулкии худро қатъ мегардонад. Дорои қобилияти амалкунии хуқуқ будан натавонад қобилияти ба амал баровадани хуқуқ ва ӯҳдадориро, балки ҷавобгарӣ барои хуқуқвайронкунии гражданиро низ дар бар мегирад. Зеро шаҳрванде, ки ба балоғат расидааст, барои тамоми амалиёти зиддиҳуқуқонаш шахсан ҷавобгар мебошад. Қобилияти амалкунии граждани баробари ба балоғат расидан, яъне аз синни 18-солагӣ пайдо мешавад. (моддаи 22 Кодекси граждани). Вале дар мавридҳои, ки шаҳрванд то синни 18-солагӣ ба никоҳ медарояд, қобилияти амалкунӣ дар ҳаҷми пуррааш аз вақти ба никоҳ даромадан пайдо мешавад. Ҳамзамон бо ин, дар мавриди эмансипатсия, яъне ҳангоме, ки нобилиғ ба синни 16-солагӣ расида, тибқи тартиботи меҳнатӣ, аз ҷумла аз рӯи қарордод кор кунад ё бо ризоияти волидайн, фарзандхондагон ё парастор ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шавад, он гоҳ барои ӯ қобилияти пурраи амал қардан эътироф мешавад. Бояд қайд кард, ки ҳаҷми қобилияти амалкунии шаҳрвандон ба синну соли онҳо вобаста мебошад. Вобаста ба ҳамин шаҳрвандон ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд.

1. Шаҳрвандоне, ки қобилияти пурраи амалкунӣ доранд. Чунин қобилият аз синни 18-солагӣ пайдо мешавад.

2. Қобилияти амалкунии нобилиғони синни аз 14 то 18-сола. Онҳо дорои қобилияти амалкунии нопурра мебошанд. Нобилиғон дар чунин синну сол хуқуқи бастанӣ аҳдхоро бо ризоияти падару модар (фарзандхондагон) ё парасторон доранд. Вале онҳо хуқуқ доранд, ки бастанӣ аҳдҳои хурди маиши барои онҳо безарарро анҷом диҳанд. Чунин амалиёти онҳо барои қонунгардонидани талаботи моддӣ ё маънавияшон равона карда шуда, дар ҳаҷми маблағи пулии наҷдандон қалон баста мешавад. Дар баробари ҳамин нобилиғони аз синни 14 то 18-сола метавонанд мустақилона музди кор ё стипендияи худро ихтиёрдорӣ намоянд, хуқуқҳои муаллифро ба асарҳои илм, адабиёт ва санъат, ихтироот, навоҳарӣ ва кашфиёт ба амал бароранд. Дар чунин ҳолат ихтиёрдорӣ наму-

Ҳукуқи гражданӣ

дани музди кор ва стипендияро аз ихтиёрдорӣ намудани молу мулк, ки аз чунин воситаҳо ба даст дароварда шудааст, фарк бояд кард. Зеро ҳукуқи ихтиёрдорӣ намудани молу мулк ба ноболиғ дар асоси ризоияти падару модарон ё парасторон дода мешавад. Риоя накардани чунин тартиб боиси безътибор ҳисобидани аҳд меғардад. Зеро мувофиқи моддаи 200 Кодекси гражданӣ суд метавонад аҳдеро, ки ноболиғи аз 14 то 18-сола бе ризоияти падару модарон, ба фарзандӣ қабулкардагон ё нигоҳубинкунандагон бастаанд, бо даъвои падару модарон ё парасторони онҳо безътибор эътироф намояд.

Агар ноболиғи аз синни 14 то 18-сола музди кор ё стипендияшро беҳуда ва бар зарари манфиати худ сарф намояд, он гоҳ мақомоти нигоҳубинкунанда метавонанд ҳукуқи ноболиғро оид ба мустақилона ихтиёрдорӣ намудани музди кор ё стипендия маҳдуд кунанд ё аз чунин ҳуқуқ тамоман маҳрум намоянд. Ин вазифаро шӯъбаҳои ҳокимияти иҷроияи ноҳияи ҷои истиқомати ноболиғ иҷро карда метавонанд.

3. Ноболиғони ба синни 14 нарасида ҳуқуқи баستاني аҳдҳои хурди маиширо доранд. Чунин аҳдҳо одатан бо ризоияти падару модарон (фарзандхондагон) ё васиён ва аз ҳисоби маблағҳои пулии онҳо баста мешаванд. Вале онҳо ҳуқуқ доранд, ки ба бонкҳои тичоратӣ амонат гузоранд ва онро ихтиёрдорӣ намоянд. Ноболиғони то синни 14-сола барои баستاني дигар намуди аҳдҳо ҳуқуқ надоранд. Аҳдҳоро аз номи онҳо падару модарон ё васиҳо мебаранд. Ҳама гуна аҳдҳои, ки ноболиғони то синни 14-сола (ба ғайр аз аҳдҳои хурди маишӣ) бастаанд, мувофиқи моддаи 197 Кодекси граждани безътибор мебошанд. Тарафи қобили амал, ки дидаю дониста бо ноболиғ чунин аҳдро бастааст, ӯҳдадор аст ба тарафи дигар ҳаққи хароҷот, товони молу мулк талафшударо ҷуброн намояд.

§ 3. Мафҳум, аломат ва намудҳои шахси ҳуқуқӣ

Ташкилоте, ки дар моликият, ҳуқуқи пешбурди хоҷагӣ ва ҳуқуқи оперативии идоракунии молу мулк алоҳида дорад, аз рӯи ӯҳдадориҳои худ ба ин молу мулк масъулият дорад, метавонад аз номи худ ҳуқуқҳои молумулкӣ ва шахсии ғайри молумулкиро ба даст оварад ва амалӣ намояд, ӯҳдадорӣ гирад, дар суд даъвогар ва ҷавобгар бошад, ҳамчун шахси ҳуқуқӣ эътироф карда мешавад (моддаи 48 Кодекси граждани). Шахсони ҳуқуқӣ вазифа ва функцияи худро ҳамчун субъекти муносибатҳои граждани ба амал мебароранд. Корхона ва ташкилотҳои давлатӣ, инчунин ташкилотҳои тичоратӣ ва ғайритичоратӣ, кооперативҳои истеҳсолӣ, иттиҳодияҳо, иттифокҳо ва амсоли онҳо ба сифати шахси ҳуқуқӣ баромад меkunанд. Барои шахси ҳуқуқӣ эътироф шудан ташкилот бояд дорои аломатҳои муайян бошад. Ин аломатҳо чунинанд:

а) ягонагии ташкилӣ. Ҳар як шахси ҳуқуқӣ аз коллективи меҳнатӣ иборат буда, сохтори муайяни дохилӣ (қисми таркибӣ, филиал ва ғайра) дорад, тартиби идоракунии, истифодабарии молу мулк, фаъолияташро мувофиқи оиннома ва шартномаи таъсисдиҳӣ ба роҳ мемонад. Ҳамаи ин якҷоя ягонагии ташкилии шахси ҳуқуқӣ мебошад.

б) *молу мулки алоҳида доштан*. Шахсони ҳуқуқӣ молу мулк, ашё, маблағҳои пулӣ, сахмия, тавозун ва бароварди мустақил доранд, ки асоси иқтисодии фаъолияти онҳо мебошанд.

в) *ҷавобгирии мустақили молумулкӣ*. Дорои чунин аломат будан аз мустақилияти молумулкии шахси ҳуқуқӣ ҳосил мешавад. Барои ӯҳдадорие, ки шахси ҳуқуқӣ дорад, ҳуди ӯ ҷавобгар мебошад. Вай ин ӯҳдадориро дар назди қарздиҳанда аз ҳисоби воситаҳои худ иҷро менамояд.

г) *дар муомилоти граждани аз номи худ баромад кардан*. Ҳар як шахси ҳуқуқӣ дорои ном, маркаи истеҳсоли ва нишонаи молӣ мебошад. Дар муомилоти граждани аз номи худ иштирок намудан ба шахси ҳуқуқӣ имконият медиҳад, ки ҳуқуқҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкиро ба даст дарорад, ӯҳдадориҳоро ба ҷо оварда, дар суд, суди ҳакамӣ даъвогар ё ҷавобгар бошад.

Ҳамаи чор аломати номбаршуда дар ягонагӣ ҳуқуқ медиҳад, ки ин ва ё он ташкилот шахси ҳуқуқӣ эътироф карда шавад. Шахсони ҳуқуқӣ дорои қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунӣ мебошанд. Қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии шахси ҳуқуқӣ дар як вақт ба вучуд омада ва дар як вақт катъ мегардад. Қобилияти ҳуқуқдории шахси ҳуқуқӣ аз мавриди ба қайд гирифтани оиннома ё шартномаи таъсиси ӯ ба вучуд меояд.

Қобилияти ҳуқуқдории шахси ҳуқуқӣ умумӣ ва махсус мешавад. Қобилияти ҳуқуқдории умумӣ характери истисноӣ дошта, танҳо ба ташкилотҳои тичоратии ғайридавлатӣ татбиқ мегардад. Қобилияти ҳуқуқдории махсус ба ташкилотҳои тичоратии давлатӣ ва ташкилотҳои ғайритичоратӣ дахл дорад. Шахси ҳуқуқӣ ба воситаи амалҳои худ ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои гражданиро ба даст меоварад, онҳоро тағйир медиҳад, амалӣ ва иҷро менамояд, ки ин мазмуни қобилияти амалкунии онро ташкил медиҳад. Шахсони ҳуқуқӣ вобаста ба шакли моликият ба давлатӣ ва ғайридавлатӣ (хусусӣ) ҷудо мешаванд. Ба шахсони ҳуқуқии давлатӣ корхонаҳои воҳид ва махсуси давлатӣ дохил мешаванд.

§ 4. Ҳукуки моликият

Ҳукуки моликият қисми муайяни муносибатҳои молумулкиро ба танзим медарорад. Муносибатҳои мазкур хусусияти иродавӣ дошта, аз тарафи меъёрҳои ҳукуқӣ ба танзим дароварда мешаванд. Низоми меъёрҳои ҳукуқӣ аз тарафи давлат бо мақсади танзими муносибатҳои молумулкӣ муқаррар карда мешавад. Меъёрҳои ҳукуқӣ тарзи тааллуқ доштани объектҳои моддӣ, ба соҳибмулкӣ даровардани онҳо, имконияти истифода ва ихтиёрдорӣ намудани молу мулкро ба тартиб медароранд. Муносибатҳои, ки доир ба ҳукуки моликият ба вучуд меоянд, тавассути Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси граждани ва дигар санадҳои меъёрии ҳукуқӣ ба танзим дароварда мешаванд. Мутобиқи моддаи 232 Кодекси граждани ҳукуки қонунан эътирофгардида ва хифзшавандаи субъект дар хусуси бо салоҳияти худ соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ намудани молу мулк ба ӯ тааллуқдошта, яъне ҳукуки молумулкӣ мебошад.

Ба сифати субъекти ҳукуки моликият инҳо баромад карда метавонанд: давлат, шахрвандон, ташкилотҳои тичоратӣ ва ғайритичоратӣ, аз ҷумла ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, иттиҳодияҳо, давлатҳои хориҷӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ, шахсони ҳукуқӣ ва шахрвандони хориҷӣ.

Се ваколат ё ҳукуке, ки қонун ба соҳибмулк додааст, мазмуни ҳукуки моликиятро ташкил медиҳад, аз ҷумла: **доштан, истифода бурдан ва ихтиёрдорӣ намудани молу мулк.**

Ҳукуки доштан – маънои амалан дар дасти шахс будани молу мулкро дорад. Ваколати доштан – имконияти аз рӯи қонун дар назди худ нигоҳ доштан ва соҳиби молу мулк буданро дорад. Ҳамчун қоида соҳиби молу мулк соҳибмулк шуда метавонад. Вале ҳукуки доштан метавонад ба шахси дигар ҳам тааллуқ дошта бошад. Вай мумкин қонунӣ ва ғайриқонунӣ шавад. Агар молу мулк дар асоси шартнома ё қонун ба каси дигар тааллуқ дошта бошад, он гоҳ қонунӣ мешавад. Ва агар дигар шахс молу мулкро бе асоси қонунӣ ва шартномавӣ гирифта бошад, он гоҳ ғайриқонунӣ мешавад. Масалан, агар як шахс ба хонаи шахси дигар бе рухсати соҳиб-

Хамин тавр, ба моликияти хусусӣ метавонад ҳама гуна молу мулк, ба ғайр аз шаклҳои алоҳидаи молу мулк, ки мутобиқи санадҳои қонунӣ наметавонанд марбут ба шахрвандон ё шахсони ҳуқуқӣ бошанд, дохил шавад. Давлат баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад (моддаи 12 Конституция).

Молу мулк мумкин аст таҳти моликияти ду ё якчанд шахс қарор дошта бошад, ки дар чунин ҳолат он моликияти умумии шахсони зикршуда ба ҳисоб меравад. Асоси бавҷудоии моликияти умумиро мерос, ақди никоҳ, ташкили хоҷагии деҳқонӣ, хусусигардонӣ, якҷоя сохтани хона ва ғайра ташкил медиҳад. Ду намуди моликияти умумӣ мавҷуд аст. Моликияти ҳиссагӣ ва якҷоя. Моликият ҳамон вақт ҳиссагӣ эътироф карда мешавад, ки агар саҳми ба ҳар як иштирокчӣ тааллуқдошта маълум бошад. Агар саҳми ба ҳар як иштирокчӣ тааллуқдошта дар моликият пешакӣ маълум набошад, чунин моликият моликияти якҷоя эътироф карда мешавад.

Моликияти умумӣ ба молумулк ҳиссагӣ мебошад, ба ғайр аз ҳолатҳое, ки қонун ба ин молу мулк ташкил намудани моликияти умумиро иҷозат медиҳад.

Ба даст овардани моликият бо роҳҳои аз нав тайёр кардани ашё, коркард, пайдо кардани ҳуқуқи моликият ба молу мулкҳои бесоҳиб, ашёи ёфтшуда, ҳайвоноти беназорат, ганчина, сохтмони худсарона, милликунонӣ, хусусигардонӣ, мерос, мусодира, бастанӣ шартнома, харидани амвол ва ғайра мумкин аст.

Ҳуқуқи моликият ҳангоми аз ҷониби соҳибмулк ба ихтиёрдории шахси дигар гузоштани молу мулк, даст кашидани соҳибмулк аз ҳуқуқи моликият, нобуд ё вайрон шудани амвол, вафоти соҳибмулк, қатъ шудани ғайриқонунии шахси ҳуқуқӣ, инчунин дар ҳолатҳои маҷбуран гирифтани молу мулкҳои соҳибмулк, ба монанди мусодира, реквизиция, харидани сарватҳои фарҳангӣ ё таърихӣ бесарусомон нигоҳдошташаванда ва ғайра қатъ мегардад.

Дар сурати молу мулкҳои шахси дигарро ғайриқонунӣ соҳиб шудан ё мамониат расонидан дар бобати ба амал баровардани ҳуқуқи соҳиби он соҳибмулк метавонад ба воситаи суд ё суди ҳакамӣ ҳимояи ҳуқуқҳои худро талаб намояд.

§ 5. Мафҳум ва шакли аҳдҳо

Амали шахрвандон ва ташкилотҳо, ки барои ба вучуд омадан, тағйир додан ё қатъ намудани ҳуқуқ ва ӯҳдадорихои граждани равона карда шудааст, аҳд номида мешавад. Барои он, ки аҳд оқибати ҳуқуқи ба он равона кардашударо ба вучуд оварад, вай бояд эътиборнок бошад. Дар қонун якчанд талабот пешбини шудааст, ки ҳар як аҳди басташудаи субъектҳои ҳуқуқи граждани бояд ба онҳо мувофиқ бошад. Якум, тарафҳое, ки аҳдро мебанданд, бояд қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунӣ дошта бошанд. Дуюм, аҳди басташуда бояд ба талаботи қонун ҷавоб диҳад. Аҳде, ки ба талаботи қонун ҷавоб наме диҳад, безътибор мебошад. Сеюм, ирода ва шакли ифода намудани он бояд ба ҳамдигар мувофиқ бошад. Аҳд бояд бо хоҳиши тарафҳо бо роҳи фиреб ва маҷбурӣ не, балки ихтиёран баста шуда бошад. Чорум, шакли қонунӣ бастанӣ аҳдҳо бояд риоя гардад.

Тарзи ифодаёбии иродаи тарафҳо бояд дар шакли муайян дарҷ гардад. Вобаста ба ҳамин, аҳдҳо ба шакли шифоҳӣ ва хаттӣ баста мешаванд. Аҳдҳое, ки дар лаҳзаи баста шуданашон ба иҷро мерасанд, сарфи назар аз ҳаҷми маблағ ба тариқи шифоҳӣ баста мешаванд. Аҳдҳо хаттӣ, оддӣ ва нотариалӣ мешаванд. Аҳдҳои байни ташкилотҳо, инчунин шахрвандон ба тарзи оддӣ хаттӣ баста мешаванд.

Дар мавриди баъзе намуди аҳдҳо қонунгузор ба тариқи нотариалӣ бастанӣ онҳоро ҳатмӣ мешуморад, масалан, тӯҳфаи молумулки ғайриманқул ба таври нотариалӣ баста шуда, ба қайди давлатӣ гирифта мешавад.

Агар шахрванд дар натиҷаи нуқси ҷисмонӣ, беморӣ ё бо ҷон сабаби дигар бо дасти худ имзо карда натавонад, дар ин сурат бо супориши ӯ аҳдро метавонад дигар шахрванд имзо кунад. Имзои шахси мазкурро бояд ташкилоте, ки шахрванди аҳдкунанда дар он кор мекунад ё меҳонад ё маъмурияти табобатхона, ки ӯро муолиҷа мекунад ё худ мақомоти нотариалӣ тасдиқ кунад. Риоя накардани шакли дар қонун пешбинишуда боиси безътибории аҳду поймон мегардад, агар чунин оқибат бевосита дар қонун зикр шуда бошад.

§ 6. Шартнома ва намудҳои он

Дар ҳаёт шахрвандон ва ташкилотҳо ба муносибатҳои гуногун дохил мешаванд, ки одатан ба иродаю хоҳиши онҳо вобаста аст. Ин муносибатҳо дар асоси созиши дутарафа ба миён омада ва бо роҳи бастанӣ шартнома ба танзим дароварда мешавад.

Шартнома гуфта созиши ду ё якчанд шахсро меноманд, ки боиси муқаррар кардан, тағйир ёфтани ё қатъ гардидани ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳои граҷданӣ мегардад. Шартнома амалиёти бошӯронаи тарафҳо буда, дар он иродаи ҳар ду тараф ифода меёбад. Чунин шакли ифодаёбии иродаи тарафҳо ихтиёрӣ буда, ба ҳеҷ гуна маҷбурият асос намеёбад. Масалан, шартномаи хариду фурӯши молу мулк дар мағоза боиси ба вучуд омадани ҳуқуқ ва ўҳдадорӣ барои харидор ва фурӯшанда мегардад. Зеро харидор ҳуқуқ дорад, ки моли дилхоҳашро талаб намояд ва дар навбати худ ўҳдадор аст, ки арзиши онро диҳад, Фурӯшанда бошад ҳуқуқ дорад арзиши молро аз харидор талаб намояд ва дар навбати худ ўҳдадор аст молро ба харидор диҳад. Агар дар вақти хариду фурӯши мол доир ба кам ё зиёд кардани нархи мол дар байни тарафҳо созиш ба миён ояд, он гоҳ ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳои тарафҳо тағйир меёбад. Баробари ба харидор гузаштани ҳуқуқи соҳибмулкӣ мол ва ба фурӯшанда додани арзиши он ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳои тарафҳо қатъ мегардад. Дар ҳамин асос мақсад аз дохил шудан ба муносибатҳои шартномавӣ қонеъ гардонидани талаботи моддӣ ва маънавӣ иштирокчиёни муносибатҳои шартномавӣ мебошад. Маҷмӯи шарту шароит, ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳои мушаххаси тарафҳоро мазмуни шартнома, аз ҷумла шумора, сифат, мӯҳлат ва ғайра ташкил медиҳад. Ва дар вақти бастанӣ шартнома тарафҳо бояд ризоияти худро доир ба онҳо изҳор намојанд. Дар сурати ба вучуд наомадани созиш дар байни тарафҳо шартномаи басташуда эътироф карда намешавад. Шартномаҳо метавонанд яктарафа ва дутарафа, муздноқ ва бемуз, пешакӣ, оммавӣ, ҳамроҳшавӣ ба ғоидаи шахси сеюм ва ғайра шаванд. Шартномаҳо вобаста аз тақсими ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳо дар байни иштирокчиҳои онҳо ба яктарафа ва дутарафа ҷудо

мешаванд. Дар шартномаҳои яктарафа як тараф фақат ҳуқуқ дорад ва тарафи дигар фақат ӯҳдадорӣ дорад. Масалан, мувофиқи шартномаи қарз қарздиҳанда ҳуқуқи талаб қардани молу мулки ба қарз додашударо дорад ва қарзгиранда ӯҳдадор аст, ки чизи ба қарз гирифтаашро баргардонад. Дутарафа будани шартнома дар он ифода меёбад, ки ҳар ду тараф нисбат ба якдигар дорои ҳуқуқ ва ӯҳдадорӣ мебошанд.

Шартнома ҳамон вақт муздноқ мешавад, ки амалиёти як тараф ҳатман ҷавоби молу мулки амалиёти тарафи дигарро талаб намояд. Аксарияти шартномаҳои ҳуқуқи граждани – шартномаҳои маҳсулотсупорӣ, боркашонӣ, хариду фурӯш ва ғайра муздноқ мебошанд. Дар шартномаҳои бемуз бошад, амалиёти як тараф боиси ҷавобан қонест гардонидани талаботи молумулки тарафи дигар намегардад. Масалан, шахси тӯхфақунанда ба ивази тӯхфааш чизе намегирад ё дар шартномаи бемузди истифодаи китоб дар китобхонаҳо, аз ҷумла дар китобхонаи мактаб ҳеҷ гуна муз муайян карда нашудааст.

Шартномаҳоро ба шартномаҳои пешакӣ, оммавӣ ва ҳамроҳшавӣ чудо менамоянд. Шартномаи пешакӣ тарафҳоро ӯҳдадор менамояд, ки дар оянда ҳангоми додани молумулк, иҷрои қор ё расонидани хизмат дар асоси шартҳои дар шартномаи пешакӣ нишондодашуда шартнома банданд. Чунин шартнома дар шакли ҳаттӣ баста мешавад.

Шартномаи оммавӣ чунин шартномаест, ки аз ҷониби ташкилоти тичоратӣ баста шуда, дар он ӯҳдадорӣ ташкилот оид ба фурӯши мол, иҷрои қор ё расонидани хизмат муайян карда мешавад. Чунин муносибатҳо оид ба савдои чакана, таъминоти барқ, оид ба мусофиркашӣ ба воситаи нақлиёти истифодаи умум, хизматрасонии алоқа, тиббӣ ва ғайра ба вучуд омада, вобаста ба хусусияти фаъолияти ташкилот нисбат ба ҳар як муҷриятқунанда анҷом дода мешавад.

Шартномаи ҳамроҳшавӣ чунин шартномаест, ки шартҳои онро як тараф дар шакли тавсия ё дигар шакли стандартӣ пешниҳод менамояд ва онро тарафи дигар танҳо бо роҳи пурра ҳамроҳ шудан ба шартномаи пешниҳодгардида қабул мекунад, ба мисли шартномаи ҳамлу нақл, пудратӣ, маишӣ, қиро ва ғайра.

Шартномаи ба манфиати шахси сеюм басташуда чунин намуди шартнома мебошад, ки ҳуқуқи дар шартнома пешбинишудаи талабқуниро шахсе ба даст меорад, ки дар бастанӣ шартнома иштирок намекунад. Фақат дар сурати аз ҳуқуқҳои ба ӯ додашуда даст кашидани шахси сеюм, шахси шартномабаста метавонад аз он истифода барад, агар ба моҳияти шартнома муҳолиф набошад. Масалан, аз рӯи шартномаи суғурта дар сурати вафоти шахси суғуртакардашуда шахси сеюм метавонад, ки додани маблағи суғуртаро аз ташкилоти суғурта талаб намояд.

Тағйир додан ва қатъ кардани шартнома танҳо бо ризоияти тарафҳо ба амал бароварда мешавад. Дар ҳолатҳои аз иҷрои шартнома, қисман ё пурра даст кашидани як тараф агар ин ғуна дасткашӣ бо қонун ё шартнома иҷозат дода шуда бошад, шартнома тағйирёфта ё қатъшуда эътироф карда мешавад. Дар чунин ҳолат қарори суд талаб карда намешавад. Дар ҳолатҳое, ки дар шартнома ё қонун имконияти тағйир додан ва қатъ намудани шартнома пешбинӣ нашуда бошад, шартнома метавонад бо талаби яке аз тарафҳо бо қарори суд ва танҳо дар ҳолатҳои зерин тағйир дода ё қатъ карда шавад:

- 1) хангоми шартномаро ба таври назаррас вайрон кардани тарафи дигар;
- 2) хангоми ба таври назаррас тағйир ёфтани ҳолат;
- 3) дар дигар ҳолатҳое, ки дар Кодекси граждани, қонунҳои дигар ё шартнома пешбинӣ шудаанд.

Ба таври назаррас вайрон кардани шартнома чунин маънӣ дорад, ки ба тарафи дигар аз ин зиён расида, ӯро аз умеди ба даст овардани нафъи зиёде маҳрум месозад, ки хангоми бастанӣ шартнома дар назар дошта шуда буд.

Тағйир ёфтани ҳолат ҳамон вақт назаррас эътироф карда мешавад, ки агар тарафҳо онро оқилона дар шартнома пешбинӣ карда метавонистанду шартнома умуман баста намешуд ё он ба шартҳои то андозае фарқкунанда баста мешуд. Масалан, барои бекор кардани шартномаи иҷораи бино метавонад заминчунбӣ асос шавад, ки дар натиҷаи он бинои ба иҷора гирифташуда чунон зарар дидааст, ки дар натиҷаи он истифодаи бино аз рӯи таъинот номумкин мебошад. Дар чунин ҳолат

ичорадех ва ичорагир бояд оид ба пеш аз мӯҳлат қатъ намудани шартномаи ичора ризоият диҳанд.

Ҳамин тавр, дар ҳолатҳои истисноии ба манфиати ҷамъият муҳолиф будан ё ба тарафҳо зарар расидан, ки боиси ҳарочоти бештари барои иҷрои шартнома зарурӣ мегардад, баъди тағйири шартҳои аз тарафи суд муайяншуда бекор кардани шартнома бо сабаби ба таври назаррас тағйир ёфтани ҳолат мумкин аст.

Тавре ки дар боло қайд кардем, дар ҳолатҳои дар дигар қонунҳо ё шартнома пешбинишуда шартномаро тағйир додан ё бекор кардан мумкин аст. Чунончи, тибқи моддаи 70 Кодекси манзил агар ичорагир, аъзои оилаи ӯ ё дигар шахсоне, ки бо онҳо зиндагӣ мекунанд, мунтазам хонаи истиқоматиرو вайрон ё хароб намоянд, ичорадех метавонад бо тартиби судӣ шартномаи иҷораро бекор карда, кӯчонидани шаҳрвандро аз хонаи истиқоматӣ талаб намояд.

§ 7. Ҳукуки ӯҳдадорӣҳо

Дар байни муносибатҳои молумулкие, ки иштирокчиҳои онҳо шаҳрвандон ва ташкилотҳо мебошанд, муносибатҳои ҷамъияти мавқеи муҳимро ишғол мекунанд, ки оид ба супоридани молу мулк, иҷрои қор, расонидани хизмат, додани пул ва ғайра ба вучуд меоянд. Муносибатҳои граждани дар асоси расонидани зарар ё дорошавии беасос низ ба вучуд меоянд. Ҳамаи ин муносибатҳо дар шакли ӯҳдадорӣ ба вучуд омада, предмети омӯзиши ҳукуки ӯҳдадорӣ мебошанд. **Мувофиқи ӯҳдадорӣ як шахс (қарздор) ӯҳдадор аст, ки ба ғайри худ шахси дигар (кредитор) амали муайянеро ба ҷои оварад, чунончи молу мулкро супорад, қарздорро иҷро кунад, пул диҳад ва монанди инҳо ё аз иҷрои амалиёти муайян худдорӣ кунад. Кредитор бошад, ҳақ дорад аз қарздор иҷрои ӯҳдадории онро талаб кунад (моддаи 328 Кодекси граждани).**

Аз сабаби он, ки ӯҳдадорӣ яке аз намудҳои муносибатҳои ҳукуки граждани мебошад, мазмунҳои онро ба монанди ҳамагуна муносибатҳои ҳукукӣ – ҳуқуқ ва ӯҳдадорӣҳои иштирокчиёни он ташкил медиҳад. Иштирокчиёни ӯҳдадорӣҳо қарздор ва кредитор мебошанд. Қарздор тарафест, ки амали му-

айяро содир менамояд ё аз содир намудани амали муайян худдорӣ мекунад. Кредитор тарафест, ки ҳуқуқ дорад содир намудани амали муайяно талаб намояд. Ба сифати онҳо шаҳрвандон ва ташкилотҳо баромад карда метавонанд. Дар баробари ҳамин, ҳам қарздор ва ҳам кредитор як ва якчанд шахс шуда метавонад. Асоси бавучудоии ӯҳдадорихо фактҳои юридикӣ мебошанд, ки дар қонун пешбинӣ шудаанд. Ба сифати асосҳои бавучудоии ӯҳдадорихо мувофиқи моддаи 8 ва қисми 2, моддаи 328 Кодекси граҷданӣ инҳо баромад менамоянд: а) аҳдҳо, аз ҷумла шартномаҳо; б) санадҳои фаъолияти эҷодӣ; в) зараррасонӣ; г) дорошавии беасос; д) дигар амалиёти шаҳрвандон ё ташкилотҳо (масалан, наҷоти молу мулк, ёфтани хазина, ганҷина ва ғайра).

Ҷҳдадорихо дар асоси шартнома ва зараррасонӣ ба вучуд меоянд. Он ӯҳдадорихое, ки дар асоси шартнома ба вучуд меоянд, ӯҳдадорихои шартномавӣ номида мешаванд. Чунин шартномаҳо дар байни шаҳрвандон ва ташкилотҳо бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи моддӣ ва маънавии онҳо баста мешаванд, масалан, хариду фурӯш, иҷораи манзил, амонатнигоҳдорӣ, супориш, қарз ва ғайра (барои маълумоти пурра ба саволи шартнома ва намудҳои он нигаред).

Дар ҳаёт чунин мешавад, ки як шахс бо рафтори худ бо шахси дигар ё ба молу мулки ӯ ё худ ба ташкилот зарар мерасонад. Дар чунин сурат шахси зараррасонида ӯҳдадор аст, ки товони зарарро дар шакли моддӣ ё пулӣ диҳад. Чунин ӯҳдадорихо дар натиҷаи зараррасонӣ ба вучуд омада, ба ягон навъи созиш асос намеёбанд. Зарар аз рӯи моҳияти худ метавонад моддӣ ва маънавӣ шавад. Зарари моддӣ (молумулкӣ) дар пурра ё қисман несту нобуд шудани молу мулк, шикастан, вайрон шудан ва ғайра ифода меёбад. Зарари маънавӣ дар паҳн намудани маълумоти шаъну шарафи шаҳрванд ё ташкилотро бадномкунанда, инчунин расонидани осеби ҳисмонӣ ё маънавӣ ба шаҳрванд, зараррасонӣ ба ҳаёт ва саломатӣ ифода меёбад. Ҷҳдадорихое, ки дар натиҷаи зараррасонӣ ба вучуд меоянд, ду тараф доранд. Якero кредитор ва дигарero қарздор меноманд. Ба сифати кредитор зарардида ва ба сифати қарздор зараррасонида баромад менамояд. За-

рардида шахсе мебошад, ки ба ӯ зарар расонида шудааст. Ба сифати зарардида ташкилот, шахсони қобилияти амалкунӣ дошта, шахрвандони ноболиғ, қобилияти амалкуниашон маҳдуд ва қобилияти амалкунии пурра надошта баромад ме-намоянд. Масалан, дар ҳолати несту нобуд кардан ё зарар дидани молу мулк, ки ба моликияти ноболиғон тааллуқ до-рад, ӯ ба монанди шахси қобилияти амалкунии пурра, яъне калонсолон, ҳуқуқи талаб намудани товони зарарро дорад. Яъне қонунгузор ба ноболиғон дар баробари калонсолон ҳуқуқи баробари ҳимояи молу мулкро медиҳад. Дар чунин сурат шахсе барои додани товони зарар ӯҳдадор аст, ки бо рафтори худ ба ноболиғ зарар расонидааст. Ба сифати шах-сони ҳуқуқӣ ташкилотҳо баромад карда метавонанд. Шах-сони ноболиғ, аз ҷумла хонандагони мактабҳои миёна ба-рои зараррасонӣ ба молу мулк ва ҳаёту саломатии шахрван-дон, инчунин барои зараре, ки ба корхона, иттиҳодия ва таш-килотҳо мерасонанд, ҷавобгаранд. Вале ҷавобгариҳои онҳо аз рӯи синну сол ва тарзи расонидани зарари моддӣ фарқ меку-над. Вобаста ба ҳамин онҳо мустақиман ва ғайримустақим ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Ноболиғони синни то 14-сола ғайримустақим ҷавобгар мебошанд. Яъне барои зарари расо-нидаи онҳо падару модарон (фарзандхонандагон) ё васихон онҳо ҷавобгаранд. **Падару модарон на барои зарари расони-дашуда, балки барои дуруст тарбия накардани фарзандон ва назорат накардан ба онҳо, ки амали онҳо боиси чунин зарар-расонӣ гардидааст, ҷавобгар мешаванд.** Донишқадаҳо, муас-сисаҳои тарбиявӣ, таъбаҳои ва ҳифзи иҷтимоӣ барои рафто-ри ноболиғоне, ки дар назорати онҳо ҳастанд (моддаи 108 Ко-декси граҷаи), ҷавобгар мебошанд. Ноболиғони синни аз 14 то 18-сола худашон барои зарари ба дигарон расонидаа-шон ҷавоб медиҳанд. Дар мавридҳои, ки ноболиғони синна-шон аз 14 то 18-сола барои додани товони зарар молу мулк ё музди кори кифоя надоранд, падару модарон ё парасторони онҳо дар қисми дахлдор товони зарарро медиҳанд. Дар чу-нин мавридҳо масъулиятро ба зиммаи мактаб ё муассиса гу-зоштан мумкин нест. Агар зараррасонида ба балоғат расад ё ин, ки то ба балоғат расидан дорой молу мулк ё музди кори

кифоя гардад, падару модар ва ё парасторони ӯ аз ӯҳдадории қисми дахлдори худ озод мебошанд. Падару модар ва парасторон ҳамон вақт ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд, ки беайб будани худро исбот карда натавонанд.

Иҷрои ӯҳдадориҳо дар натиҷаи амали ғаёлона, ба монанди додани молу мулк, иҷрои қор, супоридани пул ва содир намудани дигар пешниҳодҳои молумулкӣ анҷом дода мешавад. Бояд қайд намуд, ки иҷрои ӯҳдадориҳо аз ду аломати муҳим – амал ва мувофиқ омадани он ба ӯҳдадориҳое, ки дар қонун ва шартнома ифода ёфтааст, иборат мебошад. Ҳамин тавр, содир намудани амалеро иҷрои ӯҳдадориҳо меноманд, ки аз ӯҳдадориҳои мувофиқи қонун ва шартномаҳои базимагирифтаи иштирокчиёни он ба миён меояд. Иҷрои ӯҳдадориҳо ба воситаи ноустуворона, гарав, нигоҳ доштани молу мулки қарздор, замонат, қафолат, байъона ва дигар тарзҳои пешбиниамудани қонун ё шартнома таъмин карда мешавад.

Ноустуворона (ҷарима, пеня) маблағе мебошад, ки тибқи қонун ё шартнома муайян гардидааст ва қарздор ӯҳдадор аст ҳангоми иҷро накардан ё ба таври номатлуб иҷро намудани ӯҳдадорӣ, аз ҷумла дар ҳолати гузаштани мӯҳлат, онро ба кредитор диҳад.

Гарав моли муайяне мебошад, ки талаботи кредитор аз ҳисоби он ҳангоми иҷро намудани ӯҳдадорӣ қонё гардонидани мешавад.

Замонат дар асоси шартнома ба тасвиб расонида шуда, тибқи он зомин ӯҳдадор мешавад, ки дар назди кредитори дигар шахс барои пурра ё қисман иҷро нагардидани ӯҳдадориҳои вай ҷавобгар бошад.

Дар асоси қафолат бонк ё дигар ташкилоти кредитӣ бо хоҳиши шахси дигар ӯҳдадории хаттӣ медиҳад, ки дар сураи иҷро накардани ӯҳдадории шартномавӣ аз ҷониби қарздор ба кредитор маблағи муайяно медиҳад.

Байъона маблағе мебошад, ки як тарафи шартнома аз ҳисоби маблағе, ки вай бояд пардохт намояд, ба тарафи дигари шартнома барои исботи бастанӣ шартнома ва таъмини иҷрои он ба ҳисоби тарафи дигар мегузаронад.

Байъона дар шакли хаттӣ баста мешавад.

Ҷҳдадориҳо дар мавриди ғавти шаҳрғанд, барҳам дода-

ни шахси ҳуқуқӣ, ғайриимкон будани иҷро, дар асоси санади мақомоти давлатӣ, як шудани қарздор ва кредитор, бахшидани қарздор ва дар ҳолатҳои дигари пешбиниамудаи қонун ё шартнома қисман ё пурра қатъ мегарданд.

САВОЛҲО :

1. Ҳуқуқи граждани чиро меомӯзад? 2. Кадом муносибатҳоро ҳуқуқи граждани танзим менамояд? 3. Дар бораи субектҳои ҳуқуқи граждани маълумот диҳед. 4. Қобилияти ҳуқуқдорӣ чист? 5. Қобилияти амалкунии гражданиро чӣ гуна мефаҳмед? 6. Мазмуни ҳуқуқи моликиятро кадом ваколатҳои соҳибмулк таъкил медиҳад? 7. Ҳуқуқи молиявӣ чист? 8. Аҳд чист? 9. Кадом шаклҳои аҳдро медонед? 10. Шартнома чист? 11. Намудҳои шартномаро номбар кунед. 12. Ҷададорӣ чист? 13. Асосҳои пайдоиши ҷададориро номбар намоед. 14. Мазмуни ҷададориро, ки дар натиҷаи зараррасонӣ ба вуҷуд меоянд, шарҳ диҳед. 15. Тарзҳои таъмини иҷрои ҷададорихоро номбар кунед. 16. Ноустуворона чист? 17. Гарав чист? 18. Ҳолатҳои қатъи ҷададорихоро номбар намоед. 19. Байёна чист? 20. Шартномаҳо дар кадом маврид таъйир ё қатъ гардонидани менамоянд?

БОБИ II. ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ

§ 1. Вазифаҳо ва предмети ҳуқуқи маъмурӣ.

Сарчашмаҳои ҳуқуқи маъмурӣ

Хусусияти муҳими давлати ҳуқуқбунёд дар волоияти ҳуқуқ ва қонуни ҳуқуқӣ, воқеӣ будани ҳуқуқу озодиҳои инсон зоҳир мешавад ва ин ду аломати давлати ҳуқуқбунёд танҳо дар сурати таҷзияи ҳокимият имконпазир мегардад. Принципи таҷзияи ҳокимият дар моддаи 9 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр шудааст, ки мувофиқи он «ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад».

Дар амал татбиқи ёфтани ин принцип боиси он гардид, ки ҳар як шохаи ҳокимият дар низоми давлатдорӣ мо мавқеи худро пайдо намояд, аз ҷумла тибқи моддаи 48 Конститутсия ҳокимияти қонунгузор тавассути парламент, яъне мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузор – Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ибора аз ду маҷлис – Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон) амалӣ карда мешавад. Ҳокимияти иҷроияро тибқи бобҳои 4 ва 5 Конститутсияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мекунанд ва ҳокимияти судӣ ба судҳои кишвар, ки низоми мустақили ташкилӣ доранд, мансуб мебошад.

Дар мамлакат ҳам парламент ва ҳам Президент интиҳобӣ буда, санадҳои Президентро дар хусуси таъини аъзои Ҳукумат парламент тасдиқ мекунад, ҳайати Суди конститутсионӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ бо пешниҳоди Президент аз ҷониби Маҷлиси миллӣ интиҳоб ва бозхонда шуда, судҳои дигар зинаҳо бошанд, бо пешниҳоди Шӯрои адлия аз ҷониби Президент таъин мегарданд.

Ҳокимияти судӣ мустақил буда, ҳуқуқу озодии шахсият, манфиати давлат, ташкилоту муассисаҳо ва қонуниятро адолатро ҳифз менамояд. Ҳамкорӣ ва муносибати байниҳамди-

гарию шохайи ҳокимият ба он нигаронида шудааст, ки асосҳои ҳукуки давлати демокративу иҷтимоӣ фароҳам оварда шаванд. Дар чараёни қонунгузорӣ Президент ва Ҳукумат иштирок мекунанд, аъзои Ҳукумат баъди ҷонибдорӣи Маҷлиси Олӣ таъин мегарданд. Лоихаи Қонунро дар бораи буҷет, ки аз ҷониби Ҳукумат таҳия карда мешавад, Маҷлиси намояндагон қабул менамояд. Ин гуна алоқаи муносибатҳо натавонад барои боздори фаъолияти шохайи гуногуни ҳокимият, балки барои нигоҳдори тавозуни байни онҳо низ шароит фароҳам меорад.

Бояд ёдовар шуд, ки принсипи таҷзияи ҳокимият дар конституцияҳои аксар давлатҳои сохташон демократӣ бо тарзу усулҳои гуногун инъикос ёфтааст. Масалан, дар Амрико тибқи Конституция парламент ва Президент алоҳида интихоб мешаванд ва ҳар ду шохайи ҳокимият таҳти назорати Судии Олӣ қарор доранд. Дар Англия, Германия ва Италия парламент интихобӣ буда, Ҳукумат бевосита аз ҷониби он ташкил карда мешавад. Дар Франция парламент ва Президент интихобӣ буда, сарвари Ҳукуматро Президент таъин мекунад, аммо Ҳукумат дар назди парламент масъул мебошад. Чунончи аз таҷрибаи давлатдори баъзе кишварҳои мутамаддини ҷаҳон доир ба принсипи таҷзияи ҳокимият маълум мешавад, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт бо дарназардошти роҳи интихобкардаи халқ, яъне бунёди давлати ҳукукиву иҷтимоӣ, устуворона қадам мениҳад.

Дар кишвари мо 6 ноябри соли 1994 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ва бо қабул намудани аввалин Конституцияи давлати соҳибистиклол асосҳои конституционии ҳокимияти иҷроия гузошта шуданд ва ин шохайи ҳокимият дар низоми шохайи ҳокимияти давлатӣ ҳамчун шохайи мустақил пазирӯфта шуд.

Мақсади мо аз таҳлили мухтасари принсипи таҷзияи ҳокимият аз он иборат аст, ки ин мавзӯ бевосита бо яке аз соҳаҳои маъмули ҳуқуқ – ҳуқуқи маъмурий алоқа дорад. Гуруҳи махсуси муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки онҳоро ҳуқуқи маъмурий ба танзим мебарорад, маҳз дар соҳаи идоракунии давлатӣ, яъне дар чараёни ташкил ва фаъолияти низоми ҳоки-

мияти ичроия дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вучуд меоянд, тағйир меёбанд ва қатъ мегарданд.

Ғайр аз ин, ҳуқуқи маъмури низоми муайяни ҳуқуқи ташкил ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти иҷроияро фароҳам меорад ва сониян, рафтори дигар иштирокчиёни муносибатҳои идоракуниро танзим месозад. Яъне ҳуқуқи маъмури дар миёни дигар соҳаҳои ҳуқуқ қисмати мустиқлили низоми ҳуқуқро ташкил медиҳад ва он аз меъёрҳои ҳуқуқ иборат буда, як намуди ҳоси муносибатҳои ҷамъиятиро ба танзим меадрорад, ки баъзе олимони назарияи ҳуқуқ онҳоро «муносибатҳои идоракунӣ» номидаанд.

Албатта, предмети ҳар як соҳаи ҳуқуқ муносибатҳои ин ё он соҳаи иҷтимоӣ аст, ки ба воситаи меъёрҳои ҳамон соҳаи ҳуқуқ танзим мешаванд. Сабаби муносибатҳои идоракунӣ гуфтан дар он аст, ки ҳуқуқи маъмури дорои маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқиест, ки бевосита муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи амалисозии ҳокимияти иҷроия, яъне идоракунии давлатӣ ба танзим меадрорад.

Предмети ҳуқуқи маъмури ин доираи муайяни муносибатҳои ҷамъиятиест, ки ба воситаи меъёрҳои ҳамон соҳаи ҳуқуқ ба танзим дароварда мешавад. Бояд гуфт, ки доираи ин муносибатҳо хеле васеъ мебошад.

Ин доираи муносибатҳоро ба таври умумӣ муносибатҳои ташкилӣ меноманд, ки фаъолияти асосии идоракунии давлатӣ – иҷроиявӣ амрдиҳӣ ба таркиби он дохил мешавад. Муносибатҳои ташкилиро ҳамчун предмети танзими маъмурию ҳуқуқӣ ба чор навъ ҷудо мекунанд: 1) муносибатҳои ташкилию идоракунӣ дар соҳаи амалигардонии ҳокимияти иҷроия (идоракунии давлатӣ); 2) муносибатҳои ташкилӣ дар ҳама зинаҳои низоми идоракунии умумӣ ва соҳаҳои фаъолияти давлатӣ; 3) муносибатҳои ташкилию назоратии умумидавлатӣ; 4) муносибатҳои ташкилии маъмурию адлиявӣ.

Ҳамаи ин чор навъи муносибатҳо ба воситаи меъёрҳои маъмурию ҳуқуқӣ танзим карда мешаванд, ки онҳо дар навбати худ аз рӯи мазмун ба чор намуди зерин ҷудо мешаванд:

- ӯҳдадоркунанда (вазифадоркунанда);
- манъкунанда;

- ваколатдоркунанда;
- хавасмандкунанда.

Аксарияти меъёрҳои ҳукуки маъмурӣ ӯҳдадоркунанда мебошанд, яъне иҷроии амалҳои муайянро барои субъектҳои ҳукуки маъмурӣ ҳатмӣ мешуморанд. Масалан, меъёрҳо оид ба ваколати мақомоти давлатӣ ва хизматчиёни он, меъёрҳо оид ба тартиби кор бо арзу шикоят ва мурочиатҳои шаҳрвандон ва ғайра.

Тавассути меъёрҳои манъкунанда бисёр амалҳои номатлуб пешгирӣ карда мешаванд. Масалан, меъёрҳои, ки таркиби ҳукуквайронкуниҳои маъмуриро ташкил медиҳанд.

Ба меъёрҳои ваколатдоркунанда меъёрҳои дохил мешаванд, ки ба мақомот, шахсони мансабдор ва шаҳрвандон ҳукуку ваколатҳои муайянро пешниҳод мегардонанд.

Хусусияти меъёрҳои хавасмандкунанда дар андешидани чораҳои гуногуни хавасмандгардонӣ аз ҷониби субъектҳои дахлдори ҳукуки маъмурӣ зоҳир мешавад.

Муносибатҳои ҳукуки маъмурӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд, ки тавассути меъёрҳои ҳукуки маъмурӣ танзим мешаванд ва меъёрҳои ҳукуки маъмурӣ шартҳои асосии пайдоиши муносибатҳои ҳукуки маъмуриест.

Муносибатҳои иштирокчиёни ҳукуки маъмурӣ ба уфуқӣ (масалан, байни вазоратҳо ва муассисаҳои тобеи онҳо), амудӣ (масалан, байни ду вазорат) аз рӯи давомияти амал – ба таъҷилӣ, кӯтоҳмӯҳлат ва бемӯҳлат, аз рӯи ҳаҷм ва мавқеашон дар низоми танзими маъмуриву ҳукуқӣ – ба умумӣ, соҳавӣ ва байнисоҳавӣ чудо мешаванд.

Сарчашмаҳои ҳукуки маъмурӣ санадҳои меъерие мебошанд, ки дорои меъёрҳои маъмуриву ҳукуқӣ мебошанд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун санади волотарини ҳукуқӣ сарчашмаи асосии ҳукуки маъмурӣ ба ҳисоб меравад.

Дар ҷои дуюм қонунҳои конститусионӣ ҳамчун сарчашмаи ҳукуки маъмурӣ эътироф мешаванд (масалан, Қонуни конститусионӣ «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 12 майи соли 2001, Қонуни конститусионӣ «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» аз 17 майи соли 2004 ва ғайра).

Дар ҷои сеюм қонунҳои ҷорӣ қарор доранд, ки ба вазъи ҳукуки мақомоти гуногуни ҳокимияти давлатӣ бахшида шу-
даанд (масалан, Қонун «Дар бораи мақомоти амнияти мил-
лии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 23 март соли 2008).

Дар байни сарчашмаҳои ҳукуки маъмурӣ кодексҳо ҷои махсусро ишғол мекунанд (масалан, Кодекс «Дар бораи ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ», Кодекси расмиёти маъмурӣ, Кодекси гумрук, Кодекси замин ва ғайра).

Сарчашмаҳои дигари ҳукуки маъмурӣ фармонҳои Прези-
дент, санадҳои меъёрии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, са-
надҳои меъёрии вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, дигар идо-
раҳои давлатии сатҳи ҷумҳурӣ ва мақомоти маҳаллии ҳоки-
мияти давлатӣ ба шумор мераванд, ки меъёрҳои муайянро дар
соҳаҳои алоҳидаи муносибатҳои ҷамъиятӣ дарбар мегиранд.

§ 2. Субъектҳои (иштирокчиёни) ҳукуки маъмурӣ

Чунон ки гуфта шуд, ҳукуки маъмурӣ чун соҳаи мустақили ҳуқуқ аз маҷмӯи меъёрҳои ҳукукие иборат мебошад, ки аз тара-
фи давлат муқаррар карда мешаванд, иҷозат ва қарорат дода
мешаванд ва барои ба танзим даровардани муносибатҳои ҷамъ-
ияти равона мегарданд, ки оид ба амалисозии ҳокимияти
иҷроия ба вуҷуд меоянд, тағйир меёбанд ва қатъ мегарданд.

Аз ин рӯ, доираи муносибатҳои ҷамъияти, ки ба воситаи
меъёрҳои ҳукуки маъмурӣ танзим мегарданд, ба амалисозии ҳоки-
мияти иҷроия дахл доранд. Яъне ин муносибатҳо дар байни:

- 1) мақомоти ҳокимияти иҷроия ва сохторҳои он;
- 2) ҳокимияти иҷроия ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ассот-
сиатсияҳо, иттифокҳо, ҳизбҳои сиёсӣ, дигар шаклҳои итти-
ҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ғайра;
- 3) мақомоти ҳокимияти иҷроия ва шахрвандон, аз ҷони-
би дигар дар байни мақомоти ҳокимияти иҷроия ва ишти-
рокчиёни берунаи муносибатҳои шартномавӣ;
- 4) мақомоти ҳокимияти иҷроия ва мақомоти маҳаллии
худидораи шахрак ва деҳот сурат мегиранд.

Субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ вобаста ба мақоми он дар
ҳар соҳаи ҳуқуқ ба тарзҳои гуногун маънидод мешавад. Маса-

лан, дар муносибатҳои ҳукукии шахрвандӣ шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешахрванд ҳамчун шахсони воқеӣ баромад карда, ташкилотҳои тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ ҳамчун шахсони ҳукуқӣ эътироф мешаванд. Дар муносибатҳои ҳукукии маъмурӣ бошад, мақомоти давлатӣ, шахсони мансабдор, шахрвандон ва дар баъзе ҳолатҳо ташкилоту муассисаҳо, аз ҷумла шахсони ҳукуқӣ низ ба ҳайси субъектҳои ҳуқуқ баромад мекунанд.

Дар ҳукуки маъмурӣ субъект ин иштирокчи ё тарафи муносибатҳои ҳукуқӣ дар соҳаи ҳокимияти иҷроия аст, ки оид ба амалисозии функсияҳои идоракунии ваколатҳои дахлдори давлатӣ, яъне ҳокимият дорад. Одатан ба сифати муносибатҳои маъмурии ҳукуқӣ (ҷониби идоракунанда) мақомоти ҳокимияти иҷроия ва шахсони мансабдор баромад мекунанд, ки ирода ва манфиати давлатро дар шакли расмӣ дар амал татбиқ менамоянд. Дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонун инчунин судҳо (ҳангоми баррасии парвандаҳои маъмурӣ) ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ҳангоми иҷрои вазифаҳои идоракунии дар нақши субъект буда метавонанд: масалан, иттифокҳои касаба муассисаҳои санаторию курортро идора мекунад.

Объекти идоракунии бошад, шахсони воқеию ҳукуқӣ мебошанд, ки дар соҳаи ҳокимияти иҷроия ҳукуку вазифаҳо доранд, аммо ҳамчун тарафи идорашаванда эътироф мегарданд. Ба онҳо шахрвандон, хизматчиёни давлатӣ, мақомоти идоракунии ташкилоту сохторҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ, корхонаву муассисаҳо, ҳокимияти иҷроия дар низоми худидораи маҳаллӣ ва ташкилоту созмонҳои хориҷӣ дохил мешаванд. Амалан ғаъолияти ин одамон ва иттиҳодияҳои онҳо оид ба татбиқи ҳукуку ӯҳдадорихояшон дар соҳаи ҳокимияти иҷроия ва рафтори бошууронаи онҳо объекти идоракунии мебошад.

Муносибатҳои маъмурии ҳукуқӣ чунин рафтори иштирокчиёни онро пешбинӣ мекунанд, ки ба талаботи меъёрҳои ҳукуки маъмурӣ мувофиқ мебошанд. Ҳамин гуна рафтор дуруст эътироф шуда, натавон ба таври мусбат арзёбӣ карда мешавад, балки дар баъзе ҳолатҳо ҳавасманд ҳам карда мешавад. Масалан, мувофиқи моддаи 38 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 5 март соли 2007 «хизматчиӣ давлатӣ барои дастовардҳои хизматӣ, хиз-

мати бардавому бенуксон, иҷрои супоришҳои махсусан муҳими давлатӣ ҳавасманд гардонида мешавад. Намудҳои ҳавасмандгардонӣ ва тартиби ба он сарфароз гардониданро қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамоянд». Илова бар ин, дар моддаи 43 ҳамин Қонун гуфта мешавад: «Шахсоне, ки муқаррароти Қонуни мазкурро вайрон мекунад, тибқи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд».

Бештари муносибатҳои маъмурии ҳуқуқӣ бо тартиби маъмурӣ хифз карда мешаванд.

Масъалаи муҳими дигар он аст, ки субъекти ҳуқуқи маъмурӣ метавонад фақат дар ҳолати мавҷуд будани воқеияти ҳуқуқӣ субъекти муносибатҳои ҳуқуқии маъмурӣ бошад. Шахс ё ташкилоте субъекти ҳуқуқи маъмурӣ номида мешавад, ки дар шароити муайян метавонад иштирокчи муносибатҳои идоракунӣ бошад. Онҳо метавонанд индивидуалӣ (фардӣ) – шаҳрвандон, хизматчиёни давлатӣ ва коллективӣ

Ҳуқуқи маъмурӣ

(мақомоти ҳокимияти иҷроия, мақомоти идоракунии давлатӣ ва ташкилоту созмонҳои ғайридавлатӣ) бошанд.

Субъектҳои ҳукуки маъмури танҳо дар сурати вучуд доштани се шарт метавонанд субъектҳои муносибатҳои ҳукукии маъмури бошанд:

- 1) меъёрҳои маъмурии ҳукукӣ, ки субъектро муайян карда, ҳукуку вазифа ва ҷавобгарии ҳукукии онро муқаррар мекунанд;
- 2) қобилияти ҳуқуқдорӣ маъмури ва амалкунии субъект;
- 3) далели ҳукукӣ, яъне асоси пайдоиш, тағйирот ва қатъ ғардидани муносибати ҳукукӣ.

Ҳамин тариқ, субъектҳои ҳукуки маъмуриро ба ду гурӯҳ – инфиродӣ (шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ, шахси бешаҳрванд, хизматчиёни давлатӣ) ва коллективӣ тақсим мекунанд. Субъектҳои коллективӣ дар навбати худ ба ду гурӯҳи дигар ҷудо мешавад. Ба гурӯҳи аввал инҳо дохил мешаванд:

- ташкилотҳои давлатӣ;
- мақомоти ҳокимияти иҷроия;
- бахшҳои таркибии мақомоти ҳокимияти иҷроия, ки дорои салоҳияти ҳудудӣ мебошанд;
- мақомоти идоракунии корхона, муассиса ва ташкилоти давлатӣ.

Ба гурӯҳи дуюм инҳо дохил мешаванд:

- ташкилотҳои ғайридавлатӣ;
- мақомоти худидоракунии маҳаллӣ;
- мақомоти идоракунии ташкилоту муассисаҳои ғайридавлатӣ;
- муассисаҳои хусусӣ;
- муассисаҳои хориҷӣ.

Давлати Тоҷикистон, ташкилоту созмонҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ низ метавонанд ба ҳайси субъектҳои ҳукуки маъмури эътироф карда шаванд. Онҳо дар чунин нақш дорои қобилияти ҳуқуқдорӣ маъмури мебошанд. Аммо онҳо дар муносибатҳои мушаххаси маъмурии ҳукукӣ бевосита иштирок намеkunанд. Қобилияти амалкунии маъмури ба ӯҳдаи мақомоти ҳокимияти иҷроия ё идоракунӣ дар муқои-са бо шаҳрвандон гузошта мешавад, ки ин ду сифати

хукукиро дар худ дошта метавонанд. Ин чунин маънӣ дорад, ки на вилоят, шаҳр, ноҳия, корхона, ҳизби сиёсӣ ё иттиҳодияи ҷамъиятӣ, балки мақомоти идоракунии онҳо субъекти муносибатҳои ҳукукии маъмурӣ ҳисоб мешаванд.

Барои ҳар соҳаи ҳуқуқ, аз ҷумла ҳуқуқи маъмурӣ, муайян кардани субъектҳои он кори муҳим аст. Ҳангоми шахс ё ташкилотро ба сифати субъекти ҳуқуқ эътироф кардан қонун мақоми ҳукукии онҳоро муайян карда, муносибати онҳоро бо давлат, мақомоти он ва шахсони дигар муқаррар менамояд.

Ҳамин тариқ, субъекти ҳукуқи маъмурӣ шахс ё ташкилотест, ки мутобиқи меъёрҳои ҳуқуқи маъмурӣ метавонад иштирокчиӣ (тарафи) муносибатҳои идоракунӣ бошад. Ба ақидаи мо, ба сифати субъектони ҳуқуқи маъмурӣ – шахсони воқеӣ, мақомоти ҳокимияти иҷроия, ҳудидораи маҳаллӣ, хизматчиёни давлатӣ, корхонаву муассиса ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ баромад менамоянд, ки дар бораи навҳо, мақоми ҳукукии онҳо ва қобилияти субъекти ҳуқуқ будани онҳо дар поён муфассал сухан хоҳем гуфт.

§ 3. Шахсони воқеӣ ҳамчун субъектҳои ҳуқуқи маъмурӣ

Чунон ки дар мавзӯи гузашта ишора кардем, ба ҳуқуқи маъмурӣ як қатор субъектҳо, аз ҷумла шаҳрвандон, ташкилоту муассисаҳо, ҷамъиятҳои меҳнатӣ, бахшҳои таркибии ташкилоту муассисаҳо, хизматчиёни давлатӣ, мақомоти ҳокимияти иҷроия, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ғайра дохил мешаванд, ки дар байни онҳо шаҳрвандон ҳамчун шахсони воқеӣ мавқеи аввалиндараҷа доранд. Зеро дар қисми 2 моддаи 1 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр шудааст, ки «Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад». Зиеда аз ин, моддаи 10 Конститутсия афзалияти санадҳои ҳукукии байналмилалиро нисбат ба қонунҳои миллӣ эътироф намудааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон Эълومияи умумии ҳуқуқи башарро аз 10 декабри соли 1998 ба тасвиб расонидааст ва тибқи муқаррароти Конститутсия ин санади муҳими байналмилалӣ қисми таркибии низоми ҳукукии кишвари моро ташкил ме-

дихад. Дар моддаи 6 Эъломияи мазкур таъкид шудааст, ки «ҳар як инсон дар ҳар кучое, ки қарор дошта бошад, ба эътирофи ӯ ҳамчун субъекти ҳуқуқӣ ҳақ дорад».

Бояд гуфт, ки зери мафҳуми «шаҳси воқеӣ» инсон ҳамчун мавҷуди биологӣ фаҳмида мешавад. Ба мазмуни ҳуқуқӣ шаҳсони ҷисмонӣ – шаҳрвандон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шаҳси бешаҳрванд ҳамчун шаҳсони воқеӣ фаҳмида мешаванд. Ҳамин тавр, байни субъектҳои ҳуқуқи маъмурӣ шаҳрвандон ҷои махсусро ишғол мекунад. Дар ин ҷо шаҳрванде дар назар дошта мешавад, ки функсияи ҳокимиятӣ – амрдиҳӣ надорад, дар ташкилоти муайян қор мекунад ё қор намекунад (масалан, хонанда, нафақахӯр).

Вазифаи асосии ҳуқуқи маъмурӣ таъмини манфиати давлат мебошад, ки ба воситаи манфиати ҳар як шаҳрванд ва ҷомеа дар маҷмӯъ амалӣ гардонида мешавад. Эътироф кардан лозим аст, ки давлат барои шаҳрвандон ва ҷомеа вучуд дорад, на баръакс. Ҳамин аст, ки дар Конуститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр шудааст, ки «ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз мекунад».

Мақоми маъмуриву ҳуқуқии шаҳрвандони Тоҷикистон ҷузъи муҳим ва таркибии мақоми ҳуқуқии умумии онҳоро ташкил мекунад, ки бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 ноябри 1995, дигар асноди меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин Эъломияи умумии ҳуқуқи башар муқаррар карда шудааст. Мазмуни мақоми маъмуриву ҳуқуқии инсон ва шаҳрвандро инҳо ташкил медиҳанд:

а) маҷмӯи ҳуқуқ ва ўҳдадорихои инсон ва шаҳрванд, ки бо меъёрҳои ҳуқуқии маъмурӣ устувор гардонида шудаанд;

б) кафолати татбиқи ин ҳуқуқу ўҳдадорихо, ҳифзи онҳо ба воситаи қонун ва роҳу усулҳои ҳимоя аз ҷониби максмоти давлатӣ ва ҳудидораи маҳаллӣ.

Шаҳрванд нисбат ба инсон ҳуқуқу ўҳдадорихои бештар дорад. Шаҳсоне, ки шаҳрванди Тоҷикистон нестанд, аз ҳуқуқҳои ба шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон додашуда маҳруманд, масалан, ҳуқуқи ба мансаби Президент интиҳоб шуданро надоранд.

Вазъи маъмуриву ҳукукии ин шаҳрвандон аз рӯи андоза ва характери қобилияти субъекти ҳукуки маъмурӣ будани онҳо муқаррар карда мешавад, ки онҳо аз қобилияти ҳуқуқдорӣ маъмурӣ ва қобилияти амалкунии маъмурӣ иборатанд.

Зери мафҳуми қобилияти ҳуқуқдорӣ маъмурии шаҳрванд ба маънои имконияти бо қонун эътирофшудаи субъекти ҳукуки маъмурӣ будан соҳиби ҳуқуқ ва ўҳдадорӣ характери маъмуриву ҳуқуқӣ дошта фаҳмида мешавад. Ҳаҷму мазмуни ин гуна қобилияти ҳуқуқдорӣ тавассути меъёрҳои ҳукуки маъмурӣ муқаррар карда ва тағйир дода мешавад. Хусусиятҳои муҳими он дар Конститутсия сабт шудаанд. Мутобиқи Конститутсия санадҳои ҳукукии зиёде қабул шудаанд, ки ин ё он паҳлӯи вазъи ҳуқуқиву маъмурии шаҳрвандонро дар маҷмӯъ ва дар соҳаҳои алоҳидаи ҳаёти ҷомеа ба танзим даровардаанд. Масалан, ҳуқуқ ва вазифаҳои шаҳрвандон дар масъалаи ҳимояи Ватан дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ўҳдадорӣ умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» аз 29 ноябри соли 2000 ба таври муфассал зикр шудаанд.

Қобилияти амалкунии маъмурии шаҳрванд ин қобилияти бо амалиёти (рафтори) шахсӣ ба даст овардани ҳуқуқу ўҳдадорӣҳои характери маъмуриву ҳуқуқӣ дошта ва амалисозии онҳост. На ҳама шаҳрвандон қобилияти якхелаи амалкунии маъмурӣ доранд, ки ин ба хусусиятҳои хоси муносибатҳои идоракунӣ ва доштани таҷриба, ақлу заковат, эҳсоси масъулият нисбат ба амали худ вобаста аст. Масалан, дар моддаи 16 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 5 март соли 2007 ҳолатҳои пешбинӣ гардидаанд, ки ба хизмати давлатӣ қабул шудани шаҳрванд ва дар хизмати давлатӣ будани хизматчиӣ давлатиро истисно мекунад.

Албатта, тибқи Конститутсия ҳамаи шаҳрвандон ҳуқуқу ўҳдадорӣҳои якхела ва баробар доранд. Ҳукуки маъмурӣ ба амалишавии ин ҳуқуқу озодиҳо ва ўҳдадорӣҳои конститутсионӣ ба таври гуногун таъсир мерасонад, махсусан дар ҳолатҳои, ки агар муқаррароти конститутсионӣ ба мушаххасгардонӣ ниёз дошта бошад, ё дар мавриди ҳамкории шаҳрвандон бо сохторҳои идоракунӣ ва назорати онҳо бо мақсади риояи принципи конститутсионии «татбиқи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд

набояд ҳукуку озодии дигар шахсонро ҳалалдор кунад».

Ҳукуку озодӣ ва ӯҳдадорихои зерини шахрвандон дар ҳамкорӣ ва таъсири мутақобила бо сохторҳои идоракунии амалӣ карда мешаванд:

1. Ҳукуки шахрвандон оид ба иштирок кардан дар идоракунии давлат бевосита ё ба воситаи намояндагони худ. Ин бо ҳукуки шахрвандон оид ба интиҳоб кардан ва ё интиҳоб шудан ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидораи маҳаллӣ иртибот дорад.

2. Ҳукуки шахрвандон ба муттаҳидшавӣ ва ҳукуки созмон додани иттифокҳои касаба барои ҳифзи манфиатҳои худ.

3. Ҳукуки шахрвандон оид ба гузаронидани маҷлисҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишу роҳпаймоиҳо. Ҳарчанд ки дар Конституция оид ба тартиби гузаронидани ин чорабиниҳо чизе гуфта нашудааст, вале дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маҷлисҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо ва роҳпаймоиҳои осоишта» аз 2 майи соли 1998 оид ба ташкилотҳои намоиш (моддаи 6), иштирокчиён (моддаи 7), огоҳинома дар бораи гузаронидани намоиш (моддаи 8), ҷойҳои гузаронидани намоиш (моддаи 9), ҷойҳои барои намоиш маҳдуд ё манъшуда (моддаи 10), вақти намоиш (моддаи 11), ташвиқоти пешакӣ (моддаи 13), масъалаҳои таъминот (моддаи 14) ва тартиби гузаронидани намоишҳо (боби III, моддаҳои 17-20) муқаррароти дахлдор мавҷуданд.

4. Ҳукуки шахсан мурочиат кардан ба мақомоти давлатӣ ва худидораи маҳаллӣ ё фиристодани мурочиатҳои умумӣ.

5. Ҳукуки шахрванд ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ.

6. Дахлнопазирии манзил.

7. Ҳукук ба ҷойивазкунӣ.

8. Ҳукук ба озодии иттилоот.

9. Ҳукук ба ҷуброни зарари аз тарафи мақомоти давлатӣ ё шахсони мансабдор расонидашуда.

Қараёни татбиқи ҳукукҳои субъективии шахрвандон, ки бо меъёрҳои ҳукуки маъмурӣ асоснок карда шудаанд, пешбинӣ мекунад, ки онҳо амали ҳукукиро анҷом диҳанд.

§ 4. Мақомоти ҳокимияти иҷроия ҳамчун субъекти ҳукуки маъмури

Дар қонунгузории мавҷуда истилоҳҳои «мақомоти ҳокимияти иҷроия» ва «мақомоти идоракунии давлат» ҳангоми муайян кардани вазъи маъмуриву ҳукуки мақомоти дахлдор ҳамчун мафҳумҳои ҳаммаъно истифода шудаанд. Мақоми ҳокимияти иҷроия, пеш аз ҳама, ташкилоте мебошад, ки як ҷузъи дастгоҳи давлатӣ маҳсуб шуда, сохтори худ, салоҳият ва фаъолияти ҳудудӣ дорад, бо тартиби муқарраркардаи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳукукӣ ташкил карда мешавад, дар қори худ усулҳои муайяно истифода мебарад, ҳукуки бо супориши давлат баромад кардан дорад, бо тартиби фаъолияти иҷроиявӣ ва амрдиҳӣ ба соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва маъмуриву сиёсӣ роҳбарӣ мекунад.

Аз аломатҳои дар ин таъриф зикршуда моҳияти мақомоти ҳокимияти иҷроия маълум мегардад, ки онҳо бо ҳамин аз дигар мақомоти давлатӣ (масалан, қонунгузор, судӣ) ва ғайридавлатӣ фарқ мекунад.

Сохтори дохилии ҳокимияти иҷроия аз роҳбар ва ҷонишинони ӯ, мақомоти коллегиялии идоракунӣ ва қормандони дастгоҳ иборат аст. Қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалкунии маъмурии мақомоти ҳокимияти иҷроия бо ташаккул ёфтани ва муайян шудани салоҳият пайдо шуда, бо барҳам додани онҳо қатъ мегардад. Мақомоти ҳокимияти иҷроия ҳамчун ҷузъи дастгоҳи давлатӣ ҳамаҷуза қорҳоро оид ба татбиқи вазифаҳои идоракунӣ ва функцияҳои давлат анҷом медиҳанд. Онҳо бо таъиноти худ, мазмуни қор ва методи фаъолиятшон аз мақомоти ҳокимияти судӣ ва қонунгузор фарқ мекунад.

Мақомоти ҳокимияти иҷроия аз номи давлат баромад мекунад, аз ин рӯ, онҳо дорои вақолатҳои давлатӣ-ҳокимиятӣ мебошанд. Мақомоти ҳокимияти иҷроия аз ҳисоби буҷети давлатӣ маблағгузорӣ карда мешаванд ва шахси ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд, яъне дорои қобилияти ҳуқуқдории граждани мебошанд.

Ташкил ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти иҷроия ба як

катор принципҳо асос меёбад, ки онҳо муқаррароти умумӣ ва талаботи муҳимро дарбар мегиранд. Ин принципҳо иборатанд аз:

1. Волоияти қонун.
2. Ҳокимияти халқ.
3. Таҷзия, боздорӣ ва мувозинати шоҳаҳои ҳокимият.
4. Қонуният.
5. Масъулияти шахсӣ.
6. Ошкорбаёнӣ.
7. Афзалият ва кафолатнокии ҳуқуқи шахсият.
8. Мутамарказият.

Ҳамаи ин принципҳо дар асоси муқаррароти Конститутсия татбиқ карда мешаванд. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳокимияти иҷроия ду боб – боби 4 – «Президент» ва боби 5 – «Ҳукумат» бахшида шудааст.

Инчунин дар моддаи 78 боби 6 гуфта мешавад, ки «ҳокимияти иҷроияро дар маҳал намояндаи Президент раиси вилоят, шаҳр ва ноҳия амалӣ мегардонад».

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) буда, ҳомии Конститутсия ва қонунҳо, ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, пойдории давлат ва мураттабии фаъолияти мақомоти давлатӣ мебошад.

Тибки моддаи 69 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон салоҳияти Президент аз инҳо иборат аст:

– самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳуриро муайян мекунад;

– Тоҷикистонро дар дохили давлат ва муносибатҳои байналмилалӣ намояндагӣ мекунад;

– вазоратҳо ва кумитаҳои давлатиро таъсис ва барҳам медиҳад;

– Сарвазир ва дигар аъзои Ҳукуматро таъин ва озод мекунад; фармони худро дар бораи таъин ва озод кардани Сарвазир ва дигар аъзои Ҳукумат ба тасдиқи чаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд;

– раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳияҳоро таъин ва озод мекунад ва ба тасдиқи маҷлиси дахлдори вакилони халқ пешниҳод менамояд;

– санадҳои мақомоти ҳокимияти иҷроияро ҳангоми муҳолифати онҳо бо Конститутсия ва қонунҳо бекор мекунад ва ё бозмедорад;

– номзадии Раис, муовинон ва судяҳои Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодиро барои интиҳоб ва бозхонд ба Маҷлиси миллий пешниҳод менамояд;

– бо ризоияти Маҷлиси миллий Прокурори генералӣ ва муовинони ӯро таъин ва озод мекунад;

– Дастгоҳи иҷроияи Президентро таъсис медиҳад;

– Шӯрои амниятро таъсис ва роҳбарӣ мекунад;

– Шӯрои адлияро таъсис медиҳад;

– Судяҳои суди ҳарбӣ, судҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия ва судҳои иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанберо бо пешниҳоди Шӯрои адлия таъин ва озод мекунад;

– раёйпурсӣ, интиҳоботи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон ва мақомоти намояндагии маҳаллиро таъин мекунад;

– ба қонунҳо имзо мегузорад;

– низоми пулиро муайян менамояд ва маълумотро ба Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд;

– ихтиёрдор ва масъули сармояи захиравӣ мебошад;

– ба татбиқи сиёсати хориҷӣ роҳбарӣ мекунад, қарордодҳои байналмилалиро имзо ва ба тасдиқи Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд;

– сарони намояндагиҳои дипломатиро дар давлатҳои хориҷӣ, намояндаҳои ҷумҳуриро дар ташкилотҳои байналмилалӣ таъин ва озод мекунад;

– эътимодномаҳои сарони намояндагиҳои дипломатии давлатҳои хориҷиро қабул менамояд;

– Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳи Тоҷикистон мебошад; фармондеҳони қўшунҳои Қувваҳои Мусаллаҳи Тоҷикистонро таъин ва озод мекунад;

– ҳангоми таҳдиди ҳатари воқеӣ ба амнияти давлат ҳолати ҷангро эълон менамояд ва фармонро ба тасдиқи ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод мекунад;

– барои иҷрои ўҳдадорихои байналмилалӣ Тоҷикистон Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистонро берун аз ҳудуд

ди он бо ризоияти Маҷлиси Миллӣ ва Маҷлиси намояндагон истифода мебарад;

– дар саросари ҷумҳурӣ ва ё дар маҳалҳои алоҳидаи он вазъияти ғавқулода эълон намуда, фармонро ғавран ба тасдиқи ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд ва ба Созмони Милалӣ Муттаҳид хабар медиҳад;

– масъалаҳои шахрвандиро ҳал менамояд;

– паноҳгоҳи сиёсӣ медиҳад;

– масъалаи бахшиши ҷазоро ҳал мекунад;

– бо рутбаҳои олии ҳарбӣ, дипломатӣ ва унвонҳои маҳсус сарфароз мегардонад;

– шахрвандонро бо муқофотҳои давлатӣ, ҷоизаҳои давлатӣ, нишонҳо ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон сарфароз мегардонад;

– ваколатҳои дигареро, ки Конститутсия ва қонунҳо муайян карданд, амалӣ менамояд.

Ин меъёрҳои конститутсионӣ дар Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» низ инкишоф дода шудаанд.

Мувофиқи ин Қонун Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми ҳокимияти Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, роҳбарии самараноки соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иҷроии қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Маҷлиси Олӣ, фармону амрҳои Президенти Тоҷикистонро таъмин мекунад; ба низоми мақомоти идораи давлатӣ роҳбарӣ намуда, ғайолият ва мутобиқати ҳамкории онҳоро таъмин мекунад. Раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон – Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – сарвари ҳокимияти иҷроия мебошад. Раиси Ҳукумат ба ғайолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳбарӣ намуда, барои самаранок амалӣ гардидани ваколатҳои он тадбирҳо меандешад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Сарвазир, муовини якум ва муовинон, вазирон ва раисони кумитаҳои давлатӣ иборат аст. Сарвазир ва дигар аъзои Ҳукуматро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин ва аз вазифа озод мекунад ва фармонҳоро дар ин ҳусус ба тасдиқи Маҷлиси Олӣ пешниҳод менамояд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои ва-

колатҳои зерин мебошад:

- идоракунии равандҳои иқтисодӣ, иҷтимоиву фарҳангӣ, фароҳамсозии шароит барои инкишофи муносибатҳои иқтисодӣ;

- муайян ва татбиқ кардани сиёсати давлатӣ, молиявӣ, андоз ва қарз;

- идоракунии объектҳои моликияти давлатӣ, бастанӣ қарордодҳо бо роҳбарони онҳо;

- ташкили таҳия ва иҷрои буҷети давлатӣ, ояндабинӣ ва барномаҳои муҳимтарини тараққиёти иқтисодиву иҷтимоӣ;

- таҳияи пешниҳодҳо дар бораи сохтори Ҳукумат, ташкил, азнавташкилдихӣ ва барҳам додани вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, идораю дигар мақомоти идораи давлатӣ ва хоҷагии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- андешидани тадбирҳо доир ба ҳифзи ҳуқуқӣ ва иҷтимоии шаҳрвандон, ҳуқуқи онҳо ба меҳнат, тақмили низомии таъминоти иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи салоҳияти худ қарору фармоишҳо қабул мекунад, иҷрои онҳоро ташкил ва назорат менамояд. Иҷрои қарору фармоишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тамоми мақомот ва ташкилоту корхонаҳо, сарфи назар аз шакли моликиятшон, мансабдорон ва шаҳрвандон дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмӣ мебошад. Қарорхое, ки барои ин ё он соҳаи ҳаёти кишвар аҳамияти зиёддоранд ё хусусияти меъёрии ҳуқуқӣ доранд, дар шакли қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп карда мешаванд.

Қарорҳо аз рӯи масъалаҳои таъҷилӣ ва дигар масъалаҳои ҷорӣ дар шакли фармоишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда мешаванд. Ба қарору фармоишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар маҷлисҳои Ҳукумат қабул карда мешаванд, Раиси Ҳукумат имзо мегузорад.

§ 5. Мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳот (ҷамоат) ҳамчун субъекти ҳуқуқи маъмури

Асосҳои ҳуқуқии мақомоти худидораи маҳаллӣ ва ҷузъҳои он дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ма-

комоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» аз 17 майи соли 2004 муқаррар карда шудаанд.

Сохтори мақомоти худидораи маҳаллиро ҳуди аҳоли муштакилона муайян мекунад. Муайян кардани статуси мақомоти намояндагии худидораи маҳаллӣ ба соҳаи ҳуқуқи конститутсионӣ дахл дорад. Ҳуқуқи маъмури статуси мақомоти худидораи маҳаллиро, ки функцияҳои дорони ҳислати идоракуниро амалӣ мегардонанд, муқаррар месозад. Тибқи моддаи 78 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «мақомоти худидоракунӣ шаҳрак ва деҳот ҷамоат аст, ки тартиби ташкил, ваколат ва фаъолияти онро қонун танзим менамояд». Тартиби интихоби ҷамоат (раис, муовинони вай ва котиб), ваколатҳо, сохтор ва ташкили фаъолият, инчунин ваколатҳои раиси онро Қонун «Дар бораи мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳот» аз 1 декабри соли 1994 муқаррар намудааст.

Мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳа мувофиқан ҷамоати шаҳрак ва ҷамоати деҳот мебошанд.

Ҷамоатҳо дар амалӣ гардонидани ҳуқуқи шаҳрвандон чихати иштирок дар идораи корҳои ҷамъият ва давлат ёрӣ мерасонанд, онҳоро барои иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ ва хоҷагии қаламрави худ, ҳалли масъалаҳои муҳиме, ки бевосита ба манфиати аҳоли дахл доранд, муттаҳид месозанд, ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар иҷрои талаботи Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои Президент, Маҷлиси Олӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарорҳои маҷлиси дахлдори вакилони халқ ва раисони онҳо мусоидат мекунанд. Дар қори ҷамоатҳо шаҳрвандоне иштирок мекунанд, ки синнашон ба 18 расидааст ва дар қаламрави мазкур доимӣ истиқомат мекунанд.

Ҷамоатро раиси ҷамоат бо маслиҳати маҷлиси дахлдори вакилони халқ ё раиси шаҳр, ноҳия дар мавриди зарурат, вале соле камаш ду бор даъват мекунад. Ҷамоат инчунин аз тарафи Маҷлиси вакилони халқ, раиси шаҳр, ноҳия ё худ бо ташаббуси камаш сеяки шаҳрвандоне, ки ҳуқуқи дар ҷамоат иштирок кардан доранд, даъват шуда метавонад.

Дар ҷамоати шаҳрак намояндагони кӯчаю маҳаллаҳо, дигар воҳидҳои марзӣ қаламрави он, дар ҷамоати деҳот бошад, намояндагони деҳаҳои дахлдор ҳамчун вакил иштирок

менамоянд. Меъёри намояндагӣ ва тартиби пешбарии вакил аз тарафи Маҷлиси вакилони халқи шаҳр, ноҳия ё раиси шаҳр, ноҳия муқаррар карда мешавад.

Ҷамоатҳо ба шарте босалоҳият ҳисоб карда мешаванд, ки дар онҳо камаш аз се ду ҳиссаи намояндагони шаҳрвандони ба ҷамоатҳо пешбаригардида ҳозир бошанд.

Раиси ҷамоат дастгоҳи худро дорад, ки шумораи кормандони он бо маслиҳати Маҷлиси вакилони халқи шаҳр, ноҳия ё аз тарафи раиси он муқаррар карда мешавад.

§ 6. Хизматчиҳои давлатӣ субъекти ҳуқуқи маъмурий

Мафҳуми «хизматчиҳои давлатӣ» дар қонунгузорию мо нав аст. Дар адабиёти ҳуқуқӣ таҳти ин мафҳум иҷроӣ фаъолияти меҳнатии хизматчиёни ташкилотҳои давлатӣ мувофиқан бо вазифаҳои ишғолнамуда барои амалӣ намудани вазифаи давлатӣ фаҳмида мешуд. Ақнун тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 5 март соли 2007 «хизматчиҳои давлатӣ» шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, ки мансаби давлатии хизмати давлатии музднокро дар асоси касбӣ бо мақсади таъмини иҷроӣ ваколатҳои шахсони мансабдори давлатии ҳокимияти давлатӣ ва амалӣ намудани салоҳияти мақомоти давлатӣ ишғол намудааст.

Хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ҷой ва нақши мақоми давлатӣ дар низомии мақомоти давлатӣ, амалӣ намудани вазифа ва функцияҳои давлат, татбиқи салоҳияти мақомоти давлатӣ, хусусияти ваколати мансабҳои мушаххас ва аҳамияти онҳо дар амалӣ намудани сиёсати давлатӣ ба хизматчиёни давлатии сиёсӣ ва маъмурий тақсим мешаванд.

Мансабҳои давлатии ҳокимияти давлатӣ, мансабҳои сиёсӣ ва маъмурии хизмати давлатӣ, категорияҳои мансабҳои давлатӣ дар Феҳристи мансабҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудаанд.

Барои хизматчиёни давлатии сиёсӣ категория муқаррар карда намешавад.

Барои хизматчиёни давлатии маъмурӣ категорияи мансабҳои давлатии зерин муқаррар карда мешавад:

- категорияи олі
- категорияи якум
- категорияи дуум
- категорияи сеум
- категорияи чорум
- категорияи панҷум
- категорияи шашум
- категорияи ҳафдум

Дар моддаи 7 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» принсипҳои зерини хизмати давлатӣ муқаррар карда шудаанд:

- волоияти Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- афзалияти ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд;
- ягонагии низоми хизмати давлатӣ, новобаста аз таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ;
- садоқат ба Ватан ва халқи Тоҷикистон;
- инсондӯстӣ ва адолати иҷтимоӣ;
- хусусияти дунявӣ доштани хизмати давлатӣ;
- ғайрихизбӣ будани хизматчиёни давлатии мақомоти дахлдори давлатӣ, ки тибқи Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян ғардидаанд;
- шаффофият дар хизмати давлатӣ, ба ғайр аз фаъолияти, ки сирри давлатӣ ва дигар сирри бо қонун ҳифзшавандаро ташкил медиҳад;
- касбият ва салоҳиятнокии хизматчиӣ давлатӣ;
- ихтиёрӣ ва дастрас будани хизмати давлатӣ;
- ҳисоботдиҳанда будани хизматчиӣ давлатӣ;
- устувории ҳайати шахсии мақоми давлатӣ;
- болоравии мансабии хизматчиӣ давлатӣ дар асоси қобилият, истеъдод, тайёрии касбӣ ва талаботи таҳассусӣ;
- баҳодихӣ ба фаъолияти хизматчиӣ давлатӣ дар асоси дастовардҳои хизматӣ.

Ҳангоми муайян кардани вазъи маъмуриву ҳуқуқии хизматчиёни давлатӣ фаҳмиши дурусти аҳамияти ҳуқуқӣ ва таснифи вазифаҳои давлатӣ нақши муҳим мебозад. Мансаби дав-

латӣ категорияи ташкиливу ҳуқуқии хоси хизматчиёни давлатӣ аст, зеро дигар гурӯҳҳои аҳоли аз рӯи ихтисос кор мекунанд (масалан, коргарон дар саноат, духтурон дар муассисаҳои табобатӣ ва ғайра).

Дар қонуни мазкур ҳуқуқи ӯҳдадорихои умумии хизматчиёни давлатӣ сабт шудаанд. Онҳо қоидаҳои умумии рафтор ва амали хизматчиёни давлатӣ, шароит ва ҳаҷми дорои хислати ташкилиро зоҳир мекунанд, ки барои амалисозии салоҳият аз рӯи мансаби ишғолнамуда мувофиқат мекунанд. Масалан, хизматчиҳои давлатӣ, сарфи назар аз салоҳиятҳои мушаххас аз рӯи вазифа ҳуқуқ дорад:

- дар доираи ваколатҳои худ дар баррасии масъалаҳо ва қабули қарорҳо иштирок карда, иҷрои онҳоро аз тарафи мақомоти дахлдор ва шахсони мансабдор талаб намояд;

- иттилоот ва маводи барои иҷрои ваколат ва ӯҳдадорихои мансабиаш заруриро бо тартиби муқарраргардида талаб карда гирад;

- муайян намудани доираи ӯҳдадорихои мансабиашро аз роҳбари худ талаб намояд;

- ба тайёркунӣ, азнавтайёркунӣ, такмили ихтисос ва таҷрибаомӯзӣ дар муассисаҳои таълимии дахлдор аз ҳисоби маблағҳои бучети давлатӣ фаро гирифта шавад;

- ба фаъолияти илмию эҷодӣ ва омӯзгорӣ машғул шавад;

- бо маводе, ки ба адои хизмати давлатии ӯ дахл дорад, бемамониат шинос шавад;

- дар хизмати давлатӣ бо дарназардошти таҳассус, қобилияти касбӣ ва сатҳи иҷрои ӯҳдадорихои мансабии худ банд равад;

- дар сурати айбдоркунии беасос гузаронидани санҷиши хизматиро талаб намояд;

- бо ташаббуси худ фаъолиятро дар хизмати давлатӣ қатъ намояд;

- тибқи талаботи қонунгузорӣ бо нафақа таъмин шуда, аз ҳифзи иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ бархурдор бошад;

- оид ба такмили хизмати давлатӣ ба мақомоти давлатие, ки дар он фаъолият мекунад, инчунин ба мақомоти давлатии болоӣ ва шахсони мансабдори он таклиф пешниҳод намояд.

Ғайр аз ҳукуку ӯҳдадорӣ қонуни мазкур барои хизматчиёни давлатӣ як қатор маҳдудиятҳо низ пеш мегузорад, ки мақсади онҳо устувории ахлоқии хизматчӣ аст. Масалан, ба хизматчиини давлатӣ ғайр аз фаъолияти илмиву эҷодӣ ва педагогӣ ба дигар кори муздаш баланд даромадан манъ аст.

Ҷу ҳукук надорад, ки узви мақомоти идоракунии ташкилоти тичоратӣ бошад, захираҳои давлатӣ ва иттилоотии хизматиро бо мақсади ғайрихизматӣ истифода барад, барои иҷрои вазифаи хизматӣ тӯҳфаҳо қабул кунад, аз ҳисоби шахсони ҳукуқӣ ва воқеӣ ба сафарҳои хизматӣ равад, дар бонкҳои хориҷӣ суратҳисоб дошта бошад ва ғайра.

Кафолатҳои давлатӣ барои иҷрои фаъолияти пурсамари хизматчиини давлатӣ хеле муҳим мебошанд. Дар қонун як қатор кафолатҳо номбар шудаанд, ки онҳоро давлат ба ӯҳда гирифтааст, аз ҷумла:

- шароити мусоиди кор;
- музди меҳнат ва дигар пардохтҳо тибқи қонун;
- рухсатии ҳарсолаи пардохтшаванда;
- кӯмаки бепули тиббӣ ба хизматчиини давлатӣ ва аҳли оилаи ӯ, аз ҷумла баъди нафақа;
- суғуртаи ҳатмии давлатӣ;
- ҳифзи ӯ ва аҳли оилааш аз зӯрварӣ, таҳдид ва дигар амалҳои ғайриқонунӣ ҳангоми иҷрои кор ва ғайра.

§ 7. Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ҳамчун субъекти ҳукуқи маъмурӣ

Қобилияти субъекти ҳукуқи маъмурӣ будани иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ комплекси ҳукуку ӯҳдадорихои ба онҳо тааллуқдоштаре дарбар мегирад, ки дар муносибатҳои байнихамдигарӣ бо субъектҳои ҳокимияти иҷроия амалӣ мешаванд. Масъалаҳои нисбатан муҳим вобаста ба иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» аз 12 май соли 2007 сабт шудаанд. Ин қонун мундариҷаи ҳукуқи шаҳрвандро ба муттаҳидӣ, кафолатҳои давлатиро дар ин соҳа, мақоми иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, тартиби бунёди онҳо, тағйирёбӣ ва барҳамдиҳии онҳоро муқаррар месозад.

Даҳолати мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо ба кори иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва баръакс роҳ дода намешавад. Мақомоти адлия иттиҳодияҳои ҷамъиятиро ба қайд мегиранд. Иттиҳодияи ҷамъиятӣ ҳақ дорад, ки бақайдгириро анҷом надиҳад, дар ин ҳолат он шахси ҳуқуқӣ намегардад. Мақомоти адлия бо мақсадҳои оинномавиаш мувофиқ будан ё набудани иттиҳодияро назорат мекунад. Мақомоти молия масъалаҳои даромади иттиҳодия ва пардохти андозҳоро назорат мекунад. Мухимтарин ӯҳдадории иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ риояи қонунҳост. Дар ҳолати вайрон кардани муқаррароти Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори суд ғайолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ қатъ карда мешавад.

Мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ва ғайолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки хусумати наҷодӣ, миллий, иҷтимоӣ ва диниро тарғиб менамоянд ё ба зӯран сарнагун кардани соҳти конститусионӣ ва ташкили гурӯҳҳои мусаллаҳ даъват мекунад, манъ аст.

Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, сарфи назар аз шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ, дар назди қонун баробар мебошанд. Ғайолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ба принципҳои ихтиёрӣ, баробарҳуқуқӣ, худидоракунӣ ва қонуният асос меёбад.

Бо созмонҳои ҷавонон, кӯдакон, созмонҳои хайрия, ташкилотҳои маъҷубон давлат кӯмаки моддию молиявӣ мерасонад.

Аз тарафи давлат бо маблағ таъмин намудани ғайолияти хизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки мақсадҳои сиёсӣ доранд, манъ аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иттиҳодияҳои ҷамъиятии байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ таъсис дода мешаванд ва амал мекунад.

Ба иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷумҳуриявӣ чунин иттиҳодияҳое тааллуқ доранд, ки ғайолияти онҳо мувофиқи вазифаҳои оинномавӣ дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ё аксарияти вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ амалӣ шуда метавонад. Иттиҳодияҳои вилоятӣ, шаҳрӣ, ноҳиявӣ, шаҳрак ва деҳот ба иттиҳодияҳои ҷамъиятии маҳаллӣ тааллуқ доранд.

Иттиҳодияи ҷамъиятӣ барои ба амал баровардани мақсадҳои оинномавии худ ҳуқуқ дорад:

– дар бораи фаъолияти худ озодона ахбор нашр намояд;
– васоити ахбори умум таъсис диҳад ва мувофиқи тартиби муқарраркардаи қонунгузории ҷорӣ фаъолияти нашаротиро ба роҳ монад;

– аз рӯи масъалаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ бо ташаббусҳо баромад намояд, ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ тақлифҳо пешниҳод кунад;

– дар маъракаҳои интиҳоботӣ иштирок намояд;

– мувофиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо фаъолияти истеҳсолию ҳоҷагӣ машғул шавад.

Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар сурати вайрон кардани қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи ин Қонун ва дигар санадҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Дар мавриди аз тарафи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ содир шудани амалиёте, ки аз доираи мақсад ва вазифаи дар оинномаи он муайянгардида берун аст ё қонунҳои ҷорӣ ва ҳукуку манфиатҳои қонунии шахсонро воқеӣ ва ҳукукиро вайрон мекунад, ба мақомоти роҳбарикунандаи ин иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ аз ҷониби мақоме, ки онҳоро ба қайд гирифтааст ё аз ҷониби прокурор оғоии ҳаттӣ дода мешавад. Оғоии ҳаттӣ то мурочиат қардан ба суд дар хусуси қатъ намудани фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дода мешавад.

§ 8. Ҳукуквайронкунии маъмурӣ ва ҷазои маъмурӣ

Мувофиқи моддаи 17 Кодекс «Дар бораи ҳукуквайронкуниҳои маъмурӣ» ҳукуквайронкунии маъмурӣ – ин кирдори (ҳаракат ё беҳаракатии) зиддиҳуқуқӣ ва ғунаҳқоронаи шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ мебошад, ки содир намудани он тибқи тартиби муқаррарнамудаи ҳамин Кодекс боиси ҷавобгари маъмурӣ мегардад. Ҳукуквайронкуниҳои маъмурӣ қасдан ё аз беэҳтиётӣ содир қарда мешаванд.

Ҳукуквайронкунии маъмурӣ ҳамоно вақт қасдан содиршуда эътироф мегардад, ки агар шахс зидди ҳуқуқ будани кирдори худро донад ва оқибатҳои зараровари онро пешбинӣ қарда бошад, инчунин фаро расидани оқибатҳои кирдорашро хоста бошад.

Ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ҳамон вақт аз беэҳтиётӣ со-
диршуда эътироф мегардад, ки агар шахси гунаҳкор оқибатҳои
зарарноки кирдори худро пешакӣ донад, вале бепарвоёна ва бе
асосҳои кофӣ ба пешгирии чунин оқибатҳо умед бандад.

Чунон ки аз таърифи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ фаҳмида
мешавад, ин навъи кирдор аз ҳаракат ё беҳаракатӣ иборат аст.

Беҳаракатӣ дар ҳолате ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ дони-
ста мешавад, ки агар тибқи қонун ё дигар санадҳои меъёрии
ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ӯҳдадорӣ шахс дар хусуси
бо ҳаракатҳои худ бартараф кардани фарорасии ин ё он
оқибатҳо пешбинӣ шуда бошад.

Агар шахс оид ба хусусияти кирдори (ҳаракат ё беҳарака-
тии) зиддихуқуқии худ гумроҳ шуда бошад ва агар ӯ фарорасии
ин гумроҳиро пешбинӣ карда натавонад, дар содир намудани
ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ гунаҳкор дониста намешавад.

Шахси ҳуқуқӣ барои содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъ-
мурӣ ба ҷавобгари маъмурӣ кашида мешавад, агар муқаррар
карда шавад, ки ӯ имконият дошт қоидаю меъёрҳои роҳбарии
вайрон кардани онҳо тибқи ҳамаи Қодекси ҷавобгари маъмурӣ
пешбинӣ шудааст, риоя намояд, вале ин шахси ҳуқуқӣ барои
риояи онҳо ҳамаи чораҳои аз ӯ вобастаро наандешидааст.

Ба шахси ҳуқуқӣ таъин кардани ҷазои маъмурӣ шахси
воқеии гунаҳкорро барои ҳуқуқвайронкунии мазкур аз ҷавоб-
гари маъмурӣ озод намекунад ва ҳамзамон ба ҷавобгари
маъмурӣ ва ё ҷиноятӣ кашида шудани шахси воқеӣ шахси
ҳуқуқиро барои ин ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ аз ҷавобгари
маъмурӣ озод намекунад. Он ҳаракатҳои шахс ҳуқуқвайрон-
кунии маъмурӣ ҳисобида намешавад, ки агар дар ҳолати зару-
рати ниҳой содир шуда бошад. Агар ҳаракатҳои дар ҳола-
ти зарурати ниҳой содирнамудаи шахс бо сабаби парешон-
ҳолӣ, ваҳм ё тарс содир шуда бошанд, пас чунин ҳаракатҳо
ҳамчун кирдори зиддихуқуқӣ эътироф карда намешаванд.

Мувофиқи қонун шахси воқеие ба ҷавобгари маъмурӣ
кашида мешавад, ки ҳангоми содир намудани ҳуқуқвайрон-
кунии маъмурӣ синнаш ба 16 расида бошад.

Ноболигон низ мувофиқи ҳамаи Қодекси ба ҷавобгари
маъмурӣ кашида намешаванд. Ноболигоне, ки ҳуқуқвайронку-

нии маъмуриро дар синни аз 16 то 18-солагӣ содир кардаанд, бо дарназардошти ҳолатҳои мушаххаси парванда аз ҷониби судя ва мақоми давлатии ваколатдор ё шахси мансабдор метавонанд аз ҷавобгарии маъмури озод карда шаванд.

Баъди аз ҷониби судя, мақоми ваколатдор ё шахси мансабдор қабул гардидани қарор дар бораи аз ҷавобгарии маъмури озод кардани ноболиғ парванда оид ба ҳуқуқвайронкунии маъмури барои нисбат ба ӯ татбиқ намудани чораҳои таъсиррасонии пешбиниамудаи Низомномаи комиссияҳои кор бо ноболиғон, ки аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст, ба Комиссияи кор бо ноболиғон фиристода мешавад.

Шахсони мансабдор низ ҳангоми содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмури бинобар ба таври дахлдор иҷро накардани ўҳдадориҳои хизматиашон ба ҷавобгарии маъмури кашида мешаванд. Ҳангоми мавҷуд набудани ин ҳолатҳо шахси мансабдоре, ки дар содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмури гунаҳкор аст, мувофиқи асосҳои умумӣ ба ҷавобгарӣ кашида мешавад. Бояд ёдовар шуд, ки тахти мафҳуми шахсони мансабдор шахсоне фаҳмида мешаванд, ки ба таври доимӣ, муваққатӣ ё дар асоси ваколатҳои махсус вазифаҳои намояндаи ҳокимиятро анҷом медиҳанд. Яъне тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун нисбат ба шахсоне, ки тахти вобастагии хизмати онҳо қарор доранд, дорои ваколатҳои амрдиҳӣ мебошанд, чунин шахсоне фаҳмида мешаванд, ки дар мақомоти давлатӣ ва мақомоти ҳудидоракунии маҳаллӣ, дар Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дигар қўшунҳо ва дигар қузъу томҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ваколатҳои ташкилию амрдиҳӣ ва маъмурию хоҷагиро иҷро менамоянд.

Хизматчиёни ҳарбӣ низ ба ҷавобгарии маъмури кашида мешаванд, аммо кормандони мақомоти қорҳои дохилӣ, Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти системаи иҷроӣ қазои ҷиноятии Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти гумрук ва дигар мақомоти дахлдор барои содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмури ҳангоми иҷроӣ вазифаҳои хизматӣ мувофиқи санадҳои меъёрие, ки тартиби гузаштани хизматро дар ин мақомот танзим меkunанд, ба ҷавобгарии маъмури кашида мешаванд.

Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмури намудҳои зерини ҳуқуқвайронкунии маъмуриро пешбинӣ намудааст:

1. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи истифодабарии захираҳои об;
2. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи истифодабарии ҷангал;
3. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи ҳифзи олами ҳайвонот ва наботот;
4. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ва истифодаи захираҳои табиӣ;
5. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ;
6. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи кишоварзӣ;
7. Ҳуқуқвайронкунии маъмури вобаста ба меъёрҳо ва қоидаҳои ветеринария санитарӣ;
8. Ҳуқуқвайронкунии маъмури вобаста ба қоидаҳои кимиёи ҳифзи растаӣ;
9. Ҳуқуқвайронкунии маъмури вобаста ба қоидаҳои беҳатарии ҳаракат дар роҳ ва истифодаи воситаҳои нақлиёт;
10. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи алоқа ва истифодабарии шабакаҳои телекоммуникатсионӣ;
11. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи телевизион, радиошунавонӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма;
12. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи моликияти зехнӣ;
13. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи энергетика ва истифодабарии захираҳои энергетикӣ;
14. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи саноат, фаъолияти меъморию шаҳрсозӣ ва сохтмонӣ;
15. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи ҳуқуқҳои манзили шаҳрвандон, хоҷагии коммуналӣ ва ободонӣ;
16. Ҳуқуқвайронкунии маъмури вобаста ба тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ;
17. Ҳуқуқвайронкунии маъмури вобаста ба тартиботи идоракунии;
18. Ҳуқуқвайронкунии маъмури вобаста ба адолати судӣ;
19. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи қонунгузории бонкӣ;
20. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи қонунгузории монополия;

21. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи амалиёт бо коғазҳои қиматнок;
22. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи қонунгузории гумрук;
23. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи қонунгузории андоз;
24. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи суғуртаи иҷтимоии давлатӣ;
25. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи стандартизатсия, метрология, сертификатсия, аккредитатсия, савдо ва хизматрасонӣ;
26. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи фаъолияти аудиторӣ;
27. Ҳуқуқвайронкунии маъмури оид ба таъмини нигоҳдорӣ ва истифодаи молу мулк;
28. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи кайҳон, геодезия, харитасозӣ ва топография;
29. Ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи ҳарбӣ.

Тибқи Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмури парвандаҳо дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмури аз ҷониби судяҳои судҳои шаҳрӣ ва ноҳиявӣ, мақомоти ваколатдор ва шахсони мансабдори ваколатдор баррасӣ карда мешаванд.

Ҷазои маъмури ҷораи маҷбуркунии давлатӣ буда, тибқи Кодекси мазкур аз ҷониби судя, мақоми ваколатдори давлатӣ ё шахси мансабдор нисбат ба шахсони воқеӣ, мансабдор ва ҳуқуқӣ барои содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмури татбиқ карда мешавад.

Ҷазои маъмури бо мақсади дар рӯҳияи риояи бечунучарои қонунҳо тарбия кардани шахси ҳуқуқвайронкунандаи маъмуриро содирнамуда, инчунин пешгирӣ намудани ҳуқуқвайронкунии нави маъмури ҳам аз ҷониби ҳуди ҳуқуқвайронкунанда ва ҳам аз тарафи шахсони дигар татбиқ карда мешавад. Набояд фаромӯш кард, ки ҷазои маъмури ҳаргиз мақсади таҳқири шаъну эътибори шахси ҳуқуқвайронкунии маъмуриро содирнамуда ё расонидани ранҷу озори ҷисмонӣ ё рӯҳӣ, тарсонидан, ҳама ғуна таъъиз ё таҳқири шаъну эътибори инсонии шахси воқеиро надорад.

Барои содир намудани ҳуқуқвайронкуниҳои маъмури чунин наваҳои ҷазои маъмури муқаррар ва татбиқ карда мешаванд:

- 1) огоҳӣ;
- 2) ҷаримаи маъмурӣ;
- 3) боздошти маъмурии амали иҷозатнома барои машғул шудан бо намудҳои муайяни ғаёлият;
- 4) маҳрум кардан аз иҷозатнома барои машғул шудан бо намудҳои муайяни ғаёлият;
- 5) маҳрум кардани шахси воқеӣ аз ҳуқуқи махсус;
- 6) боздошти маъмурии навъи муайяни ғаёлият;
- 7) бо подош маҷбуран гирифтани ашёе, ки олотӣ содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва ё объекти бевоситаи он мебошад;
- 8) мусодираи ашёе, ки олотӣ содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ё объекти мустақими он мебошад;
- 9) бо роҳи маъмурӣ аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон берун кардани шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд;
- 10) ҳабси маъмурӣ.

Огоҳӣ, ҷаримаи маъмурӣ, ҳабси маъмурӣ, маҳрум кардани шахсони воқеӣ аз ҳуқуқи махсус, боздошти маъмурии амали иҷозатнома, маҳрум кардан аз иҷозатнома, боздошти маъмурии намуди муайяни ғаёлият танҳо ба сифати ҷазои маъмурии асосӣ муқаррар ва татбиқ карда мешаванд.

Бо подош маҷбуран гирифтани ашёе, ки олотӣ содир кардан ё объекти бевоситаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ мебошад, инчунин бо роҳи маъмурӣ аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон берун кардани шахрвандони хориҷӣ ё шахсони бешаҳрванд мумкин аст ба сифати ҷазои асосӣ ва ҳам ҷазои иловагӣ муқаррар ва татбиқ карда шаванд.

Татбиқ намудани ҷазоҳои маъмурӣ хусусиятҳои хоси ҳудро дорад. Онҳо вобаста ба навъи ҳуқуқвайронкунӣ, шахсияти ҳуқуқвайронкунанда, ҳолатҳои вазнинкунанда ва сабабкунандаи ҷавобгарӣ татбиқ карда мешаванд. Масалан, огоҳӣ як намуди ҷазои маъмурӣ буда, дар шакли хаттӣ ва бо тартиби муқаррарнамудаи моддаҳои дахлдори қисми махсуси Кодекс «Дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ» ба шахси ҳуқуқвайронкунии маъмуриро содиркарда дода мешавад. Танбеҳи шифоҳӣ, ки ба ҳуқуқвайронкунанда баён карда шудааст, огоҳӣ ҳисобида намешавад.

Чаримаи маъмурӣ дар шакли ситонидани пул ба ғоидаи давлат анҷом дода мешавад ва аз тарафи судя, мақоми ваколатдори давлатӣ ё мансабдори давлатӣ нисбат ба шахси ҳуқуқвайронкунии маъмуриро содирнамуда таъин карда мешавад.

Андозаи чаримаи маъмурӣ ба ҳисоби ғоиз ва ё қарат нисбат ба инҳо муқаррар карда мешавад:

1) нишондиҳанда барои ҳисобҳое, ки дар рӯзи хотима ёфтаи пешгирии ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, барои ҳуқуқвайронкунии маъмурии давомнок бошад, аз рӯзи ошкор карда шудани он муқаррар гардидааст.

2) аз арзиши ашёи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, ки дар вақти хотима ёфтаи пешгирии ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ муқаррар гардидааст, барои ҳуқуқвайронкунии маъмурии давомнок бошад – аз рӯзи ошкор шудани онҳо;

3) аз маблағи пардохтнашудаи андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ё амалиёти асбобҳои ғайрикунӣ, ки бояд пардохта шаванд, дар вақти хотима ёфтаи пешгирии ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, барои ҳуқуқвайронкунии маъмурии давомнок бошад – дар вақти ошкор шудани онҳо;

4) аз арзиши қорҳои иҷрошуда.

Шахси воқеӣ аз ҳуқуқи махсуси (ҳуқуқи идора қардани воситаҳои нақлиёт, ҳуқуқи шикор ва ғайра) ба ӯ додасуда барои содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ бинобар дағалона ё ба таври мунтазам риоя накардани қоидаҳои истифодаи он маҳрум карда мешавад. Мӯҳлати маҳрум қардан аз ин ҳуқуқ аз ду моҳ то ду сол муқаррар карда мешавад.

Ҷазои маъмуриро дар намуди маҳрум қардан аз ҳуқуқи махсус судя таъин менамояд. Ба таври маъмурӣ аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон берун қардани шаҳрванди хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд ҳамчун ҷазои маъмурӣ аз маҷбуран берун қардани шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат буда, дар ҳолатҳои зерин татбиқ карда мешавад:

1) агар қирдори онҳо бар ҳилофи манфиатҳои таъмини амнияти ҷамъиятӣ ва давлатӣ ё бар ҳилофи манфиатҳои ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ бошад;

2) агар ин чора барои ҳифзи саломатӣ ва маънавияти

аҳоли, ҳимояи ҳукуку манфиатҳои қонунии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шахсони дигар зарур бошад;

3) агар онҳо санадҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистонро риоя накарда бошанд.

Ҳабси маъмурӣ низ навъи қазои маъмурӣ буда, мувофиқи қонун аз ҷамъият маҳрум кардани ҳуқуқвайронкунанда ба мӯҳлати аз 1 то 15 шабонарӯз ва барои вайрон кардани низоми вазъи ҷаҳулода то 30 шабонарӯз муқаррар гардида, аз тарафи суд таъин карда мешавад. Ҳабси маъмурӣ нисбат ба занони ҳомила, заноне, ки дар тарбияшон кӯдакони то 14-сола доранд, шахсони ба синни 18-сола нарасида, маъюбони гурӯҳҳои 1 ва 2, инчунин нисбат ба шахсоне, ки ба синну соли нафақа расидаанд, татбиқ карда намешавад.

САВОЛҲО :

1. Бигӯед, ки мақсади асосии принципи таҷзияи ҳокимият аз чӣ иборат аст? 2. Ҳуқуқи маъмурӣ кадом гурӯҳи муносибатҳои ҷамъиятиро танзим мекунад? 3. Кадом навъи муносибатҳо муносибатҳои идоракунии номида мешаванд? 4. Меъёрҳои ҳуқуқи маъмурӣ ба чанд намуд ҷудо мешаванд ва чӣ гуна вазифаҳо доранд? 5. Намудҳои муносибатҳои ҳуқуқи маъмуриро шарҳ диҳед. 6. Сарчашмаҳои ҳуқуқи маъмурӣ кадомҳоянд? 7. Кадом намуди муносибатҳо тавассути меъёрҳои ҳуқуқи маъмурӣ ба танзим дароварда мешаванд? 8. Субъектҳои ҳуқуқи маъмуриро номбар кунед. 9. Субъектҳои инфиродӣ ва коллективӣ ҳуқуқи маъмуриро аз ҳам ҷудо намоед. 10. Барои пайдоиши муносибатҳои ҳуқуқи маъмурӣ кадом омилҳо заруранд? 11. Қобилияти амалкунӣ маъмурӣ чӣ маънӣ дорад? 12. Ба ёд биёред, ки кихоро шахсони воқеӣ мегӯянд? 13. Мақоми маъмуриву ҳуқуқи шаҳрванд кадом унсурҳоро дарбӣ мегирад? 14. Қобилияти ҳуқуқдорӣ маъмури шаҳрванд чист? 15. Дар ҳамкорӣ ва таъсири мутақобила бо сохторҳои идоракунии кадом ҳуқуқу озодӣ ва ӯҳдадорӣҳои шаҳрвандон амалӣ карда мешаванд? 16. Таърифи мақомоти ҳокимияти иҷроияро гӯед ва нишонаҳои ҳуқуқи онро муайян намоед. 17. Қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалкунӣ маъмури мақомоти ҳокимияти иҷроия аз кадом лаҳза оғоз мешавад? 18. Ташкил ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти иҷроия ба кадом принципҳо асос ме-

ёбад? 19. Салоҳияти Президентро тибқи моддаи 69 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон номбар кунед. 20. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи салоҳияташ чӣ гуна санадҳои меъёрӣ қабул мекунад? 21. Асосҳои ҳуқуқи мақомоти худидораи маҳаллӣ ва ҷузъҳои онро кадом санадҳои ҳуқуқӣ муқаррар мекунад? 22. Мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳа чист ва кадом мақомот ҳуқуқи ташикли онро дорад? 23. Кадом мақомот ҳуқуқи даъват кардани ҷамоатро дорад? 24. Мафҳуми хизматчиӣ давлатиро аз нигоҳи ҳуқуқи маъмурӣ шарҳ диҳед. 25. Принципҳои хизмати давлатиро номбар кунед ва гуед, ки онҳо дар фаъолияти корӣ чӣ аҳамият доранд? 26. Хизматчиӣ давлатӣ аз рӯи вазифа чӣ гуна ҳуқуқҳо дорад? 27. Чаро нисбат ба хизматчиёни давлатӣ дар қонун як қатор маҳдудиятҳо пеш гузошта шудаанд? 28. Кафолатҳои давлатӣ барои иҷрои фаъолияти хизматчиӣ давлатӣ кадомҳоянд? 29. Кадом санади меъёрии ҳуқуқӣ фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятиро ба танзим мебарорад? 30. Чаро даҳолати мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо ба кори иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ манъ карда шудааст? 31. Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ аз кадом ташиклоту муассисаҳо иборат шуда метавонанд? 32. Ҳуқуқҳои иттиҳодияи ҷамъиятиро барои ба амал баровардани мақсадҳои оинномавишон номбар кунед. 33. Мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ва фаъолияти чӣ гуна иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ манъ карда шудааст? 34. Таърифи ҳуқуқвайронкунии маъмуриро гуед. 35. Дар кадом ҳолатҳо ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ қасдан содиршуда эътироф карда мешавад? 36. Ҳолатҳои аз беэҳтиётӣ содир шудани ҳуқуқвайронкуниҳои маъмуриро шарҳ диҳед. 37. Беҳаракатӣ дар кадом ҳолат ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ дониста мешавад? 38. Таҳти мафҳуми шахсони мансабдор чӣ гуна шахсон дар назар дошта мешаванд? 39. Намудҳои ҳуқуқвайронкуниҳои маъмуриро номбар кунед. 40. Ҷазои маъмурӣ чист ва он бо кадом мақсад татбиқ мешавад? 41. Навъҳои ҷазоҳои маъмуриро номбар кунед.

БОБИ Ш. ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ

§ 1. Ҳуқуқи оилавӣ ва вазифаҳои он

Оила сохтори ибтидоии ҳар гуна ҷомеа ва зинаи аввалини ташаккули он ба шумор меравад. Пайдоиши оила, чунон ки олимони ҳафриётшинос ва мардумшинос исбот кардаанд, таърихи 10-12 ҳазорсоларо дар бар мегирад. Пайдоиш ва инкишофи ҷомеаҳои авлодӣ ҳамчун маҳсули асосии иқтисоди истеъмоли ба замони гузариш ба неолит (тахминан ҳазораҳои VII - III то милод) рост меояд. Заминаи инкишофи тадриҷии ин ҷомеаҳоро муносибатҳои ҳешутабории якҷанд насл ташкил медоданд, аз ин рӯ, ин сохти қадимаро сохти авлодӣ меномиданд. Бояд гуфт, ки маҳз дар замони неолит табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ пайдо шуда, онҳо бавучудой ва рушди муназзами синфҳо, давлат ва ҳуқуқро таъмин карданд.

Баъдан дар асрҳои XVII - XVIII дар даврони авҷи ташаккули сохти сармоядорӣ таваҷҷӯҳи аҳли ҷомеа ба оила ҳамчун институти мустақили иҷтимоӣ хеле зиёд гардид. Мувофиқи ақидаи ҳуқуқшиносони ин давра оила дар натиҷаи никоҳ ба вучуд меояд ва никоҳ бошад, навъи хоси шартномае мебошад, ки дар он ҳуқуқи ӯҳдадорӣҳои ҳамсарон на аз ҷониби ҳудашон, балки аз тарафи давлат муқаррар мегарданд. То ибтидои асри XX ҳамсарон дар оила ҳуқуқи баробар надоштанд, танҳо шавҳар соҳибхитӣҳои қорҳои оила ва ягона соҳибмӯлки амволи он маҳсуб мегардид.

Танҳо баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ афкори ҷомеа ба масъалаи оила тағйир ёфта, аз нигоҳи илми ҳуқуқ никоҳ ҳамчун шартномаи шаҳрвандони баробарҳуқуқ баррасӣ гардид. Акнун дар замони мо навъҳои гуногуни оилаҳоро ба мушоҳида гирифтани мумкин аст, ки дар натиҷаи никоҳҳои ба таври расмӣ бақайдгирифташуда ва бе қайди давлатӣ (никоҳҳои воқеӣ ё шаҳрвандӣ) ташкил шудаанд, оилаҳои серфарзанд, оилаҳое, ки танҳо аз модару кӯдак иборатанд, ҳатто оилаҳои якҷинса (дар баъзе давлатҳои Скандинавия) ба як ҳодисаи муқаррарӣ табдил ёфтааст.

Дар сарзамини Шарқ, чунон ки аз сарчашмаҳои таърихӣ ва ҳуқуқӣ маълум мешавад, ҳанӯз дар даврони Зардушт, тақрибан дар асри IX пеш аз милод ба муносибатҳои мардону занон дар заминаи ҳуқуқ таваҷҷӯҳ карда мешуд. Ташкили оила дар аҳди Зардушт кори муқаддас ҳисоб меёфт ва пойдории ахлоқу маънавияти ҷомеа аз устувории оилаҳо вобаста медонистанд. Чунончи дар замони Сосониён, ки оини оташпарастӣ дини давлатӣ махсуб мешуд, ихтиёран дохил шудан ба никоҳ шартӣ асосии бунёди оила ҳисоб меёфт. Масалан, дар Қонунномаи Сосониён сабт шуда буд, ки «инсон набояд духтари хешро зидди иродааш ба шавҳар диҳад». Синни расидан ба балоғат аз 15-солагӣ эътироф мешуд.

Тамаддуни исломӣ, ки тӯли 1400 сол ба аксарияти халқҳои Шарқ нафақат ҳамчун дин, балки ҳамчун тарзи зиндагии намунавӣ ва маънавияту ахлоқ хизмат карда меояд, ба муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ меъёрҳои нава ворид кард, ки ба устувор нигоҳ доштани оилаҳо мусоидат мекунанд. Бисёр арзишҳои ахлоқию маънавӣ, аз ҷумла садоқати ҳамдигарии зану шавҳар, масъули тарбияи фарзандон будани волидон ва баръакс, ниғаҳбонии фарзандон аз волидони эҳтиёчманд, муқаддас донистани падару модар аз қабилӣ арзишҳои мебошанд, ки мустақамии оилаҳо ро таъмин мекунанд.

Беҳуда нест, ки тибқи фармудаҳои дини ислом падарро «қиблагӯ» мегӯянд ва ризоияти падарро баробари ризоияти худо меҳисобанд. Мақоли машҳури «падар розӣ – худо розӣ», ё худ ҳикмати «бихишт зерӣ пой модарон аст» гувоҳи он аст, ки шояд дар ягон тамаддуни дигар мақому мартабаи падару модар ин қадар баланд набошад. Аз нигоҳи арзишҳои умумибашарӣ низ оила як ҷомеаи хурди ташаккули шахсиятҳо эътироф мешавад.

Бояд дар назар дошт, ки оиладор шудан, пеш аз ҳама, маъноӣ аз ҳуқуқу ӯҳдадорӣҳои оилавӣ бархурдор будани ҳар як шахс ва иҷро намудани онҳоро дорад. Дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон таърифи ҳуқуқии оила дода нашудааст, вале дар истинод ба нуқтаҳои назари мухталиф таърифи оиларо ба тариқи зайл додан мумкин аст: **оила – иттифоқи озод, их-**

тиёрона, баробархуқуқ ва чун коида, якумраи зану шавҳараст, ки ба муҳаббат у эҳтироми тарафайн бо мақсади ҳамзистӣ ба рои тавлид ва тарбияи фарзандон асос ёфта, бо умумияти маънавию хоҷагӣ ва риояи ҳама шартҳои дар қонун зикршуда ҳуқуқу ӯҳдадориҳои байни аъзои онро ба вуҷуд меорад ва дар тахти ҳимояи давлат қарор дорад.

Вазифаҳои асосии оила – репродуктивӣ (ба вуҷуд овардани насли солим), тарбиявӣ, хоҷагидорӣ (иктисодӣ), маънавиёт ба ҳам созгори аъзои оила ва дастгирии моддию маънавии байниҳамдигарӣ мебошад.

Дар фаҳмиши соддаву муқаррарӣ ҳуқуқи оилавӣ маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқиест, ки муносибатҳои байни аъзои оиларо ба танзим мебарорад. Аъзои оила гуфта ҳамсарон, волидон ва фарзандонро дар назар доштан лозим аст, ки онҳоро маҷмӯи ҳуқуқу ӯҳдадориҳои амволӣ ва ғайриамволӣ ба ҳам алоқаманд месозад. Дар фаҳмиши васеъ бошад, ҳуқуқи оилавӣ маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқӣ буда, муносибатҳои шахсӣ ва молумулкиеро, ки бо сабаби никоҳ, таваллуди кӯдак, фарзандхонӣ, ҳешутаборӣ, ба тарбия гирифтани кӯдак, байни шахрвандон, шахрвандону шахсони ҳуқуқӣ, шахрвандону давлат пайдо мешаванд, танзим менамояд.

Вазифаҳои ҳуқуқи оилавӣ аз ҳалли масъалаҳои зерин иборат аст: мустаҳкам кардани оила, ки ба арзишҳои ахлоқии ҷомеа асос ёфтааст, никоҳи ихтиёрии зану мард, дӯстӣ ва эҳтироми ҳамдигарии аъзои оила, ҳифзи манфиати модару кӯдак ва таъмини шароити арзанда барои инкишофи кӯдакон, барҳам додани таассубу хурофот ва урфу одатҳои зарарноки қазони ғузашта, парвариши эҳсоси баланди масъулият дар назди оила.

Ҳуқуқи оилавӣ мисли дигар соҳаҳои ҳуқуқ мавзӯи омӯзиши худро дорад. Мавзӯи омӯзиши ҳуқуқи оилавӣ маҷмӯи муносибатҳои ҷамъиятиеро фаро мегирад, ки дар натиҷаи бастан ё бекор кардани никоҳ, таваллуди кӯдак, ҳешӣ, фарзандхонӣ, парасторӣ ва васоят пайдо мешаванд, тағйир меёбанд ва қатъ мегарданд.

Ин муносибатҳо ҳислати ҳоси худро доранд ва онҳо имконият медиҳанд, ки муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ аз дигар

намудҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла аз муносибатҳои ҳуқуқи граҷданӣ фарқ карда шаванд. Масалан, субъекти ҳуқуқи оилавӣ танҳо шаҳрвандоне ба шумор мераванд, ки доираи онҳоро қонун муайян кардааст (ҳамсарон, падару модарон, фарзандон, фарзандхондагон, парасторону васиён ва ғ.). Субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ доимо характери ҷиддӣ, инфиродӣ ва ивазшаванда доранд. Ғайр аз ин, муносибатҳои байни субъектҳои ҳуқуқи оилавӣ бардавом ва эътимоднок мебошанд.

§ 2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи давлатии оила

Муносибатҳои оилавию ҳуқуқӣ, ки бо меъёрҳои махсуси ҳуқуқ танзим мешаванд, албатта, аз таъсири меъёрҳои ҳуқуқи конститутсионӣ бебаҳра намеронанд, чунки ҳуқуқи оилавӣ, пеш аз ҳама, ба меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъя мекунад, ки онҳо дар навбати худ сарҳади таъсири ҳуқуқро ба соҳаи оилавию ҳуқуқӣ муайян мекунанд.

Дар қисми 1 моддаи 34 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сабт шудааст, ки «модару кӯдак таҳти ҳимоя ва ғамхорӣ махсуси давлатанд». Ин меъёри Конститутсия аз давлати Тоҷикистон андешидани ҷорабиниҳои гуногунро вобаста ба устувории оилаҳо, ҳавасмандкунии модарӣ, ҳифзи манфиатҳои ҳамаи аъзои оила, махсусан модару кӯдак ва муҳайё намудани шароитҳои кафолатдиҳандаи иҷрои ҳуқуқи оилавии шаҳрвандонро тақозо мекунад. Ин ҳолат инчунин дар ҳуқуқи оилавии Тоҷикистон татбиқ гардидани муқаррароти дахлдори як қатор санадҳои ҳуқуқи байналхалқӣ, аз қабili Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон (1948), Эъломияи ҳуқуқи кӯдак (1959), Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак (1989)-ро ба ҳукми тасдиқ медарорад.

Дар ин ҳуҷҷатҳо зарурати зоҳир намудани ғамхориҳои махсус, таваҷҷӯҳ ва кӯмак ба модарон, муҳайё намудани шароити арзандаи иҷтимоӣ барои инкишофи мӯътадили кӯдакон таъкид мешавад. Ҳамчунин ин меъёрҳои Конститутсия гувоҳӣ медиҳанд, ки давлат ба ўҳдаи худ як силсила ўҳдадорӣҳоро вобаста ба ҳуқуқи модару кӯдак ба зимма мегирад.

Таҷрибаи 17-солаи истиклоли Тоҷикистон ба хубӣ исбот кардааст, ки чунин мақоми конститусионӣ-ҳукукии давлати Тоҷикистон навъе аз пайравӣ ба самтҳои инкишофи давлатҳои ғарбӣ набуда, асоси амиқи таърихиву фарҳангӣ ва тамаддунӣ дорад.

Ҳанӯз дар тамаддуни ориёӣ оилаву оиладорӣ як рукни мукаддаси чома маҳсуб ёфта, тарбияи рӯҳиву ҷисмонии фарзандон дар чорчӯбаи оила ҷиддан таъкид мешуд. Эҳтиром қардани волидон ва кӯмаки иҷтимоӣ ба модарони серфарзанд арзишхое мебошанд, ки дар китоби мукаддаси аҷдодиамон – «Авесто» зикр шудаанд. Ҳатто ривояте аз замони ориёӣ омадааст, ки аз эҳтироми хосаи мардон бархурдор будани занон гувоҳӣ медиҳад: ҳар субҳ марди хона баъд аз зиёрати офтоб аввал дасти зан мебӯсид ва бад-ин восита эҳтироми самимонаи хешро ба ӯ ифода мекард. Имрӯз чунин одат дар саросари давлатҳои Ғарб ривож дорад ва як рукни тамаддуни ғарбӣ эътироф мешавад. Ё худ бастанӣ шартномаи никоҳ қабл аз издивоҷ, ки айни замон дар мамолики Ғарб ҳеле маъмул аст, дар асл баромади ориёӣ дорад. Дар натиҷаи таҳқиқоти муаррихону бостоншиносон муайян шудааст, ки ҳанӯз дар асри VIII қабл аз милод дар Суғди бостонӣ бастанӣ шартномаи никоҳ дар ҳукми анъана будааст. Дар фарҳанги исломӣ низ мақоми зан ва оилаву оиладорӣ ҳеле баланд аст ва тарбияи фарзандон танҳо дар муҳити оилаи солим раво доништа мешавад.

Ҳамин тавр, дастгирии ҳамаҷонибаи давлатии оила дар сиёсати иҷтимоии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон мавқеи муҳим дошта, ин сиёсат, аз як тараф аз суннатҳои тӯли асрҳо ташаққулёфтаи фарҳанги асили тоҷикӣ ва аз тарафи дигар, таҷрибаи пешқадами мамолики пешрафтаи олам сарчашма гирифтааст.

Яке аз омилҳои самарабахши пешбурди сиёсати иҷтимоӣ дар мавриди оила ҳамин аст, ки дар низоми қонунгузории давлат, қабл аз ҳама дар Конститутсияи Тоҷикистон ва Кодекси оила муҳимтарин принципу усулҳои ба оила алоқаманд дарҷ шудаанд, чунончи таҳти ҳимояи давлат қарор доштани

оила ва ҳукуку ӯҳдадориҳои волидон доир ба хифзи манфиати фарзандон ва баръакс, ӯҳдадории фарзандони болиғ барои нигоҳубини волидон (моддаҳои 64 ва 88-и Кодекси оила).

Бо мақсади таъмини иштироки зан дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва идоракунии давлат Фармони Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа» (аз 3.12.1999) интишор гардид, ки барои таҳкими минбаъдаи қонунгузорӣ ҷиҳати болоравии мавқеи зан дар ҷомеа ва дастгирии давлатии оила такони ҷиддӣ бахшид. Баъд аз интишори фармони мазкур қабул шудани Барномаи давлатии «Самтҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба таъмини ҳукуку имкониятҳои баробари мардон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2001-2010», инчунин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳукукии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо» (аз 1.03.2005), ҳамроҳ шудани Тоҷикистон ба якҷанд санадҳои муҳими байналмилалӣ, аз қабili Эълومия оид ба бартараф кардани ҳама гуна шаклҳои таъбиз нисбат ба занон ва Эълумия дар бораи ҳуқуқҳои сиёсии зан, Эълумияи ҳуқуқи кӯдакон ва гайра ҳалли мушкилоти оила дар пешбурди сиёсати иҷтимоӣ танзими ҳамешагӣ пайдо кард.

Конститутсияи Тоҷикистон ҳамчун ҳуҷҷати аз ҳама баландэътибори ҳуқуқӣ консепсияи ҳозиразамони ҳукуку озодиҳои инсонро инъикос мекунад ва ин сифати Қонуни асосӣ шароити мусоидро барои рушди ҳама соҳаҳои ҳуқуқ ва махсусан ҳуқуқи оила ба вучуд овардааст. Аз ин нуқтаи назар, барои инсон ҳамчун мавҷуди шахрвандӣ муҳайё шудани имконияти васеъ барои татбиқи ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар заминаи меъёри конститутсионӣ оид ба баробарии ҳама шаклҳои молиякӣ, дастрасии баробар ба захираҳои моддию молиявӣ ва бо дарназардошти принципи «амал кардан то сарҳаде, ки қонун манъ кардааст», қонунгузор дар ҳама соҳаҳои қонунгузорӣ меъёрҳо ва институтҳои навро ҷорӣ намудааст.

Ин ҳолат махсусан дар соҳаи ҳуқуқи оилавӣ аз ҳама бештар ба ҷашм мерасад, зеро оила мансуб ба ҳаёти шахсӣ буда, бидуни устувории он аз ҷомеаи солим ва бештар аз ин – муносибатҳои кавии иҷтимоӣ суҳан гуфтан имкон надорад.

Муҳимтар аз ҳама, татбики ҳамаҷонибаи ҳуқуқи оила яке аз рукнҳои асосии ташаккули ҷомеаи шаҳрвандист ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дар пояи ҳаёти муназзами хусусии ашхос метавонад рушд кунад.

Тавассути рӯи кор омадани конститутсияи демократӣ вазъи ҳуқуқии шахсият дар оила ба танзим дароварда шуд, ба ибораи дигар, паҳлӯҳои мухталифи ҳолати шахсият аз лиҳози ҳуқуқ ба эътибор гирифта шуданд. Мундариҷаи ҳолати ҳуқуқии шахсият дар оила, чунон ки маълум аст, ба ду омили муҳим – сохти иқтисодӣ ва низоми сиёсӣ вобаставу алоқаманд аст. Ба эътибори Конститутсия низоми сиёсӣ демократӣ эътироф шудааст, ки дар он ҳама соҳаҳои қонунгузорӣ, аз ҷумла қонунгузории оилаву никоҳ, ба арзишҳои демократӣ таъяс мекунад.

Бо назардошти ин дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 13 ноябри соли 1998, яъне баъди қор соли қабули Конститутсия қабул шудааст, меъёрҳо ва институтҳои нави ворид карда шуданд, ки аҳдномаи никоҳ, созишномаи пардохти алимент, афзалият доштани ҳуқуқи кӯдак дар оила, муоинаи тиббии никоҳшавандагонро муайян кардааст. Ҳар яке аз ин меъёрҳо моҳияти амиқи иҷтимоӣ дошта, ба консепсияи муосири ҳуқуқу озодиҳои инсон комилаи мувофиқ мебошанд.

Дар баробари ин суннатҳои миллии, ба эътибор гирифтани расму оинҳои асрҳо ташаккулёфтаи аҷдодӣ аз қабили насабгузорӣ, муқаррар кардани синни никоҳӣ, бо дарназардошти ахлоқ ва маънавият бартаараф сохтани монеаҳои никоҳ дар сиёсати оиладорӣ мавқеи муҳим пайдо намудаанд. Ҳамин тавр Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди қонунгузории оилаву никоҳ ва танзими муносибатҳои дохилиоилавӣ нақш ва аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Дар Конститутсия зикр ёфтани муҳимтарин принципу усулҳои ба оила алоқаманд, аз ҷумла асоси ҷамъият будани оила ва тахти ҳимояи давлат қарор гирифтани он, тахти ҳимояи махсус ва дастгирии давлат будани кӯдак, инчунин масъул будани волидон дар тарбияи фарзандон самти инкишофи ҳуқуқи оила ва қонунгузории соҳаи мазкурро муайян кардаанд.

Ҳуқуқи оилавӣ

Бояд тазакурр дод, ки ҳуқуқи шахсият дар соҳаи муносибатҳои ҳуқуқию оилавӣ яке аз рукнҳои асосии мақоми ҳуқуқи шахс ба шумор меравад. На ҳама паҳлӯҳои ҳуқуқи оилавии шахс дар Қонуни асосӣ инъикос шудаанд, ки моддаи 33-и Конститутсия гувоҳи ин аст. Дар ин модда ҳуқуқи ҳар фард ба бунёди оила, озодона ба никоҳ даромадани мардону заноне, ки ба синни никоҳӣ расидаанд, инчунин баробарҳуқуқии ҳамсарон дар муносибатҳои оилавӣ ва қатъи он зикр шудааст. Аммо дар ин маврид Кодекси оила меъёри махсус – риояи шартҳои ақди никоҳ (аз ҷумла, синни никоҳӣ, ризоияти тарафҳо, набудани монеаҳои ақди никоҳ)-ро пешбинӣ кардааст, ки онҳо мебоист дар матни ҳамин модда зикр мешуданд ё ба қонуни соҳавӣ ҳавола мегардиданд.

Бояд зикр намуд, ки ҳифзи ҳуқуқҳои оилавии шахрвандон дар якҷанд давраҳои ҳаёт амалӣ мешавад: давраи тинҷӣ, вақте ки механизмҳои асосии ақди никоҳ ба кор дароварда мешаванд, дуҷум, дар давраи ҳаёти якҷояи ҳамсарон, вақте ки суҳан дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои шахсӣ ва амволии

хамсарон меравад, сеюм, дар чараёни баррасии парвандаҳо оид ба қатъи никоҳ, чорум, дар чараёни баррасии парвандаҳо вобаста ба ҳифзи ҳукуки кӯдакон ва тарбияи онҳо.

Ҳар яке аз ин давраҳо хусусиятҳои хосе доранд, ки ба инобат гирифтани онҳо ба ҳалли мусбати муноқишаҳои оилавӣ мусоидат хоҳад кард. Масалан, дар давраи тониқоҳӣ Кодекси оилаи Тоҷикистон меъёрҳои махсус оид ба ҳимояи ҳукуки хамсаронро пешбинӣ кардааст, аз қабилӣ меъёрҳои ақди никоҳро манъкунанда, ба таври ройгон гузаронидани муоинаи тиббӣ, баррасии судии масъалаҳои, ки ба кам кардани синни никоҳӣ ё маҳдуд кардани мӯҳлати қайди никоҳ дахл доранд, ё қайди никоҳ бе пешбини мӯҳлати яқмоҳаи интизорӣ.

Дар давраи ҳаёти яқҷояи хамсарон бошад, институти аҳдномаи никоҳ ва масъулияти хамсарон аз рӯи ўҳдадорӣҳо пешниҳод шудааст.

Нихоят, доир ба қатъи никоҳ дар Кодекси оила меъёрҳои мавҷуданд, ки барои ба таъхир андохтани талоқ мусоидат мекунад ва ҳамзамон ҳукуки хамсаронро ба ин амали табиӣ маҳдуд намесозанд.

Ҳамин тариқ, конунгузории оилаву никоҳ дар партави Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мунтазам инкишоф ёфта, ба он равона шудааст, ки ҳама паҳлӯҳои ҳаёти шахсии шаҳрвандон, аз ҷумла муносибатҳои оилавӣ низ аз нигоҳи ҳуқуқ ба нафъи рушди солими ҷомеа танзим карда шаванд.

§ 3. Ҳуқуқ ба ҳимояи модарӣ ва кӯдакӣ дар муносибатҳои оилавӣ

Ҷомеаи инсонӣ бидуни оила вуҷуд дошта наметавонад ва аз дараҷаи маърифатнокӣ ва неқӯаҳволии оилаҳо дар қадом сатҳи инкишоф қарор доштани ин ё он ҷомеа ва давлат муайян карда мешавад. Бинобар ин, ҳукуки ташкил намудани оила дар қатори ҳуқуқҳои афзалиятноки соҳаи иҷтимоӣ қарор дорад, зеро ханӯз дар Конститутсияи соли 1978 бори аввал ҳуқуқ ба ташкили оила ва тахти ҳимояи давлат қарор доштани он зикр шуда, ин меъёрҳо хусусияти ҳукуки асосӣ дошта касб

намуданд. Дар Конститутсияи замони истиқлол (1994) низ, чунон ки дар боло қайд кардем, ба муносибатҳои оилавӣ ду модда (моддаҳои 33-34) бахшида шуда, давлат ӯҳдадор шудааст, ки оиларо ҳамчун асоси ҷамъият таҳти ҳимоя мегирад.

Тибки моддаи 33 Конститутсия расидан ба синни никоҳ ягона шарте мебошад, ки дар сурати мухайё будани он мардону занон ҳуқуқи озодона бастанӣ ақди никоҳро пайдо мекунад. Чи дар оиладорӣ ва чи ҳангоми бекор кардани ақди никоҳ зану шавҳар баробарҳуқуқ эълон карда шудаанд. Якканикоҳӣ принсипи асосии ташкили оила мебошад. Дар моддаи 34 зикр шудани ҷунин меъёр, ки тибки он модару кӯдак таҳти ҳимоя ва ғамхорӣ махсуси давлат қарор доранд, ба ӯҳдаи давлат масъулияти рушди соҳаи иҷтимоиро вогузор мекунад.

Инъикоси ин меъёри конститусионӣ (қисми 1 моддаи 34) аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар ҳуқуқи миллий муқаррароти дахлдори як силсила санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, аз ҷумла Эъломияи ҳуқуқи кӯдак (1989), Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (1966) ва ғайра татбиқ шудаанд.

Аз ҷумла дар моддаи 16 Эъломияи умумии ҳуқуқи башар ва моддаи 10 Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ оила ҳамчун руқни табиӣ ва асосии ҷамъият эътироф шудааст. Дар санадҳои номбаршуда ва дигар санадҳои дахлдори байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқҳои модарону кӯдакон сабт гардида, шаклҳои гуногуни дастгирии иҷтимоии оила пешбинӣ шудаанд. Чунончи, дар моддаи 10 Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ки 16 декабри соли 1966 қабул шуда, Ҷумҳурии Тоҷикистон онро 4 январи соли 1999 ба тасвиб расонидааст, гуфта мешавад, ки «барои оила, ки ҷузъи табиӣ ва асосии ҷомеа мебошад, ба андозаи имкон бояд муҳофизат ва кӯмаки ҳамаҷониба, хусусан ҳангоми ташкили он ва дар ҳоле, ки оила масъулияти ғамхорӣ ба атфои гайримустақил ва тарбияи онҳоро ба зимма дорад, фароҳам оварда шавад. Никоҳ бояд ба ризоияти озодонаи ашхоси ба ақди никоҳ дароянда сурат гирад.»

Инчунин дар ин санади ҳукукӣ таъкид шудааст, ки модарон дар давраи то таваллуд ва баъди таваллуд бояд бо ғамхории махсус фаро гирифта шаванд. Пешбинӣ намудани чораҳои махсуси ҳимояи модарӣ, бо ҳимояи махсус фаро гирифтани кӯдакон ва наврасон, манъи истифодаи меҳнати кӯдакон дар ҳолате, ки агар ин меҳнат ба саломатии ҷисмонӣ рӯҳии кӯдак ва инкишофи ӯ зарар расонад, аз қабилӣ дигар шаклҳои дасгирии иҷтимоии оила мебошад.

Кӯдакон бояд аз истисмори иқтисодӣ иҷтимоӣ муҳофизат карда шаванд. Дар моддаи 25-уми Эълумияи умумӣ ҳукуки башар аз ҳимояи иҷтимоӣ баробар бархурдор будани ҳамаи кӯдакон, сарфи назар аз он, ки онҳо дар ақди никоҳ ё берун аз он таваллуд шудаанд, муқаррар шудааст.

Ҷанбаҳои алоҳидаи принципҳои ҳимояи модарӣ ва кӯдакӣ, ҳифзи ҳукуки наврасон дар як қатор эълумияҳои (конвенсияҳои) Созмони байналмилалӣ меҳнат (СБМ) ба таври мушаххас инъикос ёфтаанд. Аз ҷумла, дар Эълумияи СБМ тахти рақами 103 «Дар бораи ҳимояи модарӣ» дар давраи ҳомиладорӣ ба занон пешниҳод намудани рухсатии на камтар аз 12-ҳафтаинаро, ки аз он ақаллан 6 ҳафтааш бояд ба давраи баъд аз таваллуд рост ояд, пешбинӣ гардидааст.

Дар давраи рухсатӣ аз рӯи ҳомиладорӣ ва таваллуд фармон дар мавриди аз кор озод намудани занон ғайриқонунӣ эътироф мешавад. Дар дигар эълумияҳои дахлдори ин Созмони байналмилалӣ ҳадди ақалли синну соли қабул кардан ба кор муайян гардидаанд: дар соҳаи кишоварзӣ он аз 14-солагӣ ва дар дигар мавридҳо аз 15-солагӣ муқаррар шудааст. Тибқи санади дигари ҳукукӣ созмони мазкур – Конвенсияи № 90 «Оид ба меҳнати шабонаи наврасон дар соҳаи саноат» ба корҳои шабона дар саноат ҷалб кардани наврасони то 18-сола манъ аст.

Ҳимояи оила, модарӣ ва кӯдакӣ ҳукуки озодона бастанӣ никоҳро низ дарбар мегирад. Никоҳ асос ва таҳкурсии ташкилӣ оила буда, бо созиши тарафайн, ихтиёрона бастанӣ он барои ҳифзи ҳукуқҳои аъзои оила аҳамияти ғавқулӯдда муҳим дорад. Давлат поймолкунии ҳукуқҳоро ҳангоми ба никоҳ даромадан тавассути муқаррар намудани шартҳои махсуси ба никоҳ даромадан пешгирӣ менамояд.

Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 13 ноябри соли 1998) ҳамчун санади асосии ҳуқуқие, ки муносибатҳои оилавиро танзим мекунад, барои ақди никоҳ ризоияти ҳамдигарии марду зани ба никоҳ дароянда ва ба синни никоҳӣ расидани онҳоро чун шартҳои эътиборноки никоҳ муқаррар кардааст. Инчунин Кодекси оила ҳолатҳои пешбинӣ кардааст, ки мавҷудияти онҳо монеи ақди никоҳ мегарданд. Муқаррар намудани шартҳои ақди никоҳ баробарии ҳуқуқҳои мардонро замонро дар ташкили оила таъмин менамояд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оиларо асоси ҷамъият дониста, дар зери ҳимояи давлат будани онро эълон кардааст. Тибқи Конститутсия ҳар кас ҳуқуқи ташкили оила дорад. Мардон ва занон, ки ба синни никоҳ расидаанд, ҳуқуқ доранд, ки озодона ақди никоҳ банданд. Дар оиладорӣ ва бекор кардани ақди никоҳ зану шавҳар баробарҳуқуқанд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёрникоҳиро манъ намулдааст. Ҳимояи оила, модарӣ ва кӯдакӣ, дастгирии иҷтимоии оила аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат ба шумор мераванд. Конститутсия муқаррар мекунад, ки модару кӯдак таҳти ҳимоя ва гамҳории давлатанд. Ин муқаррароти Конститутсия шаҳодати он аст, ки таваллуди кӯдак ва никоҳ натавонанд кори шахсӣ аст, балки аҳамияти калони ҷамъиятӣ дошта, дастгирии ҳамаҷонибаи давлатро тақозо мекунад.

Ҳимоя ва кӯмак ба оила, модарӣ ва кӯдакӣ аз ҷониби соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ низ ба амал бароварда мешаванд. Қонунгузории оилавӣ муносибатҳои оилавиро танзим намулда, дар таъмини ҳуқуқҳои аъзои оила нақши муҳим мебозад. Мустақилият ва мухторияти оила дар қабули қарорҳо оид ба инкишофи худ, афзалият доштани манфиати кӯдакон, баробарҳуқуқии марду зан дар тақсими адолатноки ўҳдадорҳои оилавӣ, раво набудани даҳолати беасос ба қорҳои оила дар қонунгузории оилавӣ ифода ёфта, сиёсати давлатиро доир ба ҳимоя ва таҳкими оила муайян мекунад.

Аз ҷумлаи чораҳои ҳуқуқие, ки бевосита ба ҳимояи модарӣ ва кӯдакӣ нигаронида шудаанд, ин руҳсатӣ вобаства ба ҳомиладорӣ ва таваллуди кӯдак барои занони бо фаъолияти меҳнатӣ машғулбуда мебошад, ки аз ҷониби қонунгузории

меҳнатӣ пешбинӣ гардидааст. Ин рухсатиҳо на танҳо мақсади ҳифзи манфиатҳои модар ва кӯдакро дар назар доранд, балки инчунин то дараҷаи муайян ҳамчун ҷуброни паст шудани даромади оила бо сабаби ҳомиладорӣ ва таваллуд низ мебошанд. Давомнокии рухсатӣ, кӯмакпулиҳое, ки ҳангоми рухсатӣ дода мешаванд ва ҳуқуқи баъди рухсатӣ ба ҷои кори пештара баргаштан аз омилҳои муҳими дастгирии иҷтимоии модариву кӯдакӣ ба ҳисоб мераванд.

Тибқи моддаи 164 Кодекси меҳнат ба занон рухсатӣ аз рӯи ҳомиладорӣ ва таваллуд 70 рӯзи тақвими баъди таваллуд бо пардохти кӯмакпулӣ аз рӯи суғуртаи иҷтимоӣ дода мешавад. Дар сурати душвор гузаштани таваллуд рухсатии баъди таваллуд 86 рӯз ва дар ҳолати таваллуди 2 ва зиёда кӯдакон 110 рӯзи тақвими ташкил медиҳад. Моддаи 165 Кодекс муқаррар мекунад, ки рухсатӣ барои нигоҳубини кӯдак ба мӯҳлати якуним сол баъд аз рухсатии ҳомиладорӣ ва таваллуд бо хоҳиши зан ба ӯ дода мешавад. Ин намуди рухсатӣ пардохти кӯмакпулиро низ дар назар дорад.

Қонунгузорӣ ҳимояи махсуси ҳуқуқҳои меҳнатии занон ва фароҳам овардани шароити мусоиди меҳнатро, ки ба хусусиятҳои физиологии занон ҷавобгӯ мебошанд, таъмин мекунад: кафолатҳо ҳангоми ба кор қабул кардан ва аз кор озод намудан, манъ будани меҳнати онҳо дар корҳои вазнин ва корҳои шароиташон зараровар, маҳдуд будани меҳнати занони ҳомиладор дар бастҳои шабона, гузаронидани онҳо ба корҳои нисбатан сабук ва ғайра. Қонунгузори меҳнатӣ дар ин самт манфиатҳои занони коркунандаро ҳамачониба мавриди танзим қарор додааст.

§ 4. Принципҳои ҳуқуқи оилавӣ

Қонунгузори оилавӣ моҳиятан аз меъёрҳои Конституция сарчашма мегирад ва ин меъёрҳо натавонанд асоси қонунгузори никоҳу оиларо ташкил медиҳанд, балки принципҳои онро низ муайян мекунанд. Масалан, ҳуқуқи оилавӣ баробарҳуқуқии мардону занонро дар муносибатҳои оилавӣ танзим кардааст. Ин ҳолат ҳам дар ҳуқуқу ӯҳдадорихи онҳо ҳан-

гоми никоҳ ва ҳам дар танзими баҳсҳо оид ба амволи умумӣ зоҳир мешавад. Ҳам падар ва ҳам модар ҳуқуқи ӯҳдадорӣҳои баробар доранд, сарфи назар аз он, ки кӯдак бо кадоме аз онҳо зиндагӣ мекунад ва новобаста аз он, ки кӯдак дар никоҳ ё берун аз он таваллуд шудааст.

Ғайр аз ин, Конститутсия озодии шахсиятро дар мавриди аввал мегузорад. Ин озодӣ дар интиҳоби тарзу усулҳои гуногуни рафтор зоҳир мешавад. Қонунгузориҳои оилавӣ низ ба шахсиятҳои имкониятҳои истифодаи озодиро дар вазъиятҳои гуногун: ҳангоми дохил шудан ба никоҳ, ҳангоми ҳалли масъалаҳои баҳсноки оилавӣ, дар интиҳоби навъҳои тарбия ва таълими кӯдакон фароҳам меорад.

Дар қисми I моддаи 19 Конститутсия сабт шудааст, ки «ҳар кас кафолати ҳифзи судӣ дорад». Ҳуқуқи оилавӣ низ чунин вазифа дорад, яъне ҳар як узви оила барои таъмини ҳуқуқҳои худ аз имконияти ҳифзи судӣ бемонеа истифода бурда метавонад. Дар солҳои пеш ҳангоми сар задани баҳсҳои байни ҳамсарон дар мавриди тааллуқмандӣ ва бо кадоме аз ҳамсарон зиндагӣ кардани кӯдак онҳо аз ҳифзи маъмурии ҳуқуқҳояшон истифода мебуданд, ҳоло бошад, қонунгузор имкониятҳои васеи истифода аз ҳимояи судиро пешбинӣ кардааст.

Дар Конститутсия инчунин дахлнопазирии шахсӣ эълон шудааст. Дар ҳуқуқи оилавӣ ин идея низ истиқбол шуда, таъкид мегардад, ки ягон кас ҳуқуқи ба қорҳои оилавӣ даҳолат карданро надорад. Масалан, ҳангоми пеш омадани масъалаи қатъи никоҳ на суд ва на мақомоти сабти асноди ҳолатҳои шаҳрвандӣ наметавонанд сатҳи ин ҳуқуқҳои ҳамсарон гарданд.

Дар мамлакатаи мо тибқи Конститутсия ҳар кас ҳуқуқи озодона баён кардани афкори худро дорад. Таъсири ин меъёри конститутсионӣ дар як қатор моддаҳои Кодекси оила низ ба назар мерасад. Ҳар узви оила ҳуқуқи озодона баён намудани фикру мулоҳизаи худро дорад. Ҳангоми даҳолат ба манфиатҳои кӯдак ӯ низ метавонад мавқеи худро муайян кунад, фикри кӯдак ҳам дар мурофияи судӣ ва ҳам дар баррасии маъмурий шунида мешавад. Зиёда аз ин, ҳангоми баровардани қарор дар мақомоти васоят ва парасторӣ, агар синни ӯ ба 10-солагӣ расида бошад, ризоияти кӯдак гирифта мешавад.

Ҳамин тавр, принципҳои зерини ҳуқуқи оилавино, ки тавасути онҳо муносибатҳои оилавӣ ба танзим дароварда мешаванд, номбар кардан мумкин аст:

– *баробарҳуқуқии зану мард дар ҳапти тамоми масъалаҳои оилавӣ;*

Ин баробарҳуқуқӣ на танҳо ҳангоми аз акди никоҳ гузаштан, балки баъд аз он ҳам нигоҳ дошта мешавад. Онҳо инчунин ҳуқуқи баробари шахсӣ ва молумулкӣ пайдо мекунанд.

– *баробарҳуқуқии шахрвандон дар муносибатҳои оилавӣ сарфи назар аз миллат, наҷод ва муносибатишон ба дин;*

Дар кишвари мо дар вақти акди никоҳ ба муносибатҳои оилавӣ аз рӯи аслу насаб, мавқеи иҷтимоӣ ва молу мулкдорӣ, мансубияти наҷодӣ ва миллий, маълумот, забон, муносибат ба дин, навъ ва характери касбу кор, ҷои зист ва дигар ҳолатҳо ба ягон тарз, бевосита ё бавосита маҳдудкунии ҳуқуқ, муқаррар намудани афзалиятҳои бевоситаю бавосита роҳ дода намешавад.

– *муҳофизат ва ҳавасманд намудани модарӣ;*

– *ғамхорӣ дар ҳақи фарзандон ва ҳимояи манфиати онҳо;*

Волидон вазифадоранд, ки фарзандонашонро дар рӯҳияи ахлоқи нек тарбия намуда, дар бораи саломатӣ ва рушди ҷисмонӣ маънавии онҳо ғамхорӣ кунанд.

– *якканикоҳӣ;*

Моҳияти ин принцип дар он зоҳир мешавад, ки ҳар кас фақат дар як никоҳ буда метавонад. Агар ин принцип риоя нашавад, никоҳ безътибор доништа мешавад.

– озодона ва ихтиёрӣ бастанӣ никоҳ;

– роҳ надодан ба даҳолати беруна ба масъалаҳои оила;

– дар зери назорати давлат бекор кардани никоҳ;

– афзалияти манфиати кӯдак ва аъзои корношоҳои оила;

– роҳ надодан ба ягон навъи таъйиз нисбат ба ҳар як узви оила;

– роҳ надодан ба маҳдудиятҳои маҷбурии ҳуқуқҳои оилавӣ;

– ҳуқуқ ба ҳифзи судӣ;

– аз ҷиҳати моддӣ ва маънавӣ масъули ҳамдигар будани волидон ва фарзандон;

– ба ўҳдаи давлат вогузор намудани ўҳдадорӣ оид ба ҳифзи оила, модарӣ, падарӣ ва кудакӣ.

Ғайр аз ин, ҳуқуқи оилавӣ аз муқаррароти афзалият доштани меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ нисбат ба қонунгузо-

рии миллӣ истифода мекунад, ба шарте ки дар шартномаҳои байналмилалӣ эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ин нукта зикр шуда бошад.

§ 5. Никоҳ: шартҳо ва тартиби бастанӣ он.

Монеаҳои ақди никоҳ

Ҳар як мафҳуми ҳуқуқӣ таърифи ҳудро дорад, ки дар он аломатҳои хос ва фарқкунандаи он инъикос мешаванд. Ҳамин тавр, никоҳ иттифоқи аз ҷиҳати ҳуқуқӣ танзимшудаи ихтиёрон ва баробарҳуқуқи зану мард аст, ки мақсади он бунёди оила буда, барои ҳамсарон ҳуқуқу ўҳдадорихои шахсӣ ва амволиро ба вуҷуд меорад. Нишонаҳои ҳуқуқии никоҳ хусусиятҳои хоси дар қонун инъикосёфтаи он буда, аз инҳо иборатанд:

- никоҳ танҳо миёни зану мард баста шуда метавонад;
- барои бастанӣ никоҳ мавҷудияти иродаи ихтиёронани онҳое лозим аст, ки ба никоҳ ворид мешаванд;
- никоҳ иттифоқи баробарҳуқуқ аст;
- никоҳ бояд аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ба расмият дароварда шавад, яъне дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ ба қайд гирифта шавад;
- мақсади никоҳ бунёди оила аст, дар ҳолати баръакс никоҳ безъитбор доништа мешавад;
- қайди никоҳ боиси пайдоиши ҳуқуқу ўҳдадорихои шахсӣ ва молумулкии ҳамсарон мегардад.

Бояд зикр намуд, ки асоси қайди давлатии никоҳ – аризаи якҷояи шахсонест, ки нияти ба никоҳ даромадан доранд. Додани ариза ба мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ (САҲШ) қисми таркибии тартиби қайди никоҳ мебошад. Дар ариза бояд ризоияти ихтиёрии тарафҳо, набудани ҳолатҳои, ки ба бастанӣ никоҳ монеъ мешаванд, зикр шавад.

Тибқи Кодекси оила имконияти зиёд кардани мӯҳлати умумӣ аз рӯзи додани ариза то қайди никоҳ на бештар аз се моҳ муқаррар карда шудааст. Ҳамсарони оянда ҳуқуқ доранд, ки оид ба кам ё зиёд кардани мӯҳлати якмоҳаи то қайди никоҳ ба мақомоти САҲШ муроҷиат кунанд. Инчунин барои шахсоне, ки мувофиқи қисми дуюми моддаи 13 Кодекси оила

синни никоҳиашон кам карда шудааст, муҳлати якмоҳаи интизорӣ муайян намегардад. Яъне ба қайдгирии никоҳи онҳо мувофиқи хоҳишашон ба ҷо оварда мешавад.

Барои бастанӣ никоҳ, пеш аз ҳама, ризоияти никоҳшавандагон муҳим аст. Ҳар гуна амали маҷбурӣ барои никоҳ на фақат боиси бекор кардани никоҳ мегардад, балки шахсоне, ки барои ҷунин амал гунаҳкоранд, ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ қашида мешаванд. Ҷунончи дар моддаи 14 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд шудааст, «шахсоне, ки занро ба никоҳ маҷбур мекунад, барои никоҳ занро медузданд, сазовори ҷазои ҷиноятӣ мегарданд».

Дигар шартӣ бастанӣ никоҳ – расидан ба синну соли никоҳӣ мебошад. Ҳоло мувофиқи моддаи 13 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон синни никоҳӣ барои ҳар ду ҷинс аз 17-солагӣ муқаррар шудааст, аммо суд дар мавридҳои истисноӣ метавонад синни никоҳиро на бештар аз як сол кам кунад. Ҳилофи қонун амал кардани шахрвандон боиси сарзадани амали ҷиноятӣ мегардад, ки барои ин мувофиқи моддаи 169 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷазои ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст.

Никоҳ зоҳиран як амали муқаррарӣ менамояд, аммо аз нигоҳи оқибатҳои ҳуқуқии худ амали хеле масъулиятнок аст. Аз ин сабаб дар қонун доир ба никоҳ якчанд монеаҳо пешбинӣ шудаанд. Мувофиқи моддаи 14 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар панҷ ҳолат бастанӣ ақди никоҳ байни шахрвандон манъ шудааст:

- байни шахсоне, ки яке аз онҳо дар никоҳи дигари бақайдгирӣфташуда қарор дошта бошад;

- байни бародарону хоҳарони айни ва ӯғай (ки аз як падар ё як модаранд);

- байни фарзандхондагон ва фарзандхондашудагон;

- байни шахсоне, ки суд яке аз онҳоро бо сабаби бемории рӯҳӣ ё сустаклӣ (нокисулакӣ) гайри қобили амал эътироф кардааст;

- байни шахсоне, ки суд яке аз онҳоро бо сабаби сӯиистифодаи нӯшокиҳои спиртӣ ё маводи нашъадор дорои қобили маҳдудӣ амал эътироф намудааст.

Якканикоҳӣ дар тамаддуни башарӣ шакли пешқадами никоҳ ба ҳисоб меравад. Маҳз дар ин никоҳ шахс худро хушбахт ҳисоб карда, ба дигарон низ хушбахтӣ меорад. Аммо ашхосе пайдо мешаванд, ки ин меъёри қонунро вайрон карда, сабабгори ҳар гуна оқибатҳои нохуш мегарданд. Бо дарназардошти ҳамин ҳолат дар моддаи 170 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои бисёрникоҳӣ, ки боқимондаи урфу одатҳои даврони пешин мебошад, ҷазои ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст. Бояд гуфт, ки барои шахсро гунаҳкор шуморидан шарт нест, ки мард бояд бо ду ё якчанд зан ақди никоҳ дошта бошад. Аломати асосии ин ҷиноят бо ду ва ё зиёда зан зиндагонӣ кардани мард ва бо онҳо хоҷагии умумӣ доштан мебошад.

Ақди никоҳ дар байни бародарону хоҳарони ҳамтана ва ӯғай, инчунин дар байни ба фарзандӣ қабулкардагон ва қабулшудагон низ манъ аст. Никоҳи ҳешовандон на танҳо аз нуқтаи назари маънавӣ, балки аз лиҳози биологӣ низ раво нест. Илми тиб исбот кардааст, ки никоҳи ҳешовандон ба насли онҳо таъсири номатлуб мерасонад. Мувофиқи қонун манъ кардани никоҳи шахсони ба фарзандӣ қабулкарда ва қабулшудагон ба он асос меёбад, ки байни онҳо чунин муносибатҳое ба вуҷуд меояд, ки ба муносибатҳои падару модару фарзандон баробар ҳисоб карда мешаванд. Ғайр аз ин, никоҳи байни онҳо аз рӯи қоидаҳои ахлоқ ҳам дуруст нест.

Ақди никоҳ байни шахсоне, ки яке аз онҳоро суд бинобар бемории рӯҳӣ ё сустаклӣ ғайри қобили амал донистааст, роҳ дода намешавад. Исботи дар асоси бемории рӯҳӣ ё сустаклӣ ғайри қобили амал донистани шахс ҳалномаи эътибори қонундоштаи суд мебошад. Ин манъкунӣ ба он мулоҳиза асос ёфтааст, ки ҳаёти оилавӣ бо чунин шахс номӯътадил хоҳад буд. Ғайри қобили амал будани шахс ба шарте монеаи ақди никоҳ мегардад, ки агар ин ҳолат то лаҳзаи қайди никоҳ ошкор шуда бошад. Агар ин ҳолат баъди қайди давлатӣ ошкор шавад, пас он барои талоқ асос мешавад.

Бояд зикр намуд, ки сустаклӣ ё бемории рӯҳӣ худ аз худ монеаи ақди никоҳ шуда наметавонад. Ин гуна шахсон бояд бо ҳалномаи суд ғайри қобили амал эътироф карда шаванд. Инчунин ақди никоҳ байни шахсоне номумкин аст, ки суд яке аз он-

хоро бо сабаби сӯиистифода аз нӯшокиҳои спиртӣ ё маводи мухаддир дорои қобилияти маҳдуди амал эътироф намудааст.

Вобаста ба акди никоҳ бори нахуст дар қонунгузорию оилавии кишвари мо институти муоинаи тиббии шахсоне қорӣ карда шудааст, ки нияти ба ҷо овардани акди никоҳро доранд. Мақсад аз ворид намудани ин муқаррарот, қабл аз ҳама, ташкил кардани оилаи солим ва ба дунё овардани насли солим аст. Ин мақсад вақте амалӣ мегардад, ки агар никоҳшавандагон аз вазъи саломатии ҳамдигар дар натиҷаи муоинаи дақиқи тиббӣ огоҳ шуда, аз ташкил намудани оилае, ки боиси бадбахтиҳои минбаъда хоҳад гашт, худдорӣ кунанд. Ғайр аз ин, дар моддаи 15 Кодекси оила додани маслиҳат доир ба масъалаҳои тиббӣю генетикӣ ва танзими оила дар назар дошта шудааст, ки барои ҳаёти якҷояи хушбахтонаи никоҳшавандагон хеле муҳим мебошад. Муқаррароти моддаи мазкур хусусияти пешгирикунанда дорад, зеро мавҷудияти беморие, ки саломатии никоҳшавандаи дигарро зери ҳавф мегузорад, боиси дер ё зуд вайрон шудани оила мегардад. Ҷомеа ҳамон вақт солим хоҳад буд, ки агар аз оилаҳои солим иборат бошад. Муоинаи тиббии шахсони никоҳшаванда як амали ихтиёрист ва танҳо бо майлу хоҳиши худӣ издивоҷкунандагон ба амал бароварда мешавад.

§ 6. Безътибории никоҳ ва қатъ гардидани никоҳ

Агар никоҳ бе ризоияти никоҳшавандагон ё яке аз онҳо, вайрон кардани синни никоҳӣ, принсипи якканикоҳӣ, байни ҳешу табори наздик, бародарону хоҳарони ҳамтана, байни ба фарзандӣ қабулкардагон ва қабулшудагон, байни шахсоне, ки ақаллан яке аз онҳоро суд бо сабаби бемории рӯҳӣ ё сустаклӣ ғайри қобили амал эътироф кардааст, байни шахсоне, ки суд яке аз онҳоро бо сабаби сӯиистифодаи нӯшокиҳои спиртӣ ё маводи нашъадор дорои қобилияти маҳдуди амал эътироф намудааст, баста шуда бошад, мувофиқи моддаҳои 28-31 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи судӣ безътибор дониста мешавад.

Ҳамчунин безътибор эътироф шудани никоҳи бо роҳи маҷбурӣ ё фиреб басташуда низ мумкин аст. Фиреб додан маънои

қасдан гумроҳ кардани шахси дигарро дорад. Фиреб барои он истифода бурда мешавад, ки тарафи дигар ба бастанӣ никоҳ водор карда шавад ва дар ниҳоди ӯ дар бораи шартҳои никоҳ тасаввуроти нодуруст ҳосил шавад. Фиреб метавонад ҳам аз тарафи яке аз ҳамсарони оянда, ҳам аз тарафи шахси сеюм сарзанад, ки чунин амали ношоҷро аксар вақт волидон ё шахсони наздики тарафи манфиатдор иҷро менамоянд ва онҳо бо ҳамин мақсад забон як мекунанд. Моҳияти фиреб аксар вақт аз он иборат аст, ки дар бораи мавҷуд будан ё набудани вазъиятҳои гуногун изҳороти бардурӯғ дода мешавад, ки ин ҳолатҳо барои безътибор дониستاني никоҳ нақши муҳим мебозанд.

Тибқи моддаи 31 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон безътибор эътироф кардани никоҳ чунин оқибатҳо дорад:

а) никоҳи безътибор эътирофшуда аз лаҳзаи ба қайд гирифта шудани он безътибор ҳисоб карда мешавад;

б) никоҳи безътибор ҳисобшуда барои зану шавҳар ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои оилавиرو ба вуҷуд намеорад;

в) муносибатҳои ҳуқуқии молумулкии шахсоне, ки никоҳашон безътибор эътироф шудааст, мувофиқи қоидаҳои Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим дароварда мешаванд;

г) безътибор эътироф кардани никоҳ ба ҳуқуқи фарзандоне, ки аз ин гуна никоҳ таваллуд ёфтаанд, таъсир намерасонад. Гуфтан зарур аст, ки қонуни оилавӣ манфиатҳои ҳамсари бегуноҳро, ки аз мавҷудияти монеаҳо огоҳ набуд, ҳифз менамояд. Бо ин мақсад қонун барои чунин ҳамсарон ҳуқуқҳои зеринро пешбинӣ кардааст:

– нигоҳ доштани насабе, ки дар вақти ақди никоҳ интиҳоб шуда буд;

– суд метавонад барои чунин ҳамсар аз ҳамсари дигар алимент ситонад ва молу мулкашонро аз рӯи қоидаҳои Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон тақсим кунад.

Никоҳи безътиборро аз рӯи оқибати ҳуқуқии он аз талоқ фарқ кардан лозим аст, зеро дониستاني он аҳамияти калон дорад:

а) танҳо никоҳи безътиборро қатъ кардан мумкин аст, дар никоҳи безътибор ақди никоҳ бо вайрон кардани талаботи қонун баста шудааст;

б) хангоми талоқ муносибатҳои занушавҳарӣ дар оянда

қатъ мешаванд (ба истиснои ӯҳдадориҳои алиментӣ), дар никоҳи безътибор бошад, одатан аз лаҳзаи пайдо шудани ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои тарафҳо;

в) ҳангоми талоқ молу мулк, ки ҳамсарон дар давраи занушавҳарӣ ба даст даровардаанд, тибқи Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон моликияти якҷояи (умумии) онҳо ҳисоб ёфта, тақсим карда мешавад. Ба чунин моликияти занушавҳарӣ дар никоҳи безътибор донисташуда қоидаҳои Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ карда мешаванд;

г) талоқ аз рӯи ирода ва хоҳиши тарафҳо ба амал бароварда мешавад, никоҳи безътибор бошад, бидуни хоҳиш ва ҳатто бар ҳилофи иродаи тарафҳо сурат мегирад;

д) ҳангоми талоқ суд бояд ба ҳулосае ояд, ки зиндагониҳои якҷояи занушавҳар ва нигоҳ доштани оила минбаъд аз имкон берун шудааст.

Қатъ гаштани никоҳ. Қонунгузориҳои оила ду тартиби қатъ кардани никоҳро ҳангоми дар ҳаёт будани ҳамсарон пешбинӣ намудааст: яке дар мақомоти суд ва дигаре дар мақомоти САҲШ. Бо тариқи судӣ никоҳ дар чунин ҳолатҳо қатъ карда мешавад:

– байни ҳамсароне, ки яке аз онҳо барои бекор кардани никоҳ розӣ нест;

– байни ҳамсароне, ки фарзандони ноболиғ доранд;

– байни ҳамсароне, ки барои бекор кардани никоҳашон розианд, вале дар тақсимои молу мулк баҳс пайдо шудааст;

– байни ҳамсароне, ки фарзандони ноболиғ надоранд, ҳар ду барои бекор кардани никоҳ розианд, аммо барои ба расмӣ даровардани талоқашон дар мақомоти САҲШ яке аз онҳо ҳозир намешавад.

Мувофиқи моддаи 36 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон агар суд муқаррар намояд, ки зиндагии минбаъдаи занушавҳар ғайриимкон аст, он гоҳ барои бекор кардани он қарор мебарорад. Суд барои оштии додани занушавҳар, албатта, чораҳо мебинад, яъне бо мақсади оштишавии ҳамсарон 6 моҳ мӯҳлат низ медиҳад. Ҳангоми муҳокимаи парвандаҳо оид ба ҷудошавии ҳамсарон суд якҷанд масъалаҳои дигарро низ ҳал мекунад, аз ҷумла:

– муайян менамояд, ки кадоме аз фарзандон дар назди кадоме аз ҳамсарон мемонад;

– барои таъмини фарзандон рӯёнидани маблағро аз ҳар ду ҳамсар ё яке аз онҳо ҳал мекунад;

– масъалаи таъминоти зан ё шавҳари эҳтиёҷманди корношоямро баррасӣ мекунад;

– бо хоҳиши зану шавҳар ё яке аз онҳо моликияти умумии якҷояи онҳоро тақсим мекунад.

Дар мақомоти САҲШ бошад, талоқ дар ҳолатҳои зерин сурат мегирад:

– агар ҳамсар ба тариқи судӣ бедарак ғоибшуда эътироф шуда бошад;

– агар ҳамсар бо сабаби бемории рӯҳӣ ё сустакӣ ғайри қобили амал эътироф шуда бошад;

– агар ҳамсар барои содир намудани ҷиноят ба мӯҳлати на камтар аз 3 сол аз озодӣ маҳрум шуда бошад.

Сабабҳои асосии талоқ дар Тоҷикистон инҳоянд: ба ҳам мувофиқ наомадани манфиатҳо, даҳолати шахсони сеюм, майзадагӣ, хиёнати ҳамсарон ба якдигар, танқисии манзили ва маишӣ, беморӣ ва ғайра.

§ 7. Ҳуқуқ ва ӯҳдадорӣҳои шахсии ҳамсарон

Муносибатҳои ҳуқуқии шахсӣ чунин муносибатҳои мебошанд, ки дар асоси бастан ё бекоркунии никоҳ аз тарафи ҳамсарон, интиҳоби касб, ҳаллу фасли якҷояи масъалаҳои ҳаёти оилавӣ, интиҳоби озодонаи машғулият, ҷои истиқомат, ризоият додан ба фарзандҳои, ҳалли масъалаҳои бекоркунии никоҳ ва ғайра ба вучуд меоянд. Ҳуқуқҳои шахсӣ ба шахсияти ҳамсарон алоқаманданд.

Ҳуқуқҳои шахсӣ аз лаҳзаи бастании никоҳ ба вучуд омада, хангоми вафот қатъ мешаванд. Онҳоро бо созиши тарафҳо қатъ ё тағйир додан мумкин нест. Ҳуқуқҳои шахсӣ бояд ба талаботи қонун зид набошанд.

Ҳуқуқҳои шахсӣ дар муносибатҳои оилавӣ дар муқоиса бо муносибатҳои молумулкӣ табиати муайянкунанда доранд, яъне сараввал муносибатҳои шахсӣ ва баъд муносибатҳои молумулкӣ пайдо мешаванд. Маҳз ҳамин хусусият дар байни ҳуқуқи оилавӣ ва соҳаҳои дигар, аз ҷумла ҳуқуқи граж-

данӣ, фарқ мегузорад. Ҳуқуқ ва вазифаҳои ҳамсарон асосан аз инҳо иборатанд:

1) Ҳуқуқи интиҳоби насаб (фамилия)

Мувофиқи моддаи 33 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон зану шавҳар хангоми бастанӣ никоҳ аз рӯи хоҳиши худ метавонанд насаби яке аз ҳамсаронро ба сифати насаби умумии худ интиҳоб намоянд ё ҳар кадоми онҳо насаби пештараи худро нигоҳ доранд ё ба насабашон насаби ҳамсари худро илова намоянд. Агар зану шавҳар ё яке аз онҳо насаби дукарата дошта бошад, он гоҳ бо ҳам пайвастанӣ насабҳои мумкин нест. Масъалаи интиҳоби насаб кори ихтиёрии никоҳшавандагон буда, озодона ва бо ризоияти якдигар, бидуни дахлати дигарон ҳал карда мешавад.

Хоҳиши зану шавҳар барои доштани як насаб қомилан қонунист. Ин хоҳиш махсусан вақти таваллуди кӯдак ҳақ мебарояд. Шаҳрвандони ба балоғат расидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ доранд насаб, ном ва номи падари худро тағйир диҳанд ва ислоҳ намоянд. Чунин тағйирот тибқи моддаи 58 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳамроҳ кардани пайвандҳои «зод», «ӣ», «зода», «пур», «духт», ё изофаҳои «пури», «духти» ё бо тартиби баъди номи кӯдак илова кардани номи падар ба амал бароварда мешавад.

Дигар кардани насаб бо иҷозати шӯъбаҳои вилоятӣ ва марказии мақомоти САҲШ сурат мегирад. Дар ҳолатҳои зерин ба дигар кардани насаб иҷозат дода намешавад: агар аризадиханда дар зери таҳқиқи тафтишоти суд бошад, доғи судӣ дошта бошад ё ба анҷом додани ин амал аз ҷониби мақомоти давлатӣ норозигии асоснок изҳор шуда бошад. Хангоми бекор кардани ақди никоҳ ҳамсарон метавонанд насаби худро тағйир диҳанд.

2) Ҳуқуқи ҳамсарон ба интиҳоби машғулият ва касбу ҳунар

Ин ҳуқуқи конститусионии ҳар як шаҳрванд дар меъёрҳои соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ сабт ёфтааст. Дар моддаи 32 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфта шудааст, ки зану шавҳар дар интиҳоби машғулият, касб ва намудҳои фаъолият соҳибихтиёранд. Дар ҳаёт татбиқи намудани ин меъёри қонун барои дастгирии ҳамсарон ва мустаҳкам намудани оилаҳо омили муҳим ба ҳисоб меравад. Масъалаҳои оид ба

интихоби машғулият ва касбу ҳунар зану шавҳар бо ризоияти ҳамдигар ҳал мекунад.

3) Ҳукуқи ҳамсарон ба интихоби ҷои истиқомат

Зану шавҳар дар интихоби ҷои истиқомат низ озод мебошанд. Ин чунин маънӣ дорад: ўҳдадорӣи юридикӣе вучуд надорад, ки дар сурати ҷои истиқоматро дигар кардани яке аз ҳамсарон нафари дуҷум ҳам аз паси ў равад.

Қонун кафолати ҳар як ҳамсарро ба озодини интихоби ҷои истиқомат муқаррар намуда, ҳамзамон омилҳои зисту зиндагии яқҷояи онҳоро низ ба инобат мегирад.

4) Ҳуқуқҳо оид ба масъалаҳои ҳаёти оилавӣ ва тарбияи фарзандон

Дар истифодаи ин ҳуқуқ бисёр паҳлӯҳои ҳаёти шахсии зану шавҳар дар назар дошта мешавад: тарбияи фарзандон, пешбурди кори хоҷагӣ ва ғайра. Номгӯи корхое, ки бо ҳаёти оилавӣ алоқаманданд, хеле гуногун мебошанд. Чун қоида, дар иҷрои ин корҳо зану шавҳар бояд баробар иштирок намоёнд. Аммо то ҳол дар соҳаи маишати оила байни зану мард баробарии қомил дида намешавад.

Ҳуқуқи иштирок дар ҳалли масъалаҳои тарбияи фарзандон асосан дар шаклҳои зерин ба амал бароварда мешавад: тарбияи ҳаматарафаи фарзандон, додани ному насаб ба фарзандон, муайян кардани ҷои истиқомати фарзандони ноболӣ, талаб карда гирифтани фарзандон аз дигар шахсе, ки онҳоро ғайриқонунӣ нигоҳ медорад ва ғайра. Фарзандон муҳимтарин воситаи бақодорӣи оила мебошанд. Аз ин сабаб барои тарбияи дурусти онҳо муҳити боварӣ ва эҳтироми ҳамдигариро фароҳам овардан зарур аст.

§ 8. Ҳуқуқҳои молумулкии зану шавҳар

Пас аз қайди давлатии никоҳ дар байни зану шавҳар муносибатҳои молумулкӣ пайдо мешаванд. Минбаъд дар ҷараёни никоҳ молу мулкӣ яқҷоя бадастовардашуда мувофиқи моддаи 34 Кодекси оила амволи муштараки зану шавҳар ба шумор меравад ва амволе, ки зану шавҳар дар давраи ҳамзистӣ ҷамъ овардаанд, молиқияти умумии онҳо ҳисобида мешавад.

Молу мулки якҷояи зану шавҳар аз маблағҳои пулӣ, амволи манқул – мошинҳои тамғаҳои гуногун ва дигар воситаҳои нақлиёт, инчунин амволи ғайриманқул – хонаҳои истиқоматӣ, иморатҳо, мебели хона ва монанди онҳо, коғазҳои қиматнок ва вомбаргҳо, вексел, чек, сертификати бонкӣ ва ғайра, сахмияҳо – сахмияҳои оддӣ ва имтиёзнок, пай ва ғайра иборат аст. Ҳамаи амволи номбурда, ки танҳо дар давраи зиндагии якҷояи зану шавҳар чамъ оварда шудаанд, молу мулки муштаракӣ онҳо ба шумор меравад.

Яке аз шартҳои дар қонун нишондодашуда ба вазъи тониқонии шахрвандон алоқаманд мебошад, яъне амволе, ки то ақди никоҳ ба зан ё шавҳар тааллуқ дошт, моликияти шахсии ӯ ба ҳисоб меравад. Масалан, то хонадоршавӣ яке аз ҳамсарон соҳиби хонаи истиқоматӣ, мошин ва дигар нави амвол бошад, ин амвол пас аз ба никоҳ даромадан низ ҳамчун моликияти алоҳидаи вай эътироф мешавад. Таҷрибаи судӣ гувоҳӣ медиҳад, ки тақсими молу мулки умумии ҳамсарон дар ду ҳолат рух додана ш мумкин аст: а) дар ҳолати қатъи никоҳи ҳамсарон; б) дар ҳолати вафоти яке аз ҳамсарон, вақте ки зарурати ба мерос додани моликияти шахсии ҳамсари фавтида ба миён меояд. Ғайр аз ду ҳолати зикршуда, тақсими амволи муштаракӣ зану шавҳар ҳангоми дар қайди никоҳ будани ҳамсарон бо тартиби судӣ низ амалӣ шудана ш имкон дорад, агар яке аз ҳамсарон ё қарздиҳандаи ӯ даъво пешниҳод намояд. Дар қонунгузориҳои оилавӣ тақсими амволи якҷояи ҳамсарон бо қатъи никоҳ вобаста карда намешавад. Аз ин рӯ, суд ҳангоми дар қайди никоҳ будани ҳамсарон ҳуқуқи рад кардани аризаи даъворо оид ба тақсими моликияти умумии зану шавҳар надорад.

Аҳдномаи никоҳ

Дар муносибатҳои ҳуқуқии байни одамон ба воситаи шартнома муайян кардани низомии ҳуқуқии молумулкии миёни ҳамсарон ва онҳое, ки нияти издивоҷ кардан доранд, таърихи хеле қадима дорад.

Қадимтарин намунаи аҳдномаи никоҳро аз сангнавиштаҳои кӯҳи Муг (мансуб ба давлати Суғд, асри VIII қабл аз милод) дарёфт кардаанд. Ҳамчун ҳуччати муайянкунандаи ҳуқуқи ӯҳдадорихои амволии ҳамсарон дар давраи никоҳ ва дар ҳолати бе-

кор шудани он эътироф шудани аҳдномаи никоҳ дар таҷрибаи давлатдорӣи мамакатҳои Ғарб низ таърихи дерина дорад ва дар замони муосир низ васеъ истифода мешавад.

Дар муқоиса бо қонунгузории оилавӣ, ки низоми амволиро аз лаҳзаи бастанӣ ақди никоҳ ба танзим мебарорад, аҳдномаи никоҳ натавонад ҳуқуқи моликияти ҳамсаронро ба молу мулки дар давраи таникоҳӣ ва дар давоми зиндагии яқҷоя муқаррар месозад, балки дар мавриди бекор шудани никоҳ муҷозоти амволиро низ пешбинӣ менамояд. Яъне суд ҳангоми баррасии баҳси молумулкии ҳамсарон муқаррароти аҳдномаи никоҳро дар навбати аввал ба эътибор мегирад.

Аҳдномаи никоҳ дорои мавзӯи хос – амволи ҳамсарон ва мазмунӣ мушаххас – низоми ҳуқуқи молумулкии ҳамсарон аст ва бояд аз рӯи табиати ҳуқуқӣ ва аз нигоҳи шаклу мазмун ба талаботи аҳдҳои ҳуқуқи граждани мувофиқат кунад. Тибқи моддаи 178 Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон «амали шахрвандон ва ашхоси ҳуқуқӣ, ки ба муқаррар намудан, тағйир додан ё қатъ намудани ҳуқуқи ӯҳдадорихи граждани равона гардидааст, аҳд доништа мешавад».

Аҳдномаи никоҳ мафҳуми нав буда, бори нахуст дар қонунгузории оилавӣ дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (1998) дохил карда шудааст. Шахсоне, ки нияти ақди никоҳ бастанро доранд, ё ин ки зану шавҳаре, ки дар никоҳи расмӣ мебошанд, ҳуқуқ доранд байни ҳамдигар аҳдномаи никоҳ банданд. Аҳдномаи никоҳ танҳо ҳуқуқи ӯҳдадорихи молумулкии зану шавҳарро дар никоҳи расмӣ ё ҳангоми бекор кардани никоҳ муайян месозад ва аз рӯи табиати ҳуқуқи худ аҳди дугарафа мебошад, чунки дар ин аҳднома ду тараф – шахсоне, ки нияти ба никоҳ даромадан доранд ё ин ки зану шавҳари дар никоҳи расмӣ буда иштирок менамоянд. Ҳамон мардону заноне аҳдномаи никоҳ баста наметавонанд, ки ба таври воқеӣ, бе қайди давлатии никоҳ зиндагӣ мекунанд ва дар оянда нияти ба расмӣ даровардани никоҳашонро, тавре ки Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудааст, надоранд.

Дар аҳдномаи никоҳ зану шавҳар ҳуқуқ доранд амволеро муайян намоянд, ки дар ҳолати бекор кардани никоҳ ба ихтиёри

ҳар кадоми онҳо вогузор мешавад. Зану шавҳар инчунин ҳуқуқ доранд, ки ҳама гуна муқаррароти дигари марбут ба муносибатҳои амволиашонро дар аҳдномаи никоҳ инъикос намоянд.

Қонунгузор муқаррар кардааст, ки шахсони нияти бастанӣ аҳдномаи никоҳ дошта бояд шартҳои муайянро риоя намоянд. Яке аз шартҳои пешбиникардаи қонун дар он ифода меёбад, ки аҳдномаи никоҳ ба таври хаттӣ баста шуда, хатман бояд дар идораи нотариалӣ тасдиқ карда шавад. Дигар шартӣ қонун аз он иборат аст, ки аҳдномаи никоҳ танҳо ба муносибатҳои молумулкии зану шавҳари дар никоҳи расмӣ буда ва шахсоне, ки нияти ба никоҳ даромадан доранд, дахл дорад.

Мавзӯи баҳси аҳдномаи никоҳ молу мулки якҷояи зану шавҳар ё ин ки молу мулкест, ки онҳо дар оянда нияти ба даст овардан доранд. Инчунин молу мулки яке аз ҳамсарон предмети ин аҳднома шуда метавонад.

Аҳдномаи никоҳ бемӯҳлат баста мешавад, яъне ҳуқуқу ӯҳдадорихои пешбиниамудаи аҳднома метавонанд ба мӯҳлати муайян маҳдуд карда шаванд ё бо шартӣ фаро расидан ё фаро нарасидани мӯҳлат вобаста карда шаванд. Зану шавҳар метавонанд мӯҳлати аҳдномаи никоҳро бо ризоияти якдигар муқаррар намоянд. Ҳамсарон ҳуқуқ доранд, ки мӯҳлати аҳдномаи никоҳро вобаста аз мундариҷаи он ба муддати 5 сол, 10 сол ё зиёда аз он муқаррар намоянд. Бояд қайд кард, ки аҳдномаи никоҳ наметавонад қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амали зану шаҳар, ҳуқуқи онҳоро барои мурочиат ба суд дар бобати ҳифзи ҳуқуқҳояшон – танзими муносибатҳои шахсии ғайриамволии зану шавҳар ва ҳуқуқу ӯҳдадорихои зану шавҳарро нисбат ба фарзандон маҳдуд кунад ё худ чунин муқарраротеро пешбинӣ кунад, ки ҳуқуқи ҳамсари корношоямро ба таъминот маҳдуд кунад ё худ шартҳои дошта бошад, ки зан ё шавҳарро дар ҳолати ногувор гузорад.

Мувофиқи моддаи 43 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон зану шавҳар имконият доранд, ки ҳар вақте хоҳанд, аҳдномаи никоҳро тағйир диҳанд ё бекор кунанд. Дар ин маврид созишнома дар бораи тағйир додан ё бекор кардани аҳдномаи никоҳ дар ҳамон шакле, ки аҳдномаи никоҳ баста мешавад, ба имзо мерасад.

Аҳдномаи никоҳ бо дарназардошти шартҳои дар он гузошташуда ҳатман бояд иҷро гардад. Барои ҳамин қонунгузор аз иҷрои аҳдномаи никоҳ даст кашидани яке аз тарафҳоро иҷозат намедихад. Қонун муқаррар мекунад, ки дар ҳолати ба созиш наомадани зану шавҳар бо талаби яке аз онҳо аҳдномаи никоҳ метавонад бо ҳалномаи суд тағйир дода ё бекор карда шавад.

Бояд таъкид кард, ки аз ҷиҳати оқибатҳои ҳуқуқӣ бекор кардани аҳдномаи никоҳ ва безътибор ҳисобидани он аз ҳам фарқ мекунад. Агар аҳднома безътибор ҳисоб шавад, он барои зану шавҳар оқибатҳои ҳуқуқӣ надорад ва зану шавҳар ба ҳолати аввалии молумулкии худ бармегарданд. Бо маслиҳати зану шавҳар бекор кардани аҳдномаи никоҳ мумкин аст ва он ҳатман бояд дар мақомоти нотариалӣ тасдиқ шавад. Аҳдномаи никоҳро метавонад танҳо суд бекор кунад ва безътибор эътироф намудани аҳдномаи никоҳ низ аз ҷониби суд дар асоси даъвои зан ё шавҳар амалӣ мешавад.

§ 9. Муносибатҳои ҳуқуқии шахсӣ ва молумулкии волидон ва фарзандон

Ҳуқуку вазифаи волидон барои тарбияи фарзандон ба насаби фарзандон вобаста аст. Одатан муқаррар кардани модари кӯдак мушкил нест. Ин фақат бо справкаи муассисаҳои табобатӣ (таваллудхонаҳо), агар кӯдак дар хона ба дунё омада бошад, бо тасдиқномаи духтур ё дигар кормандони тиббӣ ва ҳангоми набудани онҳо аз рӯи нишондоди ду шохид тасдиқ карда мешавад.

Барои исботи модарӣ дар никоҳ будан ё набудани зани соҳиби фарзандшуда аҳамият надорад. Масъалаи муқаррар кардани падари кӯдак мушкилтар аст. Дар қонун чунин тартиботи муқаррар кардани насаби кӯдак пешбинӣ шудааст:

а) насаби кӯдак аз падару модаре, ки акди никоҳ доранд, бо қайди никоҳи падару модар тасдиқ карда мешавад. Албатта, дар ин қоидаи умумӣ баъзе истиноҳо вучуд дорад;

б) агар падару модар байнашон никоҳ надошта бошанд, модари кӯдак аз рӯи аризаи модар, падари кӯдак бошад, аз рӯи аризаи якҷояи падар ва модари кӯдак ё мувофиқи қарори суд навишта мешавад;

в) дар сурати таваллуд ёфтани кӯдак аз шахсоне, ки ақди никоҳ надоранд, агар аризаи якҷояи падару модар набошад, падари кӯдак аз рӯи аризаи падар ё модар ё васии (парастори) кӯдак, инчунин худи фарзанд баъди ба балогат расиданаш ва дигар шахсоне, ки кӯдак дар таъминоти онҳо мебошанд, бо роҳи судӣ муқаррар карда мешавад.

Ҳангоми муқаррар кардани падари кӯдак суд ҳолатҳои то таваллуди кӯдак якҷоя зиндагӣ кардан ва рӯзгордории умумии модари кӯдак ва шахси ҷавобгар ё аз тарафи онҳо якҷоя тарбия ё таъмин кардани кӯдак ё худ далелҳоеро, ки ҳамчун падар иқрор шудани ҷавобгарро дар ҳақиқат исбот мекунанд, ба эътибор мегирад.

Дар соҳаи муносибатҳои байни волидону фарзандон муносибатҳои шахсии ҳуқуқӣ мавқеи ҳалқунандаро мебозанд. Барои ин муносибатҳо ҳислати бо ҳам пайвастаи ҳуқуқи ӯҳдадорихи волидону фарзандон хос мебошад.

Ба ҳуқуқи шахсии волидону фарзандон инҳо дохил мешаванд:

а) ҳуқуқи кӯдакон ба ном, номи падар, насаб ва мувофиқан ба ин ҳуқуқи падару модар барои ба фарзандон додани ном, номи падар ва насаб;

б) ҳуқуқи падару модарон – тарбия кардани фарзандон ва ҳуқуқи фарзандон – гирифтани тарбия аз падару модар;

в) ҳуқуқи падару модарон аз номи фарзандон намояндагӣ кардан, ҳифзи ҳуқуқи манфиати онҳо ва мувофиқан ҳуқуқи фарзандон ба ҳифзи ҳуқуқ ва манфиати онҳо.

Ба кӯдак бо ризоияти волидон ном гузошта мешавад. Номи падари кӯдак аз номи падараш гирифта мешавад. Бо хоҳиши падару модар номи падараш мумкин бо илова кардани суффикси «зод», «зода», «ӣ», «пур», «духт» ё бо тартиби баъди номи кӯдак ҳамроҳ кардани номи падараш ҳам гузошта шавад.

Насаби фарзандон бо насаби волидонаш муайян карда мешавад. Агар падару модар насаби гуногун дошта бошанд, ба кӯдак бо ризоияти волидон насаби модар ё падар дода мешавад, ҳангоми набудани ин гуна ризоият, насаб бо нишондоди мақомоти васоят ва парасторӣ муайян карда мешавад.

Насаби кӯдак бо хоҳиши волидон аз номи падар, решаи насаби ӯ бо илова кардани суффиксҳои «зода», «зод», «ӣ»,

«иён», «пур», «духт» ё унсурҳои «пури», «духти» ё бо роҳи пас аз номи кӯдак ё номи падари ӯ илова кардани решаи насабашон ташаккул меёбад.

Тағйири ном, номи падари кӯдак, ки ҳангоми қайди таваллудаш ба ӯ дода шуда буд, бо роҳи қонунӣ то ба синни 16-солагӣ расидани кӯдак мумкин аст. Қатъ гардидан ё бевътибор эътироф кардани никоҳи падару модар сабаби тағйир додани насаби фарзандон намегардад.

2. Ҳуқуқи волидон ба тарбияи кӯдакон яке аз ҳуқуқҳои асосии шахсии онҳо мебошад. Падару модарон вазифадоранд, ки фарзандонашонро тарбия намоянд, дар бораи саломатӣ, инкишофи ҷисмонӣ ва маънавия ахлоқӣ, инчунин таълими онҳо ғамхорӣ кунанд, онҳоро ба меҳнати муфиди ҷамъиятӣ тайёр намуда, ҳамчун узви сазовору содиқи ҷамъият ба камол расонанд. Агар муқаррар карда шавад, ки волидон ё яке аз онҳо аз иҷрои ӯҳдадорихои тарбия намудани фарзандонашон, аз ҷумла бе сабабҳои узрнок аз таваллудхона ё дигар муассисаҳои баҷагонаи табобатӣ ва профилактикӣ ва таълимию тарбиявӣ гирифтани саркашӣ кунанд ё аз ҳуқуқи падару модарии худ сӯиистеъмол намоянд, бо фарзандон бераҳмона муомила намоянд, ба кӯдакон бо рафтори бадахлоқона ва зиддиҷамъиятии худ таъсири зарарнок расонанд, инчунин падару модар майзада ё нашъаманд бошанд, суд ҳуқуқдорар падару модар ё яке аз онҳоро (ки ба кирдорҳои номбаршуда гунаҳкор мебошанд) аз ҳуқуқи падару модарӣ маҳрум намояд. Ин гуна ҷазо бемӯҳлат аст. Аммо агар муқаррар карда шавад, ки рафтори падар ё модар ва тарзи зиндагашон дигар шудааст, аз ӯҳдаи тарбияи кӯдак баромада метавонанд ва аз нав барқарор кардани ҳуқуқи падарӣ ё модарию манфиатҳои кӯдак талаб мекунад, он гоҳ онҳо барои ҳуқуқи падарӣ (модарӣ)-ро барқарор кардан ба суд муроҷиат карда метавонанд.

Ҳуқуқи падару модарӣ танҳо бо роҳи судӣ аз нав барқарор карда мешавад.

Ҳангоми ҳал кардани масъалаи аз нав барқарор кардани ҳуқуқи падару модарӣ, синну соли фарзандоне, ки дар ҳақиқи онҳо ҷунин ҷора дида мешавад, аҳамият дорад. Дар ин ҳолат агар фарзанд ба синни 10-солагӣ расида бошад, суд дар вақ-

ти ҳал кардани даъвои оид ба аз нав барқарор кардани ҳукуки падару модарӣ фикру хоҳиши кӯдакро ба назар мегирад.

3. Бе маҳрумияти ҳукуки падару модарӣ гирифтани кӯдак намуди дигари ғамхорӣ доир ба тарбияи кӯдакон мебошад. Ин гуна чора, масалан, ҳангоми ба бемории вазнини сирояткунанда гирифтор шудани падару модар, ки барои саломатӣ ё ҳаёти кӯдак хатарнок мебошад, дида мешавад. Мумкин падару модар ба чунин шароити вазнини объективие дучор шаванд, ки барои тарбияи кӯдакон хатарнок бошад. Дар чунин ҳолатҳо ҳам мумкин аст кӯдак бе маҳрумияти ҳукуки падару модарӣ аз падару модар гирифта шавад. Ин чора ҳислати муваққатӣ дорад. Бинобар ин, дар ҳолати аз байн рафтани сабабхое, ки барои гирифтани кӯдак асос шуда буданд, кӯдак ба падару модарашон баргардонида мешавад.

§ 10. Муносибатҳои ҳукуки молумулкии волидону фарзандон ва аъзои дигари оила

Чунин муносибатҳо на танҳо мувофиқи ҳукуки оилавӣ, балки тибқи ҳукуки граждани ҳам танзим мегардад. Агар меъёрҳои ҳукуки оилавӣ муносибатҳои алиментии онҳоро ба тартиб дароранд, санадҳои ҳукуки граждани дигар муносибатҳои молумулкии онҳоро танзим менамоянд. Волидону фарзандон байни худ ҳар гуна аҳдро баста метавонанд. Масалан, шартномаи қарз, хариду фурӯш, тўхфа ва ғайра. Волидону фарзандон ворисони ҳамдигаранд.

Молу мулки волидону фарзандон алоҳида мебошад. Ҳангоми дар ҳаёт будани волидон фарзандон ба молу мулки онҳо ҳуқуқ надоранд. Падару модарон низ ба молу мулки фарзандон ҳуқуқ надоранд, гарчанде аз молу мулки ҳамдигарӣ истифода мебаранд. Фарзанд ба даромади бадастовардаи худ, молу мулки ҳадя ё меросгирифта ва ҳама гуна молу мулки дигаре, ки тибқи қонун ба ӯ тааллуқ дорад, дорои ҳукуки моликият мебошад.

Агар дар оилаи шахрӣ моликияти якҷояи умумӣ танҳо байни ҳамсарон пайдо шавад, дар хоҷагии деҳқонӣ, дар деҳот ва хоҷагии ёрирасони шахсӣ бошад, байни ҳамаи аъзои

он чунин моликият ба миён меояд. Дар хоҷагии деҳқонӣ ва хоҷагии ёрирасон фарзандони ноболиғи оила низ субъекти ҳуқуқи моликияти умумии якҷоя мебошанд.

Вазифаи волидон фақат бо адои корҳои тарбиявӣ ба охир намерасад. Онҳо ӯҳдадоранд, ки фарзандони ноболиғ ва инчунин ба балоғат расидаи қобилияти меҳнат надошта ва мӯҳтоҷи ёрӣ будаи худро аз ҷиҳати моддӣ таъмин намоянд.

Агар онҳо аз иҷрои ин вазифаҳои ҳатмӣ худ саркашӣ кунанд, аз чунин волидон ба воситаи суд алимент рӯёнида мешавад.

Алимент барои фарзандони ноболиғ аз падару модар то синни 18-солагӣ ҳар моҳ ба микдори зерин рӯёнида мешавад: барои як фарзанд чоряк, барои ду фарзанд сеяк, барои се ва зиёда аз он – нисфи музди кор (даромад). Ҳаҷми алиментро бо назардошти вазъи моддӣ ва оилавии тарафҳо ва дигар ҳолатҳои қобили таваҷҷӯҳ аз ҷониби суд кам ё зиёд кардан мумкин аст. Агар кӯдак таҳти таъминоти пурраи давлат ё ташкилоти ҷамъиятӣ қарор гирифта бошад, суд ҳақ дорад андозаи алиментро кам кунад ё аз пардохти он озод намояд.

Суд метавонад барои фарзандони ба синни балоғат расида, ки донишҷӯёни таҳсили рӯзонаи муассисаҳои таълимии давлатии маълумоти миёна ва олӣ мебошанд, мутаносибан то ба синни бистсолагӣ ва бисту чорсолагӣ расиданашон аз волидон алимент ситонад. Андозаи алимент ҳар моҳ бо пули устувор ситонидашаванда аз тарафи суд бо дарназардошти вазъи моддию оилавӣ ва манфиатҳои қобили таваҷҷӯҳи тарафҳо муайян карда мешавад.

Аз додани алимент қасдан саркашӣ кардан ҷиноят ҳисоб меёбад. Қонун ба масъалаи саривақт додани алимент барои таъмини фарзандон ва дигар аъзои оила эътибори махсус мебахшад. Дар ин хусус тартиб додан ва рӯёнидани алимент аҳамияти калон дорад.

Алиментдиҳӣ ё рӯёнидани вай яке аз масъалаҳои муҳим ва нозуки қонун мебошад. Яке аз қоидаҳои вақти сар шудани рӯёнидани алимент аст. Аз рӯи қоидаи умумӣ алимент аз вақти ба суд бо даъво муроҷиат кардан фақат барои дар оянда рӯёнидан муқаррар карда мешавад. Агар дар суд муайян

шавад, ки даъвогар пеш аз ин барои гирифтани алимент чораҳо дида, аммо бо гуноҳи шахси ӯҳдадор онро гирифта натавонистааст, пас суд метавонад алиментро то аз се соли гузашта рӯёнад. Агар ҷавобгар баъд аз баровардани ҳалнома дар бораи рӯёнидани алимент гайб зада бошад, он гоҳ алимент барои тамоми замони гузашта, сарфи назар аз болиғ шудани алиментгиранда, рӯёнида мешавад.

Волидон вазифадоранд, ки фарзандони ноболиги қобилияти меҳнат надошта ва ба ёрӣ мӯҳтоҷашонро низ нигоҳубин намоянд, яъне ба онҳо алимент диҳанд. Ҳангоми муқаррар кардани миқдори алименте, ки барои чунин фарзандон рӯёнида мешавад, суд шароити моддӣ ва оилавии падару модарон ва фарзандони ба ёрӣ мӯҳтоҷро ба эътибор гирифта, маблағи устувори ҳар моҳ додашавандаро муайян мекунад.

Ғамхорӣ дар ҳаққи падару модар, ёрӣ расонидан ва дастгирӣ кардани онҳо қарз ва вазифаи муқаддаси фарзандон аст. Ин қор пеш аз ҳама вазифаи ахлоқӣ, қарзи вичдонӣ ва ҳислати наҷиби аъзои ҷамъият мебошад. Аммо фарзандоне низ ёфт мешаванд, ки аз иҷрои ин вазифа саркашӣ мекунанд. Қонун чунин фарзандони ба балогат расидаро ӯҳдадор мекунад, ки дар ҳаққи падару модари худ ғамхорӣ намоянд, онҳоро дар вақти гайри қобили меҳнат шуданашон (агар мӯҳтоҷи ёрӣ бошанд) аз ҷиҳати моддӣ ҳам нигоҳубин кунанд. Дар ин ҳангом суд аҳволи моддиву оилавии падару модарон ва фарзандонро ба эътибор гирифта, барои ҳар моҳ ба миқдори муайян додани алимент ҳалнома мебарорад. Дар вақти муайян намулдани миқдори алимент ҳамаи фарзандон ба эътибор гирифта мешаванд. Фарзандоне, ки аз рӯи ҳалномаи суд бояд барои таъминоти волидони қобилияти меҳнатӣ надошта ёрӣ мерасониданд, ҳангоми бе сабабҳои узрнок иҷро накардани ин вазифаҳояшон ба ҷазои ҷиноятӣ қашида мешаванд.

Ҳамсарон, волидон ва фарзандон байни худ бо муносибатҳои наздиктарини ҳешигарӣ вобастаанд. Бинобар ҳамин, вазифаи нигоҳубини аъзои ба ёрӣ мӯҳтоҷи оила, пеш аз ҳама, ба зиммаи онҳо гузошта шудааст. Ҳангоми аз ҳамсар, волидон ё фарзандон гирифта натавонистани ёрӣ иҷрои ин вазифа ба дӯши дигар аъзои оила гузошта мешавад. Ба ин гурӯҳ бобо,

модаркалон, набера, бародарону хоҳарон, тарбиятгарону тарбиятгирандагони воқеӣ, падар (модар)-и ӯғай, писар (духтар)-и ӯғай дохил мешаванд. Аммо на байни ҳамаи онҳо ҳуқуқу вазифаҳои шахсии ғайримолумулкӣ пайдо мешаванд. Танҳо байни бобо, модаркалон нисбат ба набераҳо, тарбиятгарони воқеӣ нисбат ба тарбиятгирандагони (падару модар)-и ӯғай нисбат ба фарзандони ӯғай ҳуқуқу ӯҳдадориҳо пайдо мешаванд.

Ҳуқуқу ӯҳдадориҳои шахсии ғайримолумулкии онҳо ҳислати мутақобил надоранд ва мазмунашон ҳам якхела нестанд. Ҳаҷм ва характери ин ҳуқуқу вазифаҳоро таркиби субъектӣ муносибатҳои ҳуқуқӣ муайян менамояд.

Ҳуқуқу ӯҳдадории алиментии дигар аъзои оила ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд.

- а) байни бобо, модаркалон, набера;
- б) байни бародарону хоҳарон;
- в) байни падар (модар)-и ӯғай, писар (духтар)-и ӯғай;
- г) байни тарбиятгарони воқеӣ ва тарбиятгирон.

§ 11. Фарзандхонӣ

Ғамхории давлат дар ҳаққи кӯдакон ҳадду қанор надорад. Вай ба воситаи хонаи кӯдакон, кӯдакистон, мактаб-интернатҳо, ҳазинаи кӯдакон ба кӯдаконе, ки бе падару модар мондаанд, ҳамаи шароити заруриро муҳайё менамояд. Аммо меҳру муҳаббати падару модарӣ ҳаловати дигар дорад, ки онро ҳеҷ кас ва ҳеҷ чиз иваз карда наметавонад.

Ба фарзандӣ гирифтагӣ яке аз роҳҳои дар вазъияти оилавӣ тарбия намудани кӯдаконе мебошад, ки бо сабабҳои гуногун бе падару модар мондаанду каси дигаре онҳоро ба фарзандӣ қабул кардааст, ки ин, пеш аз ҳама, ба манфиати кӯдак равона карда шудааст.

Ҳангоми амалӣ гардонидани ҳуқуқи фарзандхонӣ бояд шартҳои зерин риоя карда шаванд:

а) шахрвандони болиги ҳар ду ҷинс, ғайр аз шахрвандоне, ки аз ҳуқуқи падару модарӣ маҳрум карда шудаанд; баърои саркашӣ кардан аз додани алименти кӯдакон маҳкум шудаанд; фарзандхон буданду аммо дар натиҷаи ба таври

дахлдор ичро накардани ўҳдадориашон фарзандхонии онҳо бекор карда шудааст; ашхоси ғайри қобили амал ва онҳое, ки ҳуқуқи қобили амалиқуниашон маҳдуд карда шудааст, фарзандхон шуда метавонанд;

б) танҳо кўдакони ноболигро ба фарзандӣ гирифтани мумкин аст. Агар кўдак ба синни 10-солагӣ расида бошад, ўро бе ризоияташ ба фарзандӣ гирифтани мумкин нест. Ризоияти кўдакро суд муайян мекунад.

в) ба фарзандӣ гирифтани ихтиёрӣ мебошад ва кўдак бо қарори суд мувофиқи аризаи ашхосе, ки ўро ба фарзандӣ қабул кардан мехоҳад, ба фарзандӣ дода мешавад.

г) ризоияти ҳамсарон. Дар натиҷаи фарзандхонӣ кўдак фарзанди фарзандхонон ҳисоб шуда, ба оилаи онҳо дода мешавад. Бинобар ин, зану шавҳар бо ризоияти ҳамдигарӣ кўдакро ба фарзандӣ мегиранд.

д) ризоияти падару модар ва мақомоти васояту парасторӣ. Агар кўдаке, ки ба фарзандхонӣ дода мешавад, падару модар дошта бошад, барои ба фарзандхонӣ додани ў, албатта, ризоияти онҳо зарур аст. Падару модар метавонанд ба ашхоси ба онҳо маълум барои ба фарзандӣ додани кўдаконашон ризоият диҳанд ва ҳуқуқи интиҳоби шахсони фарзандхонандаро ба ихтиёри мақомоти васояту парасторӣ ғузоранд.

е) фарқияти синну соли шахси ба фарзандхонӣ қабулкунанда, ки оиладор нест ва фарзандхондашаванда бояд аз 16 сол кам набошад.

То ба фарзандӣ додани кўдак падару модар метавонанд аз ризоияти худ даст кашанд, аммо баъд (ғайр аз мавридҳои бо қонун пешбинишуда) пушаймони онҳо ба инобат гирифта намешавад.

Ба фарзандӣ қабулкунӣ бо қарори суди ҷои истиқомати фарзандхон ё ҷои истиқомати фарзандхоншаванда дар асоси аризаи шахсе, ки кўдакро ба фарзандӣ қабул кардан мехоҳад, ба ҷо оварда мешавад. Парвандаҳои фарзандхонӣ дар суд бо иштироки мақомоти васояту парасторӣ баррасӣ мегарданд. Фарзандхонӣ дар шўъбаҳои (бюроҳои) САҲШ, яъне ҷое, ки дар бораи фарзандхонӣ қарор бароварда шуда буд,

сабт мегардад. Ин мақомот амалиёти худро дар асоси қарори дар бораи фарзандхонӣ баровардаи суд иҷро менамоянд.

Дар баъзе мавридҳои дар қонун пешбинишуда фарзандхонӣ безътибор доништа мешавад. Масалан, агар қарор дар бораи фарзандхонӣ қалбаки бошанд; ашхоси болиғ ба фарзандӣ қабул шуда бошанд; фарзандхонанда шахси ғайри қобили амал доништа ё қобилияти амалаш маҳдуд ҳисобида шуда бошад ё аз ҳуқуқи падарию модарӣ маҳрум карда шуда бошад, чунин фарзандхонӣ безътибор эътироф карда мешавад.

САВОЛҲО:

1. Пайдоиши оила ба кадом давра мансуб аст ва хусусиятҳои он давраро бо истифода аз маводи фанни таърих шарҳ диҳед.
2. Никоҳ ҳамчун нави шартнома гуфта шумо чиро мефаҳмед?
3. Ташкили оила дар аҳди Зардушт чӣ гуна баҳо дода мешуд? 4. Чаро ҳуқуқи ӯҳдадориҳои зану шавҳар аз ҷониби давлат муқаррар мешавад? 5. Таърифи оиларо гӯед. 6. Вазифаҳои ҳуқуқи оилавӣ аз ҷалли кадом масъалаҳо иборат аст? 7. Мавзӯи омӯзиши ҳуқуқи оилавӣ чист? 8. Субъектҳои ҳуқуқи оилавино номбар кунед. 9. Ба ёд биёред, ки давлати иҷтимоӣ чист ва чӣ гуна хусусиятҳои дорад? 10. Ҳуқуқи оилавӣ аз кадом меъёрҳои Конституция сарчашма мегирад? 11. Дар кадом санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ оид ба ҳифзи давлатии оила суҳан меравад? 12. Ҳифзи ҳуқуқҳои оилавӣ дар кадом даврҳои ҳаёти инсон амалӣ мешавад? 13. Дар кадом моддаҳои Конституция аз ҳуқуқи ташкили оила суҳан меравад? 14. Кадом шартҳои никоҳ дар Конституция зикр шудааст? 15. Санадҳои ҳуқуқи байналмилалиро номбар кунед, ки дар онҳо ғамхории давлат дар ҳаққи модарон зикр шуда бошад. 16. Ғамхорӣ дар ҳаққи занон дар Кодекси меҳнат чӣ гуна ифода ёфтааст? 17. Шарҳ диҳед, ки баробарҳуқуқии мардону занон дар муносибатҳои оилавӣ чӣ гуна татбиқ мешаванд? 18. Озодии шахсият дар кадом ҷанбаҳои муносибатҳои оилавӣ ифода меёбанд? 19. Дар кадом мавридҳо фикру мулоҳизаи кӯдак ба инбат гирифта мешавад? 20. Принципи якҷаҳати маънӣ дорад ва барои чӣ ҳам дар Конституция ва ҳам дар қонунгузори оила таъкид шудааст? 21. Дигар принципҳои ҳуқуқи оилавино номбар кунед. 22. Нишонаҳои ҳуқуқи никоҳро

номбар кунед. 23. Чаро баъди пешниҳоди ариза оид ба ақди никоҳ як моҳ интизор шудан лозим аст? 24. Оё ҳангоми пешниҳоди ариза иштироки ҳар ду ҷониб, яъне никоҳшавандагон зарур аст? 25. Барои кам ё зиёд кардани мӯҳлати якмоҳаи баъди додани ариза ба кадом мақомот мувоҷиат кардан лозим аст? 26. Шартҳои дигари бастанӣ ақди никоҳ кадомҳоянд? 27. Дар кадом ҳолатҳо бастанӣ ақди никоҳ манъ карда шудааст? 28. Муоинаи тиббии никоҳшавандагон бо кадом мақсад ҷорӣ карда шудааст? 29. Кадом навъи никоҳ бо роҳи судӣ безътибор доништа мешавад? 30. Ҳолатҳороеро номбар кунед, ки боиси безътибор эътироф шудани никоҳ мегарданд. 31. Фарқи никоҳи безътибор аз талоқ дар чист? 32. Суд барои оштии додани зану шавҳар чӣ қадар мӯҳлат медиҳад? 33. Ҳангоми муҳокимаи парвандаҳо оид ба ҷудошавии ҳамсарон суд кадом масъалаҳоро ҳал мекунад? 34. Ҳуқуқ ва вазифаҳои ҳамсаронро номбар кунед. 35. Масъалаи интиҳоби насабро баъди ташикли оила ҳамсарон чӣ гуна ҳал мекунад? 36. Агар ҳамсарон хоҳанд, ки насабашонро тағйир диҳанд, кадом моддаи Кодекси оиларо ба асос мегиранд? 37. Дигар кардани насаб бо иҷзати кадом мақомот сурат мегирад? 38. Ҳуқуқи иштирок дар ҳалли масъалаҳои тарбияи фарзандон дар кадом шаклҳо ба амал бароварда мешавад? 39. Дар байни зану шавҳар муносибатҳои молумулкӣ кай пайдо мешавад? 40. Кадом навъи моликият моликияти умумии ҳамсарон ҳисобида мешавад? 41. Тақсими молу мулкӣ умумии ҳамсарон дар кадом ҳолатҳо рух доданиш мумкин аст? 42. Дар байни зану шавҳар муносибатҳои молумулкӣ кай пайдо мешавад? 43. Кадом навъи моликият моликияти умумии ҳамсарон ҳисобида мешавад? 44. Тақсими молу мулкӣ ҳамсарон дар кадом ҳолатҳо рух дода метавонад? 45. Оё аҳдномаи никоҳ собиқаи таърихӣ дорад? 46. Мавзӯи аҳдномаи никоҳ аз чӣ иборат аст? 47. Аҳдномаи никоҳ аз рӯи табиати ҳуқуқи худ чӣ гуна аҳд аст? 48. Шартҳои бастанӣ аҳдномаи никоҳро шарҳ диҳед. 49. Кӣ аҳдномаи никоҳро ҳуқуқи тағйир додан ё бекор кардан дорад? 50. Кадом масъалаҳо набоҷд дар аҳдномаи никоҳ зикр шаванд?

БОБИ IV. ҲУҚУҚИ ЧИНОЯТӢ

§ 1. Мафҳум, вазифаҳо ва принципҳои ҳуқуқи чиноятӣ

Маълум аст, ки ҳар гуна таҷовуз ба неъматҳои бо қонун ҳимояшавандаи иҷтимоӣ барои ҷамъият хавфнок аст. Аммо чизи дигар низ маълум аст, ки дараҷаи ин хавфнокӣ метавонад гуногун бошад ва тарзу усулҳои ҳимояи он низ гуногун шуда метавонад.

Муҳимтарин масъалае, ки ҳуқуқи чиноятӣ ба ҳалли он машғул аст, асосҳо ва ҳудуди ҷавобгарии чиноятист. Ҳамаи дигар масъалаҳо аз ҳамин масъала сарчашма мегиранд ва табиатан дуюмдараҷа маҳсуб мешаванд. Табиист, ки масъала оид ба ҷавобгарии чиноятӣ бояд дар ҳолати мушаххас нисбат ба кирдори чинояткоронае, ки сазовори ҷазост, ҳал карда шавад. Мундариҷаи асосии ҳуқуқи чиноятӣ дар мафҳумҳои «чиноят», «ҷавобгарии чиноятӣ», «чинояткор» ва «ҷазо» ҳамчун категорияҳои чиноятиву ҳуқуқии универсалӣ ифода мегардад.

Ҳуқуқи чиноятӣ кирдори чиноятиро бо мақсадҳои гуногун мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Кирдори чиноятиро ҳуқуқи чиноятӣ, пеш аз ҳама, аз ду ҷиҳат меомӯзад: ҳамчун муносибати чинояткор ба объекти чиноят, неъматҳои ҷамъиятӣ ё давлатӣ ва ҳамчун муносибати давлат ба чинояткор.

Ҳуқуқи чиноятӣ аз ду функсия – функсияи муҳофизатӣ ва функсияи танзимкунанда иборат аст. Ҳар дуи ин функсияҳои ҳуқуқи чиноятӣ ба якдигар алоқаманданд ва якҷоя моҳияти механизми чиноятро танзим мекунанд. Ғайр аз ин, ҳуқуқи чиноятӣ функсияи тарбиявӣ низ дорад, ки тавассути мусодат қардан ба инкишофи шуури ҳуқуқии шаҳрвандон амалӣ карда мешавад. Бо роҳи қабули қонунҳои чиноятӣ давлат ба шаҳрвандон мефаҳмонад, ки чӣ гуна кирдорҳо барои ҷамъият хавфнок мебошанд. Ғайр аз ин, татбиқи қонуни чиноятӣ на фақат ба шахсе, ки қонунро вайрон кардааст, балки ба дигарон низ таъсир мерасонад.

Дар солҳои соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷамъият дигаргуниҳои азим ба амал ома-

данд. Чунин ҳолат ба вазифаҳо ва таъиноти ҳукуки ҷиноятӣ низ таъсир расонид. Мисоли равшани ин, пеш аз ҳама, бо роҳу усулҳои ҷиноятию ҳукукӣ ба муҳофизат гирифтани ҷамъият, ҳуқуқ ва вазифаҳои он, инчунин муҳофизати баробари шаклҳои гуногуни моликият мебошанд.

Ба ибораи дигар, вазифаи асосии ҳукуки ҷиноятӣ ҳифзи ҳуқуқ ва вазифаҳои инсон, ҳама шаклҳои моликият, амнияти ҷамъиятӣ ва тартиботи ҷамъиятӣ, муҳити атроф, асосҳои сохти конституционии давлат аз кирдорҳои ҷинояткорона мебошад.

Ҳамин тавр, ҳукуки ҷиноятӣ соҳаи мустақили ҳуқуқ буда, аз маҷмӯи меъёрҳои ҳукукие иборат аст, ки дар онҳо ҷиноят будани кирдорҳои барои ҷамъият хавфнок ва татбиқ кардани ҷазо нисбат ба шахсони ҷиноят содирнамуда, инчунин асос, шарт ва тартиби ҷавобгарӣ барои ҷинояти мушаххас, тартиби таъин намудани ҷазо ва озод кардан аз ҷазо, тартиби сафарбар намудани аҳли ҷамъият ба мубориза бар зидди ҷинояткорӣ, ислоҳ ва азнавтарбиякунии маҳкумшудагон нишон дода мешаванд.

Предмети танзими ҳукуки ҷиноятӣ муносибатҳои ҷамъиятие мебошанд, ки онҳо бинобар содир шудани ҷиноят пайдо мешаванд. Содиршавии ҷиноят далели ҳукукӣ буда, муносибатҳои ҳукуки ҷиноятиро ба вучуд меорад.

Вазифаи ҳукуки ҷиноятӣ аз он иборат аст, ки пеш аз ҳама, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, амнияти ҷамъиятӣ, сохти ҷамъиятӣ ва давлатӣ, моликият ва умуман тартиботи ҳукукиро аз таҷовузҳои ҷинояткорона муҳофизат намояд.

Ҳукуки ҷиноятӣ мисли дигар соҳаҳои ҳуқуқ сарчашмаи ҳудро дорад. Сарчашмаи ҳукуки ҷиноятӣ танҳо қонуни ҷиноятӣ буда, дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷассум ёфтааст.

Ҳукуки ҷиноятӣ ҳамчун соҳаи алоҳидаи илми ҳуқуқ принсипҳои муайяни ҳудро дорад.

Принсипҳои ҳукуки ҷиноятӣ ғояҳои роҳбарикунандае мебошанд, ки дар меъёрҳои ҳуқуқ ифода шуда, тавассути ин меъёрҳо инъикоси ҳудро дар институтҳо ва муқаррароти алоҳидаи он меёбанд. Принсипҳои қонунӣ, баробарӣ дар назди қонун, ногузирии ҷавобгарӣ, ҷавобгариӣ фардӣ ва гунаҳкорӣ, адолат, инсондӯстӣ ва демократизм аз ҷумлаи ин принсипҳо мебошанд.

Принципи қонуният дар мубориза бар зидди ҷинояткорӣ аҳамияти аавалиндарача дорад. Дар моддаи 20 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид шудааст, ки «то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд ҳеҷ кас гунаҳкор доништа намешавад».

Принципи қонуният дар он ифода меёбад, ки ҷавобгариӣ ҷиноятӣ бояд мувофиқ ба қонуни ҷиноятӣ мавриди ҷазо қарор дода шавад.

Принципи баробарӣ дар назди қонун чунин мазмун дорад, ки шахсоне, ки ҷиноят содир кардаанд, қатъи назар аз ҷинс, нажод, миллат, забон, муносибат ба дин, мансубият ба хизбҳои сиёсӣ, маҳалли истиқомат ва ғайра дар назди қонун баробаранд ва бояд ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ кашида шаванд. Мувофиқи мазмуни принципи ногузирии ҷавобгарӣ шахси ҷиноятқарда ҳатман бояд таҳти ҷазо қарор гирад.

Моҳияти принципи ҷавобгариӣ фардӣ ва гунаҳкорӣ дар он ифода меёбад, ки ҳар кас танҳо ва танҳо барои кирдори шахсан содирнамудаи худ таҳти ҷавобгариӣ ҷиноятӣ қарор мегирад.

Шахс танҳо барои он кирдори барои ҷамъият хавфнок ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ кашида мешавад, ки гуноҳаш дақиқ муайян шуда бошад. Барои зарари бегуноҳона расонидашуда ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ кашидани шахс мумкин нест.

Принципи адолат дар моддаи 8 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври зерин ифода ёфтааст: «Ҷазо ва ҷораҳои дигари дорои хусусияти ҳуқуқии ҷиноӣ, ки нисбати шахси ҷиноят содирнамуда татбиқ мешавад, бояд одилона бошад, яъне ба дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят, ҳолатҳои содир намудани он ва шахсияти гунаҳкор мувофиқ бошад».

Моҳияти принципи адолат дар он зоҳир мешавад, ки ҳангоми таъини ҷазо суд бояд баъди таҳлили объективонаи ҷинояти содиршуда ва шахсияти гунаҳкор қарори дахлдор қабул намояд.

Принципи инсондӯстӣ ба ҳамин мазмун аст, ки ҷазо ё ҷораҳои дигари дорои хусусияти ҳуқуқии ҷиноӣ, ки нисбат ба шахси ҷиноят содирнамуда истифода мешаванд, мақсади озори ҷисмонӣ ва таҳқири шаъну эътибори инсонро надоранд.

Давра ба давра қабул гардидани қонунҳои авф, истифодаи институти маҳкумкунии шартӣ ва пеш аз муҳлат озод намудан аз адои ҷазо низ исботи татбиқи амалии ҳамин принцип мебошанд.

§ 2. Тавсифи қонунгузории ҷиноятӣ

Аз нигоҳи назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қонуни ҷиноятӣ ягона сарчашмаи меъёрҳои ҷиноятиву ҳуқуқӣ ба шумор меравад. Қонунгузории ҷиноятӣ амалкунандаро дар айни замон Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳад, ки он аз тарафи Маҷлиси Олӣ 21 майи соли 1998 қабул шудааст.

Кодекси ҷиноятӣ санади бонизоми қонунгузорӣ буда, қабл аз ҳама, асосҳо ва принципҳои ҷавобгарии ҷиноятиро муқаррар мекунад, кирдорҳои ба шахсияту ҷамъият ва давлат хавфнок ва ҳамчун ҷиноят эътирофшавандаро муайян намуда, намудҳои ҷазо ва ҷораҳои дигари хусусияти ҳуқуқи ҷиноятидоштаро муқаррар мекунад.

Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қисмҳои умумӣ ва махсус иборат аст. Дар қисми умумӣ вазифа ва принципҳои қонуни ҷиноятӣ, асосҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ (боби 1), амали қонуни ҷиноятӣ дар замонун макон (боби 2) инъикос шудаанд. Махсусан, дар фасли 2 мафҳум ва намудҳои ҷиноят, ашхосе, ки бояд ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шаванд, дар бораи гуноҳ, ҷиноятҳои нотаъмин ва хотимаёфта, ҳолатҳои, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунанд, мушаххас шудаанд.

Дар фасли 3 бошад, мафҳум ва намудҳои ҷазо ва таъини ҷазо муқаррар гардидаанд. Дар фасли минбаъда ҳолатҳои озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, озод кардан аз ҷазо, масъалаҳои авф, бахшиши ҷазо, доғи судӣ ва сафедкунӣ, дар фасли 5 хусусиятҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазодиҳии нобилигон маънидод шудаанд. Дар фасли 6 сухан аз мақсад, асос, таъин кардан ва тартиби татбиқи ҷораҳои маҷбурии дорон хусусияти тиббӣ меравад.

Ҳамин тавр, қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ ба масъалаҳои умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ дахл дорад. Қисми махсус бошад, ҷиноятҳоро ба таври мушаххас муайян намуда, барои содир намудани ҳар яке аз онҳо ҷазои муайянро муқаррар мекунад. Бояд зикр кард, ки меъёрҳои ҳар ду қисми Кодекси ҷиноятӣ якдигарро пурра мекунанд. Меъёрҳои қисми умумӣ

асосҳои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шудани шахсро муайян мекунамд ва дар қисми махсус бошад, таркибҳои ҷиноятӣ мушаххас нишон дода мешаванд.

Дар фасли 7 ҷиноятҳо ба муқобили шахсият инъикос мешаванд, ки ба ин гурӯҳ ҷиноятҳо ба муқобили ҳаёт ва саломатӣ, ба муқобили озодӣ, обрӯ ва эътибори шахсият, ба муқобили озодии ҷинсӣ ва дахлнопазирии ҷинсӣ, ба муқобили ҳуқуқ ва озодиҳои конституционии шахрванд, ба муқобили оила ва нобилиғон дохил карда шудаанд.

Дар фасли 8, ки «Ҷиноятҳо ба муқобили амнияти ҷамъиятӣ ва саломатии аҳоли» унвон дорад, ҷиноятҳо ба муқобили амнияти ҷамъиятӣ, саломатии аҳоли, беҳатарии ҳаракат ва истифодаи нақлиёт гирд оварда шудаанд. Дар фасли 9 ҷиноятҳо ба муқобили амнияти экологӣ ва муҳити зист зикр шудаанд.

Фасли 10 ҷиноятҳоро ба муқобили тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ дарбар мегирад. Дар фасли 11 силсилаи ҷиноятҳо дар соҳаи иқтисодиёт, алалхусус, ҷиноятҳо ба муқобили моликият ва ҷиноятҳо дар соҳаи ғаёлияти иқтисодӣ мушаххас шудаанд.

Фасли 12 ҷиноятҳо ба муқобили амнияти иттилоотиро дарбар мегирад. Ниҳоят, дар фасли 13 ҷиноятҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ зикр шудаанд, ки онҳо иборат аз ҷиноятҳо ба муқобили асосҳои сохти конституционӣ ва амнияти давлатӣ, ба муқобили ҳокимияти давлатӣ, ба муқобили тартиботи идора ва ба муқобили адолати судиро фаро гирифтаанд. Фасли 14 ҷиноятҳоро ба муқобили хизмати ҳарбӣ дарбар мегирад. Дар фасли охирин, яъне фасли 15 ҷиноятҳо ба муқобили сулҳу амнияти инсоният зикр шудаанд.

§ 3. Мафҳум ва нишонаҳои ҷиноят

Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 17) ҷиноятро кирдори аз ҳаракат ё беҳаракатӣ содиршудаи гунаҳкоронаи барои ҷамъият хавфнок меҳисобад, ки ба шахсият, ҷамъият ва давлат зарар мерасонад ё бо расонидани зарар таҳдид ба амал меоварад. Ҷунин кирдор – ҳаракат ё беҳаракатиро

конуни чиноятӣ бо таҳдиди татбиқи чазо манъ кардааст. Дар таърифи додашудаи чиноят ҳам хусусияти расмӣ ва ҳам моддӣ зикр шудаанд, чунки дар он ҳам аломати расмӣ – кирдори бо конуни чиноятӣ манъкардашуда ва ҳам аломати моддӣ – барои ҷамъият хавфнок пешбинӣ шудаанд.

Ҳамин тавр, чиноят дорои аломатҳои зерин мебошад:

- хавфнок будан барои ҷамъият;
- амали зиддиҳуқуқӣ будан;
- гунаҳкорӣ;
- сазовори чазо будан.

Аломатҳои чиноят мундариҷаи онро ошкор намуда, имконият медиҳанд, ки чиноят аз дигар навъи ҳуқуқвайронкуниҳо фарқ карда шавад. Чиноят, пеш аз ҳама, кирдорест, ки дар шакли ҳаракат ё беҳаракатӣ ифода меёбад. Шахс бояд имконияти дарк намудани мазмун ва аҳамияти кирдори худро дошта бошад. Кирдори шахс бояд бошуурона, иродавӣ, ихтиёрӣ ва мақсаднок содир шавад.

Танҳо кирдоре чиноят эътироф мешавад, ки барои ҷамъият хавфнок бошад. Ба ҷамъият хавфнок будан яке аз хусусиятҳои асосии иҷтимоии (моддии) чиноят ба ҳисоб меравад.

Моҳияти хавфнок будани кирдор дар он ифода меёбад, ки он ба муносибатҳои ҷамъиятӣ зарар мерасонад ё таҳдиди чунин зарарро ба вучуд меорад. Аз ҳамин сабаб барои чиноят ҷавобгарии чиноятӣ муқаррар карда шудааст.

Набудани хавфнокӣ барои ҷамъият имконияти чиноят эътироф гардидани кирдорро сарфи назар мекунад. Масалан, кирдорҳои қамаҳамият, амалҳои, ки дар ҳолатҳои мудофияи зарурӣ ва зарурати низоӣ содир шудаанд, чиноят эътироф намешаванд. Ба ҷамъият хавфнок будани кирдор аз як қатор омилҳо вобастагӣ дорад: арзиши объекти хифзшаванда, характер ва ҳаҷми оқибати амали чиноятӣ, тарзу восита, вақт, ҷой ва ҳолатҳои дигари содир шудани чиноят.

Дарачаи хавфнокии ҷамъиятӣ таъсифи миқдории чиноят аст, ки хусусиятҳои зоҳирии онро, аз ҷумла арзиши объекти таҷовузшуда, дарачаи гуноҳ ва ҳаҷму андозаи зарарро муайян мекунад. Қонунгузор дарачаи хавфнокии чиноятҳои му-

шаххасро ба эътибор гирифта, ҳолатҳоеро мукаррар наму-
дааст, ки чазоро сабук ё баръакс вазнин мекунад. Ҳолатҳои
сабукунандаи чазо инҳо мебошанд:

- бори аввал содир намудани ҷиноят;
- ноболиғ будани гунаҳкор;
- ҳомиладор будан;
- кӯдакони хурдсол доштани гунаҳкор;
- бо сабаби вазнинии шароити зинагӣ ва ё аз рӯи дилсӯзӣ

содир намудани ҷиноят;

– содир намудани ҷиноят дар ҳолати ҳаяҷони рӯҳие, ки
сабаби он зӯроварӣ, таҳқири саҳт ё амалҳои дигари ғайри-
қонунии ҷабрдида мебошад;

– содир намудани ҷиноят дар ҳолати аз ҳадди мудофиаи
зарурӣ гузаштан, дастгир кардани шахси ҷиноят содирнаму-
да, зарурати ниҳой, таваккали асоснок, иҷрои фармон ё амр;

– таҳти таъсири маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ ё вобаста-
гии моддӣ, хизматӣ ва ё вобастагӣҳои дигар содир намудани
ҷиноят;

– ихтиёран омада ба гуноҳи худ иқрор шудан, сидқан пу-
шаймон шудан, ғаълола мусоидат кардан дар ошкор наму-
дани ҷиноят, фош кардани дигар иштирокчиёни ҷиноят ва
дар кофтукови амволи дар натиҷаи ҷиноят бадастомада;

– бевосита пас аз содир намудани ҷиноят расонидани ёри
тиббӣ ё кӯмаки дигар ба ҷабрдида, ихтиёран талофӣ кардан
ё рафъ сохтани зарари моддӣ ва маънавии дар натиҷаи ҷино-
ят расонидашуда, анҷом додани амалҳои дигаре, ки ба ис-
лоҳи зарари ба ҷабрдида расонидашуда равона гардидаанд.

Ҳолатҳои вазнинкунандаи чазо аз инҳо иборат мебо-
шанд:

– такроран содир намудани ҷиноят, ретсидив, ҳамчун касб
содир намудани ҷиноят;

– оқибати вазнин доштани ҷиноят;

– дар ҳайати гурӯҳи ашхос, гурӯҳи ашхос бо маслиҳати
пешакӣ, гурӯҳи муташаккил ё иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкilotи
ҷиноятӣ) содир кардани ҷиноят;

– нақши махсусан ғаъол доштан дар содир намудани
ҷиноят;

– ба содир намудани чиноят дидаю дониста чалб кардани ашхосе, ки гирифтори бемории рӯхӣ мебошанд, дар ҳолати мастӣ қарор доранд, инчунин ашхоси хурдсол ё ноболиғ;

– содир намудани чиноят бо сабаби адовати маҳалгарой, миллӣ, нажодӣ ё динӣ, таассуби динӣ, қасосгирӣ барои амалҳои қонунӣ ашхоси дигар, инчунин бо мақсади рӯйпӯш намудани чинояти дигар ё сабук кардани содиршавии он;

– дидаю дониста аз тарафи гунаҳкор содир намудани чиноят нисбат ба зани ҳомиладор, инчунин нисбат ба кӯдаки хурдсол, ноболиғ, шахси дигари бегуноҳ ё нотаъвоҷ ё шахсе, ки дар тобеияти гунаҳкор мебошад.

Ба шумори ҳолатҳои дигар – содир намудани чиноят бо бераҳмии махсус, бо истифодаи яроқи оташфишон, лавозимоти ҷангӣ, техникаи ҳарбӣ, моддаҳои тарканда ва захираҳои радиоактивӣ, бо истифода аз вазъияти ғавқулода, офатҳои табиӣ ва фалокатҳои дигари ҷамъиятӣ, бетартибҳои оммавӣ, дар ҳолати мастӣ, майзадагӣ, таҳти таъсири моддаҳои мадҳушкунанда ва маводи нашъаовар будан, бо мақсади ғаразнок, содир намудани чиноят нисбат ба волидайн ва ғайра дохил мешаванд.

Аломати муҳими дигари чиноят амали зиддиҳуқуқӣ ё худ зиддиқонунӣ будани кирдори мушаххас аст. Кирдори ба ҷамъият хавфнок ҳамон вақт чиноят маҳсуб мешавад, ки агар дар моддаҳои мушаххаси қисми махсуси Кодекси чиноятӣ инъикос шуда бошад. Ба ибораи дигар, зиддиҳуқуқӣ будани чиноят маънои аз ҷониби қонуни чиноятӣ манъ шудани онро дорад.

Гунаҳкорӣ ё худ мавҷуд будани гуноҳ шартӣ дигари чиноят эътироф шудани кирдори ба ҷамъият хавфнок аст. Гуноҳ ин муносибати рӯҳии шахс нисбат ба кирдори ба ҷамъият хавфнок ва оқибатҳои он буда, дар шакли қасд ё беэҳтиётӣ ифода меёбад. Бе мавҷудияти гуноҳ таркиби чиноят вучуд дошта наметавонад, яъне гуноҳ заминаи зарурии ҷавобгарии чиноятӣ ва ҷазо ба шумор меравад. Танҳо шахсе дар содир кардани чиноят гунаҳкор эътироф мешавад, ки ӯ ин кирдорро қасдан ё аз беэҳтиётӣ содир карда бошад. Кирдори танҳо аз беэҳтиётӣ содиршуда дар ҳолате чиноят эътироф мешавад, ки агар он дар моддаи дахлдори қисми махсуси Кодекси чиноятӣ пешбинӣ шуда бошад.

Чинояти қасдан содиршуда кирдоре эътироф мешавад, ки бо қасди бевосита ё бавосита содир шудааст. Агар шахс ба ҷамъият хавфнок будани ҳаракат ё худ (беҳаракатии) худро дарк карда, имконият ё ногузирии фаро расидани оқибати барои ҷамъият хавфноки онро пешбинӣ намояд ва хоҳони фаро расидани он бошад, чинояти ӯ бо қасди бевосита содиршуда эътироф мешавад.

Чиноят ҳамон вақт бо қасди бавосита содиршуда эътироф мешавад, ки агар шахс ба ҷамъият хавфнок будани ҳаракат ё худ беҳаракатии худро дарк карда, имконияти фаро расидани оқибати барои ҷамъият хавфноки онро пешбинӣ намояд ва фаро расидани оқибатро нахоста, вале дидаву доништа ба ин оқибатҳо роҳ дода бошад ё ба онҳо безътиноёна муносибат карда бошад.

Кирдори барои ҷамъият хавфноке чинояти аз безҳаётӣ содиршуда эътироф мешавад, ки аз худбонарӣ ё бепарвоя содир шудааст. Чиноят ҳангоме аз худбонарӣ содиршуда эътироф мешавад, ки агар шахс имконияти фаро расидани оқибатҳои барои ҷамъият хавфноки ҳаракат ё худ беҳаракатии худро пешбинӣ карда, вале бе асосҳои ба он кофӣ, худбонарона ҳисоб карда бошад, ки он оқибатҳоро бартараф мекунад.

Инчунин чиноят ҳангоме аз бепарвоя содиршуда эътироф мешавад, ки агар шахс имконияти фаро расидани оқибатҳои барои ҷамъият хавфноки кирдори худро пешбинӣ накарда бошад, ҳол он ки агар бодикқатӣ ва дурандешӣ зоҳир мекард, метавонист он оқибатҳоро пешбинӣ кунад.

Ниҳоят, аломати охири чиноят ҳисобидани кирдор сазовори ҷазо будани он аст. Моҳияти сазовори ҷазо будани кирдор дар он аст, ки танҳо ҳамон кирдори ба ҷамъият хавфнок, зиддиҳуқуқӣ ва гунаҳкорона чиноят шуморида мешавад, ки агар барои содир намудани он қонуни чиноятӣ ҷазои чиноятиро муқаррар карда бошад.

Кирдорҳои чиноятӣ вобаста ба хусусият ва дараҷаи хавфи барои ҷамъият дошташон ба чиноятҳои наҷандон вазнин, дараҷаи миёна, вазнин ва махсусан вазнин тақсим мешаванд. Кирдорҳои қасдан содиршавандае, ки ҷазои ҳадди аксари барои онҳо дар Кодекси чиноятӣ пешбинигардида аз ду соли

махрум сохтан аз озодӣ зиёд нест ва кирдорҳои аз беэҳтиётӣ содиршавандае, ки ҷазои ҳадди аксари барои онҳо пешбини-гардида аз панҷ соли маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд нест, ҷино-ятҳои наҷандон вазнин эътироф мешаванд. Кирдорҳои қасдан содиршавандае, ки ҷазои ҳадди аксари онҳо аз панҷ соли маҳ-рум сохтан аз озодӣ зиёд нест ва кирдорҳои аз беэҳтиётӣ со-диршавандае, ки ҷазои ҳадди аксар барои онҳо аз панҷ соли маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд мебошад, ҷиноятҳои дараҷаи ми-ёна эътироф мешаванд. Кирдорҳои қасдан содиршудае, ки ҷазои ҳадди аксар барои онҳо дар Кодекси ҷиноятӣ пешбини-гардида аз дуvozдах соли маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд нест, ҷиноятҳои вазнин эътироф мешаванд. Кирдорҳои қасдан со-диршавандае, ки ҷазои ҳадди аксар барои онҳо зиёда аз дуvoz-дах соли маҳрум сохтан аз озодӣ пешбинӣ гардидааст, ҷино-ятҳои маҳсусан вазнин эътироф мешаванд.

§ 4. Ҷавобгарӣ барои шарикӣ дар ҷиноят

Аз таҷрибаи зиндагӣ мо гоҳо хабар меёбем, ки ин ё он ҷиноятро гурӯҳи одамон содир кардаанд. Ин ҳолатро дар ҳуқуқи ҷиноятӣ шарикӣ дар ҷиноят мегӯянд. Мувофиқи қону-ни ҷиноятӣ (моддаи 35 Кодекси ҷиноятӣ) «иштироки якҷояи ду ё зиёда ашхос дар содир намудани ҷинояти қасдона ша-рикӣ дар ҷиноят эътироф мешавад». Акнун биёед ин таъ-рифро каме шарҳ медиҳем.

Таърифи мазкур мавҷудияти ҳатмии якчанд аломатро та-лаб мекунад. Аввалан, шумораи иштирокчиёни ҷиноят бояд аз як нафар зиёд бошад; дуюм, якҷоя содир шудани амалиё-ти шариконаи ҷиноят ва оқибати ягонаи кирдори ҷиноятко-рона барои ҳамаи иштирокчиён; сеюм, иштирокчиён дар бораи содир намудани ҷинояти мушаххас то воқеъ гардида-ни он маслиҳат мекунанд ва онҳоро як умумияти рӯҳӣ ба ҳам муттаҳид месозад. Чаҳорум, сухан дар бораи иштироки қасдона дар содир намудани ҷиноят меравад. Ба ибораи ди-гар, ҳама иштирокчиён ба ҷомеа хавфнок будани кирдори худро дарк мекунанд, оқибатҳои зарарноки онро пешбинӣ менамоянд ва фаро расидани оқибатҳои онро мецоҳанд. Ало-

мати дигар ҳамин аст, ки шарикӣ дар чиноят танҳо ва танҳо касдан шуда метавонад.

Вобаста ба таъсири ҳамдигарии иштирокчиён ва сатҳи муташаккилии онҳо илми ҳуқуқи чиноятӣ чор шакли шарикӣ дар чиноятро аз ҳам фарқ мекунад:

1. Шарикӣ бе маслиҳати пешакӣ.
2. Шарикӣ бо маслиҳати пешакӣ.
3. Гурӯҳи муташаккил.
4. Иттиҳоди чиноятӣ.

Шарикӣ бе маслиҳати пешакӣ чунин маънӣ дорад, ки иштирокчиёни дигар ба иҷрокунандаи бевоситаи амали чиноятӣ ҳамроҳ мешаванд. Ин шакли хавфноки шарикӣ дар содир намудани чиноят аст, ки дар натиҷаи он одамкушӣ, расонида-ни зарарҳои вазнин ба ҷисми инсон рӯй медиҳанд. Хусусияти хоси ин навъи чиноят дар он зоҳир мешавад, ки дар натиҷаи гайриимкон будани маслиҳат то огози чиноят мувофиқкунонии амалиёти иштирокчиён дар ҳадди ақал аст.

Шакли нисбатан хавфноки шарикӣ дар чиноят – шарикӣ бо маслиҳати пешакӣ мебошад. Ин гуна маслиҳат метавонад дар шакли хаттӣ, шифохӣ ва хомӯшона ризоияти додани иштирокчиёни чиноят сурат гирад. Зери мафҳуми гурӯҳи муташаккил ҳамин чизро фаҳмидан лозим аст, ки чиноят аз ҷониби ду ва зиёда шахсон, ки пешакӣ бо ин мақсад гурӯҳи устуворро ташкил додаанд, содир карда мешавад. Таҷрибаи зиндагӣ исбот мекунад, ин гуна чиноятҳо бештар дар соҳаи иқтисодиёт содир мешаванд.

Нихоят, шакли аз ҳама хавфноки шарикӣ дар чиноят иттиҳоди чиноятӣ ба шумор меравад. Дар чунин иттиҳод гурӯҳи устувор ва муташаккили чинояткорон бо мақсади содир намудани чиноятҳои пайдарпаи вазнин ва махсусан вазнин муттаҳид мешаванд.

Вобаста ба ҷигунагии амалҳои чинояткорона қонуни чиноятӣ шарикони чиноятро ба чор навъ чудо мекунад: иҷрокунанда, ташкилкунанда, таҳрикнунанда ва ёрдамчӣ.

Иҷрокунанда шахсе эътироф мешавад, ки бевосита чиноятро содир намудааст ё якҷоя бо шахсони дигар бевосита дар содир намудани он иштирок кардааст, инчунин шахсе, ки бо

Ҳуқуқи ҷиноӣ

роҳи истифодаи ашхоси дигаре, ки мувофиқи қонун ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешаванд, ҷиноят содир кардааст.

Ташкилкунанда шахсе эътироф мешавад, ки ҷиноятро ташкил ё ба иҷрои он роҳбарӣ карда бошад, инчунин шахсе, ки гурӯҳи муташаккил ё иттиҳоди ҷиноятиро таъсис додааст ё ба он роҳбарӣ кардааст.

Таҳрикунанда шахсе эътироф мешавад, ки шахси дигарро бо роҳи бағаддорӣ, порадиҳӣ, таҳдид ё бо роҳҳои дигар ба содир кардани ҷиноят моил кардааст.

Ёрдамчӣ шахсе эътироф мешавад, ки бо маслиҳату дастурдиҳӣ, додани маълумот, восита ё олоти содир кардани ҷиноят ё рафъи монеаҳо ба содир кардани ҷиноят мусоидат кардааст, инчунин шахсе, ки пинҳон кардани ҷинояткор, восита ё олоти содир намудани ҷиноят, осори ҷиноят ё ашёи бо роҳи ҷиноят бадастомадаро пешакӣ ваъда додааст, ҳамчунин шахсе, ки соҳиб шудан ё ба соҳибияти каси дигар додани чунин ашёро пешакӣ ваъда кардааст.

Дар ёд доштан лозим аст, ки мувофиқи қонуни ҷиноятӣ суд ҳангоми таъин намудани ҷазо характер ва дараҷаи иштироки ҳар як шарикӣ ҷиноятро дар содир намудани ҷиноят алоҳида ба эътибор мегирад. Дар навбати худ, характери шарикӣ дар ҷиноят бо шакли мушаххаси зоҳиршавии он, дараҷаи иштирок дар ҷиноят бошад, бо нақшҳои муайян карда мешавад, ки ҳар як гунаҳкор иҷро кардааст.

§ 5. Ҳолатҳои, ки ҷиноят будани қирдорро истисно мекунад

Дар зиндагӣ бисёр ҳолатҳои дучор меоянд, ки ин ё он шахс бо мақсади ҳимояи худ, амалӣ гардонидани ҳуқуқҳои шахсӣ ё субъективии худ, иҷрои қарзи хизматӣ ва ўҳдадорӣ ҳуқуқи худ амалӣ содир мекунад, ки ҳарчанд ба муносибатҳои ҷамъиятӣ зарар расонанд ҳам, аммо ҷиноят ҳисоб намешаванд. Дар қонуни ҷиноятӣ низ ҳамин гуна ҳолатҳо ба эътибор гирифта шуда, меъёрҳои оид ба мудофияи зарурӣ, расонидани зарар ҳангоми дастгир намудани ҷинояткор, зарурати ниҳой, маҷбуркунии ҷисмонӣ ва рӯҳӣ, таваккали асоснок, иҷрои фармон ва амр муқаррар карда шудаанд.

Ҳамин тавр, ҳаракате, ки дар ҳолати мудофияи зарурӣ, яъне ҳангоми ҳимояи шахсият ва ҳуқуқҳои мудофиякунанда ё шахси дигар, маҷфиатҳои бо қонун ҳифзшавандаи ҷомеа ё давлат аз таҷовузи барои ҷамъият хавфнок бо роҳи расонидани зарар ба таҷовузкунанда содир шудааст, агар ин таҷовуз бо зӯрварӣ барои ҳаёти мудофиякунанда ё шахси дигар хавфнок бошад ё ин ки бо таҳдиди бевоситаи истифодаи чунин зӯрварӣ алоқаманд бошанд, ҷиноят ҳисобида намешавад.

Набояд фаромӯш кард, ки аз ҳадду андозаи мудофияи зарурӣ баромадан мумкин нест. Албатта, ба ҳар як шаҳрванд ҳуқуқ дода шудааст, ки сарфи назар аз вазифа ва характери фаъолиятҳои худро аз ҳучуми бегона ҳимоя кунад. Ҳар як шаҳрванд ба ҳимояи худ ҳақ дорад, ҳарчанд имконияти кӯмак пурсидан аз мақомоти дахлдорро (масалан аз милиса) дошта бошад. Ҳамин нукта дар қисми 3 моддаи 40 Кодекси ҷиноятӣ низ зикр шудааст: «Ҳамзамон ҳаракатҳои шахси мудо-

фиакунанда, ки дар натиҷаи таҷовузи нобаҳангом ба вучуд омадаанд, баромадан аз ҳадди мудофияи зарурӣ ҳисоб намешаванд, агар шахс имконияти ба таври воқеӣ баҳо додани дараҷа ва хусусияти хавфнокии таҷовузро надошта бошад».

Инчунин дар қонуни ҷиноятӣ таъкид мешавад, ки шахс, сарфи назар аз имконияти ҳалос шудан аз таҷовуз, новобаста аз тайёрии касбӣ ё дигар тайёрии махсус ва мақоми хизматнаш ба мудофияи зарурӣ ҳуқуқ дорад. Қасдан барангехтани игвои таҷовуз бо мақсади расонидани зарар мудофияи зарурӣ ҳисоб намешавад.

Бояд гуфт, ки расонидани зарар ҳангоми дастгир кардани шахси ҷиноят содирнамуда низ ҷиноят ҳисобида намешавад, вале дар назар доштани якчанд шартҳо муҳим мебошад.

Масалан, ҳаракатҳое, ки ҳангоми дастгир кардани шахси ҷиноят содирнамуда бо мақсади ба мақомоти ҳокимият супурдан ё пешгирии имконияти ҷиноятҳои навро содир кардан ба ӯ зарар расонидаанд, агар бо воситаҳои дигар дастгир намудани ҷунин шахс ғайриимкон бошад ва дар айни замон чораҳои зарурии ба ин мақсад андешидашуда аз ҳад набаромада бошад, ҷиноят ҳисоб намешаванд.

Ҳуқуқи дастгир кардани шахси ҷиноят содирнамударо дар баробари шахсони ба ин қор махсус ваколатдор, инчунин ҷабрдидагон ва шаҳрвандони дигар низ доранд.

Ҳангоми арзёбии қонунӣ будани зарари дар вақти дастгир кардани шахси ҷиноят содирнамуда расонидашуда, ҳаракати ӯ дар мавриди аз дастгиршавӣ ҳалос хӯрдан, қувваю имконияти дастгиршаванда, ҳолати рӯҳии ӯ ва ҳолатҳои дигари вобаста ба амали дастгир кардан ба назар гирифта мешаванд.

Бояд гуфт, ки расонидани зарар ба манфиатҳои давлату ҷамъият ва шаҳрвандон дар ҳолати зарурати ниҳой низ ҷиноят эътироф намешавад, агар зарурати ниҳой барои бартараф кардани хавфу хатар ба ҳуқуқи манфиатҳои қонунии шаҳрванди алоҳида ё ҷомеа равона шуда бошад. Бояд дар назар дошт, ки агар расонидани зараре, ки ба хусусияту дараҷаи хавфи таҳдидкунанда ва ҳолатҳои бартараф намудани ин хавф мувофиқ набошад ва дар натиҷа ба манфиатҳои қонунан муҳофизатшаванда баробари зарари пешгиришуда ё аз он бештар зиён расонидашуда бошад, он гоҳ зарурати ниҳой азҳадгузашта ҳисобида мешавад.

Ҳолати расонидани зарар дар натиҷаи маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ, ба шарте ки дар натиҷаи чунин маҷбуркуниҳо шахс ҳаракат ё беҳаракатии худро идора карда натавонад, вақте ба амал меояд, ки нисбат ба шахси ҷиноятсодирнамуда тарзу усулҳои ғайриқонунии таъсиррасонии ҷисмонӣ ва рӯҳӣ (психикӣ) истифода шуда бошад. Ин ҳолатҳо метавонанд ғайриқонунӣ маҳрум намудан аз озодӣ, латукӯб, фишорҳои рӯҳӣ, таҳдидҳои тарсоваранда бошанд.

Бояд қайд кард, ки ҳар як шахрванд ба таваккали асоснок ҳуқуқ дорад. Ҳолатҳоеро номбар кардан мумкин аст, ки истифодаи таваккали асоснокро ҳақ мебароранд: масалан, агар барои пешгирии зараре, ки ба манфиатҳои ҷомеа расонида мешавад, воситаҳои муқаррарӣ кифоят нақунанд. Рух додани чунин ҳолатҳо дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷомеа мумкин аст, масалан, дар соҳаи истеҳсолӣ, тиббӣ, дар ҳолатҳои фавқулодда, дар соҳаи маишӣ ва ғайра.

Ниҳоят, ҳолати дигаре, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад, иҷрои фармон ё амр аст. Агар шахс бо мақсади иҷрои ҳатмии амру фармон кирдоре содир кунад, ки дар натиҷаи он ба манфиати шахравандон, давлату ҷомеа зарар расад, пас ин гуна кирдор ҷиноят ҳисобида намешавад. Барои расонидани ин зарар шахсе ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ кашида мешавад, ки фармон ё амри ғайриқонунӣ додааст.

§ 6. Чазо, мақсад ва намудҳои он

Ҳар як амали инсон сазовори подош аст: ба амали нек ташақкур мегӯянд ва дар ҷавоби кирдори бад нафрат меҳонанд. Дар тасаввури умумии мо неку бад ҳамин гуна фарқият дорад. Аммо аз нигоҳи илми ҳуқуқи ҷиноятӣ кирдори баде, ки ба ҷомеа ва давлат хавфнок бошаду ба манфиатҳои шахс ва давлат зарар расонад, ҳатман бояд сазовори чазо бошад. Номгӯи ҷиноятҳо ва чазоҳои сазовор барои онҳо дар қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ зикр шудаанд.

Мувофиқи моддаи 46 Кодекси мазкур «чазо ҷораи маҷбуркунии давлатие мебошад, ки бо ҳукми суд таъин карда мешавад. Он нисбати шахсе, ки дар содир намудани ҷиноят

гунаҳкор эътироф шудааст, татбик гардида, аз маҳрум ё маҳдуд кардани ҳуқуқу озодихоӣ шахс, ки дар ҳамин Кодекс пешбинӣ гардидаанд, иборат мебошад».

Мақсади ҷазоро қонуни ҷиноятӣ дар барқарор кардани адолати иҷтимоӣ, ислоҳи шахси маҳкумшуда, инчунин пешгирии содир гардидани ҷиноятҳои нав маънидод мекунад.

Аз ин ҷо якҷанд аломати муҳими ҳуқуқии ҷазоро дар тафовут аз ҷораҳои таъсиррасонии маъмурӣ, интизомӣ ва граждани ҳуқуқӣ ошкор намудан мумкин аст:

1. Ҷазо ҳатман дар қонуни ҷиноятӣ нишон дода шудааст.
2. Ҷазо характери умумӣ ё худ оммавӣ дорад, яъне аз номи давлат таъин карда мешавад.
3. Ҷазо баҳодихии манфии ахлоқию сиёсии давлатро нисбат ба шахсияти гунаҳкор дарбар мегирад.
4. Ҷазо бо ҳукми суд барои содир намудани ҳамон ҷинояте татбик мешавад, ки дар қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст.

5. Ҷазо доғи судиро ба вучуд меорад.

Тибқи моддаи 47 Кодекси ҷиноятӣ чунин намудҳои ҷазо муқаррар карда шудаанд:

- 1) қорҳои ҳатмӣ;
- 2) ҷарима;
- 3) маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян;
- 4) маҳрум кардан аз рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон;
- 5) қорҳои ислоҳӣ;
- 6) маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ;
- 7) маҳдуд кардани озодӣ;
- 8) нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ;
- 9) мусодири аъвол;
- 10) маҳрум сохтан аз озодӣ;
- 11) маҳрум сохтани якумра аз озодӣ.

Мувофиқи қонуни ҷиноятӣ амалкунанда ҳама навъҳои ҷазоро ба ду гурӯҳ – ҷазоҳои асосӣ ва ҷазоҳои иловагӣ ҷудо мекунад.

Корҳои ҳатмӣ, корҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ, маҳрум сохтан аз озодӣ, ҳабси якумрӯ танҳо ҳамчун ҷазои асосӣ татбиқ мешаванд. Ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ва ё машғул шудан ба фаъолияти муайян ҳам ба сифати ҷазоҳои асосӣ ва ҳам иловагӣ татбиқ мешаванд.

Маҳрум кардан аз рутбаи ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон, инчунин мусодираи амвол танҳо ба сифати ҷазои иловагӣ истифода мешавад. Ҷазои иловагии таъиннамудан суд аз ҷазои асосӣ саҳттар буда наметавонад.

Тибқи қонун барои як ҷиноят танҳо як ҷазои асосӣ таъин намудан мумкин аст. Дар ҳолатҳо ва мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи ҳамин Кодекс ба ҷазои асосӣ таъин кардани як ё якчанд ҷазои иловагӣ имконпазир аст.

Ҷарима ва мусодираи амволро танҳо дар ҳолатҳое, ки бевосита дар қисми махсуси ҳамин Кодекс пешбинӣ гардидаанд, ҳамчун ҷазои иловагӣ таъин намудан мумкин аст.

§ 7. Ҷавобгарии ҷиноятии ноболигон

Аксари аҳолии Тоҷикистонро кӯдакону наврасон ташкил медиҳанд ва гуфтан мумкин аст, ки дар ояндаи наздик сарнавишти диёри азиз ва устувории хусусиятҳои демокративу ҳуқукбунёдии он ба дӯши онҳое воғузур хоҳад шуд, ки имрӯз насли наврасро ташкил медиҳанд. Бинобар ин, масъалаи пешгирии ҷинояткорӣ дар байни ноболигон аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлати мо ба шумор меравад. Мувофиқи меъёрҳои илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ноболиғ шахсе эътироф мешавад, ки дар вақти содир намудани ҷиноят 14-солагиро пур карда, вале ба синни 18-солагӣ нарасидааст.

Ба ноболиғоне, ки ҷиноят содир намудаанд, мумкин аст ҷазо ё чораҳои маҷбуркунии дорои хусусияти тарбиявӣ таъин карда шавад. Қонуни ҷиноятӣ чунин навъҳои ҷазоро ба ноболиғон таъин кардааст: корҳои ҳатмӣ, ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти муайян, корҳои ислоҳӣ ва маҳрум сохтан аз озодӣ.

Корҳои ҳатмӣ ба мӯҳлати аз 40 то 160 соат таъин карда мешавад, ки он аз иҷрои корҳои ба ноболигон мувофиқ ва берун аз вақти таҳсил аст. Давомнокии чунин намуди ҷазо нисбат ба ноболиғони то 16-сола аз 2 соат дар як рӯз ва нисбат ба ноболиғони аз 16 то 18-сола аз се соат дар як рӯз зиёд буда наметавонад.

Ҷарима ҳамон вақт таъин карда мешавад, ки ноболиғ даромади мустақилона ё амвол дошта бошад ва он ба андозаи то 100 маоши ҳадди ақал таъин карда мешавад. Маҳрум сохтан аз машғул шудан ба фаъолияти муайян бошад, ба ноболиғон ба мӯҳлати аз 1 то 2 сол таъин карда мешавад.

Корҳои ислоҳӣ ба ноболигон дар ҷои қорашон ба мӯҳлати аз ду моҳ то як сол таъин карда мешавад. Дар айни замон аз панҷ то понздаҳ фоизи музди меҳнати маҳкумшудагон ба ҳисоби даромади давлат нигоҳ дошта мешавад.

Ба ноболиғоне, ки бори аввал ҷиноятҳои наҷандон вазнин ва дараҷаи миёна содир намудаанд, ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ таъин карда намешавад ва агар санксияи моддаи қисми махсус ғайр аз ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ дигар намуди ҷазоро пешбинӣ накарда бошад, он ғоҳ суд ҷазоҳои бо маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд набудай дар қисми умумии ҳамин Кодекс пешбинишударо дар доираи ҳаҷм ва мӯҳлатҳои пешбининамудай қисми умумии ҳамин Кодекс таъин менамояд. Мувофиқи моддаи 87 Кодекси ҷиноятӣ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба ноболиғоне таъин карда мешаванд, ки дар синни то 16-солагӣ ҷинояти вазнин ё махсусан вазнин содир намудаанд – ба мӯҳлати то ҳафт сол ва нисбат ба ноболиғоне, ки дар синни аз 16 то 18-солагӣ ҷинояти вазнин ва махсусан вазнин содир намудаанд, ба мӯҳлати то даҳ сол таъин карда мешавад.

Ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро ноболиғони ҷинси марде, ки бори аввал ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд, инчунин ноболиғони ҷинси зан дар колонияҳои тарбиявии дорои низоми умумӣ ва ноболиғони ҷинси марде, ки қаблан маҳрум сохтан аз озодиро адо намудаанд, дар колонияҳои тарбиявии дорои низоми пурзӯр адо мекунанд.

§ 8. Баъзе намудҳои ҷинойтҳо ва ҷавобгарӣ барои онҳо

Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷинойтҳои содиршударо ба гурӯҳҳои мухталиф ҷудо менамояд:

- 1) ҷинойтҳо ба муқобили шахсият;
- 2) ҷинойтҳо ба муқобили амнияти ҷамъиятӣ ва саломатии аҳоли;
- 3) ҷинойтҳо ба муқобили амнияти экологӣ ва муҳити зист;
- 4) ҷинойтҳо ба муқобили тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ;
- 5) ҷинойтҳо дар соҳаи иқтисодиёт;
- 6) ҷинойтҳо ба муқобили амнияти иттилоотӣ;
- 7) ҷинойтҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ;
- 8) ҷинойтҳо ба муқобили хизмати ҳарбӣ;
- 9) ҷинойтҳо ба муқобили сулҳу амнияти инсоният.

Ҳоло баъзеи ин ҷинойтҳои номбаршударо таҳлил карда, барои содир кардани онҳо ҷи гуна ҷавобгарӣ муқаррар кардани қонунро дида мебароем.

а) Ҷинойтҳо ба муқобили шахсият.

Ба ин гурӯҳ ҷинойтҳои зерин дохил мешаванд: ҷинойтҳои ба муқобили ҳаёт ва саломатӣ, ҷинойтҳо ба муқобили озодӣ, обрӯ ва эътибори шахсият, ҷинойтҳо ба муқобили озодии ҷинсӣ ва дахлнопазирии ҷинсӣ, ҷинойтҳо ба муқобили ҳуқуқ ва озодиҳои конституционии инсон ва шаҳрванд, ҷинойтҳо ба муқобили оила ва ноболиғон.

Одамкушӣ яке аз ҷинойтҳои вазнини муқобили ҳаёт ва тандурустии шаҳрвандон ба ҳисоб меравад. Мувофиқи моддаи 104 Кодекси ҷинойтӣ дар ҳолатҳои зерин қасдан одам куштан бо ҳолатҳои вазнинкунанда эътироф карда мешавад: ду шахс ё бештар аз он; шахс ё наздикони ӯ вобаста ба ғаълоияти хизмати ва ё қарзи ҷамъиятиро иҷро кардани ӯ; баъраъло ноболиғ ё шахсе, ки дар ҳолати очизӣ қарор доштани ӯ барои гунаҳгор аён аст; марбут ба одамрабӣ ё қаравгонгирӣ; зане, ки ҳомилагии ӯ барои гунаҳгор аён аст; одам бо бераҳмии махсус; одам бо тарзи ба ҳаёти мардуми зиёд ҳавфнок; одам аз қониби гурӯҳи ашхос ё гурӯҳи ашхос бо маслиҳати пешакӣ, гурӯҳи муташаққил, иттиҳоди ҷинойтӣ (ташқилоти ҷинойтӣ); одам бо мақсади қаразноқ ё қироия зарҳа-

ридон, инчунин марбут ба роҳзанӣ, тамаъҷӯӣ ё бандитизм; одам аз ҳиссиёти авбошӣ; одам бо нияти рӯйпӯш намудани ҷинойти дигар ё осон кардани содир намудани он, инчунин марбут бо тачовуз ба номус ё кирдори зӯроварии дорои хусусияти шахвонӣ; одам бо сабаби нафрат ё хусумати миллӣ, нажодӣ, динӣ маҳалгароӣ ё интиқоми хунӣ; одам бо мақсади истифодаи аъзои бадан ё бофтаҳои ҷабрдида; одам дар ҳолати пешбининамудаи қисми дуҷуми моддаи 403 ҳамин Кодекс; одам дар ҳолати ретсидиви махсусан хавфнок ё такроран ба истиснои кирдорҳои пешбининамудаи моддаҳои 105, 106 ва 107 ҳамин Кодекс содир шудааст.

Мувофиқи моддаи 104 барои содир кардани ҷинойтҳои дар боло номбаршуда ба шахси гунаҳкор ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз 15 то 25 сол бо мусодираи амвол, ҷазои қатл ё якумра аз озодӣ маҳрум сохтан таъйин карда мешавад.

Барои фарзанди худро дар вақти таваллуд ё бевосита баъд аз таваллуди он қасдан куштани модар мувофиқи моддаи 105 гунаҳкор ба мӯҳлати то 5 соли маҳдуд кардани озодӣ ё 3 сол аз озодӣ маҳрум карда мешавад. Дар моддаи 106 ҷавобгарӣ барои одам куштан дар вазъияти ҳаяҷони саҳти рӯҳӣ ва дар моддаи 107 ҷавобгарӣ барои одам куштан дар ҳолати баромадан аз ҳадди мудоғибаи зарурӣ пешбинӣ шудааст.

Мувофиқи моддаи 168 барои духтари ноболиғро ба шавҳар додани падару модар ё ашхосе, ки духтар дар тахти васоҷати онҳост ё ашхосе, ки ӯ тобеи онҳо мебошад, ҳамчунин далолат кардан ё мусоидат кардан барои ба шавҳар додан гунаҳкор ба мӯҳлати то ду сол бо қорҳои ислоҳӣ ё маҳдуд кардани озодӣ ба мӯҳлати то панҷ сол ҷазо дода мешавад.

Тибқи моддаи 170 барои дузанагӣ ё сезанагӣ, яъне бо ду зан ё якчанд зан бо пешбарии хоҷагии умумӣ зиндагонӣ кардан бо қарима ба андозаи аз як ҳазор то ду ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё бо қорҳои ислоҳӣ ба мӯҳлати то ду сол ё бо маҳдуд кардани озодӣ ба мӯҳлати то панҷ сол ҷазо дода мешавад.

б) Ҷинойтҳо ба муқобили амнияти ҷамъиятӣ ва саломати аҳоли.

Ба ин гурӯҳ ҷинойтҳои зерин дохил мешаванд: авбошӣ, вандализм, ба ғоҳишагӣ ҷалб намудан, ташкил ё ниғаҳдош-

ти фоҳишахонаҳо, даллагӣ ё занчаллобӣ, ташкил ё ниғаҳдошти ғайриқонунии қиморхона, ғайриқонунӣ тайёр ва паҳн кардани мавод ё предметҳои порнографӣ, несту нобуд ё вайрон кардани ёдгориҳои таърих ва фарҳанг, таҳкири ҳасади ғавтидагон ва ғӯри онҳо.

Авбошӣ яке аз ҷиноятҳои хавфнок ва вазнине ба шумор меравад, ки зидди тартиботи ҷамъиятӣ рағбона карда шудааст. Авбошӣ ҳаракати бадқасдона буда, тартиботи ҷамъиятиро дағалона вайрон мекунад. Авбошӣ дар оқибати қор боиси рӯй додани дигар ҷиноятҳои вазнин, мисли одамқушӣ, расонидани зарари ҷисмонӣ ба шахс, нобуд кардани моликияти давлатӣ, ҷамъиятиву шахсӣ ва ғайра мегардад. Авбошӣ одадан дар назди мардум рӯй медиҳад ва беҳурмати рӯиравост ва ошқоро нисбат ба ҷамъият мебошад. Афсӯс, ки амалиёти авбошӣ аз ҷониби ноқилигон низ содир мешаванд. Бинобар ин давлат бо ҳар роҳ ба муқобили авбошӣ муқориза мебарад ва барои ин ҷиноят ҳазои саҳт татбиқ карда мешавад. Мувофиқи моддаи 237 Кодекси ҷиноятӣ (қисми якум) барои содир кардани ҷунин ҷиноят шахси гунаҳқор бо ҷарима ба андозаи аз панҷсад то як ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё бо маҳрум соҳтан аз озодӣ ба муҳлати то ду сол ҳазо дода мешавад. Барои авбошӣ бо ҳолатҳои вазнинқунанда (қисми дуум) шахси гунаҳқор бо ҷарима ба андозаи аз як ҳазор то ду ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё бо маҳрум соҳтан аз озодӣ ба муҳлати то панҷ сол ҳазо дода мешавад. Агар авбошӣ бо истифодаи яроқ ё предмети ба сифати яроқ истифодашаванда ва дар ҳолати ретсидиви хавфнок ё маҳсусан хавфнок содир шуда бошад (қисми сеум) шахси гунаҳқор бо маҳрум соҳтан аз озодӣ ба муҳлати аз панҷ то ҳафт сол ҳазо дода мешавад.

Барои ба фоҳишагӣ ҷалб намудан мувофиқи моддаи 238 шахси гунаҳқор бо ҷарима ба андозаи аз панҷсад то як ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё маҳрум соҳтан аз озодӣ ба муҳлати то ду сол ҳазо дода мешавад (қисми якум). Дар ҳолати содир шудани ҷунин қирдор аз ҷониби гуруҳи муташаққил ё тақоран содир шудан (қисми дуум) бо ҷарима ба андозаи аз як ҳазор то ду ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё маҳрум соҳтан аз озодӣ ба муҳлати аз ду то панҷ сол ҳазо дода мешавад.

Барои ғайриқонунӣ тайёр ва паҳн кардани мавод ё предметҳои порнографӣ мувофиқи моддаи 241 шахси гунаҳкор бо ҷарима ба андозаи аз панҷсад то ҳаштсад нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати то ду сол ҷазо дода мешавад.

Ҳамин тавр, шахси гунаҳкор барои ҳар як кирдори ҷинояткорона ҷазо мегирад ва қонун нисбат ба ҷинояткорон муборизаи беамон мебарад.

в) Ҷиноятҳо дар соҳаи иқтисодиёт.

Ба ин гурӯҳ ҷиноятҳои зерин мансуб доништа мешаванд: ҷиноятҳо ба муқобили моликият, ҷиноятҳо дар соҳаи фаъолияти иқтисодӣ.

Ба ҷиноятҳо ба муқобили моликият инҳо дохил мешаванд: дуздӣ, азонихудкунӣ ё исрофкорӣ, тасарруфи пулу моли ба тариқи кредит додашуда, қаллобӣ, гонатгарӣ, тамаъҷӯӣ, тасарруфи ашё ё асноди дорои арзиши махсус ва ғайра.

Ба ҷиноятҳо дар соҳаи фаъолияти иқтисодӣ инҳо дохил мешаванд: монетъ шудан ба фаъолияти қонунии соҳибкорӣ, соҳибқории ғайриқонунӣ, соҳибқории сохта, бақайдгирии аҳди ғайриқонунӣ бо замин, ба расмият даровардани (қонунӣ гардонидани) маблағҳои пулӣ ё амволи дигари ғайриқонунӣ ба даст овардашуда, фаъолияти ғайриқонунии бонкӣ, ғайриқонунӣ гирифтани кредит, ғайриқонунӣ додани кредит ва ғайра.

Мувофиқи моддаи 244 барои дуздӣ, яъне тасарруфи ниҳои амволи ғайр (қисми яқум) шахси гунаҳкор бо ҷарима ба андозаи аз панҷсад то як ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё қорҳои ислоҳӣ ба мӯҳлати то ду сол ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба ҳамин мӯҳлат ҷазо дода мешавад. Дар ҳолати содир кардани дуздӣ бо ҳолатҳои дар қисми дуюми ҳамин модда пешбинигардида шахси гунаҳкор бо ҷарима ба андозаи аз як ҳазор то ду ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз ду то панҷ сол ҷазо дода мешавад. Тибқи қисми сеюми ҳамин модда барои содир намудани дуздӣ шахси гунаҳкор бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз панҷ то ҳашт сол ва дар сурати содир кардани дуздӣ дар ҳолати ретсидиви махсусан хавфнок бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз ҳашт то дувоздаҳ сол бо мусодираи молу мулк ҷазо дода мешавад.

Кадом навъи дуздӣ ба миқдори калон доништа мешавад? Мувофиқи банди 2 эзоҳи моддаи 244 таҳти мафҳуми ба миқдори калон андозаи арзиши амволе дар назар дошта шудааст, ки аз андозаи маоши ҳадди ақал ҳазор маротиба зиёдтар мебошад. Ба миқдори махсусан калон арзиши амволе фаҳмида мешавад, ки аз андозаи маоши ҳадди ақал ду ҳазор маротиба зиёдтар мебошад. Андозаи зарари ба моликияти шахсӣ расонидашуда (чиддӣ, калон ва махсусан калон) аз рӯи аҳволи моддии чабрдида муайян карда мешавад. Барои содир кардани чунин ҷиноят шахси гунаҳкор бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз панҷ то ҳашт сол (қисми сеюм) ва аз ҳашт то дувоздаҳ сол (қисми чоруми моддаи 244) бо мусодираи молу мулк дар ҳар ду ҳолат ҷазо дода мешавад.

Барои қасдан несту нобуд ё вайрон кардани молу мулк мувофиқи моддаи 255 шахси гунаҳкор бо қорҳои ислоҳӣ ба мӯҳлати то ду сол ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба ҳамин мӯҳлат (қисми якум), дар ҳолати қасдан несту нобуд кардани молу мулк бо роҳи оташ задан ё бо дигар тарзҳои хатари умумидошта, ки аз беэҳтиётӣ боиси марғи инсон ё дигар оқибатҳои вазнин гардидааст, шахси гунаҳкор бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз ду то панҷ сол ҷазо дода мешавад.

Дар ҷамъияти мо шахсоне ҳастанд, ки аз ҳисоби дигарон зиндагӣ карданро дӯст медоранд ва ҳудашон дар ҳеҷ кучо меҳнат намеkunанд, бинобар ин даст ба дуздӣ мезананд. Қонун ба ин гуна шахсон ҷазои саҳтро сазовор доништааст.

Барои ошкоро дузидани амволи шахсии шаҳрвандон (ғоратгарӣ) гунаҳкор бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз се то панҷ сол (қисми якум), барои ғорат дар ҳолатҳои пешбиниамудаи қисми дуюм шахси гунаҳкор бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз панҷ то даҳ сол бо мусодираи молу мулк ё бидуни он, барои ғоратгарӣ бо ҳолатҳои пешбиниамудаи қисми сеюм бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз даҳ то дувоздаҳ сол бо мусодираи молу мулк ва барои ғоратгарӣ бо ҳолатҳои пешбиниамудаи қисми чоруми моддаи 248 КҶ бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз дувоздаҳ то понздаҳ сол бо мусодираи молу мулк ҷазо дода мешавад. Барои ҷинояти ҳучум кардан бо мақсади тасарруфи молу мулк

ки ғайр бо истифодаи зӯровари ба ҳаёг ва саломатӣ хавфнок ё таҳдиди истифодаи чунин зуроварӣ (роҳзанӣ) шахси гунаҳкор бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз панҷ то даҳ сол бо мусодираи молу мулк ё бидуни он (қисми якум), содир намудани роҳзанӣ бо ҳолатҳои пешбининамудани қисми дуюм бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз даҳ то дувоздаҳ сол бо мусодираи молу мулк ё бидуни он, роҳзанӣ бо ҳолатҳои пешбининамудани қисми сеюм бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз дувоздаҳ то понздаҳ сол бо мусодираи молу мулк ва дар ҳолати роҳзанӣ бо ҳолатҳои пешбининамудани қисми чоруми моддаи 249 бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз понздаҳ то бист сол бо мусодираи молу мулк чазо дода мешавад.

Тайёр кардан бо мақсади ба муомилот баровардан ё ба муомилот баровардани билетҳои қалбакии Бонки миллии Тоҷикистон, танга ё қоғазҳои қиматноки қалбакӣ бо асъори Ҷумҳурии Тоҷикистон, асъори хориҷӣ ё қоғазҳои қиматноки қалбакӣ бо асъори хориҷӣ ҷинойати вазнин ба ҳисоб меравад. Мувофиқи қисми якуми моддаи 281 шахси гунаҳкор бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз панҷ то ҳашт сол бо мусодираи амвол, содир намудани ин кирдор бо ҳолатҳои пешбининамудани қисми дуюм бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз ҳашт то дувоздаҳ сол бо мусодираи амвол ва дар ҳолати содир намудани кирдорҳои пешбининамудани қисми якум ва дуюми ҳамин модда (қисми сеюм) бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз дувоздаҳ то понздаҳ сол бо мусодираи амвол чазо дода мешавад.

г) Ҷинойатҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ.

Ба ин гурӯҳ ҷинойатҳо дохил мешаванд: ҷинойатҳо ба муқобили асосҳои сохти конституционӣ ва амнияти давлат, ҷинойатҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ ва манфиатҳои хизмати давлатӣ, ҷинойатҳо ба муқобили тартиботи идоракунии ва ҷинойатҳо ба муқобили адолати судӣ.

Аз ҳамаи ҷинойатҳо дар ҷамъият ҷинойатҳо ба муқобили асосҳои сохти конституционӣ ва амнияти давлат вазнинтарин ба ҳисоб мераванд. Ба ин қабил ҷинойатҳо дохил мешаванд: хиёнат ба давлат, ҷосусӣ, таҳрибкорӣ (диверсия), даъвати оммавӣ барои бо роҳи зӯроварӣ тағйир додани сохти

конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, даъвати оммавӣ барои ба амал баровардани фаъолияти экстремистӣ (ифротгарой), ташкили иттиҳоди экстремистӣ (ифротгарой), ифшои сирри давлатӣ, исёни мусаллаҳона ва ғайра.

Шахсоне, ки ҷиноятҳои номбаршударо содир менамоянд, ба сохти давлатӣ ва ҷамъиятии мамлакатамон, ба истиқлолият, дахлнопазирии ҳудуд ё беҳатарии давлат қасдан таҷовуз менамоянд. Қонун барои ин гуна ҷинояткорон ҷазоҳои вазнинро муқаррар намудааст. Масалан, мувофиқи моддаи 305 барои хиёнат ба давлат ҷавобгарӣ бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз дувоздаҳ то бист сол бо мусодираи молу мулк муқаррар карда шудааст.

Барои таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади суст кардани асосҳои сохти конститутсионӣ ё амнияти давлат (моддаи 310) шахси гунаҳкор бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз дувоздаҳ то бист сол ҷазо дода мешавад.

Барои супоридани маълумоти дорои сирри давлатӣ ё ҳарбӣ ба давлати хориҷӣ, ташкилоти хориҷӣ ё ба намояндагони онҳо (ҷосусӣ) мувофиқи моддаи 308 ҷазои маҳрум кардан аз озодӣ ба мӯҳлати аз дувоздаҳ то бист сол бо мусодираи молу мулк муқаррар карда шудааст.

Мувофиқи қонуни ҷиноятӣ барои бо роҳи зӯрварӣ гасб намудани ҳокимият ё бо зӯрварӣ нигоҳ доштани ҳокимият бар хилофи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин бо мақсади бо зӯрварӣ тағйир додани сохти конститутсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ё бо роҳи зӯрварӣ тағйир додани тамомияти арзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи моддаи 306 ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз дувоздаҳ то бист сол пешбинӣ шудааст.

Хизмат дар сафи қўшунҳои давлатӣ вазифаи муқаддаси ҳар як шаҳрванд ба ҳисоб меравад. Афсӯс, ки баъзе ҷавонон аз хизмат кардан қасдан саркашӣ мекунанд ва дар масъалаи ҳифзи манфиатҳои давлати худ безътиной зоҳир мекунанд. Барои саркашӣ аз даъвати сафарбарӣ ба сафҳои Қувваҳои Мусаллаҳ мувофиқи моддаи 344 бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз ду то то панҷ сол ҷазо дода мешавад. Ҳамин тавр, барои ҳар

як кирдори чинояткорона шахси гунахкор чазо мегирад ва конун бар зидди чинояткорон беамон мубориза мебарад.

Дар Кодекси чиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон намудҳои дигари чиноятҳо ва ҷавобгарӣ барои онҳо пешбинӣ шудааст, ки хонанда метавонад бо истифода аз Кодекси чиноятӣ бо онҳо пурра шинос шавад.

§ 9. Иҷрои чазо (ҳукм)

Чазо барои чинояти содиршуда мувофиқи ҳукми суд ба-
роварда мешавад. Таъин кардани чазо на фақат подоши чино-
ят ба маҳкумшудагон мебошад, балки мақсади он ислоҳ ва
дар рӯҳияи муносибати бовичдонона ба меҳнат, риояи дуру-
сти коида, эҳтироми қоидаҳои ҷамъият ва пешгирии роҳи
чиноятҳо низ мебошад. Воситаҳои асосии ислоҳ ва тарбияи
маҳкумшудагон инҳоянд: режими аз сар гузаронидани чазо,
меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ, қори тарбиявию сиёсӣ, таъ-
лими умумӣ ва касбияи техникаӣ, ба колонияҳои ислоҳоти
меҳнатӣ ҷойгир карда шудан.

Маҳкумшудагон дар чор низом: умумӣ, пурзӯр, саҳт ва
маҳсус чазоро аз сар мегузаронанд. Ноболиғон дар ду навъ
колонияҳо – колонияҳои режимашон умумӣ ва пурзӯр
мӯҳлати муайяншудаи чазоро мегузаронанд. Мардону за-
нон алоҳида нигоҳ дошта мешаванд.

Дар колонияҳои тарбиявию меҳнатии низомашон пурзӯр
ва умумӣ ноболиғонро дар истиқоматгоҳҳои муқаррарӣ
нигоҳ медоранд. Ноболиғон метавонанд бе ҳеҷ маҳдудият
мактуб гиранду мактуб нависанд. Мактубҳои онҳо аз назо-
рат гузаронида мешаванд, посилкаю бастаҳои ба онҳо фи-
ристодашуда низ аз назар гузаронида мешаванд. Дар коло-
нияҳо қорҳои тарғиботию ташвиқотӣ, оммавию варзишӣ ва
дигар қорабиниҳо гузаронида мешаванд.

Барои маҳкумшудагон қораҳои чазо ва ҳавасмандқунӣ
низ муқаррар карда шудаанд. Дар колонияҳои тарбияи меҳ-
натӣ изолятор ҳаст. Гунаҳқорро дар он ҷо 10 рӯз нигоҳ ме-
доранд. Ғайр аз ин, маҳз дар колонияҳои тарбияи меҳнатӣ
қораҳои ҳос, мисли як маротиба маҳрум кардани шахси маҳ-

кумшуда аз тамошои кино, концерт, манъ кардани иштироки онҳо дар корҳои варзишӣ татбиқ мешаванд.

Пеш аз озод кардани тарбиятгирандагон аз колония мураббияву муаллимон ва устоҳо ба нақшаю ниятҳои онҳо баҳо медиҳанд, бо падару модарони онҳо дар масъалаи минбаъд дар кучо меҳнат карданашон маслиҳат менамоянд. Комиссияи ҷои истиқомат барои ба кор таъмин намудан ё хонданро давом додани ноболиғ тадбирҳо меандешад ва рафтори ӯро назорат мекунад.

Маҳкумшудагоне, ки дар колонияҳои ислоҳоти меҳнатӣ софдилона меҳнат мекунанд ва ба вайронкорҳои қоидаҳои мукарраршуда роҳ на медиҳанд, ба режими сабуктар гузаронда мешаванд. Бо тавсияи маъмурияти колонияҳо онҳо ҷартаи ё пеш аз муҳлат ба озодӣ ҷавоб дода мешаванд. Маҳз дар колонияҳои ислоҳоти меҳнатӣ аксари маҳкумшудагон гуноҳи худро дарк менамоянд ва барои ислоҳ ва тарбия ёфтаи тамоми кӯшиши худро истифода мебаранд. Бесабаб нест, ки баъди ба озодӣ баромадан бархе аз онҳо бо меҳнати ғойаданоки худ дар ҷамъият обрӯю эътибори хоса пайдо мекунанд ва соҳиби иззату эҳтироми умум мегарданд.

САВОЛҲО :

1. Масъалаи муҳимтаринеро номбар кунед, ки ҳуқуқи ҷиноятӣ ба ҳалли он машғул аст. 2. Вазифаи асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ аз ҳалли кадом масъала иборат аст? 3. Предмети танзими ҳуқуқи ҷиноятиро кадом муносибатҳо таъкил медиҳанд? 4. Сарчашмаи қонуни ҷиноятӣ кадом санади меъёриву ҳуқуқист? 5. Принсипҳои ҳуқуқи ҷиноятиро шарҳ диҳед. 6. Қонунгузориҳои ҷиноятӣ амалкунандаро кадом санади меъёриву ҳуқуқӣ таъкил медиҳад? 7. Қисмҳои умумӣ ва махсуси Кодекси ҷиноятӣ аз ҳамдигар чӣ тафовут доранд? 8. Номгуи ҷиноятҳоеро номбар кунед, ки дар қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ зикр шудаанд. 9. Таърифи ҷиноятро мувофиқи Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон гӯед. 10. Аломатҳои ҳуқуқии ҷиноятро шарҳ диҳед. 11. Моҳияти хавфнок будани кирдор дар чӣ ифода меёбад? 12. Ҳолатҳои сабуккунандаи ҷазо кадомҳоянд? 13. Гуноҳ чӣ гуна кирдор аст ва оқибатҳои он дар кадом шаклҳо ифода меёбанд?

14. Фарқи қасди бевоситаро аз қасди бавосита фаҳмонед. 15. Категорияҳои ҷиноятро номбар кунед. 16. Таърифи шарикӣ дар ҷиноятро мувофиқи моддаи дахлдори Кодекси ҷиноятӣ бигӯед. 17. Аломатҳои ҳатмии шарикӣ дар ҷиноят кадомҳоянд ва онҳоро шарҳ диҳед. 18. Навъи шаклҳои шарикӣ дар ҷиноятро номбар кунед. 19. Бигӯед, ки нақши иҷрокунанда аз ташиқкунанда чӣ фарқ дорад? 20. Вазифаи ёрдамчӣ дар содир намудани ҷиноят аз чӣ иборат аст? 21. Ҳолатҳоро гӯед, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад. 22. Дар кадом ҳолатҳо мудофиаи зарурӣ ҷиноят ҳисобида намешавад? 23. Шартҳоро номбар кунед, ки расонидани зарар ҳангоми дастгир кардани шахси ҷиноят содирнамуда ҷиноят ҳисобида намешавад. 24. Таҳти мафҳуми зарурати ниҳой қонуни ҷиноятӣ чиро дар назар дорад? 25. Оид ба таваккали асоснок аз зиндагӣ ягон мисол биёред. 26. Таърифи ҷазоро гӯед ва мувофиқи фаҳмиши худ шарҳ диҳед, ки он бо кадом мақсад пешбинӣ шудааст? 27. Аломатҳои муҳими ҳуқуқи ҷазо кадомҳоянд? 28. Намудҳои ҷазоҳои ҷиноятиро номбар кунед. 29. Ҷазо ҷазоҳои ҷиноятиро ба асосӣ ва иловагӣ ҷудо мекунад? 30. Синну соли ноболигро аз нуқтаи назари илми ҳуқуқи ҷиноятӣ гӯед. 31. Навъҳои ҷазоро барои ноболигон номбар кунед. 32. Корҳои ҳатмӣ ба кадом мӯҳлат таъин карда мешаванд? 33. Ба ноболигоне, ки бори аввал ҷинояти начандон вазнин ва дараҷаи миёна содир намудаанд, чӣ гуна ҷазо таъин карда мешавад? 34. Ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро ноболигон дар кучо адо мекунад? 35. Намудҳои асосии ҷиноятҳоро номбар кунед. 36. Дар бораи ҷиноятҳои муқобили шахсият маълумот диҳед. 37. Кадам ҷиноятҳо ба гу-рӯҳи ҷиноятҳои муқобили амниятӣ ҷамъиятӣ ва саломатии аҳоли дохил мешаванд? 38. Оид ба ҷиноятҳо дар соҳаи иқтисодиёт маълумот диҳед. 39. Ҷиноятҳои муқобили ҳокимияти давлатӣ кадомҳоянд? 40. Барои ҷиноятҳои алоҳида чӣ гуна ҷавобгарӣ пешбинӣ шудааст? 41. Иҷрои ҷазо чӣ тавр амалӣ гардонида мешавад?

БОБИ V. ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ

§ 1. Мафҳум, сарчашмаҳо ва принципҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ

Инкишофи ин ё он сохти ҷамъиятӣ бе такмили муносибатҳои иқтисодӣ ва танзими ҳуқуқи онҳо ғайриимкон аст. Бозор ва муносибатҳои бозаргонӣ қисми ҷудонашавандаи ҳамон сохти ҷамъияти мебошад, ки дар он озодии ҳақиқии иқтисодӣ вучуд дорад. Пешрафти ояндаи ҷумҳурии моро низ бе иқтисоди бозорӣ тасаввур кардан душвор аст. Асоси иқтисоди бозориро соҳибкорӣ озод ва рақобат ташкил медиҳад. Соҳибкорӣ ҳамчун яке аз шаклҳои фаъолияти инсон қисми таркибии фаъолияти иқтисодӣ мебошад. Фаъолияти соҳибкорӣ бе фаъолияти иқтисодӣ вучуд дошта наметавонад. Фаъолияти иқтисодӣ моҳият ва таъиноти дигар намудҳои фаъолият, аз ҷумла фаъолияти соҳибкорӣ ва тичоратиро муайян менамояд. Соҳибкорӣ дар ҳаёти имрӯзаи иқтисодиву иҷтимоӣ зухуроти дар ҳақиқат беназир, мустақил ва бисёрҷабҳа мебошад. Асоси онро фаъолияти эҷодкорӣ инсон дар соҳаи иқтисод оид ба кашфи имкониятҳои нави ба даст даровардани фоида ташкил медиҳад ва моҳияти он аз дарки махсуси чунин имкониятҳо, пешбинӣ карда тавонистани натиҷаи фаъолият ва тасаввур карда тавонистани тарзи ноил шудан ба он иборат аст.

Ҳуқуқи соҳибкорӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқи комплексӣ аз маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие иборат аст, ки муносибатҳои соҳибкорӣ ва муносибатҳои дигари ба он алоқаманд, инчунин муносибатҳо вобаста ба танзими давлатии муносибатҳои хоҷагидориро бо мақсади таъмини манфиатҳои давлат ва ҷамъият ба танзим медарорад.

Муносибатҳои ҷамъияти, ки онҳоро меъёрҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ ба танзим медароранд, предмети соҳаи мазкур мебошанд. Асоси онҳоро муносибатҳои ташкил медиҳанд, ки дар ҷараёни баамалбарории фаъолияти соҳибкорӣ ба вучуд

меоянд. Мафхуми қонунии фаъолияти соҳибкорӣ дар банди 3 моддаи 1 Кодекси граҷданӣ оварда шудааст. Мувофиқи он соҳибкорӣ фаъолияти мустақил ва бо таваккали худ амалишавандаи шахсони ба чунин сифат бо тартиби муқарраркардаи қонун ба қайд гирифташудае мебошад, ки барои мунтазам ба даст овардани ғоида аз истифодаи молу мулк, ғуруши мол, иҷрои қор ё расонидани хизмат равона қарда шудааст.

Аз таърифи мазкур маълум мегардад, ки фаъолияти соҳибкорӣ дорои аломатҳои зерин мебошад:

1. Мустақилияти соҳибқор.

2. Таваккали соҳибқор.

3. Мунтазам ба даст овардани ғоида аз истифодаи молу мулк, ғуруши мол, иҷрои қор ё расонидани хизмат.

4. Фаъолият қардани шахсоне, ки ба сифати соҳибқор ба қайд гирифта шудаанд.

Аломати аввалини фаъолияти соҳибкорӣ мустақилияти соҳибқор мебошад, ки хусусияти иродавӣ доштани фаъолияти соҳибқориро ифода менамояд. Зеро шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ ҳуқуқҳои ҳудро бо салоҳдиди худ амалӣ ва ихтиёрдорӣ менамоянд (банди 1, моддаи 9 Кодекси граҷданӣ). Онҳо дар муқаррар намудани ҳуқуқ ва ўҳдадорихо, инчунин ҳама гуна шартҳои шартнома, ки ба қонунгузорӣ зид намебошанд, озод ва мустақиланд. Ҳамин тавр, мустақилияти фаъолияти соҳибкорӣ – озодии интихоби равиш ва тарзи қор, мустақилона қабул намудани қарор, роҳ надодан ба даҳолати худсарона ба фаъолияти хусусӣ, зарурати беамомониат амалӣ намудани ҳуқуқ, таъмини ҳуқуқҳои вайронқардашуда ва ҳифзи судии онҳо ро ифода менамояд.

Тавакқал аломати дуоми қудонашавандаи фаъолияти соҳибқорӣ мебошад. Он мантиқан давоми мустақилияти соҳибқор буда, омили муҳими барори қор мебошад. Тавакқал яке аз воситаҳои ноил шудан ба натиҷаи ниҳои фаъолияти соҳибқорӣ аст. Тавакқал дар фаъолияти соҳибқорӣ эҳтимолияти ба даст овардани ғоидаи ба нақша гирифташуда ё натиҷаи мусбати дар назар дошташуда ва ҳамзамон бо ин, имқонияти дидани оқибати манфии ин ё он амал мебошад. Мувофиқи моддаи 1015 Кодекси граҷданӣ тавакқали ба даст

наовардани даромади дар назар дошташуда аз фаъолияти соҳибкорӣ вобаста ба вайрон кардани ўҳдадориҳо аз ҷониби рақибони соҳибкор ё тағйир додани шартӣ ин фаъолият вобаста ба ҳолатҳое, ки бо соҳибкорӣ алоқаманд намебошанд, таваккали соҳибкорӣ эътироф карда мешавад.

Аломати сеюми фаъолияти соҳибкорӣ мунтазам ба даст овардани ғоида аз истифодаи молу мулк, фурӯши мол, иҷрои кор ё расонидани хизмат мебошад. Маҳз ба даст овардани ғоида вачҳи асосии барангезандаи соҳибкорӣ буда, дар акси ҳол ҳама гуна соҳибкорӣ аз ибтидо моҳияти худро гум мекунад. Дар баробари ба ғоида ноил шудани соҳибкор мақсад ба натиҷа табдил меёбад. Вале дар хотир бояд дошт, ки «мақсад» ва «натиҷа»-и фаъолияти соҳибкорӣ бо вучуди бо ҳамдигар алоқаманд буданашон ҳаммаъно нестанд. Мақсади асосии соҳибкор танҳо бо ноил шудан ба натиҷа амалӣ мегардад. Соҳибкор ғайр аз мақсади асосии ба даст даровардани ғоида мақсадҳои дигар низ дорад.

Вале барои соҳибкор муайян намудани мақсади асосӣ муҳим буда, барои ноил шудан ба он ўро лозим меояд, ки ба мақсади дигари мобайнӣ, аз ҷумла соҳиб шудан ба молу мулки алоҳида, андўхтани сармояи иловагӣ бо мақсади васеъ намудани доираи фаъолияти ташкилот ва ғайра низ саъй намояд. Мақсадҳои мобайнӣ ҳамчун зинаҳои ноил шудан ба натиҷаи ниҳонии фаъолияти соҳибкорӣ хизмат намуда, барои расидан ба он мусоидат мекунанд ва баръакс, яъне мақсадҳои мобайнӣ ба шарофати ғоида амалӣ мегарданд.

Аломати чоруми фаъолияти соҳибкорӣ ба сифати соҳибкор ба қайд гирифта шудани шахсонест, ки азми бо фаъолияти соҳибкорӣ машғул шуданро доранд. Ин гуна шахсони ҳуқуқӣ бояд дар мақомоти адлия ба қайд гирифта шаванд (моддаи 51 Кодекси граждани). Соҳибкорони инфиродӣ бошанд, дар мақомоти ваколатдори андоз ба қайд гирифта мешаванд. Бақайдгирии давлатӣ аломати ифодакунандаи фаъолияти соҳибкорӣ набуда, балки шартӣ қонунан эътироф намудани он мебошад.

Дар баробари ҳамин, ҳуқуқи соҳибкорӣ муносибатҳоро ба танзим медарорад, ки бо муносибатҳои соҳибкорӣ зич алоқаманд мебошанд. Ин муносибатҳо оид ба ташкил ва қатъ

кардани фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ, гирифтани иҷозатнома (литсензия), сертификатҳо, гузаронидани экспертизаи экологӣ ва ғайра ба вучуд меоянд. Чунин навъҳои фаъолият хусусияти ғайритиҷоратӣ дошта, барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар оянда мусоидат менамоянд. Аз ин рӯ, онҳо ба предмети ҳуқуқи соҳибкорӣ дохил мешаванд. Фаъолияти иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои дигари ғайритиҷоратӣ низ барои фароҳам овардани шароити мусоид ба фаъолияти соҳибкорӣ кӯмак карда метавонад. Инчунин фаъолияти биржаҳо, ки мақсади асосии онҳо ташаккули бозори дахлдор мебошад ва муносибатҳое, ки дар қараёни фаъолияти онҳо ба вучуд меоянд, тавассути меъёрҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ ба танзим дароварда мешаванд ва аз ин лиҳоз предмети ҳуқуқи соҳибкорӣ мебошанд. Муносибатҳое, ки хангоми фаъолияти соҳибкорӣ амалӣ карда мешаванд, байни субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, ташкилотҳои тиҷоратӣ, соҳибкорони инфиродӣ ва ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ба миён омада, фаъолияти соҳибкориро барои амалӣ намудани мақсади асосии он раҳнамоӣ мекунад. Онҳоро одатан муносибатҳои уфуқӣ меноманд ва бо ҳамин мустақилияти иштирокчиёни он нисбат ба якдигар зикр карда мешавад. Ин ғурӯҳи муносибатҳои соҳибкорӣ аз тарафи меъёрҳои қонунгузорию граждани ба танзим дароварда мешавад. Муносибатҳои оид ба танзими фаъолияти соҳибкорӣ чунин муносибатҳое мебошанд, ки дар байни субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва мақомоти давлатӣ ё дигар мақомоте, ки барои чунин танзим ваколатдор карда шудаанд, ба миён меоянд. Яке аз тарафҳои чунин муносибатҳо субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ буда, мақомоти зиддиинҳисорӣ ё мақомоти давлатӣ, ҷамъияти хоҷагиҳои асосие, ки фаъолияти ташкилотҳои фаръиро ба танзим мебарорад ва ғайра тарафи дигар шуда метавонанд.

Ба сифати принципҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ асосҳои аввалини ҳуқуқи батанзимдарории фаъолияти соҳибкорӣ баромад менамоянд, ки тамоми қонунгузорию соҳибкориро фаро гирифтаанд.

Принципҳои асосии ҳуқуқи соҳибкорӣ чунинанд:

1. Озодии фаъолияти соҳибкорӣ.

2. Баробархукукӣ ва хифзи ҳамаи шаклҳои моликияти, ки дар фаъолияти соҳибкорӣ истифода бурда мешаванд.

3. Озодии ракобат ва маҳдуд кардани фаъолияти инхисорӣ.

4. Ба даст овардани ғоида ҳамчун мақсади фаъолияти соҳибкорӣ.

5. Танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ.

6. Мувофиқати манфиатҳои хусусӣ ва ҷамъиятӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ.

7. Қонуният дар фаъолияти соҳибкорӣ.

Дар зери озодии фаъолияти соҳибкорӣ ҳукуки оғоз кардан ва амалӣ намудани ҷунин фаъолият аз тарафи шахрванд ва ташкилот дар тамоми соҳаҳои иқтисодӣ фаҳмида мешавад. Ин принсип дар моддаи 12 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сабт шудааст. Дар он гуфта мешавад, ки «давлат озодии фаъолияти иқтисодӣ, соҳибкорию қаролат медиҳад». Ҳамзамон бо ин, мувофиқи банди 1 моддаи 49 Кодекси граҷданӣ ташкилотҳои тичоратӣ, ба истиснои қорхонаҳои воҳид ва намудҳои дигари ташкилотҳои дар қонун пешбиниғардида метавонанд ба ҳама ғуна фаъолияти машғул шаванд, ки қонун манъ нақардааст. Вале бояд қайд намоем, ки озодии фаъолияти соҳибкорӣ мутлақ набуда, мумкин аст аз тарафи қонунғузор ба манфиати ҷамъият маҳдуд қарда шавад. Ҷунин қоида ҳамчун шакли назорати пешакӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ истифода бурда мешавад. Аз ин рӯ, беҳтар ва маҳдуд намудани низоми иҷозатдиҳӣ метавонад ба ривочи соҳибкорӣ мусондат намояд.

Принсипи дигари ҳукуки соҳибкорӣ баробархукукӣ ва хифзи ҳамаи шаклҳои моликият мебошад, ки дар фаъолияти соҳибкорӣ истифода бурда мешаванд.

Фаъолияти соҳибкорӣ мумкин аст дар асоси ҳама ғуна шакли моликият амалӣ ғардонидида шавад. Дар моддаи 12 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки «давлат баробархукукӣ ва хифзи ҳукуки ҳамаи шаклҳои моликият, аз он ҷумла моликияти хусусио қаролат медиҳад». Ин ҷунин маънӣ дорад, ки ҳам моликияти давлатӣ ва ҳам моликияти хусусӣ аз тарафи давлат қаролат дода мешаванд ва дар зери ҳимояи баробар мебошанд. Принсипи баробарии ҳамаи шаклҳои моликият инҷунин муқаррар намудани речаи яғонаи ҳукукии

молумулкии амволи ташкилотҳои дорои шаклҳои гуногуни моликият ва ҳимояи ҳуқуқи молумулкии онҳоро низ дар назар дорад. Вале ин принцип хусусияти танзими ҳуқуқи ташкилотҳои шаклҳои гуногуни моликиятро инкор намекунад.

Гузариш ба иқтисоди бозорӣ бе ривочи рақобат ва муҳайё намудани муҳити рақобат номумкин мебошад. Бинобар ин, дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ принципи озодии рақобат ва маҳдуд кардани фаъолияти инҳисорӣ аҳамияти калон пайдо мекунад. Дар амалӣ гардонидани принципи мазкур Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рақобат ва маҳдуд кардани фаъолияти инҳисорӣ дар бозори мол» аз 28 июли соли 2006 нақши муҳим мебозад. Мувофиқи қонуни мазкур рақобат дар бозори мол мумин аст аз тарафи як субъект ё бо созиши чанд субъекти фаъолияти соҳибкорӣ маҳдуд карда шавад.

Дар навбати худ чунин фаъолият метавонад бо роҳи тақсими бозор аз рӯи ҳудуд, маҳдудкунии дохилшавӣ ба бозор, муқаррар намудани нарх ва ғайра амалӣ карда шавад. Қонунгузори инҳисориро на танҳо соҳибкорон, балки мақомоти давлатӣ низ вайрон карда метавонанд. Фаъолияти соҳибкориро танҳо қонунгузори зиддинҳисорӣ манъ менамояд, яъне танҳо мақомоти зиддинҳисорӣ дорои чунин ваколат мебошанд.

Ба даст овардани фоида ҳамчун мақсади фаъолияти соҳибкорӣ принципи асосии соҳибкорӣ мебошад.

Фарқи асосии фаъолияти соҳибкорӣ аз дигар намудҳои фаъолияти хоҷагидорӣ маҳз дар ҳамин ифода меёбад. Мақсад аз фаъолияти соҳибкорӣ ба даст овардани фоида мебошад. Субъекти хоҷагидорӣ танҳо вақте фоида ба даст оварда метавонад, ки мол ва хизмати он ба талабот ҷавобгӯ бошад, яъне талаботи муайяни ҷамъиятиро қонеъ гардонад. Вале бояд қайд кард, ки талаботи ҷамъиятӣ дар баъзе ҳолатҳо мумкин аст сарфи назар аз ғирифтани фоида қонеъ гардонидани шавад. Чунинчӣ, фаъолияти корхонаҳои давлатие, ки аз ҳисоби бучети давлат маблағгузорӣ карда мешаванд ва маҳсулоташон барои мудофияи кишвар заруранд, шояд зиёновар бошанд, вале он барои ҷамъият лозим аст. Ба чунин корхонаҳо корхонаҳои алоқа, нақлиётӣ шахрӣ ва ғайра мансубанд.

Танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳамаи давлатҳо мавҷуд аст, зеро иқтисодиёти ҳама гуна давлат аз низоми ягонае иборат аст, ки алоқаи амудӣ ва уфуқиро дарбар мегирад. Шаклҳои батанзимдарории давлатии фаъолияти соҳибкорӣ хеле гуногун мебошанд. Ба онҳо бақайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ, иҷозатдиҳӣ барои намудҳои алоҳидаи фаъолият, батанзимдарории зиддиинҳисорӣ, батанзимдарорӣ ба воситаи андоз, танзими асбдорӣ, гумрукӣ ва ғайра дохил мешаванд. Танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси конунгузории ҷорӣ амалӣ карда мешавад. Қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҳамчун фаъолияти ҳуқуқҷодкунии давлатӣ шакли ба худ хоси танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Давлат коидаҳои амалӣ гардонидани фаъолияти соҳибкориро муқаррар намуда, бо ҳамин шакли махсуси ба иқтисодиёт роҳбарӣ намудан ва шароити зарурии ҳуқуқиро барои ривочи фаъолияти соҳибкорӣ муҳайё менамояд. Чунин шакли танзим ба шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ то дараҷае мувофиқ буда, имконияти меҳнат, ки озодии фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси мувофиқгардонии манфиатҳои хусусӣ, умумидавлатӣ ва ҷамъиятӣ таъмин карда шавад.

Мувофиқати манфиатҳои хусусӣ ва ҷамъиятӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ яке аз принципҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ мебошад.

Манфиат ва ҳуқуқҳои соҳибкорон аз ҷиҳати конунгузорӣ муҳофизат карда мешавад. Вале ин маънои онро надорад, ки вазифаи батанзимдарории фаъолияти соҳибкорӣ фақат аз ҷиҳати ҳуқуқҳои соҳибкорон иборат аст. Зеро дар фаъолияти соҳибкорӣ манфиати давлат ва ҷамъият бояд ба эътибор гирифта шавад. Ҳамин тавр, танзими ҳуқуқи фаъолияти соҳибкорӣ бояд бо дарназардошти манфиатҳои хусусиву ҷамъиятӣ амалӣ карда шавад. Зеро манфиати соҳибкорон натавонанд аз тарафи меъёрҳои ҳуқуқи гражданин, балки тавассути дигар соҳаҳои ҳуқуқ, ки хусусияти ҷамъиятӣ доранд, ба танзим дароварда мешавад. Мақсад аз чунин тарзи батанзимдарорӣ ҷиҳати манфиати ҷамъиятӣ аз амали нодурусти соҳибкорон буда, ин меъёрҳо фаъолияти онҳоро барои таъмини манфиати ҷамъиятӣ рағбати месозанд.

Мувофиқи қисми 4 Кодекси граждани қонунгузории граждани нисбат ба муносибатҳои молумулкие, ки ба тобеияти маъмурии як тараф ба тарафи дигар асос меёбад, татбиқ намешавад. Шумораи меъёрҳои дорои хусусияти ҷамъиятиву ҳуқуқӣ, ки барои танзими ғаёлияти соҳибкорӣ истифода бурда мешаванд, ҳеле зиёд мебошад ва он доим меафзояд. Ин боиси торафт душвор гардидани танзими ҳуқуқии ғаёлияти соҳибкорӣ гардида, зарурати онро пеш меорад, ки қонунгузории соҳибкорӣ марҳала ба марҳала беҳтар карда шавад.

Амалӣ намудани ғаёлияти соҳибкорӣ бо принсипи қонуният зич алоқаманд мебошад.

Аз тарафи субъектҳои ғаёлияти соҳибкорӣ бечунучаро ва қатъиян риоя шудани талаботи меъёрҳои ҳуқуқие, ки ғаёлияти соҳибкорию ба танзим мебарорад, мафҳуми қонуниятро ифода менамояд. Қонуният устуворӣ ва мустаҳкамии муносибатҳои хоҷагидорию, ки барои соҳибкорон ниҳоят муҳим мебошад, таъмин менамояд. Риояи принсипи мазкур натавонанд барои соҳибкорон, балки барои мақомоти давлатие, ки ғаёлияти соҳибкорию ба танзим мебарорад, ҳатмӣ мебошад. Ғаёлияти соҳибкорӣ аз тарафи санадҳои меъёрӣ ба танзим дароварда мешавад, ки ҳамаи онҳо дар маҷмӯъ сарчашмаҳои ҳуқуқи соҳибкорию ташкил менамоянд. Муҳимтарини онҳо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳофизати судии иқтисодӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рақобат ва маҳдуд кардани ғаёлияти инҳисорӣ дар бозори мол», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳолишавӣ» ва монанди инҳо мебошанд.

Ҳамзамон бояд зикр кард, ки муносибатҳои дар ҷараёни ғаёлияти соҳибкорӣ бавучудоянда гайр аз санадҳои меъёрӣ ҳуқуқӣ ба воситаи анъанаҳои муомилоти қорӣ ва санадҳои байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намулдааст, ба танзим дароварда мешаванд.

§ 2. Субъектҳои ҳукуки соҳибкорӣ

Субъектҳои ҳукуки соҳибкорӣ дар амалӣ гардонидан ва танзими фаъолияти соҳибкорӣ дорои ҳукуку ӯҳдадорихо мебошанд. Онҳо дар муносибатҳои соҳибкорӣ мустақилона аз номи худ фаъолият менамоянд. Машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ барои эътироф намудани шахси воқеӣ ҳамчун субъекти фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин барои нисбат ба ӯ ва фаъолияташ талаботи махсус пешниҳод кардани мақомоти қонунгузор асос мебошад. Дар қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон қоидаҳои ташкил ва фаъолияти шахсон оид ба машғул шудан бо фаъолияти соҳибкорӣ пешбинӣ шудаанд. Асосан дар Кодекси граждани оид ба фаъолияти соҳибкории шаҳрвандон (моддаи 24), муфлисшавии соҳибкори инфиродӣ (моддаи 26), ташкилотҳои тижоратӣ (моддаи 50), ширкат ва ҷамъиятҳои хоҷагӣ (моддаҳои 69-117) ва ғайра меъёрҳои махсус вучуд доранд. Барои шахсро ҳамчун субъекти фаъолияти соҳибкорӣ эътироф намудан шарту шароити зерин ниҳоят муҳим мебошанд: аввалан аҳдхое, ки соҳибкорон мебанданд, бо фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд буда, ҳамчун аҳдҳои соҳибкорӣ, тижоратӣ доништа мешаванд. Аз ин рӯ, онҳо ба речаи махсуси танзими ҳукукӣ итоат менамоянд. Ин ба он асос меёбад, ки муносибати байни соҳибкорон ё бо иштироки онҳо мувофиқи банди 3 моддаи 1 Кодекси граждани муносибатҳои соҳибкорӣ ба ҳисоб рафта, ҳамчун фаъолияти соҳибкорӣ эътироф карда мешавад. Аз тарафи дигар, шаҳрвандоне, ки фаъолияти соҳибкориро бидуни бақайдгирӣ амалӣ менамоянд, ҳукук надоранд, ки аҳдҳои бастаи ҳудро ҳамчун аҳдҳои соҳибкорӣ нашуморанд. Зеро фаъолияти ҷунин шаҳрвандон дар ҳолатҳои муайянкардаи қонун фаъолияти соҳибкорӣ буда, суд метавонад нисбат ба онҳо талаботи моддаи 24 Кодекси гражданиро оид ба муфлисшавӣ татбиқ намояд; сониан қайд намудан зарур аст, ки эътирофи ҳолати ҳукукии шахс ҳамчун соҳибкор боиси он меғардад, ки ӯ дорои ӯҳдадорихои махсус гардида, ба ӯ ҳукуқҳои иловагӣ дода мешаванд. Дорои ӯҳдадорихои махсус будани соҳибкор маънои тобеъ будани фаъолияти ӯ ба речаи то дараҷае қатъии хоҷагидориро

дорад. Мақсади он таъмини манфиати дигар шахсонест, ки бо соҳибкорон ҳамкорӣ менамоянд. Ба чунин ўҳдадориҳо нашр намудани маълумот, бақайдгирии давлатии соҳибкорон, барои шиносоии умум дастрас намудан, ба фехристи ягонаи давлатии шахси ҳуқуқӣ дохил кардан (моддаи 52 Кодекси граждани), аз тарафи соҳибкор бо тартиби муқарраршуда пешниҳод намудани маълумот дар бораи фаъолияти худ, аз ҷумла қарор дар бораи барҳамдиҳии шахси ҳуқуқӣ (моддаи 63 Кодекси граждани), пешниҳод намудани ҳисоботи молиявӣ оид ба андозситонӣ аз фаъолияти соҳибкорӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Бояд қайд кард, ки на ҳамаи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ метавонанд соҳибкор бошанд. Дар баробари ин банди 2 моддаи 23 Кодекси граждани ҳама гуна маҳдудкунии ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти соҳибкориро аз тарафи санади мақомоти давлатӣ ё мақомоти дигар боиси безътибор донистани чунин санад медонад. Ҳамзамон қонун ҳуқуқи ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шудани баъзе шахрвандонро маҳдуд менамояд. Чунин маҳдудият, пеш аз ҳама, ба он шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқ дорад, ки хизмати давлатиро бо тартиби муқарраркардаи қонун аз рӯи вазифаи давлатии худ ҳамчун ўҳдадорӣ бо музд ва аз ҳисоби бучети давлатӣ иҷро менамоянд. Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» хизматчиёни давлатӣ шахсан ё ба воситаи шахсони ваколатдор ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти соҳибкориро надоранд. Тартиби мазкур нисбат ба хизматчиёни биржаҳо низ татбиқ карда мешавад. Чунин маҳдуднамоӣ бо он маънидод карда мешавад, ки ба сабаби мавқеи хизмати (вазифавии) муайянро доро будани шахсони мазкур мумкин аст манфиати шахсии онҳо бо манфиати соҳибкории шахсони дигар, ки онҳо ўҳдадоранд аз рӯи вазифаи ишғолкардаашон мусоидат намоянд, бо ҳамдигар муҳолифат намоянд.

Илова бар ин, бояд гуфт, ки на ҳамаи шахсони ҳуқуқӣ метавонанд соҳибкор бошанд. Кодекси граждани шахсони ҳуқуқиро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад: ташкилотҳои тижоратӣ ва ғайритижоратӣ. Нишонаи чунин фарқият хусусияти асосии мақсади фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ мебошад.

Ташкилоте, ки мақсади асосии фаъолияти он ба даст овардани фоида мебошад, ҳамчун ташкилоти тичоратӣ эътироф карда мешавад. Онҳо дар шакли ширкат ва ҷамъиятҳои хоҷагӣ, кооперативҳои истеҳсолӣ, корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва махсус ташкил карда мешаванд.

Ташкилоте, ки мақсади асосии фаъолияти он ба даст овардани фоида намебошад, ҳамчун ташкилоти ғайритичоратӣ эътироф карда мешавад. Ин гуна ташкилот фоидаи бадастомадаро дар байни аъзои худ тақсим намекунад. Вай ба фаъолияти соҳибкорӣ фақат ба мақсади иҷрои вазифаи асосиаш, ки барои он ташкил шуда, бо мақсади оиномавиаш мувофиқ аст, машғул мешавад. Аз ин рӯ, он субъекти фаъолияти соҳибкории ғайримуқаррарӣ мебошад. Ташкилотҳои ғайритичоратӣ дар шакли кооперативҳои матлубот, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, фондҳои ҷамъиятӣ, муассисаҳо, иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқӣ, ки дар шаклҳои дигари пешбининамудаи қонун таъсис шудаанд, амал менамоянд.

Ба гурӯҳи дигари субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ субъектҳои танзимкунандаи фаъолияти соҳибкорӣ, ба монанди муассисаҳои давлатӣ, мақомоти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ, ширкатҳои марказии гурӯҳҳои молиявӣ саноатӣ, мақомоти идоракунии иттиҳодияҳои ташкилотҳои тичоратӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Барои машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ ба ғайр аз шартҳои умумӣ боз шартҳои махсуси иловагӣ зарур мебошанд. Кодекси граждани ба чунин шартҳои махсуси баамалбарории ҳуқуқи субъективӣ намудҳои гуногуни иҷозатдиҳиро барои машғул шудан ба намудҳои алоҳидаи фаъолияти соҳибкорӣ пешбинӣ менамояд, ба монанди иҷозатнома, аттестатсияи таҳассуси квалификатсионӣ, квота ва ғайра. Мувофиқи талаботи моддаи 49 Кодекси граждани ба намудҳои алоҳидаи фаъолияти соҳибкорӣ танҳо дар асоси иҷозатномаи махсус (литсензия) машғул шудан мумкин аст. Шахси ҳуқуқӣ аз рӯи гирифтани иҷозатнома ё дар мӯҳлати дар он зикршуда бо ин ё он шугл машғул шуда метавонад.

Дар баробари шахсони ҳуқуқӣ (ташкилотҳо) соҳибкоро-ни инфиродӣ метавонанд дар фаъолияти соҳибкорӣ ишти-

рок намоянд. Соҳибкории инфиродӣ фаъолияти мустақилонаи шахси воқеие мебошад, ки бидуни таъсиси шахси ҳуқуқӣ аз номи худ, таҳти таваккал ва бо масъулияти молумулкии худ бо мақсади гирифтани фоида (даромад) равона карда шудааст (моддаи 6 Қонун «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»). Ба ҷумлаи шахсони воқеие, ки ба фаъолияти соҳибкории инфиродӣ машғул шуда метавонанд, шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахси бешаҳрванд мансубанд. Онҳо танҳо дар сурати дорои қобилияти амал будан метавонанд ба ҷунин фаъолият машғул шаванд. Шаҳрвандон аз рӯзи бақайдгирии давлатӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шуда метавонанд. Онҳо мувофиқи моддаи 19 Кодекси граждани ҳуқуқдоранд ба ҳама гуна намуди фаъолият, ки қонун манъ накардааст, машғул шаванд. Аз ин бармеояд, ки шаҳрвандон ба монанди ташкилотҳои тижоратӣ дорои қобилияти ҳуқуқдории умумӣ мебошанд, яъне метавонанд ба ҳама гуна фаъолият, ки қонун манъ накардааст, аз ҷумла ба соҳибкорӣ машғул шаванд. Вазъи ҳуқуқии соҳибкорони инфиродӣ мувофиқи банди 3 моддаи 24 Кодекси граждани ба вазъи ҳуқуқии ташкилотҳои тижоратӣ баробар мебошад.

Ҳамзамон бояд дар назар дошт, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» хоҷагии деҳқониро ҳамчун намуди алоҳидаи шакли ташкилию ҳуқуқии фаъолияти инфиродии соҳибкорӣ эътироф менамояд.

Ба шаклҳои хоҷагии деҳқонӣ мутобиқи моддаи 6 Қонуни мазкур инҳо дохил мешаванд:

а) хоҷагии деҳқоние, ки фаъолияти он ба соҳибкории инфиродӣ асос меёбад;

б) хоҷагии деҳқоние, ки дар он фаъолияти соҳибкорӣ дар шакли соҳибкории оилавӣ ташкил карда мешавад;

в) хоҷагии деҳқоние, ки дар шакли ширкати оддӣ ташкил карда мешавад.

Ҳамин тавр, таҳлили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки соҳибкории инфиродӣ шахсӣ ва якҷоя мешавад. Соҳибкории шахсӣ аз тарафи як шаҳрванд мустақилан амалӣ карда мешавад. Соҳибкории якҷоя бошад, аз

тарафи мақомоти ваколатдор дода мешавад. (моддаи 4 Қонун «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»).

Соҳибкори инфиродӣ ҳақ дорад аз меҳнати кироя истифода барад ва кормандро аз кор озод намояд, баъди додани андоз аз Ҷоиди ба дастовардааш онро мустақилона истифода барад. Ҳамзамон бо ин, барои соҳибкории инфиродӣ низоми соддакардашудаи андозбандӣ истифода бурда мешавад, ки он дар шакли ҳар семоҳа супоридани андоз ифода меёбад. Шахсоне, ки ба Ҷаъолияти соҳибкории инфиродӣ машғуланд, метавонанд иштирокчиҳои ширкатҳои комил бошанд, инчунин барои амалӣ намудани мақсадҳои худ шартномаи Ҷаъолияти яқҷоя (ширкатҳои оддӣ) банданд (моддаи 1058 Кодекси Ҷаъданӣ).

Дар моддаи 26 Кодекси Ҷаъданӣ қоидаҳо оид ба муфлисшавии соҳибкории инфиродӣ пешбинӣ шудаанд. Мувофиқи он соҳибкории инфиродие, ки барои қонеъ гардонидани талаботи кредиторон қодир нест, бо қарори суд мумкин аст муфлис эътироф карда шавад. Аз рӯзи қабули чунин қарор қайди ӯ ба сифати соҳибкори инфиродӣ беэътибор мегардад.

§ 3. Мафҳум ва намудҳои биржа

Дар адабиёт яқҷанд Ҷарзияи бавучудоии қалимаи «биржа» вучуд дорад. Мувофиқи Ҷарзияи бештар паҳншуда шаҳри Брюггеи БелҶия, ки дар гузаргоҳи роҳи савдои бисёр давлатҳои Аврупӯ ҷойгир буд, майдони махсусе дошт, ки дар он барои савдо тоҷирон ҷамъ меомаданд. Майдон «де бурсе» (de bourse) номида мешуд. Вай ба номи идораи маклериҳои Ван де Бурсе – дорандаи бинои қалон гузошта шуда буд. Нишони Ҷирма бо тасвири се ҳамёни ҷармӣ, ки бо лаҳҷаи маҳаллӣ «the bourse» номида мешуд, дар пештоқи бино овехта шуда буд. Молиқи идора бинои худро барои ҷамъ омадани тоҷирон меод ва мумкин ба ҳамин хотир чунин шакли савдо ба ин ном маълум гашта бошад.

Минбаъд қалимаи «биржа» ба тамоми Аврупӯи континенталӣ паҳн гардид. Танҳо дар Англия ва минбаъд кишварҳои дигари англисзабон институти савдои бавучудомадаро «Stock Exchang» номгузорӣ намуданд.

Биржаҳо маҳсули таҳаввулоти дурудароз буда, дар инкишофи худ як қатор зинаҳоро гузаштаанд ва ба тадриҷ шаклҳои гуногунро қабул намудаанд. Ин дар тавсифи намудҳои онҳо зоҳир мегардад. Биржаҳо вобаста ба мақсади ташкил карда шуданашон тичоратӣ ва ғайритичоратӣ мешаванд. Мақсади асосии фаъолияти биржаҳои тичоратӣ гирифтани фоида ва тақсими он дар байни муассисон мебошад. Вале муассисони биржа одатан дар он савдо намеkunанд. Биржа ҳамчун ташкилоти ғайритичоратӣ на бо мақсади гирифтани фоида фаъолият меkunанд. Биржаҳои имрӯзаи Ғарб ҳамчун ташкилоти ғайритичоратӣ ташкил карда мешаванд.

Биржаҳоро вобаста ба хусусияти танзими ҳуқуқи барпо намудан ва фаъолияти онҳо ба ду гурӯҳ – умумии (оммавии) ҳуқуқӣ ва хусусии ҳуқуқӣ ҷудо кардан мумкин аст. Чунин ҷудокунӣ бештар дар адабиёти Ғарб паҳн гаштааст. Биржаҳои умумии ҳуқуқӣ дар асоси меъёрҳои ҳуқуқи умумӣ ташкил карда мешаванд. Узви чунин биржа ҳама гуна соҳибқоре шуда метавонад, ки ба феҳристи савдои биржавӣ дохил карда шудааст ва андозаи муайяни муомилотро дорад. Шахсе, ки узви биржа намебошад, мувофиқи билетҳои якдафъаинаи худ ба содир намудани амалиёт роҳ дода мешавад. Чунин биржаҳо дар давлатҳои Аврупо васеъ паҳн гаштаанд.

Биржаҳои хусусии ҳуқуқӣ дар Англия ва Амрико маъмуланд. Бояд қайд намоем, ки чунин номгузорӣ характери шартӣ дорад, зеро дар ин мамлакатҳо ҳуқуқро ба хусусӣ ва умумӣ ҷудо намеkunанд. Барои узви ин биржаҳо шудан дар сармояи оинномавӣ ҳиссаи муайян доштан ё шумораи муайяни саҳмияро гирифтани зарур аст.

Аз рӯи хусусияти савдои биржавӣ биржаҳо мумкин аст кушода ва пӯшида шаванд. Биржаҳои кушода барои ҳама дастрас буда, фурушанда ва харидор бе миёнравон ҳамдигарро ёфта, бо ҳам аҳду паймон мебанданд. Таърихан нахуст ҳамин гуна биржаҳо пайдо шудаанд.

Дар савдои биржаҳои пӯшида танҳо миёнрави (брокер, дилер) биржа, ки дар он аккредитатсия шудааст, иштирок менамояд. Шахсони дигар дар биржа метавонанд ба воситаи миёнравони биржа дар асоси шартнома молро харидорӣ ку-

нанд ё фурушанд. Дар бисёр кишварҳои хориҷӣ биржаҳои ҳозиразамон пӯшида мебошанд.

Биржаҳо вобаста ба моли биржавӣ молӣ, фондӣ ва асъорӣ мешаванд. Биржаҳои молӣ савдои захираҳои моддии ғуруҳи муайянеро (фулузот, ҷӯбу тахта, гандум ва ғайра) ташкил менамоянд. Онҳо универсалӣ (молҳои гуногунро савдо менамоянд), махсусгардонидашуда ва оид ба намудҳои алоҳидаи мол мешаванд.

Биржаҳои фондӣ коғазҳои қиматнок, ба монанди саҳмия, вомбарг ва баъзе дигар коғазҳои қиматнокро савдо меkunанд.

Дар биржаи асъор хариду фуруши асъори хориҷӣ ва муайян намудани курби он ба роҳ монда мешавад.

Биржаҳо мумкин аст омехта (мисол, молию фондӣ) шаванд. Дар онҳо савдои биржавии захираҳои моддӣ, коғазҳои қиматнок ва асъори хориҷӣ ба роҳ монда мешавад. Вале савдои биржавии ҳар як намуди моли биржавӣ ҷудо аз якдигар дар тоҷикон гуногун ё дар вақтҳои гуногун гузаронида мешавад.

Ва ниҳоят, биржаҳо вобаста ба хусусияти амалиёти биржавӣ ба нақдӣ (реалӣ) ва фючерсӣ ҷудо менамоянд.

Дар биржаҳои нақдӣ савдои молро ташкил менамоянд. Дар баробари дар биржа бастанӣ аҳд, минбаъд фиристонидани мол ҳатман ба роҳ монда мешавад. Чунин биржаҳо таърихан нахуст пайдо шудаанд.

Биржаҳои ҳозиразамон одатан фючерсӣ мебошанд. Савдои мол дар онҳо бе минбаъд фиристодани мол ба роҳ монда мешавад. Мақсади асосии чунин савдои биржавӣ баъди қатъи ғаштани аҳд ғирифтани фарқи имконпазири тағйири нарх нисбат ба предмети шартнома, инчунин суғурта намудани аҳди бо моли нақд аз тағйири номусоиди нарх нисбат ба шартнома мебошад.

Ба монанди ҳама гуна фаъолияти дигар фаъолияти биржавӣ ҳам аз тарафи қонунгузорӣ ба танзим дароварда мешавад.

Дар давраи ҳозира фаъолияти биржаҳо дар асоси қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи биржаи молӣ ва савдои биржавӣ» аз 23 декабри соли 1991, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи коғазҳои қиматнок ва биржаҳои фондӣ» аз 10 марти

соли 1992 ба танзим дароварда мешавад. Ҳамзамон бо ин, оиннома, қоидаҳои савдои биржавӣ, шартномаҳои намунавӣ, низомнома оид ба қисмҳои таркибии биржаҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои биржавӣ ба сифати сарчашмаи батанзимдарорӣ баромад менамоянд.

§ 4. Танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ

Муҳайё кардани шароити зарурӣ барои мунтазам инкишоф ёфтани муносибатҳои иқтисодӣ, аз ҷумла соҳибкорӣ ва муайян намудани қоидаҳои умумии фаъолияти иштирокчиёни он, яке аз вазифаҳои асосии давлат ба шумор меравад. Барои амалӣ шудани он дар шароити иқтисоди бозорӣ танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аҳамияти калон дорад. Вай самтҳои гуногунро фаро мегирад. Зарурати танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар он ифода меёбад, ки дар чараёни он манфиатҳои хусусии соҳибкорон ва манфиатҳои умумичамъиятӣ ба ҳам бармехӯранд. Ин манфиатҳо бояд баробар карда шаванд ва набояд бо ҳам дар ихтилоф бошанд. Ноил шудан ба тавозуни манфиатҳо ба воситаи усул ва тарзҳои гуногун мумкин аст. Барои ноил шудан ба он кӯшиши зиёде ба харҷ дода, таҳия кардани механизми зарурии такмилёфтаи ҳуқуқии ба ҳам алоқаманди манфиати соҳибкорон ва чамъият зарур аст.

Зарурати объективии танзими давлатии муносибатҳои бозорӣ ба маҳдудияти имконоти бозор оид ба истеҳсоли молҳои чамъиятӣ асос ёфта, сабабгори асосии барангезандаи фаъолияти давлат дар соҳаи иқтисодиёт мебошад. Ба молҳои чамъиятӣ одатан низоми маълумоти миллӣ, тандурустӣ, мудофияи давлат, низоми хифзи муҳити атроф, бунёд ва дастгирии тартибот дар чамъият ва иқтисодиёт ва ғайра дохил мешаванд. Оқибати манфии фаъолияти бозор дар соҳаҳои тақсими неъматҳои моддӣ, ташкили муҳити рақобат, таъмини бозор бо иттилооти зарурӣ, кам кардани оқибатҳои манфии фаъолияти соҳибкорони алоҳида ба воситаи давлат баробар карда мешавад.

Аз ин рӯ иқтисоди бозорӣ натавонад иқтисоди худтанзимшаванда мебошад, балки танзими ҳуқуқии он бояд аз тарафи давлат низ сурат гирад. Таҷриба нишон медиҳад, ки бе

давлат, бе таъсири танзимгардонии он ба иқтисодиёт инкишофи мўтадили муносибатҳои бозорӣ ғайриимкон мебошад. Аз тарафи дигар, истифодаи муносибатҳои молику пулӣ дар бунёди иқтисоди бозорӣ маънои дур шудани давлат аз идоракунии иқтисодиётро надорад. Ҳоло давлат дар шароити иқтисоди бозорӣ вазифаи тамоман дигарро ба ҷо меорад. Давлат иқтисодиётро то дараҷае ба асосҳои худидоракунии гузаронида, бо ҳамин ба субъектҳои ҳоҷатӣ мустақилият, озодӣ ва имконияти васеи ташаббус намуданро муҳайё менамояд. Онҳо дар ин ҷода ғайриимкон амал намуда, ҳуқуқи ба онҳо додашударо ҳамчун воситаи қонеъ гардонидани манфиатҳои моддӣ ва маънавии худ бояд истифода баранд. Аҳамияти бузурги иқтисоди бозорӣ нисбат ба низоми фармонфармой маҳз дар ҳамин ҷода меёбад. Асосҳои худидоракуниро давлат амалӣ намуда, мумкин аст, ки мақоми худро дар идораи иқтисодиёт ҷой намояд. Вале давлат набояд худро аз идоракунии иқтисодиёт дар қанор ғирад. Худро ба қанор гирифтани давлат мумкин аст боиси оқибати номусоиди инкишофи иқтисодиёт гардад.

Бояд қайд намуд, ки давлат ба иқтисодиёт ва иқтисодиёт ба давлат таъсири мутақобила доранд. Ҳаҷми даҳлати давлат ба иқтисодиёт ва муносибатҳои бозорӣ ба бисёр омилҳо вобаста мебошад. Вале дар давраи гузаштан ба иқтисоди бозорӣ мақоми давлат дар танзими иқтисод қанашуда, баръакс, бо дарназардошти зарурати қондаҳои асосии бозор, тағйирёбии асосҳои ҳуқуқи ғайриимкони субъектҳои бозор, муқаррар намудани назорат ба риояи на танҳо манфиатҳои шахсӣ, балки манфиатҳои ҷамъиятии иштирокчиёни он то дараҷае меафзояд.

Ҳамин тавр, дараҷаи танзими давлатии иқтисодиёт аз ҳолати мушаххаси ҳуқуқӣ дар бозор ва талаботи давлат дар марҳалаи мазқури инкишофи муносибатҳои бозорӣ вобаста мебошад.

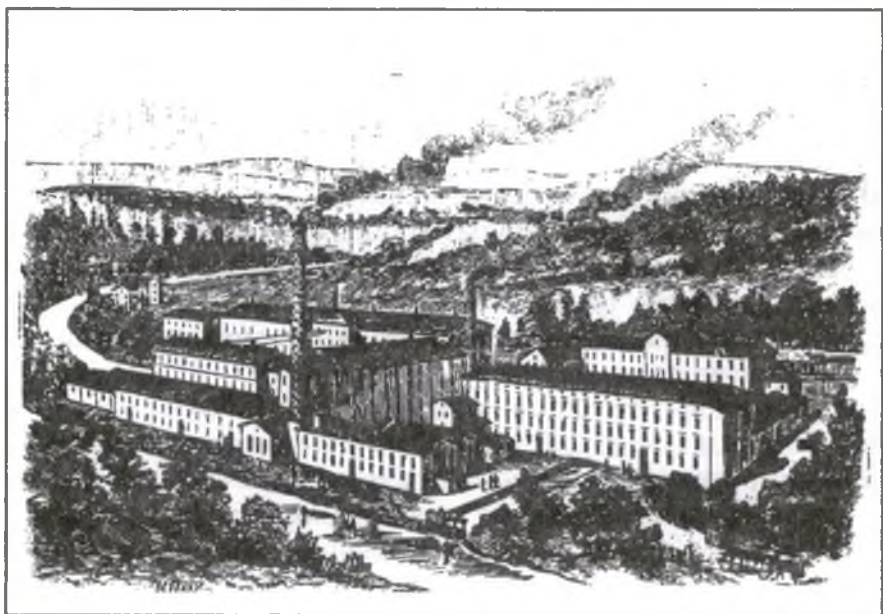
Танзими давлатӣ, пеш аз ҳама, бо мақсади ҳифзи манфиатҳои ҷамъиятӣ амалӣ гардонидани мешавад. Илова бар ин, танзими давлатӣ бо мақсадҳои зерин гузаронида мешавад:

а) таъмини эҳтиёҷи давлат ва ҷамъият, бартарии инкишофи иқтисодӣ ва иҷтимоии он;

- б) ташкили буҷети давлатӣ;
- в) ҳифзи муҳити атроф ва истифодаи захираҳои табиӣ;
- г) таъмини шугли аҳоли;
- д) таъмини бехатарӣ ва мудофияи кишвар;
- е) амалӣ намудани озодии фаъолияти соҳибкорӣ ва рақобат, инчунин ҳимоя аз инҳисор;
- ж) риояи тартибот дар фаъолияти иқтисодии хориҷии соҳибкорон ва сармоягузори хориҷӣ.

Дида мешавад, ки асоси танзими давлатӣ манфиати умумичамъиятӣ мебошад. Манфиати хусусӣ бошад, дар шароити бозор аз тарафи суд ҳимоя карда шуда, давлат ба он вақте даҳлат менамояд, ки агар он бо манфиати чамъиятӣ мувофиқат надошта бошад.

Танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ мустақим ва ғайримустақим шуда метавонад. Танзими мустақими фаъолияти соҳибкорӣ дар мавриди бақайдгирии давлатӣ, гирифтани иҷозатнома оид ба намудҳои алоҳидаи фаъолияти соҳибкорӣ, гирифтани сертификат дар ҳолати сертификатсияи ҳатмии маҳсулот

Ҳуқуқи соҳибкорӣ

(мол, хизмат) ва гайра истифода бурда мешавад. Ҳамзамон бо ин, дар шароити нави хоҷагидорӣ усули гайримустақими танзимнаомӣ бо истифодаи фишангҳо ва омилҳои иқтисодӣ бартарӣ дорад, ки ба онҳо қарздиҳии имтиёзнок, дотатсия ва ёрдампулиҳо, имтиёзҳо доир ба андозситонӣ дохил мешаванд.

§ 5. Қатъи фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ

Барҳамдиҳӣ қатъи фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ буда, дар ин маврид ҳукуку ӯҳдадорихои онҳо ба дигар субъектҳо намегузаранд. Асосҳои ҳукукии барҳам додани ташкилотҳои тичоратӣ ва фаъолияти инфиродии соҳибкорӣ дар Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавии корхонаҳо» зикр карда шудаанд. Барҳамдиҳӣ ихтиёрий ва маҷбурӣ мешавад.

Субъект бо қарори соҳибкори инфиродӣ, муассисон (иштирокчиён) ё мақомоти шахси ҳукуқие, ки дар ҳуҷҷатҳои таъсисӣ ваколатдор карда шудааст, ихтиёран барҳам дода мешавад. Қарори барҳам додани корхонаи воҳиди давлатӣ аз тарафи мақомоти босалоҳияти давлатӣ қабул карда мешавад. Корхонаи давлатии дорои ҳукуқи идораи оперативӣ бо қарори Ҳукумати Чумҳурии Тоҷикистон барҳам дода мешавад.

Субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳолатҳои зерин ихтиёран барҳам дода мешавад:

а) бо қарори муассисон (иштирокчиён) ё мақомоти шахси ҳукуқие, ки мутобиқи ҳуҷҷатҳои таъсисӣ чунин ваколатро дорад.

б) дар ҳолати гузаштани мӯҳлате, ки шахси ҳукуқӣ ба ҳамин мӯҳлат таъсис дода шуда буд;

в) баъди ноил шудан ба мақсадҳое, ки шахси ҳукуқӣ таъсис дода шуда буд (зербанди в, қисми 2 моддаи 62 Кодекси граждани)

Мувофиқи моддаи 62 Кодекси граждани суд метавонад субъектҳои фаъолияти соҳибкориро дар мавридҳои зерин барҳам диҳад:

а) ҳангоми таъсиси субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ роҳ додан ба вайронкунии дағалонаи қонун, агар чунин вайронкунии хусусияти ислохнопазир дошта бошад;

б) бе иҷозатномаи дахлдор машгул шудан ба фаъолият ё машгул шудан ба фаъолияти манъ кардани қонун;

в) амалӣ намудани фаъолияти вайронкунии чандинқарата ва дағалонаи қонунгузорӣ;

г) аз тарафи иттиҳодияҳои (ташкилотҳои) ҷамъиятӣ, динӣ ва фондҳои ҷамъиятӣ мунтазам амалӣ намудани фаъолияти, ки бо мақсадҳои оинномавии онҳо муҳолиф мебошад;

д) ҳангоми бозхости иҷозатнома, ки амалӣ намудани амалиёти дар иҷозатнома пешбинишуда намуди ягонаи фаъолияти иҷозатдодашуда мебошад;

е) дар ҳолати муфлисшавӣ;

Талаби барҳам додани шахси ҳуқуқиро мақомоти давлатӣ ё мақомоти ҳокимияти маҳаллие, ки мувофиқи қонун ба ин ҳуқуқ доранд, ба суд пешниҳод карда метавонад. Бо қарори суд дар бораи барҳам додани шахси ҳуқуқӣ мумкин аст вазифаи барҳам додани шахси ҳуқуқӣ ба зиммаи муассисони (иштирокчиёни) он ё мақомоте гузошта шавад, ки дар асоси ҳуҷҷатҳои таъсиси шахси ҳуқуқӣ ба барҳамдиҳии он ваколат доранд.

Муфлисшавӣ яке аз асосҳои барҳам додани субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад. Ба он на танҳо расмиёти барҳамдиҳӣ, балки азнавташкилкунӣ ва роҳҳои ғайрисудии барҳамдиҳӣ алоқаманд аст. Бояд қайд кард, ки расмиёти муфлисшавии шахси ҳуқуқӣ аз бисёр ҷиҳат аз расмиёти муқаррарии барҳамдиҳии ташкилот фарқ мекунад. Барҳамдиҳии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси санадҳои меъёрии махсус, аз ҷумла Кодекси граҷданӣ, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ», Кодекси ҚТ «Дар бораи муроғияи судии иқтисодӣ», Низомнома дар бораи корхонаҳое, ки тахти нишонаи муфлисшавӣ қарор доранд, солимгардонӣ ва тартиби барҳамдиҳии онҳо ва ғайра ба танзим дароварда мешавад. Ин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ натавонанд ба корхонаҳои давлатӣ, инчунин нисбат ба ташкилотҳои хусусӣ ва соҳибқорони инфиродӣ низ татбиқ карда мешаванд.

Муфлисшавӣ ин аз тарафи қарздор дар ҳаҷми пурра қонеъ карда натавонистани талаби кредиторон оид ба ўҳдадорихои пулӣ ва иҷро карда натавонистани ўҳдадорихои ворид намудани пардохти ҳатмӣ мебошад, ки онро суд эътироф карда-

аст ё қарздор кодир набуданаширо эълон намудааст (моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ»).

Қарздор соҳибкори инфиродӣ ва шахси ҳуқуқие мебошад, ки барои қонеъ гардонидани талаби кредиторон оид ба ўҳдадорихои пулӣ ва (ё) ба иҷрои ўҳдадорихои пардохтҳои хатмӣ кодир намебошад. Соҳибкорони инфиродӣ, шахсони ҳуқуқӣ ва шахсони ҳуқуқии хориҷӣ барои қонеъ намудани талабҳои кредиторон аз рӯи ўҳдадорихои пулӣ ва ҳамчунин иҷрои пардохтҳои хатмие, ки ба бучет аз ҳисоби амволи онҳо ворид намешаванд, дар сурате кодирнабуда ҳисобида мешаванд, ки агар чунин ўҳдадорихо аз тарафи онҳо дар давоми се моҳи эътибор пайдо карданашон иҷро карда нашаванд ва агар маблағи умумии ўҳдадорихояшон аз арзиши амволи ба онҳо тааллуқдошта зиёд бошад.

Аломати аввалини муфлисшавӣ қонеъ карда натавонистани талабҳои кредиторон аз рӯи ўҳдадорихои пулӣ мебошад. Аломати дуюм – иҷро карда натавонистани пардохтҳои хатмӣ дар назди бучет аст. Пардохтҳои хатмӣ аз бочу андоз ва дигар маблағҳои хатмие иборат мебошанд, ки ба бучети сатҳи дахлдор бо тартиб ва шартҳои мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон муайяншаванда ворид мегарданд.

Аломати сеюми муфлисшавӣ расман аз тарафи суди иқтисодӣ муфлис эътироф намудани субъекти хоҷагидорӣ мебошад. Мутобиқи моддаи 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ» ба ҷумлаи субъектҳое, ки мумкин аст муфлис эътироф карда шаванд, инҳо дохил мешаванд.

1. Шахсони ҳуқуқӣ – ташкилотҳои тичоратӣ, ғайр аз қорхонаҳои давлатие, ки амвол ба онҳо дар асоси ҳуқуқи идораи оперативӣ тааллуқ дорад.

2. Шахсони ҳуқуқии хориҷӣ.

3. Соҳибкорони инфиродӣ.

§ 6. Ҳифзи ҳуқуқи соҳибкорон

Соҳибкорӣ яке аз шаклҳои амалӣ намудани ҳуқуқ ва озодиҳои конституционии инсон ва шаҳрванд мебошад. Бинобар ин, вазифаи асосии давлат аз ҳама тарафа ҳавасманд ва

таъмин кардани кафолати инкишофи соҳибкорӣ, ҳифзи ҳукуки соҳибкорон иборат мебошад.

Категорияи ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии соҳибкорон дорои табиати духела мебошад. Аз як тараф, ҳифзи ҳуқуқ яке аз ҳуқуқҳои субъективии шахсони дахлдор буда, аз тарафи дигар, амалӣ намудани ин ҳуқуқ хусусияти ғайримустақим ё тобеиятӣ дорад. Хусусияти ғайримустақим доштан, пеш аз ҳама, дар далели вайрон намудани ҳуқуқҳои дигарон ё таҳдиди вайрон намудани онҳо ифода меёбад. Ҳуқуқ ба ҳифзро дар шакли умумӣ ҳамчун ба шахси ваколатдор додани имконияти татбиқи чораҳои хусусияти ҳимояи ҳуқуқидошта барои барқарор намудани ҳуқуқҳои вайронкардашуда ё талош кардан ба он маънидод кардан мукин аст.

Мазмуни ҳуқуқ ба ҳифзро чораҳои зерин ташкил медиҳанд: аввалан, маҷмӯи чораҳои ҳимояи ҳуқуқие, ки субъекти ваколатдор метавонад аз онҳо оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои худ истифода барад; сониян, намудҳои гуногуни таъсиррасонии бевосита ба ҳуқуқвайронкунанда; сеюм, маҷмӯи чораҳои маҷбуркунии давлатие, ки шахси ваколатдор метавонад онҳоро дар сурати натиҷаи дилхоҳ надодани амалҳои мустақилона татбиқ намояд.

Аз нуқтаи назари мазмуни моддӣ ҳуқуқ ба ҳифз ба шахси ваколатдор се гурӯҳи имкониятҳоро медиҳад:

- ҳуқуқ ба ҳифзи худ;
- ҳуқуқ ба истифодаи чораҳои таъсирасонии оперативӣ;
- ҳуқуқи мурочиат ба мақомоти ваколатдори давлатӣ бо талаби татбиқи чораҳои дорои хусусияти маҷбуркунии давлатӣ.

Аз нуқтаи назари мазмуни муроғиавӣ ҳуқуқ ба ҳифзро, ки ба шахси ваколатдор дода шудааст, ба навъҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст;

- ҳуқуқи бо тартиби шартномавӣ муқаррар намудани мақомоти ваколатдор оид ба баҳсҳо ва низоъҳо;
- амалӣ намудани имконияти моддиву ҳуқуқии мурочиат ба мақомоти ваколатдор оид ба ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои вайронкардашуда.

Ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии соҳибкорон ба кафолатҳои конституционии зиёде таъя менамояд, ки қисми

зиёди онҳо характери умумӣ дошта, ҳам ба соҳибкорон ва ҳам ба дигар шахрвандон тааллуқ доранд. Чунончи ҳукуку озодиҳои инсон ва шахрванд ба воситаи Конститутсия, қонунҳо ва санадҳои ҳукукии байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф шудаанд, ҳифз мегарданд (моддаи 14 Конститутсия), ҳар як шахс қафолати ҳифзи судӣ дорад (моддаи 19 Конститутсия), тоҷони зарари моддӣ ва маънавӣ, ки шахс дар натиҷаи амали ғайриқонунии мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ё шахсони алоҳида мебинанд, мувофиқи қонун аз ҳисоби онҳо руёнида мешавад (қисми 3 моддаи 32 Конститутсия) ва ғайра ба ҳама тааллуқ доранд. Ғайр аз ин, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳибкорон дигар қафолатҳоро низ медиҳад. Аз ҷумла, қафолати доштани моликияти хусусӣ (қисми 2 моддаи 12 Конститутсия), ҳукуқи соҳиби моликият ва мерос будани ҳар кас (қисми 1 моддаи 32 Конститутсия). Ин чунин маъно дорад, ки ҳеч касро аз молу мулкаш бе қарори суд маҳрум кардан мумкин нест ва ҳеч кас ҳақ надорад ҳукуқи шахсро бекор ва маҳдуд кунад, инчунин молу мулки шахсро барои эҳтиёҷоти ҷамъиятӣ фақат дар асоси қонун ва ризоияти соҳиби он бо пардохти арзиши пурраи он аз тарафи давлат гирифтани мумкин аст.

Ҳифзи ҳукуқи соҳибкорон ва муҳофизати манфиатҳои қонунии онҳо бо тартиби пешбининамудаи қонун амалӣ карда мешавад. Қонунгузории амалқунанда шакл, восита ва тарзҳои қонун ҳифзи ҳукуқи соҳибкоронро пешбинӣ менамояд. Дар зери мафҳуми тарзи ҳифзи ҳукуқ чораҳои моддӣ ва мувофиавии ҳукуқи дорони хусусияти маҷбурқунанда фаҳмида мешаванд, ки ба воситаи онҳо барқарорқунии ҳукуқҳои вайронқардашуда ва анқомдодашуда ва таъсиррасонӣ ба ҳукуқвайронқунанда амалӣ карда мешавад. Дар қонунгузорӣ номгуӣ мушаххаси тарзҳои ҳифзи ҳукуқ оварда шудааст. Дар моддаи 12 Кодекси граждани тарзҳои ҳифзи ҳукуқҳои граждани номбар карда шудаанд, ки ҳамаи онҳо соҳаи фаъолияти соҳибқориро фаро мегиранд.

Вобаста ба мазмуни амали ҳукуқ тарзи ҳифзи ҳукуқи соҳибқориро ба моддӣ, ҳукуқӣ ва мувофиавӣ ҷудо кардан мумкин аст. Тарзи моддии ҳукуқи ҳифзи ҳукуқи соҳибкорон

ин тарзи амал оид ба хифзи ҳуқуқ мутобиқи меъёрҳои ҳуқуқи моддӣ мебошад. Тарзҳои моддӣ ҳуқуқи хифзи ҳуқуқ вобаста ба шароит, хусусият, мансубияти соҳавӣ, намуди ҳуқуқҳои хифзшаванда, таркиби субъектҳо ва ғайра аз якдигар фарқ мекунанд. Чунончи вобаста ба мақсади тарзҳои амал хифзи ҳуқуқи моддӣ ба пешгирикунанда, барқароркунанда ва ҷаримагӣ ҷудо мешавад. Ба тарзи амали пешгирикунанда тарзҳои ба таври маҷбурӣ қатъ намудани амалҳои зиддихуқуқие, ки зарар ё дигар оқибати нохуш мерасонанд ва таҳдиди чунин оқибатҳоро ба миён меоранд, дохил мешаванд.

Аз рӯи табиати худ ба тарзи амали пешгирикунанда инҳо дохил мешаванд:

а) безътибор эътироф намудани санади мақомоти давлатӣ ё мақомоти ҳудидораи маҳаллӣ;

б) аз тарафи суд татбиқ накардани санади мақомоти давлатӣ ё мақомоти ҳудидораи маҳаллӣ, ки ба қонун зид аст ва ғайра.

Ба тарзи амали барқароркунанда тарзҳои дохил мешаванд, ки барои эътироф намудани ҳуқуқҳои муайяни субъект, инчунин барои барқарор намудани ҳолати то вайронкунӣ ҷойдошта равона карда шудаанд.

Амалҳои зерин ҳамчун тарзи амали барқароркунанда эътироф карда мешаванд:

1. Эътирофи ҳуқуқ;

2. Безътибор донишони аҳди бахшшаванда ва татбиқи оқибати безътибор донишони он, татбиқи оқибати аҳдҳои аз мавриди бастанашон безътибор эътирофшуда;

3. Руёнидани зарар ва ҷаброни зарари маънавӣ;

4. Водор намудан ба иҷрои ўҳдадорихо дар шакли асл ва ҳоказо.

Тарзи амали ҷаримагӣ – ба муқобили ҳуқуқвайронкунанда татбиқ намудани ҷораҳои ҷавобгарӣ барои рафтори зиддихуқуқӣ мебошад. Ба тарзи ҷаримавӣ хифз инҳо дохил мешаванд:

1. Руёнидани ноустуворона;

2. Мусодира;

3. Ба даромади давлат рӯёнидани он чӣ, ки аз рӯи аҳд ғайриқонунӣ ба даст дароварда шудааст ва ғайра.

Тарзи муурофиавии ҳифз дар амалӣ намудани ваколатҳои конунан муқарраргардидаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар намуди нашри санаде ифода меёбад, ки мақсади он муқаррар, эътироф ё тасдиқ кардани ҳуқуқ ва далелҳои аҳамияти ҳуқуқӣ, инчунин барқарор намудани манфиатҳои конунии субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ дошта мебошад.

Кодекси граҷданӣ ба сифати тарзи ҳифзи ҳуқуқи мустақил ҳуқуқи худмуҳофизатӣ (моддаи 12 Кодекси граҷданӣ) баромад менамояд. Вале роҳҳои худмуҳофизатӣ бояд ба ҳуқуқвайронкунӣ мувофиқ буда, аз ҳадди амалҳое, ки барои пешгирии онҳо заруранд, нагузарад (моддаи 14 Кодекси граҷданӣ). Нишондодҳои моддаи мазкур барои худмуҳофизати соҳибкор дар ҳамаи ҳолатҳои чараёни амалӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ асоси меёриҳои ҳуқуқӣ ба шумор меравад. Он на танҳо вақте, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои конунии соҳибкорон вайрон карда шудаанд ё ба онҳо зарар расонида шудааст, балки дар дигар ҳолатҳо низ бояд татбиқ карда шавад. Бинобар ин, соҳибкор ҳақ дорад дар ҳама ҳолатҳо худмуҳофизатии ибтидоиро, ки ҳифзи манфиатҳои ӯро аз сӯиқасди имконпазир таъмин менамояд, истифода барад.

Шакли ҳифз гуфта маҷмӯи чорабиниҳои ташкилии мувофиқшудаи дохило ро оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои субъективӣ ва манфиатҳои муҳофизатшаванда меноманд. Агар тарзи ҳифзи ҳуқуқ категорияи ҳуқуқии моддӣ бошад, пас шакли ҳифзи ҳуқуқ фаъолияти мақомоти ваколатдор оид ба ҳифзи ҳуқуқ мебошад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ таснифи гуногуни шаклҳои ҳифзи ҳуқуқ вучуд дорад. Вале мо онҳоро мавриди баррасии муфассал қарор надода, танҳо қайд карданӣ ҳастем, ки вобаста ба хусусияти ҳуқуқи соҳибкорон ва хусусияти фаъолияти ташкилии онҳо шаклҳои ҳифзи ҳуқуқро ба судӣ ва ғайрисудӣ чудо кардан қобили қабул мебошад.

Дар зери мафҳуми шакли судии ҳифзи ҳуқуқ фаъолияти мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои вайронкардашуда ё талошшаванда фаҳмида мешавад. Моҳияти

ин мафҳум дар он ифода меёбад, ки агар соҳибкор ва манфиатҳои қонунӣ ӯ дар натиҷаи амали ғайриқонунӣ вайрон карда шуда бошад, ӯ метавонад барои ҳифзи ҳуқуқи худ ба мақомоти давлатӣ ё дигар мақомоти ваколатдор, ки вазифадоранд барои барқарор намудани ҳуқуқҳои вайроншуда ё пешгирӣ намудани ҳуқуқвайронкунӣ чораҳои зарурӣ андешанд, муроҷиат намояд.

Мақомоте, ки барқарор намудани ҳуқуқи вайронкардашуда ё талошшавандаро дар доираи ҳифзи судӣ таъмин менамоянд, инҳоянд:

- Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Суди иқтисодӣ;
- Суди умумӣ.

Ба шакли ғайрисудии ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои соҳибкорон инҳо дохил мешаванд:

- ҳифзи нотариалӣ;
- муурофияи ҳакамӣ;
- ҳалли баҳсҳо то суд.

САВОЛҲО :

1. Ҳуқуқи соҳибкорӣ чиро меомӯзад? 2. Фаъолияти соҳибкорӣ чист? 3. Аломатҳои соҳибкориро номбар кунед ва фаҳмонда диҳед. 4. Кадом сарчашмаҳои ҳуқуқӣ соҳибкориро медонед? 5. Принципиҳои ҳуқуқи соҳибкориро номбар кунед ва шарҳ диҳед. 6. Дар бораи субъектҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ маълумот диҳед. 7. Шахс кадом вақт соҳибдор эътироф карда мешавад? 8. Соҳибкории инфиродӣ чист? 9. Биржа чист? 10. Кадом намудҳои биржаро медонед? 11. Дар бораи танзими давлатии соҳибкорӣ маълумот диҳед. 12. Фаъолияти соҳибкорӣ дар кадом мавридҳо қатъ мегардад? 13. Муфлисшавӣ ва нишонаҳои онро фаҳмонида диҳед. 14. Дар бораи ҳифзи ҳуқуқи соҳибкорон ва тарзҳои он маълумот диҳед. 15. Шаклҳои судии ҳифзи ҳуқуқи соҳибкориро номбар кунед. 16. Шаклҳои ғайрисудии ҳифзи ҳуқуқи соҳибкориро номбар намоед.

БОБИ VI. ҲУҚУҚИ МЕҲНАТӢ

§ 1. Мафҳум, принципҳо ва сарчашмаҳои ҳуқуқи меҳнатӣ

Тибқи моддаи 35 Конститутсия (Сарконуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар кас ба меҳнат, интиҳоби касбу кор, ҳифзи меҳнатӣ ва ҳимояи иҷтимоӣ ҳангоми бекорӣ ҳуқуқ дорад.

Ҳуқуқ ба меҳнат яке аз ҳуқуқҳои асосии ҳар як шаҳрванд ба ҳисоб меравад. Машғул шудан ба фаъолияти меҳнатӣ шартҳои муҳими амалӣ намудани ҳуқуқи ҳар як шаҳрванд ба меҳнат мебошад. Амалӣ шудани чунин ҳуқуқ дар шароити иқтисоди бозорӣ, аз як тараф, ба саъю кӯшиши ҳар як шаҳрванд, аз тарафи дигар, ба фаъолияти давлат доир ба фароҳам овардани шароит барои ҳар як шахс дар хусуси аз меҳнати худ истифода бурда тавоништан вобаста мебошад. Давлат барои таъмин додани ихтисоси кормандон, баланд бардоштани савияи дониши онҳо ва зиёд намудани ҷойҳои корӣ ғамхорӣ менамояд.

Гузариш ба иқтисоди бозорӣ боиси дигаргуниҳои ҷиддӣ дар соҳаи муносибатҳои меҳнатии ба предмети ҳуқуқи меҳнатӣ тааллуқдошта ва дигар муносибатҳои ба онҳо алоқаманд, сарчашмаҳои батанзимдарорӣ ва принципҳои ҳуқуқи меҳнатӣ гардид. Дар ин давра моҳият ва мазмуни муносибатҳои меҳнатӣ ва муносибатҳои ба он алоқаманд ба таври кулӣ дигаргун гашта, механизми ҳуқуқӣ ва принципҳои батанзимдарории онҳо ба он мутобиқ гардонидани шуданд.

Ҳуқуқи меҳнатӣ ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқ муносибатҳои ҷамъиятиро, ки дар шароити бозори меҳнат ба миён омада, тарзи ташкил ва татбиқи меҳнати кироҷро муайян менамоянд, ба танзим медарорад.

Ҳамин тавр, ҳуқуқи меҳнатӣ муносибатҳои меҳнатиро ба танзим медарорад, ки дорои аломатҳои зерин мебошанд:

1. Онҳо ба созиши байни корманд ва корфармо асос меёбанд;
2. Мазмуни чунин созишро шахсан ва дар асоси музди иҷро

намудани функсияи меҳнатӣ, яъне кор дар асоси касб, ихтисос ва вазифа ташкил медиҳад;

3. Корманд ӯҳдадор аст коидаҳои тартиботи дохилии меҳнатро риоя намояд ва корфармо дар навбати худ ӯҳдадор мешавад, ки шароити дахлдори меҳнатиро тибқи қонунгузории меҳнатӣ, шартномаи коллективӣ, созишномаҳо ва шартномаи меҳнатӣ таъмин намояд.

Предмети батанзимдарории ҳуқуқи меҳнатӣ муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ба он алоқаманд мебошанд. Муносибатҳои меҳнатӣ аз муносибатҳои оид ба бастан, тағйир додан ва қатъ намудани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ оид ба вақти кор ва вақти истироҳат, музди меҳнат, интизоми меҳнат, ҷавобгарии мутақобилаи моддии иштирокчиёни муносибатҳои меҳнатӣ иборат мебошанд. Ба муносибатҳои, ки бо муносибатҳои меҳнатӣ алоқаманданд, муносибатҳои оид ба ташкил ва идоракунии меҳнат, оид ба таъмин кардан бо кор, оид ба шарикӣ иҷтимоӣ, баргузори ва пешбурди музокироти коллективӣ, бастанӣ шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо, оид ба назорати риояи қонунгузории меҳнатӣ ва ҳифзи меҳнат, оид ба баррасии бахшҳои меҳнатӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Иштирокчиёни (субъектҳои) муносибатҳои меҳнатӣ корфармо ва корманд мебошанд, ки онҳо муносибатҳои худро бештар дар асоси шартномаи меҳнатӣ амалӣ менамоянд. Ба сифати корманд танҳо шахси воқеӣ ва ба сифати корфармо бошад шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ (ташкилот) баромад менамояд. Қобилияти умумии меҳнатӣ бо расидани шахси воқеӣ ба синни понздаҳсолагӣ ба вучуд меояд. Дар ҳолатҳои истисноӣ бо дарназардошти масъалаҳои ҳифзи саломатӣ, камолоти ҷисмонӣ ва рӯҳии талабагонӣ макотиби таҳсилоти ҳамагонӣ, омӯзишгоҳҳои касбия техникаӣ, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсусро, ки ба синни чаҳордаҳсолагӣ расидаанд, ба кор қабул кардан мумкин аст.

Мақомоти дахлдори ҳокимияти давлатӣ, шахси ҳуқуқӣ (ташкилот), инчунин намоянда ва филиалҳои онҳо, шахси воқеӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонун ба сифати соҳибкори инфиродӣ ба қайд гирифташуда ба сифати корфармо эътироф карда мешаванд.

Ҳукуқи меҳнатӣ ба принципҳои муайяни ҳуқуқӣ асос меёбад. Онҳо ғояҳои асосие мебошанд, ки моҳияти ҳуқуқи меҳнатӣ, равиши асосии сиёсати давлатро дар соҳаи фаъолияти бозори меҳнат, татбиқ ва ташкили меҳнати кироя ифода менамоянд. Ба принсипи асосии ҳуқуқи меҳнатӣ, пеш аз ҳама, принсипи озодии меҳнат дохил мешавад. Мазмуни онро аз ҷониби ҳар як шахс озодона интихоб шудани касб ва навъи фаъолият, ихтиёрдории қобилияти худ ба меҳнат, озодона ризо шудан ба ин ё он шароити меҳнат ташкил медиҳад.

Принсипи дигаре, ки ҳамчунин муҳим аст, принсипи манъи ҳама гуна маҳдудият дар баҳши меҳнат мебошад. Ин чунин маънӣ дорад, ки ҳама гуна фарқгзорӣ, иҷозат надодан ва ё қабул накардан ба кор аз рӯи аломатҳои мансубияти миллӣ, нажодӣ, ранги пӯст, ҷинсият, синну сол, дин, ақидаи сиёсӣ, маҳалли таваллуд, баромади хориҷӣ ё иҷтимоӣ, ки баробарии имкониятро дар соҳаи меҳнат барҳам медиҳад, манъ аст.

Принсипи манъи меҳнати маҷбурӣ принсипи дигари асосии ҳуқуқи меҳнатӣ мебошад. Дар зери меҳнати маҷбурӣ иҷро намудани кор дар зери таҳдиди таъсири зӯрӣ, ба монанди барои иштирок дар корпартоӣ ё ин ки ба сифати чораи ҷазо барои ифодаи ақидаи сиёсӣ ё эътиқоди ғоявии ҳилофи низоми мавҷудаи сиёсӣ, иҷтимоӣ ё иқтисодӣ, ба сифати чораи маҳдуднамоӣ ва ғайра фаҳмида мешавад. Тибқи моддаи 8 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин қорхона ба монанди хизмати ҳарбӣ, қорё, ки дар шароити ҳолати ғавқуллода (обҳезӣ, заминчунбӣ ва ғайра) ё ҳолати ҳарбӣ иҷро карда мешавад, инчунин қорхона, ки хангоми иҷрои ҳуқуқи суд анҷом дода мешаванд, меҳнати маҷбурӣ шуморида намешаванд. Илова бар ин, принсипи баробарии ҳуқуқи имкониятҳои қормандон; принсипи ҳимоя аз бекорӣ ва мусоидат ба шугълмандӣ; принсипи таъмини ҳуқуқи қормандон ҷиҳати иштирок дар идоракунии ташкилот; принсипи таъмини ҳуқуқи қормандон ба пардохти саривақтӣ ва одилонаи музди меҳнат; принсипи шарикӣ иҷтимоӣ ва ғайра ба сифати принципҳои ҳуқуқи меҳнатӣ эътироф шуданашон мумкин аст.

Сарчашмаҳои танзимкунандаи муносибатҳои меҳнатӣ ва муносибатҳои ба он алоқаманд Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷум-

хурии Тоҷикистон, Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз 15 майи соли 1997 бо тағйиру иловаҳои минбаъда қабул карда шудааст, қонунҳои дигари Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла Қонун «Дар бораи мусоидат ба шугли аҳоли» аз 16 июли соли 2003, Қонун «Дар бораи шарикӣ ва иҷтимоӣ, созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ» аз 28 июли соли 2006, Қонун «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз соли 2007 ва ғайра мебошанд.

Инчунин фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба сифати сарчашмаҳои ҳуқуқи меҳнатӣ эътироф карда мешаванд. Санадҳои байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон низ сарчашмаҳои ҳуқуқи меҳнатӣ мебошанд.

§ 2. Мафҳум ва намунаҳои шартномаи меҳнатӣ

Муносибатҳои меҳнатии корманд бо корфармо дар асоси шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ ба тартиб дароварда мешавад. Он шакли асосии ҳуқуқии бавҷудӣ ва мавҷудияти муносибатҳои меҳнатӣ буда, дар баробари ин дар масъалаи бо кадрҳо таъмин намудани истеҳсолот нақши муҳим мебозад.

Корманд ҳуқуқи ба меҳнат доштаи худро бо роҳи озодона ба бастани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ оид ба фаъолият варзидан бо ташкилот ба амал мебарорад.

Шартномаи меҳнатӣ – созишномаи байни корфармо ва корманд мебошад, ки мувофиқи он корманд ӯҳдадор мешавад корро аз рӯи як касб, якчанд касби муайян, ихтисос ё вазифаи ба таври дахлдор, бо риоя намудани тартиботи дохилии меҳнатӣ иҷро намояд ва корфармо дар навбати худ ӯҳдадор мешавад, ки ба корманд музди кор дода, шароити меҳнатро, ки санадҳои қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба меҳнат ва созишномаҳои тарафҳо муайян намудаанд, таъмин кунад.

Барои бастани шартномаи меҳнатӣ ризоияти (созиши) тарафҳо зарур аст. Шартномаи меҳнатӣ шартномаи дутарафа мебошад, ки дар он яке аз тарафҳо корманд ва тарафи дигар корфармо мебошад.

Мачмӯи шартхое, ки бо шартномаи меҳнатӣ пешбинӣ шудаанд, мазмунӣ онро ташкил менамоянд ва дар шакли ҳукуку ӯҳдадорихои тарафҳои шартнома баромад мекунанд. Ин шартхоро ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст. Якум, шартҳои дар конун муқарраршуда ва дар асоси талаботи конун ба шартнома (қарордод) воридшаванда; дуюм, шартҳои бо созиши тарафҳо қабулшуда ва дар шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ ифодакардашуда. Гурӯҳи дуюми шартҳои шартномаи меҳнатӣ дар навбати худ ба ду гурӯҳ ҷудо карда мешаванд: 1) зарурӣ; 2) иловагӣ;

Ба шартҳои зарурӣ инҳо дохил мешаванд: ҷои кор, функцияи меҳнатӣ ва музди меҳнат.

Ҷои корӣ китъаи бо асбобу олати корӣ ҷиҳозонидашудае мебошад, ки дар он корманд ӯҳдадорихои меҳнатии худро иҷро мекунад.

Созиши тарафҳо оид ба функцияи меҳнатии кормандон масъалаи бо кор таъмин намудани кормандонро мувофиқи касбу ихтисос ва малакаи онҳо дарбар мегирад.

Касб – ба кадом соҳа тааллуқ доштани ихтисосро инъикос мекунад, масалан, духтур, муаллим, муҳандис. Касб фаъолияти васеъ доштани кормандро ифода менамояд. Вай қобилияти меҳнатиро, ки ба худ донишу маҳорат ва малакаи меҳнатии хосро дарбар мегирад, нишон медиҳад. Барои муайян намудани функцияи меҳнатии корманд касб ҳанӯз кифоя нест. Дар ин ҳолат ихтисос ва дараҷаи баланди касбӣ зарур аст.

Ихтисос доираи маҳдудтари фаъолият дар ҳудуди касби муайян мебошад. Масалан, муаллими мусиқӣ, забон ва адабиёт, муҳандиси ихтисод. Дар вақти бастанӣ шартномаи меҳнатӣ бо хоҳиши тарафҳо мумкин аст шартҳои иловагӣ пешбинӣ карда шаванд. Чунончи шартҳо оид ба мӯҳлати санҷиш, вақти нопураи корӣ, додани ҷой барои кӯдак дар боғчаи кӯдакон, ҷудо намудани автомобил ва ғайра. Шартҳои иловагӣ бояд ба конунгузори меҳнат мувофиқ бошанд ва дар сурати бо шартнома пешбинӣ гардидан иҷрои онҳо барои тарафҳо ҳатмӣ мебошад.

Дар моддаи 31 Кодекси меҳнат мӯҳлатҳои амали шартномаи меҳнатӣ нишон дода шудаанд. Мувофиқи он шартномаи меҳнатӣ ба мӯҳлатҳои: 1. Номуайян; 2. Муайяни на беш-

тар аз 5 сол; 3. Барои иҷрои вазифаҳои корманди ҳозирнабуда, ки мутобиқи Кодекси мазкур ҷои қораш нигоҳ дошта мешавад; 4. Ба мӯҳлати иҷрои кори муайян; 5. Барои иҷрои корҳои мавсимӣ баста мешаванд.

Қисми зиёди шартномаҳо ба мӯҳлати номуайян баста мешаванд. Амали чунин шартномаҳо бемӯҳлат буда, яке аз кафолатҳои муттасилии муносибатҳои меҳнатино таҷассум мекунад. Дар шартномаи ба мӯҳлати муайян басташуда вақти амали он ба тарзи мушаххас нишон дода шудааст. Дар шартномаи барои вақти иҷрои кори муайян басташуда, вақти иҷрои кори мазкур нишон дода мешавад, масалан, дар вақти гузаронидани барӯйхатгирӣ (инвентаризатсия).

Шартномаи меҳнати ба мӯҳлати муайян ва ё барои вақти иҷрои кори муайян басташударо одатан шартномаи фаврӣ меноманд. Корманди чунин шартномаро баста ӯҳдадор аст, ки дар муддати вақти муайян дар ташкилот машғули кор бошад. Дар қонунгузорӣ мӯҳлати баландтарини шартнома ба мӯҳлати то 5 сол муқаррар карда шудааст. Чунин шартномаҳо пас аз гузаштани мӯҳлати амали онҳо бо хоҳиши тарафҳо ба мӯҳлати нав баста мешаванд. Вале агар мӯҳлати онҳо гузараду муносибатҳои меҳнатӣ идома пайдо кунад ва тарафҳо хоҳиши қатъ кардани онҳоро талаб наkunанд, он гоҳ шартнома ба мӯҳлати номуайян дароз кардашуда ҳисоб мешавад. Шартномаи меҳнатие, ки барои вақти иҷрои кори муайян баста шудааст, баъди ба охир расидани он қатъ мегардад.

§ 3. Тартиби бастан ва шаклҳои шартномаи меҳнатӣ

Ба кор қабул намудани кормандон дар асоси шартномаи меҳнатӣ ба роҳ монда мешавад. Ҳангоми ба кор дохил шудан онҳо вазифадоранд, ки шиноснома, (барои шахсоне, ки ба синни шондахсолгӣ нарасидаанд, шаҳодатномаи таваҷҷуд), дафтарчаи меҳнатӣ (агар пеш дар дигар ҷой кор карда бошад), ҳуҷҷатҳо дар бораи маълумот (дар ҳолати пешбиниамудани санади меъёрӣ), билети ӯҳдадорӣ ва харбӣ – билети харбӣ ё шаҳодатномаи бақайдгирӣ, инчунин ба-

рои корхое, ки дониши махсусро талаб менамоянд, хуччат дар бораи маълумоти махсусро пешниҳод намоянд. Дар вақти ба кор қабул намудан аз кормандон ғайр аз хуччатҳои нешбиникардаи қонун дигар ҳел хуччатҳоро талаб кардан манъ аст (моддаи 32 Кодекси меҳнат).

Қонунгузори меҳнат нисбат ба баъзе категорияҳои кормандон пеш аз бастанӣ шартномаи меҳнатӣ аз муоинаи тиббӣ гузаштандро талаб менамояд. Чунин тартибот бо мақсади саломатии онҳо ё ҳифзи саломатии аъзои ҷамъият ба роҳ монда мешавад. Ин шарт нисбат ба шахсони зерин татбиқ карда мешавад: а) ба ноболиғони то 18-сола; б) шахсоне, ки ба кори шароиташ вазнин ва зарарнок роҳ дода мешаванд; в) шахсоне, ки ба корҳои вобаста ба хизматрасонӣ ба кӯдакон, беморон, соҳаҳои савдо ва ҳӯроки умумӣ ва амсоли инҳо ба кор қабул карда мешаванд.

Шартномаи меҳнатӣ дар шакли шифоҳӣ ва хаттӣ баста шуда, қарордод бошад танҳо дар шакли хаттӣ баста мешавад ва бо фармони (амри) роҳбари ташкилот ё шахси ваколатдор ба расмӣ дароварда мешавад. Шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ дар шакли хаттӣ баста мешавад. Он дар ду нусха тартиб дода шуда, ба он тарафҳо имзо мегузоранд. Як нусха ба корманд дода шуда, дигарашро корфармо нигоҳ медорад. Дар вақти бастанӣ шартномаи меҳнатӣ мумкин аст дар байни тарафҳо дар хусуси аз санҷиш гузаштани корманд ризоият ба миён ояд. Мақсад аз санҷиш ба кор лоик будан ё набудани кормандро муайян кардан аст. Мӯҳлати санҷиш ғайр аз мавридҳои муқаррарнамудаи қонун аз се моҳ зиёд буда наметавонад, санҷиш барои ноболиғони то синни 18-сола, мутахассисони ҷавон ҳангоми гузаронидани онҳо ба кор ба маҳалли дигар, гузаронидан ба кор ба ташкилоти дигар, инчунин ҳангоми тибқи озмун ба кор қабул намудан муқаррар карда намешавад.

Ба корманде, ки аввалин маротиба ба кор қабул карда мешавад, баъди панҷ рӯзи кор дар корхона дафтарчаи меҳнатӣ кушода мешавад. Дафтарчаи меҳнатӣ хуччати асосӣ доир ба фаъолияти меҳнатии корманд мебошад. Ба маълумоти дар дафтарчаи меҳнатӣ сабтшуда маълумот доир ба

коре, ки аз тарафи корманд иҷро карда мешавад, маълумот оид ба хавасмандгардонӣ ва мукофотҳо барои муваффакиятҳои кор дохил карда мешавад. Дар дафтарчаи меҳнатӣ сабаби аз кор рафтани корманд низ қайд карда мешавад. Дар рӯзи аз кор рафтани корманд дафтарчаи меҳнатӣ ба ӯ бояд супорида шавад.

§ 4. Ба кори дигар гузаронидан ва намудҳои он

Қонунгузориҳои меҳнатӣ ҳуқуқи кормандонро ба меҳнат ҳаматарафа ҳимоя карда, амалӣ гардонидани ҳуқуқи онҳоро оид ба шароити меҳнатие, ки дар вақти ба кор қабул намудан пешбинӣ шудаанд, кафолат медиҳад. Маъмурият ҳуқуқ надорад аз корманд иҷрои кореро, ки дар шартномаи меҳнатӣ пешбинӣ нашудааст, талаб намояд. Агар дар рафти иҷрои ӯҳдадориҳои меҳнатӣ зарурати ба кори дигар гузаронидани корманд ба миён ояд, дар ин сурат ризоияти ӯ ба таври хаттӣ гирифта мешавад. Гузаронидан ба кори дигар доимӣ ва муваққатӣ мешавад. Ба кори дигари доимӣ гузаронидан аз се намуд иборат аст:

1. Ба кори дигар гузаронидан дар ҳуди ҳамон ташкилот.
2. Гузаронидан ба кор ба ташкилоти дигар.
3. Гузаронидан ба ҷои дигар якҷоя бо ташкилот.

Корманд ҳамон вақт ба кори дигар гузаронидашуда ҳисоб карда мешавад, ки шартҳои зарурии шартномаи меҳнатӣ, ба монанди ҷои кор, функсияи меҳнатӣ (касб, ихтисос) ва музди меҳнат тағйир ёбад. Дар сурати тағйир наёфтани шартҳои зарурии номбаршуда на аз як кор ба кори дигар гузаронидан, балки ҷойивазкунӣ ҳисоб карда мешавад ва дар чунин ҳолат гирифтани ризоияти корманд шарт нест.

Чун коида ба кори дигар гузаронидан фақат бо ризоияти корманд мумкин аст. Вале дар мавридҳои истисноӣ бо ташаббуси корфармо ва бо ризоияти корманд ӯро муваққатан ба кори дигар гузаронидан мумкин аст. Ба чунин мавридҳо дохил мешаванд: а) зарурати истехсолӣ; б) бекормонӣ; в) ҳамчун ҷораи татбиқи муҷозоти интизомӣ.

Ба кори дигар гузаронидан дар мавриди зарурати истехсолӣ барои пешгирӣ ё бартараф намудани ҳодисаҳои офати

табиӣ, фалокатҳои истехсолӣ ё фавран бартараф намудани оқибатҳои онҳо, барои пешгирӣ кардани ҳодисаҳои нохуш, нобуд ё вайроншавии молу мулки давлатӣ ё ҷамъиятӣ, инчунин барои иваз кардани корманди ғоиб мумкин аст. Муддати ба кори дигар гузаронидан дар мавриди зарурати истехсолӣ то як моҳ мебошад.

Дар вақти бекормонӣ бошад, бо дарназардошти ихтисосу касб кормандонро дар ҳамон ташкилот ба тамоми вақти бекормонӣ ё ба дигар ташкилот, вале дар ҳуди ҳамон маҳал ба мӯҳлати то як моҳ ба кори дигар гузаронидан мумкин аст. Дар вақти бекормонӣ агар кормандон ба кори каммузд гузаронида шаванд, он гоҳ музди миёнаи корашон аз рӯи кори пештараи онҳо дода мешавад. Муваққатан ба кори дигар гузаронидани корманд ҳамчун ҷораи ҷазои интизомӣ мумкин аст. Мувофиқи он маъмурияти ташкилот барои вайрон намудани интизоми меҳнатӣ метавонад кормандро ба кори каммузд ё ба вазифаи пасттар гузаронад.

§ 5. Асосҳои қатъ гардидани шартнома (қарордод)-и меҳнатӣ

Истехсолот барои устувории муносибатҳои ҳуқуқи меҳнатӣ ва бо кадрҳо таъмин будани соҳаҳои гуногун ҳавасманд мебошад. Зеро ҷой иваз намудани кадрҳо ба иқтисоди миллӣ зарари калон мерасонад. Аз ин рӯ, қонунгузории меҳнатӣ ба ҳамаи кормандоне, ки ҷаъолияти худро дар асоси шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ ба роҳ мемонанд, кафолати ҳуқуқи аз кор озод карданро муқаррар менамояд. Шартномаи (қарордоди) меҳнатиро танҳо бо асосҳо ва тартиби дар қонун пешбинишуда бекор кардан мумкин аст. Асосҳо мувофиқи қонунгузории меҳнатӣ чунинанд: 1) бо созиши тарафҳо; 2) бо ташаббуси корманд; 3) бо ташаббуси корфармо; 4) бо гузаштани мӯҳлат; 5) ҳолатҳои, ки ба иродаи тарафҳо вобаста намебошанд.

Бо ташаббуси корманд шартномаи (қарордоди) меҳнатии ба мӯҳлати номуайян басташударо бекор кардан мумкин аст. Кормандон ҳақ доранд ду ҳафта пештар корфармо-

ро дар ин бора ба тариқи хаттӣ огоҳ намоянд. Вале баъди гузаштани мӯҳлати номбаршуда корманд ҳақ дорад, ки корро қатъ намояд. Корфармо ӯҳдадор аст, ки дафтарчаи меҳнати кормандро дода, бо ӯ ҳисобро баробар намояд. Бо хоҳиш ва ризоияти корфармо шартнома (қарордоди) меҳнатӣ то ба итмом расидани мӯҳлати огоҳӣ метавонад бекор карда шавад. Дар сурате, ки аризаи корманд дар бораи бекор кардани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бо ҳолати ғайриимкон будани идомаи кор вобаста мебошад, корфармо бояд шартномаи (қарордоди) меҳнатиро дар мӯҳлати хоҳишкардаи корманд бекор кунад. Дар баробари ҳамин корманд ҳуқуқ дорад, ки пеш аз гузаштани мӯҳлати духафтаина аризаи худро бозпас гирад, агар ба ҷои кори ӯ ба таври гузаронидан корманди дигар даъват нашуда бошад.

Бидуни огоҳии пешакӣ корманд метавонад шартномаи (қарордоди) меҳнатиро дар ҳолатҳои зерин бекор намояд:

1. Вакте, ки корфармо ҳангоми ба кор қабул кардан ба корманд оид ба шароити меҳнатӣ дар ҷои кор маълумоти нодуруст дода бошад;

2. Агар корфармо бар ҳилофи ӯҳдадории худ шароити солим ва бехатари меҳнатро барои корманд дар ҷои кораш таъмин накунад.

Тавре ки мебинем, хоҳиши корманд дар бораи аз кор рафтани асоси бекор намудани шартномаи меҳнатӣ мегардад. Вале ин қоида ба коргарон ва мутахассисони ҷавон дахл надорад. Зеро онҳо баъди хатми донишқадаҳои олӣ ва миёнаи махсус дар асоси роҳхат ӯҳдадоранд дар корхона мӯҳлати муайян кор кунанд. Чунин талабот ба шахсоне низ дахл дорад, ки шартномаи меҳнатиро ба мӯҳлати муайян бастаанд. Барои ҳамин шартномаи меҳнати ба мӯҳлати муайян ё барои иҷрои кори муайян басташударо бо ташаббуси коргар ё хизматчи то тамомшавии шартнома фақат дар мавриди мавҷуд будани асосҳои муайян бекор кардан мумкин аст. Аз ҷумла: а) бемор ё маъҷуб шудани корманд, ки барои аз рӯи шартнома иҷро кардани кор мамониат мекунад;

б) дар сурати қонунгузории меҳнат, шартномаи коллективӣ ё меҳнатиро вайрон кардани маъмурият;

в) бо дигар сабабҳои узрнок.

Асосҳои номбаршуда нисбат ба мутахассисони ҷавоне низ, ки баъди хатми донишқадаҳои олӣ ва миёнаи махсус ба кор мераванд, татбиқ карда мешаванд.

Аз кор озод кардани корманд бо ташаббуси корфармо дар мавридҳои зерин мумкин аст:

1) барҳам хӯрдани ташкilot; қатъ ёфтани фаъолияти соҳибкор; ихтисор шудани шумора ё штати кормандон;

2) ошкор гардидани номувофиқии корманд ба вазифаи ишғолкардааш ё коре, ки иҷро мекунад – бо сабаби ғайри мутобиқ набудани ихтисос ё вазъи саломатии ӯ, ки барои давом додани ҳамон кор ҳалал мерасонад;

3) бидуни сабабҳои узрнок вазифаҳои меҳнатиро, ки бо шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ ё қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатӣ ба зиммаи ӯ гузошта шудаанд, мунтазам иҷро накардани корманд, агар ба корманд пештар чораҳои ҷазои интизомӣ дида шуда бошанд;

4) ғайриҳозир будан (аз ҷумла дар давоми рӯзи корӣ зиёда аз се соат набудан дар кор) бидуни сабабҳои узрнок;

5) ҳозир нашудан ба кор дар давоми бештар аз чор моҳи бефосила дар натиҷаи корношоямии муваққатӣ бидуни ҳисоб кардани руҳсатии давраи ҳомила ва таваллуд, агар қонунгузорӣ мӯҳлати аз ин зиёдтари нигоҳ доштани ҷои корро (вазифаро) хангоми бемории муайян муқаррар накарда бошад. Барои кормандоне, ки бо сабаби осеби меҳнатӣ ё бемории касбӣ қобилияти меҳнатиро аз даст додаанд, то муқаррар гардидани маъҷубӣ ҷои кор (вазифа) нигоҳ дошта мешавад;

6) дар ҳолати мастӣ аз шароб, маводи нашъаовар ва токсикӣ ҳозир шудан ба кор;

7) дуздидани молу мулки корфармо дар ҷои кор, ки онро ҳукми қувваи қонуни пайдокардаи суд ё қарори мақома, ки додани ҷазои маъмурӣ ба салоҳияти он дохил мешавад, муқаррар намудааст;

8) қатъ кардани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бо шахсони дар чанд ҷой коркунанда бинобар қабули корманди дигаре, ки дар чанд ҷой кор намекунад, инчунин вобаста ба маҳдуд гардонидани кор дар чанд ҷой;

9) катъ намудани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бо роҳбари ташкилот бинобар иваз шудани молик;

10) вайронкунии дағалонаи яккаратаи қонунгузорӣ оид ба меҳнат аз ҷониби роҳбарони ташкилот (воҳидҳои алоҳидаи он) ва муовинони онҳо;

11) аз ҷониби корманде, ки бевосита бо арзишҳои пулию молӣ саруқор дорад, содир гардидани амали гунаҳкоронае, ки барои нисбат ба ӯ гум шудани боварии корфармо асос медиҳад;

12) аз ҷониби корманде, ки вазифаҳои тарбиявиро иҷро менамояд, содир шудани рафтори бадахлокона, ки барои давом додани он кор сазовор намебошад;

13) вайрон намудани тартиб ва қоидаҳои муқаррарнамудаи қонун хангоми қабул ба кор.

Қонунҳо, оинномаҳо ва низомномаҳои оид ба интизом метавонанд дигар асосҳои иловагии бекор кардани шартномаи (қарордоди) меҳнатиро низ бо ташаббуси корфармо пешбинӣ намоянд.

Бекор кардани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бо ташаббуси корфармо дар корношоямии меҳнатӣ ва дар давраи дар рухсатӣ будани корманд мумкин нест.

Аз кор ҳолӣ кардани корманд дар асоси фармони (амри) корфармо ба расмӣ дароварда мешавад. Дар баробари хамин, корфармо ӯҳдадор аст, ки ба корманд дар рӯзи охирини кор дафтарчаи меҳнатиро супорад ва бо ӯ ҳисобро баробар намояд.

Дар мавриди бо ташаббуси корфармо гайриқонунӣ бекор кардани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ корманд метавонад дар муддати як моҳ аз рӯзи баромадани фармон ё гирифтани дафтарчаи меҳнатӣ барои барқарор намудани ҳуқуқҳои худ ба суд муроҷиат кунад.

Шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ инчунин дар ҳолатҳое, ки ба иродаи тарафҳо вобаста нестанд, катъ карда мешавад. Ба чунин ҳолатҳо дохил мешаванд: 1) хангоми даъват ё ба хизмати ҳарбӣ дохил шудани корманд; 2) хангоми ба кор барқарор намудани корманде, ки пештар ин корро иҷро мекард; 3) хангоми қувваи қонунӣ пайдо на-

мудани ҳукмнома, ки дар асоси он корманд ба чазо маҳкум шудааст ва ин ҳолат давом додани кори пештараашро истисно менамояд; 4) бинобар вафот кардани корманд; 5) дар сурати вайрон кардани қоидаҳои муқарраршудаи қабул ба кор.

Агар дар шартномаи коллективӣ пешакӣ гирифтани ризоияти мақоми дахлдори иттифоқи касаба, дигар мақоми намоёндагии кормандон ҳангоми аз кор озод намудани кормандон бо ташаббуси корфармо пешбинӣ шуда бошад, он гоҳ суд дар қатори дигар далелҳо ризоияти мақомоти мазкурро ба ҳисоб мегирад.

§ 6. Вақти кори ва намудҳои он

Фаъолияти меҳнати инсон ба монанди тамоми ҳаёти ӯ дар доираи вақт мегузарад. Ченаки асосии сарфи меҳнати кормандон маҳз вақти кори мебошад. Аз нуқтаи назари ҳуқуқ вақти кори доираи вақти бо қонун муқарраршудаи вақте ба ҳисоб меравад, ки дар давоми он корманд тибқи тартибот ё нақшаи кор ё шартҳои шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бояд вазифаҳои меҳнати худро иҷро намояд. Вақти кори мӯътадил, кӯтоҳ ва нопурра мешавад. Вақти кори мӯътадил мувофиқи қонун дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар як ҳафта 40 соат мебошад. Вай ба тамоми кормандон, ғайр аз коркуноне, ки мувофиқи қонун барои онҳо вақти кори кӯтоҳ муқаррар карда шудааст, татбиқ карда мешавад.

Вақти кори кӯтоҳ бо дарназардошти шароит ва ҳислати фаъолияти меҳнати кормандон ва хусусиятҳои физиологии организми баъзе кормандон муқаррар карда мешавад. Вақти кори кӯтоҳ дар мавридҳои зерин муқаррар карда мешавад:

- 1) барои кормандони аз 15 то 18-сола – 35 соат дар як ҳафта, барои шахсони аз 14 то 15-сола – 24 соат дар як ҳафта;
- 2) ба кормандони маъҷуб – 30 соат дар як ҳафта;
- 3) ба кормандоне, ки ба корҳои шароити мӯҳлаташ номусоид машғуланд ё хусусияти махсуси кор доранд, аз ҷумла кормандоне, ки дар шароити зарарнок хизмат мекунанд, ба

духтур, педагоғҳо ва шахсони дигаре, ки кори онҳо бо шиддати баланди эҳсосотӣ, зехнӣ ва асабӣ алоқаманд аст – 35 соат дар як ҳафта.

Барои шахсоне, ки дар басти шабона кор мекунанд, вақти кори як соат кӯтоҳ муқаррар карда мешавад. Ба кори шабона ҷалб намудани ноболиғони то 18-сола, занони ҳомила ва заноне, ки тифли то сесола доранд, манъ карда шудааст.

Барои баъзе категорияҳои кормандон вақти нопурраи кор муқаррар карда шуданаш мумкин аст. Чунин вақти корӣ дар асоси созиши корманд ва корфармо муқаррар карда мешавад ва дар вақти қабул ба кор ё дар вақти иҷрои кор муайян карда мешавад. Вақти кори нопурра барои манфиати шахсоне муқаррар карда мешавад, ки бо ягон сабаб ба вақти пурраи корӣ машғул шуда наметавонанд. Мувофиқи қонунгузори меҳнат ба занони ҳомила, заноне, ки фарзанди то чордаҳсола ё маъюби то шонздаҳсола доранд ё мувофиқи ҳулосаи тиббӣ ба аъзои бемори оила нигоҳубин мекунанд, корфармо вазифадор аст, ки рӯзи нопурраи кор ё ҳафтаи нопурраи корӣ муқаррар намояд. Ҳангоми чорӣ намудани низоми вақти нопурраи корӣ давомнокии вақти корӣ наметавонад аз нисфи меъёри моҳонаи вақти кор камтар бошад. Агар меъёри мӯътадили вақти кор 40, 36, 35, 24 соат бошад, пас меъёри вақти нопурраи кор набояд аз нисфи меъёри мӯътадили вақти кор кам бошад. Дар ҳама ҳолат андозаи музди он давра аз андозаи ҳадди ақалли музди меҳнат кам буда наметавонад. Дар баробари ҳамин, кор дар шароити вақти нопурраи корӣ барои кормандон боиси ягон хел маҳдудияти муддати рухсатии ҳарсола, собиқаи меҳнатӣ ва дигар ҳуқуқҳои меҳнатӣ намегардад.

Одатан кормандро ба изофакорӣ сафарбар кардан мумкин нест. Изофакорӣ чунин коре мебошад, ки бо ризоияти корманд дар асос ва бо тартиби бо мувофиқаи мақомоти дахлдори намояндагии кормандон муқарраркардаи корфармо амалӣ карда мешавад. Коркунонро ба изофакорӣ танҳо дар мавридҳои нишондодаи қонун ҷалб кардан мумкин аст, ба монанди корхое, ки барои пешгирӣ кардан ва барҳам додани офатҳои табиӣ ва мудофияи кишвар заруранд; барои

ичрои корҳои муваққатӣ оид ба таъмир ва барқарорсозии таҷхизоту иншоот, ки вайронии онҳо боиси қатъ шудани кори бисёр коркунон мегардад; барои баргараф кардани ҳолатҳои тасодуфӣ ё ногаҳонӣ, ки кори мӯътадили истехсолотро вайрон мекунанд ва амсоли онҳо. Ба изофакорӣ ноболигони то синни 18-сола, занони ҳомила ва занонero, ки кӯдакони то сесола доранд, ҷалб кардан мумкин нест. Баъзе категорияҳои кормандон, ба монанди маъҷубон ва заноне, ки кӯдакони аз сесола то 14-сола доранд, бо ризоияти ҳуди онҳо ба изофакорӣ ҷалб карда шуданашон мумкин аст. Изофакорӣ дар давоми ду рӯзи пайдарпай ба ҳар як корманде, ки дар корҳои шароити зараровар ё вазнин кор мекунанд, 2 соат ва дар дигар корҳо 4 соат ва дар як сол набояд аз 120 соат зиёд бошад.

§ 7. Вақти дамгирӣ ва намудҳои он

Мувофиқи моддаи 24 Ёълумияи умумӣ оид ба ҳуқуқи башар ҳар як инсон ба истироҳат ва дамгирӣ, инчунин ба рӯзи кори маҳдуд ва рухсатии муздноки даврӣ ҳуқуқ дорад. Чунин ҳуқуқ мувофиқи қонунгузории амалкунанда ба ҳамаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дода шудааст. Чунин вақтеро вақти дамгирӣ меноманд, ки дар давоми он корманд аз иҷрои вазифаи меҳнатӣ озод мебошад ва онро мувофиқи салоҳдиди худ барои қонунҳои намудани манфиатҳои худ ва барқарор намудани қобилияти меҳнатнаш истифода мебарад. Аҳамияти вақти дамгирӣ пеш аз ҳама дар он аст, ки бо мақсади рафъи хастагӣ ва барқарор намудани қувваи қонунҳои истифода бурда мешавад. Вақти дамгирӣ ба намудҳои зерин ҷудо мешавад: а) танаффус дар давоми рӯзи қонунҳои; б) танаффус дар байни рӯзҳои қонунҳои; в) рӯзҳои истироҳат; г) рӯзҳои ид; д) рухсатии ҳарсола; е) рухсатии иҷтимоӣ.

Рухсатӣ муддати вақти нисбатан тӯлонист, ки дар давоми он корманд тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ бо шартҳои нигоҳ дошта шудани қонунҳои мансаб аз иҷрои вазифаҳои меҳнатӣ озод буда, аз он барои фароғат ва барқарор намудани қобилияти меҳнатӣ, ҳамчунин қонунҳои гардонидани дигар ниёзмандиҳои худ истифода мебарад.

Ҳуқуқи меҳнатӣ

Ба кормандон намудҳои зерини рухсатӣ дода мешаванд:

1. Рухсатии меҳнатии ҳарсолаи пардохтшаванда:

- а) рухсатии асосии ҳарсолаи камтарин;
- б) рухсатии асосии ҳарсолаи дарозкардашуда;
- в) рухсатии иловагии ҳарсола;

2. Рухсатиҳои иҷтимоӣ:

- а) рухсатии давраи ҳомиладорӣ ва таваллуд;
- б) рухсатӣ барои нигоҳубини тифл;
- в) рухсатии таълимӣ;
- г) рухсатии эҷодӣ;

3. Рухсатӣ бе ҳифзи музди меҳнат.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 37) ба ҳар шахрванд ҳуқуқ ба истироҳатро пешбинӣ намудааст. Ҳуқуқ ба рухсатии меҳнатии ҳарсолаи пардохтшаванда танҳо ба кормандоне, ки дар асоси шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ кор мекунанд, кафолат дода мешавад. Рухсатии асосии ҳарсолаи камтарин ба корманд бо давомнокии на камтар аз 24 рӯзи

тақвимӣ дода мешавад. Ҳамзамон бо ин, корфармо ҳуқуқ дорад, ки аз ҳисоби маблағҳои худӣ мӯҳлати давомнокии рухсатии асосии ҳарсолаи камтаринро аз 24 рӯзи тақвимӣ бо тартиб ва шартҳои дар шартномаҳои (созишномаҳои) коллективӣ ё шартномаҳои (қарордоди) меҳнатӣ зикршуда зиёд наояд.

Рӯзҳои ғайрикорӣ, давраи корношоямӣ муваққатӣ, инчунин рухсатии ҳомиладорӣ ва таваллуд ба рухсатии асосии ҳарсола дохил намешаванд.

Ба гурӯҳҳои алоҳидаи кормандон бо дарназардошти ҳислат ва хусусияти функсияҳои меҳнатӣ, синну сол, собиқаи корӣ, вазъи саломатӣ ва дигар ҳолатҳо мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон рухсатии асосии дарозкардашуда муқаррар шуда метавонад. Рухсатии ҳарсолаи дарозкардашуда ба ходимони ташкилотҳои илмӣ, кормандони китобхонаҳои ташкилотҳои илмӣ, муассисаҳои таълимӣ ва китобхонаҳои ҷумҳуриявӣ, омӯзгорони муассисаҳои олии шакли таълимашон рӯзона ғоибона, аз ҷумла доир ба тайёри, бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси кадрҳои муассисаҳои таълимии миёнаи махсус ва касбияту техникӣ ва ба кормандони мактаб ва муассисаҳои кӯдакони томактабияту беруназмектабӣ – аз 28 то 56 рӯзи тақвимӣ муқаррар карда шудааст.

Рухсатӣ барои кормандони муассисаҳои фарҳангӣ – аз 28 то 42 рӯзи тақвимӣ ва ба ҳамшираҳои тиббӣ, ки бо тарбияи кӯдакони синни то сесола машғуланд, мураббияҳои гурӯҳҳои ширхораи муассисаҳои кӯдакони синни томактабӣ ва хонаи кӯдакон – 42 рӯзи тақвимӣ, инчунин ба кормандони доимии хоҷагии ҷангал ба муддати 28 рӯзи тақвимӣ муқаррар карда шудааст.

Ба кормандони синни то ҳаҷдаҳсола, аз ҷумла онҳое, ки барои гузаронидани таҷрибаи истехсолӣ (таълими истехсолӣ) қабул шудаанд – 30 рӯзи тақвимӣ ва ба кормандони маъюби гурӯҳҳои якум ва дуум – 42, гурӯҳи сеюм – 35 рӯзи тақвимӣ, инчунин ба заноне, ки дар соҳаи кишоварзӣ кор мекунанд, на камтар аз 28 рӯзи тақвимӣ рухсатӣ дода мешавад.

Корфармо вазифадор аст ба кормандоне, ки дар корҳои шароити номусоиди зарарнок ва вазнин кор мекунанд, қорашон ҳислати махсус дорад ё ин ки дар шароити номусоиди

табию иқлимӣ кор мекунад, инчунин ба кормандоне, ки рӯзи кориашон ба меъёр гирифта нашудааст, рухсатии иловагии ҳарсола диҳад. Рухсатии иловагии ҳарсола барои кор дар шароити зарарнок ва вазнини меҳнатӣ бо давомнокии на камтар аз 7 рӯзи тақвимӣ дода мешавад.

Рухсатии иловагии ҳарсола барои кори дорои хислати махсус бо давомнокии на камтар аз се рӯзи тақвимӣ ба ғуруҳҳои алоҳидаи кормандон, ки меҳнати онҳо бо шиддати зиёди асаб ва эҳсосот вобаста мебошад ё дорои хислати махсуси иҷроӣ кор аст, дода мешавад.

Рухсатии иловагии ҳарсола барои кор дар шароити махсуси табию иқлимӣ бо давомнокии на камтар аз 8 рӯзи тақвимӣ дода мешавад. Рухсатии меҳнатӣ (асосӣ ва иловагӣ) барои соли авали корӣ на барвақттар аз гузаштани ёздаҳ моҳи корӣ дода мешавад. Рухсатии меҳнатӣ (асосӣ ва иловагӣ) барои солҳои дуум ва солҳои минбаъдаи корӣ ҳар вақти соли корӣ, сарфи назар аз додани рухсатиҳои меҳнатӣ, дода мешавад.

Рухсатии иҷтимоӣ ба кормандон барои ғайриқарорӣ, давраи ҳомиладорӣ ва таваллуд, нигоҳубини кӯдак ва таҳсил бе ҷудошавӣ аз истеҳсолот дода мешавад.

Ҳуқуқи кормандон ба рухсатии иҷтимоӣ аз давомнокии, ҷой ва намуни кор, номгӯӣ ва шакли ташкилию ҳуқуқии ташкилот вобаста нест. Дар вақти рухсатии иҷтимоӣ ҷои кор нигоҳ дошта мешавад ва дар ҳолатҳои дар Кодекси меҳнат ё шартномаи коллективӣ (созишнома) пешбинишуда музди меҳнат низ нигоҳ дошта мешавад.

Рухсатии иҷтимоӣ илова ба рухсатии меҳнатӣ ва барои ҳамон соли тақвимие дода мешавад, ки корманд ба он ҳуқуқ дорад.

Рухсатии бемузди меҳнатӣ ба корманд бинобар вазъии оилавӣ ва дигар сабабҳои узрнок мутобиқи аризааш дода мешавад, ки давомнокии он бо мувофиқаи байни корманд ва корфармо муайян карда мешавад.

Рухсатии бемузди меҳнатӣ дар асоси аризаи корманд ба таври ҳатмӣ ба инҳо дода мешавад:

1. Ба иштирокчиёни Ҷанги Бузурги Ватанӣ, шахсони ба онҳо баробаркардашуда, инчунин ба нафақахӯрони коркунанда – ҳар сол то 14 рӯзи тақвимӣ;

2. Ба падару модарон ва ҳамсарони хизматчиёни ҳарбие, ки

дар натиҷаи захм, контузия ё осебе, ки хангоми ҳимояи кишвар ба онҳо расидааст ё дар натиҷаи бемории вобаста бо иштирокашон дар ҷабҳа ғавтидаанд – ҳар сол то 14 рӯзи тақвимӣ;

3. Ба маъёбоне, ки кор мекунанд – то 2 моҳ дар як сол;

4. Ба кормандон дар мавриди таваллуд шудани кӯдак, маросими бастанӣ аҳди никоҳ, вафоти ҳешовандон – то 7 рӯзи тақвимӣ;

5. Ба кормандоне, ки шахси бемори аъзои оиларо нигоҳубин мекунанд (бе додани варақаи корношоёми меҳнатӣ ё ҳуҷҷати ивазкунондаи он), – то 14 рӯзи тақвимӣ;

6. Ба кормандоне, ки барои супоридани имтиҳоноти дохилшавӣ ба муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи махсус иҷозат дода шудаанд, мутобиқан 15 ва 10 рӯзи тақвимӣ, ғайр аз вақти рафту омад ба маҳалли ҷойгиршавии муассисаи таълимӣ ва дигар ҳолатҳое, ки қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шартномаҳои коллективӣ пешбинӣ намудаанд;

7. Ба шахсони ба аспирантура дохилшаванда ва дар вақти рафтуомад ба маҳалли ҷойгиршавии муассисаи илмӣ дар давраи супоридани имтиҳонҳои дохилшавӣ, номзадӣ ва ҳимояи рисолаи илмӣ.

§ 8. Имтиёзҳо барои ноболигон ва шахсоне, ки дар баробари кор таҳсил мекунанд

Ба ноболигон ва шахсоне, ки дар баробари кор таҳсил мекунанд, имтиёзҳои гуногун дода мешаванд. Онҳо дар муносибатҳои меҳнатӣ бо болигон баробаранд. Вале ноболигон дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонунгузории меҳнатӣ дорои имтиёзҳои муайян низ мебошанд. Дар соҳаи ҳифзи меҳнат, вақти кор, руҳсатихо ва ғайра ноболигон аз имтиёзҳои дар ин соҳаҳо мавҷудбуда истифода мебаранд. Ба ноболигон иҷрои корҳои вазнин, корҳои шароиташон зарарноку хатарнок, корҳои зеризаминӣ ва корҳое, ки ба саломатӣ ва рушди маънавии онҳо зиён мерасонанд, манъ аст. Давомнокии вақти кори кормандони синни аз понздаҳ то ҳаждаҳсола ҳафтае на зиёдтар аз сию панҷ соат ва шахсони аз чордаҳ то понздаҳсола ҳафтае на зиёдтар аз бисту чор соат мебошад. Давомнокии вақти кори талабагоне, ки дар давоми соли таҳсил дар вақти ҳолӣ аз таҳсил кор мекунанд, аз нисфи давом-

нокии ниҳои вақти кори ноболиғони номбаршуда зиёд буда наметавонад. Музди кори кормандони аз ҳаждаҳсола хурде, ки муддати кори ҳаррӯзаашон кӯтоҳ аст, ба андозаи музди меҳнати кормандони категорияҳои дахлдори муддати кори ҳаррӯзаашон пурра дода мешавад ва ҳамзамон бо ин, музди меҳнати талабагоне, ки дар вақти фориғ аз таҳсил дар ташилотҳо кор мекунанд, аз ҳисоби муддати кор ё вобаста ба маҳсули меҳнат дода мешавад.

Ба кормандони аз ҳаждаҳсола хурд ҳар сол на камтар аз сӣ рӯзи тақвимӣ рухсатии пардохтшавандаи меҳнатӣ дар фасли тобистон ё ҳар вақти дигари барои онҳо мувофиқ дода мешавад. Агар соли корие, ки барои он рухсатӣ дода мешавад, давраи то ба ҳаждаҳсолагӣ расидани корманд ва баъди онро дарбар гирад, давомнокии рухсатии барои собиқаи кори то расидан ба ҳаждаҳсолагӣ аз ҳисоби сӣ рӯзи тақвимӣ ва барои собиқаи кори баъди расидан ба ҳаждаҳсолагӣ дар асосҳои умумӣ ҳисоб карда мешавад. Кормандони аз ҳаждаҳсола хурдро ба корҳои шабона ва изофакориҳо, кори рӯзҳои истироҳат ва идчалб кардан, ҳамчунин ба сафари хизматӣ фиристодан манъ аст. Шартномаи (қарордоди) меҳнатиро бо корманди аз ҳаждаҳсола хурд бо ташаббуси корфармо ғайр аз риояи тартиби умумӣ танҳо бо мувофиқаи мақоми маҳаллии меҳнат (комиссияи ноҳиявӣ, шаҳрии кор) ва шугли аҳоли ва комиссияи оид ба корҳои ноболиғон қатъ кардан мумкин аст.

Кормандоне, ки дар баробари кор дар муассисаҳои таълимӣ меҳонанд ва нақшаҳои таълимиро иҷро мекунанд, ба рухсатии иловагии пардохтшаванда аз ҷои кор, ба ҳафтаи кӯтоҳи корӣ ва дигар имтиёзҳо ҳақ доранд. Барои кормандоне, ки аз истеҳсолот ҷудо нашуда, дар муассисаҳои таълими ҳамагонӣ таҳсил менамоянд, дар давраи соли таҳсил ҳафтаи кори як соат камкардашуда муқаррар карда шудааст. Хонандагони муассисаҳои мазкур дар давраи соли таҳсил на камтар аз чилу ду рӯзи тақвимӣ (дар мавриди ҳафтаи кори шашрӯза) аз кор озод карда мешаванд. Дар муддати аз кор озод будани талаба ба ӯ аз ҷои кори асосӣ на камтар аз панҷоҳ фоизи музди меҳнат, вале на камтар аз андозаи муқарраршудаи ҳадди ақалли музди меҳнат маош дода мешавад. (моддаи 187 Кодек-

си меҳнат). Ба кормандоне, ки аз истехсолот чудо шуда, дар муассисаҳои таълими ҳамагонӣ таҳсил мекунанд, дар давраи супоридани имтиҳоноти хатмкунӣ рухсатӣ дода мешавад, ки давомнокии он то 20 рӯзи кори ташкил медиҳад.

Кормандоне, ки аз истехсолот чудо нашуда, дар муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ва дигар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ таълим мегиранд, бо мақсади омодагӣ ва супоридани имтиҳонҳо аз кор ба муҳлати 30 рӯзи корӣ дар давоми соли таҳсил озод карда шуда, музди миёнаи меҳнати онҳо ба андозаи на камтар аз ҳадди ақалли муқарраршудаи музди меҳнат пардохта мешавад.

Барои кормандони ба имтиҳони қабул ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсус ва олии касбӣ роҳдодашуда барои супоридани имтиҳонҳо рухсатии бемузд мутобикан ба муддати 10 ва 15 рӯзи тақвимӣ дода мешавад. Кормандоне, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсус ва олии маълумоти касбӣ мегиранд, дар ҳар ҳафтаи рӯзҳои кориаш иборат аз шаш рӯз барои тайёри ба машғулият дар давоми даҳ моҳи таълимӣ пеш аз навиштани рисолаи дипломӣ ё супоридани имтиҳоноти хатмкунӣ камаш якрӯзӣ аз кор озод карда мешаванд ва ба онҳо музди миёнаи меҳнат пардохта мешавад.

§ 9. Интизоми меҳнат

Интизоми меҳнат дар ташкилотҳо бо роҳи фароҳам овардани шароити зарурии ташкилию иқтисодӣ барои кори сермаҳсули мӯътадил, бо муносибати бошӯуруна ба кор, бо усули боварикунонӣ, тарбия, ҳамчунин ҳавасмангардонӣ барои меҳнати софдилона таъмин карда мешавад. Кормандон вазифадоранд, ки софдилона ва бовиҷдонона кор кунанд, талаботро оид ба муҳофизати меҳнат, беҳатарии техникаи риоя намуда, фармонҳои корфарморо саривақт ва аниқ ба ҷо оранд, ҳосилнокии меҳнатро баланд ва сифати маҳсулотро беҳтар намоянд. Риояи интизоми меҳнат муттасилии раванди меҳнатиро таъмин менамояд. Ба кор дер мондан ё ба кор наомадани як фард метавонад кори мунтазами як коллективи томо вайрон намояд. Интизоми меҳнат барои ҳама – чи

корманди оддӣ ва чи роҳбар ҳатмист. Интизоми хуби меҳнат ба ташкилот имконият медиҳад, ки бештар маҳсулот истеҳсол кунад ва ба ин восита даромади кормандон афзояд. Дар мустаҳкам намудани интизоми меҳнат ҳуди кормандон ва масъулияти баланди онҳо нақши калон мебозад. Қонунгузории меҳнатӣ барои вайрон намудани интизоми меҳнат муҷозоти зеринро муқаррар кардааст:

1) сарзаниш; 2) танбех; 3) аз вазифа озод намудан.

Муҷозоти интизомиро корфармо бевосита ба корманд баъди ошкор шудани кирдораш медиҳад. Пас аз он, ки вайронкунандаи интизоми меҳнат муҷозот дода шавад, аз ӯ бояд баёнот гирифта шавад. Муҷозот на дертар аз як моҳи содиршавии вайронкунии интизоми меҳнат дода мешавад. Ба ин мӯҳлат вақти касалии корманд ё дар рухсатии меҳнатӣ будани ӯ дохил намешавад. Пас аз шаш моҳи рӯзи содир кардани кирдор ва аз рӯи натиҷаҳои тафтиш ё санчиши ҷаъолияти молиявӣ хоҷагии на дертар аз ду солаи баъди содиршавии ҷунин кирдор муҷозот додан мумкин нест. Барои ҳар як вайронкунии интизоми меҳнат танҳо муҷозоти интизомӣ додан мумкин аст. Татбиқи муҷозоти интизомӣ тибқи фармон (амр) ё қарор ба расмӣ дароварда шуда, ба корманд эълон карда мешавад. Ғайр аз ин корманд пас аз шинос шудан бо фармон (амр) ё қарор дар зери он бояд имзо гузорад. Дар вақти додани муҷозоти интизомӣ бояд вазнинии кирдори содиршуда, ҳолатҳое, ки дар онҳо ҷунин кирдор содир карда шудааст, инҷунин муносибати пештараи корманд нисбат ба коре, ки иҷро мекард, ба назар гирифта шаванд.

Мӯҳлати амали муҷозоти интизомӣ аз рӯи татбиқи он аз як сол зиёд буда наметавонад. Агар корманд дар ин муддат ба муҷозоти нави интизомӣ гирифтور нашавад, дар ин сурат ӯ муҷозотнагирифта эътироф карда мешавад. Корфармо метавонад пас аз мӯҳлати яксола муҷозоти интизомиро беътибор эътироф наояд.

§ 10. Мухофизати меҳнат, мухофизати меҳнати занон ва ҷавонон

Қонунгузориҳои меҳнатӣ низоми васеи ҷорабиниҳоро ба рои мухофизати ҳамаҷонибаи меҳнати кормандон пешбинӣ карда, як қатор қоидаҳоро дар хусуси фароҳам овардани шароити беҳавфу безарари меҳнат қорӣ намудааст, ки онҳо ба қоидаҳои беҳатарӣ, инчунин меъёрҳои махсус оид ба мухофизати меҳнати баъзе гурӯҳҳои кормандон дахл доранд. Қонун «Дар бораи мухофизати меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» 24 декабри соли 1991 қабул карда шудааст. Мувофиқи он мухофизати меҳнат аз низоми тадбирҳо ва воситаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, ташкилӣ, техникӣ, гигиенӣ ва табобатӣ пешгирикунандае иборат аст, ки дар асоси санадҳои дахлдори қонунӣ ё дигар санадҳои меъерӣ амал карда, беҳатарӣ, ҳифзи саломатӣ ва қобилияти қори инсонро дар ҷараёни меҳнат таъмин мекунад. Ҳамаи шахрвандон, ки фаъолияти меҳнатии худро дар асоси шартномаи меҳнатӣ ба роҳ мемонанд, ба мухофизати меҳнат ҳуқуқ доранд. Мухофизати меҳнат дар ташкилотҳо қисми ҷудонашавандаи раванди истехсолот мебошад. Корфармо ӯҳдадор аст, ки мухофизати меҳнатро дар ташкилот таъмин намояд. Барои ин ӯ бояд шароити солиму беҳатари меҳнатро муҳайё намуда, истифодаи воситаҳои пешқадами истехсолот ва равандҳои технологияи мутобикро таъмин намояд; истифодаи васеъ ва такмили доимии усулҳои техникӣ, ҷавобгариҳои иқтисодии ташкилот ва ҳавасмандии моддии кормандонро дар масъалаи ба садама дучор нашудан ба роҳ монанд. Дар истехсолоти шароити меҳнаташ зарарнок ва ҳатарнок, инчунин дар қорҳои, ки дар шароити махсуси ҳароратӣ гузаронида мешаванд ё ба ифлосқорӣ вобаастаанд, ба кормандон аз рӯи меъёрҳои муқарраршуда ё бо қарори қоллективҳои меҳнатӣ беқул либосу пойафзоли махсус ва дигар воситаҳои мухофизати инфиродӣ, шир ё дигар махсулоти ба он баробар, ғизоҳои табобатӣ профилактикӣ дода мешавад. Дар баробари ҳамин, кормандон ӯҳдадоранд, ки қоидаҳо ва меъёрҳои муқарраршудаи техникаи беҳатарӣ ва санитарии истехсолӣ, дастуруламали мухофизати меҳнат-

ро риоя намоянд, инчунин воситаҳои муҳофизати даста-
чамъӣ ва инфиродиро дуруст истифода баранд.

Қонунгузор ба муҳофизати меҳнати занон ва ҷавонон диқ-
қати махсус медиҳад. Зеро аз солиму бардам будани онҳо оян-
даи миллату давлат вобастагии калон дорад. Барои ҳамин
қонун истифодаи меҳнати занон ва ноболигонро дар корҳои
зеризаминӣ ва вазнин, дар корҳои шароити меҳнатиаш за-
раровар, инчунин дар корҳои борбардорию боркашонии
дастӣ аз меъёри барои онҳо қабулшуда зиёд манъ кардааст.

Ба корҳои шабона ҷалб кардани занон, ба истиснои он
соҳаҳое, ки ин хеле зарур аст, манъ мебошад. Ҳангоми ташки-
ли корҳои наздикихтисос ба занон, ки кӯдакони то 14-сола (кӯда-
ки маъюби то 16-сола) доранд, бо дарназардошти имконияти
истеҳсолот имтиёз дода мешавад, ки онҳо рӯзона кор кунанд.

Ба корҳои шабона, изофакориҳо ва ба кори рӯзҳои исти-
роҳату ид ҷалб кардан, ба сафари хизматӣ фиристодани за-
нони ҳомила ва заноне, ки тифли то сесола доранд, иҷозат
дода намешавад. Заноне, ки фарзандони аз се то чордаҳсола
(фарзандони маъюби то 16-сола) доранд, танҳо бо ризоияти
худашон ба изофакорӣ ҷалб кардан ё ба сафари хизматӣ фи-
ристондан мумкин аст.

Ҳамаи занон ва ноболигон фақат баъди муоинаи тиббӣ ба
кор қабул карда мешаванд. Ноболигон ба кор дар мошин-ҳо, ме-
ханизмҳо ва таҷҳизоте, ки сертификати бехатарӣ надоранд, роҳ
дода намешаванд. Истифодаи меҳнати шахсони то 15-сола, ба
истиснои ҳолатҳои пешбиниамудай қонунҳои кишвар, манъ аст.

§ 11. Музди кор

Мувофиқи моддаи 35 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷики-
стон ба меҳнати якхелаи кормандон музди баробар дода ме-
шавад. Вобаста ба ҷинс, синну сол, наҷод ва миллат камку-
нии андозаи музди меҳнат манъ аст. Ҳар як корманд аз ҷамъ-
ият ба андозаи кор ва сифати меҳнаташ (қобилияти шахсӣ,
қувва, дониш), ки барои ба вучуд овардани боигарӣ сарф на-
мудааст, неъматҳои моддӣ ва маънавӣ мегирад. Музди кор
бояд дар ҳақиқат таҷассуми меҳнати корманд бошад. Ба меҳ-
нати баландихтисос, меҳнати аз ҷиҳати ҷисмонӣ вазнин ва

сабук, кори мураккаб ё содда ҳар хел музд дода мешавад. Дар айни ҳол, музди кори якмоҳа набояд аз андозаи ҳадди ақалли музди меҳнат, ки давлат муқаррар намудааст, кам бошад.

Ду низоми асосии музди кор – вақтбайъ ва корбайъ, инчунин музди иловагӣ вучуд дорад. Музди меҳнат барои натиҷаи кори алоҳида ва коллективӣ дода шуданаш мумкин аст. Мувофиқи музددихии вақтбайъ музди кор вобаста ба ихтисоси корманд ва миқдори кораш (соат, рӯз, моҳ) муайян карда мешавад. Музди корбайъ ба корманд мувофиқи андоза ва сифати маҳсулоти истехсолкардааш дода мешавад. Музди кор ба кормандони то 18-сола дар сурати кӯтоҳ будани давомнокии кори ҳаррӯзаӣ онҳо ба ҳамон андозае дода мешавад, ки он ба кормандони категорияҳои дахлдор дар сурати пурра будани давомнокии кори ҳаррӯзаашон дода мешавад. Музди меҳнати кормандони аз 18-сола хурд, ки ба корҳои муздашон корбайъ роҳ дода шудаанд, аз рӯи нархҳои корбайъ, ки барои кормандони калонсол муқаррар карда шудаанд, дода мешавад.

САВОЛҲО :

1. Ҳуқуқи меҳнатро шарҳ диҳед?
2. Шартномаи меҳнатӣ чист?
3. Шартномаи меҳнатӣ аз кадом шартҳо иборат аст?
4. Кадом намудҳои шартномаи меҳнатиро медонед?
5. Шартномаи меҳнатӣ чӣ тавр баста мешавад?
6. Ба кори дигар гузаронидан аз ҷойивазкунӣ чӣ фарқ дорад?
7. Кадом намудҳои ба кори дигар гузарониданро медонед?
8. Асосҳои қатъгардии шартномаи меҳнатиро номбар кунед.
9. Бо ташаббуси корманд шартномаи меҳнатӣ чӣ тавр қатъ гардонида мешавад?
10. Дар кадом мавридҳо корфармо шартномаи меҳнатиро бо корманд бекор карда метавонад?
11. Дар бораи мӯҳлати санҷиш маълумот диҳед.
12. Вақти корӣ чист?
13. Намудҳои вақти корино номбар кунед?
14. Изофакорӣ чист ва дар кадом мавридҳо мумкин аст?
15. Вақти дамгирӣ ва намудҳои онро шарҳ диҳед.
16. Рухсатии меҳнатӣ ва намудҳои онро номбар кунед.
17. Ба ноболигон чӣ гуна имтиёзҳо дода мешавад?
18. Интизоми меҳнат ва моҳияти онро шарҳ диҳед.
19. Барои вайрон кардани интизоми меҳнат кадом намудҳои муҷозот муқаррар карда шудаанд?
20. Муҳофизати меҳнат чист?
21. Музди кор ва низоми онро шарҳ диҳед.

БОБИ VII. ҲУҚУҚИ МОЛИЯВӢ

§ 1. Предмет, метод, принципҳо ва сарчашмаҳои ҳуқуқи молиявӣ

Молия ҳамчун қисми таркибии ҳама гуна низоми иҷтимоиву иқтисодӣ аз ҷониби ҳамаи давлатҳо, сарфи назар аз сохти иқтисодӣ ва иҷтимоиву сиёсии онҳо ба таври мушаххас ҳамчун предмети батанзимдарории ҳуқуқӣ қарор дода шудааст. Калимаи «молия» хеле барвақт пайдо шуда ва бо вучуди доштани тобишҳои гуногуни маъноӣ дар давраҳои гуногун маъноӣ пардохти пулӣ, маблағҳои пулиро ифода менамуд. Дар ҳаёт бештар дар бораи молияи корхонаҳои саноатӣ, кооперативӣ ва хусусӣ, инчунин оид ба молияи маҳаллӣ (вилоят, шаҳр, ноҳия) сухан меравад. Калимаи «молия» асосан ҳангоме, ки сухан дар бораи даромад, хароҷот ва қарзи давлат меравад, истифода бурда мешавад.

Дар зери мафҳуми «молияи мамлакат» маблағҳои пулӣ (захираҳои молиявӣ) ва дар асоси он ба воситаи муомилоти пулӣ амалӣ намудани муносибатҳои молиявиро мефаҳманд, ки дар натиҷаи он фондҳои гуногуни маблағҳои пулии ҳам давлатӣ ва ҳам ғайридавлатӣ ва хусусӣ ташкил карда мешаванд. Ҳамин тавр, молияи мамлакат маблағҳои пулии мамлакат мебошанд, ки зоҳиран арзиши молҳои дар мамлакат мавҷудбуда ва дар муомилот дар шакли нақдӣ ва ғайринақдӣ иштироккунандаро ифода менамояд.

Ба ҳайати молияи мамлакат маблағҳои пулии бучети ҳамаи сатҳҳо (маҳаллӣ, ҷумҳуриявӣ, давлатӣ), маблағҳои пулии корхонаҳои давлатӣ ва ташкилотҳои тичоратӣ, ҳамаи даромадҳои бучети давлатӣ – ҳам дар шакли пардохтҳои давлатӣ ва ҳам дар шакли қарзи давлатӣ дохил мешаванд. Молияи мамлакат ба молияи давлатӣ (оммавӣ) ва молияи хусусӣ (ғайридавлатӣ) ҷудо мешавад.

Молияи давлатӣ (оммавӣ) маблағҳои пулии дар ихтиёри мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ қарордошта мебо-

шанд. Ба онҳо маблағҳои пулии бучетҳои ҳамаи сатҳҳо, фондҳои ғайрибучетии давлатӣ ва маҳаллӣ, маблағҳои пулии корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва коммуналӣ дохил мешаванд.

Ба молияи хусусӣ (ғайридавлатӣ) маблағҳои пулии ба ташкилотҳои хусусӣ, кооперативӣ ва ҷамъиятӣ, инчунин ба шахсони алоҳида тааллуқдошта дохил мешаванд.

Бояд дар назар дошт, ки тақдирҳои молияи хусусӣ ба молияи давлатӣ ҳангоми ситонидани андоз аз субъектҳои хусусӣ (ғайридавлатӣ) ба вучуд меояд.

Фарқи молияи давлатӣ аз ғайридавлатӣ дар он аст, ки молияи давлатӣ талаботи ҷомеа (маориф, фарҳанг, таъминоти иҷтимоӣ, идоракунӣ, муҳофизат) ва ғайраро қонеъ мебаронад, аммо мақсади соҳибмулкони (соҳибкори инфиродӣ ва ташкилоти тижоратии хусусӣ) молияи хусусӣ ба даст овардани фоида мебошад. Онҳо дар якҷоягӣ бо корхонаи давлатӣ ва коммуналӣ низоми субъектҳои хоҷагиро ташкил медиҳанд, ки давлат бо онҳо дар муносибатҳои молиявӣ (андозӣ) қарор мегирад. Маҳз ҳамин муносибатҳо асоси фаъолияти молиявии давлатро ташкил медиҳад. Ба тӯлаи чунин фаъолият маблағҳои пулӣ дар дасти давлат ҷамъ оварда шуда ва давлат функсияҳои худро ба воситаи онҳо ба таври самаранок амалӣ менамояд. Фаъолияти молиявии давлат қарағон аз рӯи нақша сафарбар намудани маблағҳои пулӣ, ташкили фондҳои молиявӣ, ҷамъ намудани маблағҳои пулӣ, ташкили фондҳои молиявӣ, сарф кардани маблағҳои пулӣ бо мақсади иҷрои самараноки вазифа ва функсияҳои худ мебошад.

Фаъолияти молиявии давлат аз тарафи Президент, парламент, Ҳукумат, Вазорати молия, Бонки миллии Тоҷикистон ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ амалӣ карда мешавад. Дар қарағон фаъолияти молиявии давлат дар байни субъектҳои ҳуқуқи молиявӣ муносибатҳои гуногуни амудӣ уфуқӣ ба вучуд меоянд, ки аз онҳо танҳо муносибатҳои амудӣ предмети батанзимдарории ҳуқуқи молиявӣ мебаранд. Ба таври дигар ғуҷ, ҳуқуқи молиявӣ танҳо он муносибатҳои молиявиро ба танзим мебарорад, ки ба тобиести маъмурии як тараф бо тарафи дигар асос ёфтааст.

Хусусияти хоси муносибатҳои молиявӣ аз он иборат мебошад, ки онҳо дар чараёни фаъолияти молиявии давлат ба вучуд омада, ҳислати оммавию ҳуқуқӣ ва ҳокимияти давлатӣ доранд. Бинобар он, ки фаъолияти молиявии давлат яке аз шаклҳои ифодаёбии соҳибхитӣҳои он мебошад, ҳама вақт давлат дар шахсияти мақомоти ваколатдори он ба сифати яке аз тарафҳои муносибатҳои молиявӣ баромад менамояд. Ба сифати чунин субъектҳо Маҷлиси намояндагон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати молия, Бонки миллии Тоҷикистон ва дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ баромад мекунанд. Тарафи дигар бошад, ҳама гуна субъектҳо, аз ҷумла мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ, корхонаҳои давлатӣ ва коммуналӣ, ташкилотҳои тижоратӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва шаҳрвандон шуда метавонанд.

Ҳамин тавр, ҳуқуқи молиявӣ ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқ аз маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие иборат аст, ки муносибатҳои ҷамъиятии дар чараёни ҷамъ овардан, тақсим кардан ва истифода бурдани маблағҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетии давлатӣ бавучудомадаро бо максоди амалӣ намудани вазифа ва функцияҳои давлат ба танзим медарорад.

Ҳуқуқи молиявӣ ҳамчун қисми таркибии низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои аломатҳои умумӣ бо дигар соҳаҳои ҳуқуқ буда, дар айни замон бо як қатор хусусиятҳои худ аз дигар соҳаҳои ҳуқуқ фарқ менамояд. Соҳаи ҳуқуқи мазкур дорои предмет, метод ва низоми танҳо ба он хос мебошад.

Предмети ҳуқуқи молиявӣ муносибатҳои ҷамъиятиро мебошанд, ки дар чараёни аз ҷониби давлат амалӣ намудани фаъолияти молиявӣ ба вучуд меоянд, яъне фаъолият оид ба муомилоти пул дар мамлакат, ҷалб намудани маблағҳои пулӣ ба буҷет ва фондҳои ғайрибуҷетӣ ва истифодаи онҳо ба манфиати ҷамъият ва давлат мебошад. Дар чараёни фаъолияти молиявии давлат муносибатҳои дигари молиявӣ, ба монанди муносибатҳои асъорӣ, кредити давлатӣ, назорати молиявӣ, муносибатҳои суғуртавӣ ва ғайра ба вучуд меоянд, ки ба танзими ҳуқуқиву молиявӣ зарурат доранд. Ҳамзамон бо ин, муносибатҳои ҷамъиятиро, ки дар чараёни фаъолияти молиявии давлат ба вучуд меоянд, муносибатҳои молумулкиро

махсус мебошанд, яъне бо воситаҳои пулӣ алоқаманданд. Бинобар ин, муносибатҳои ҷамъиятии мазкур дар адабиёт ҳамчун муносибатҳои молиявӣ ё ин ки муносибатҳои пулӣ эътироф карда шудаанд. Вале бояд қайд намоем, ки на ҳамаи муносибатҳои пулӣ предмети ҳуқуқи молиявӣ шуда метавонанд. Гурӯҳи калони муносибатҳои пулие вучуд доранд, ки онҳоро дигар соҳаҳои ҳуқуқ ба танзим медароранд. Аз ҷумла, муносибатҳои пулӣ оид ба хариду фурӯши молу мулк аз ҷониби ҳуқуқи граҷдаӣ, ситонидани ҷаримаи маъмурий аз ҷониби ҳуқуқи маъмурий ва музди меҳнати кормандон аз ҷониби меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатӣ ба танзим дароварда мешаванд. Яъне танҳо ҳамон муносибатҳои молиявие предмети батанзимдарории ҳуқуқи молиявӣ шуда метавонанд, ки дар ҷараёни фаъолияти молиявии давлат ба вучуд меоянд.

Ҳуқуқи молиявӣ на танҳо предмет, балки методи батанзимдарории ҳуқуқии худро дорад. Агар предмети батанзимдарории ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ алоқа-

Ҳуқуқи молиявӣ

мандӣ дошта бошад, пас методи батанзимдарории ҳуқуқӣ ба меъёрҳои ҳуқуқӣ алоқамандӣ дорад. Ҳамин тавр, методи батанзимдарории ҳуқуқӣ маҷмӯи тарзу усулҳои таъсиррасонии меъёрҳои ҳуқуқиро ба рафтори одамон дар ин ё он соҳаи воқеан иҷтимоӣ, аз ҷумла дар соҳаи ғайриқонунии молиявии давлат ифода менамояд.

Бояд дар назар дошт, ки методи батанзимдарориро танҳо бо як тарз ё усули батанзимдарорӣ маҳдуд кардан номумкин аст, зеро метод маҷмӯи восита, тарз ва усулҳои таъсиррасонӣ ба рафтори субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошад. Вале методи асосии ҳуқуқи молиявӣ ин методи навиштаҷоти ҳатмӣ мебошад, ки тибқи он як тарафи муносибатҳои ҳуқуқӣ ба тарафи дигар супоришҳои ҳатмиро новобаста ба иҷрои он ҳавасманд будан ё набуданаш медиҳад. Масалан, тибқи моддаи 28 Кодекси андоз agenti андоз вазифадор аст ба мақомоти андоз барои назорати дурусти ҳисоб кардан, нигоҳ доштан ва пардохтани андозҳо ҳуҷжатҳои заруриро пешниҳод намояд. Меъёри мазкур навиштаҷоти ҳатмиро ба agenti андоз оид ба рафтори ӯ муайян менамояд ва ҳатмӣ будани иҷрои онро таъин мекунад. Ҳамин тавр, дар мисоли мазкур методи навиштаҷоти ҳатмӣ дар рафти батанзимдарории молиявӣ ҳуқуқӣ бараъло аён мегардад. Ҳамзамон бо ин, ҳуқуқи молиявӣ дорои принципҳои ба худ хос мебошад, ки онҳо моҳияти асосии соҳаи мазкурро ифода менамоянд. Ба принципҳои муҳимтарини он принципи қонуният, нақшавӣ будан, ошкоро будан, мустақилияти ғайриқонунии молиявии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ҷавобгарии мутақобилаи давлат ва шахрванд дар соҳаи ғайриқонунии молиявӣ дохил мешаванд.

Муносибатҳои, ки доир ба ғайриқонунии молиявии давлат ба вучуд меоянд, дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ амалӣ карда мешаванд. Ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқӣ меъёрҳои ҳуқуқи молиявӣ ба доираи шахсони номуайян равона карда шуда, барои татбиқи ҷандинқарата пешбинӣ шудаанд. Ба сифати сарчашмаи ҳуқуқи молиявӣ Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси андоzi Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ баромад менамоянд.

§ 2. Ҳукуки бучетӣ

Мувофиқи банди 2 моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 2 декабри соли 2002 бучети давлатӣ – захираи асосии маблағҳои пулие мебошад, ки дар шакли (нақшаи) молиявии давлатӣ оид ба ҷамъоварӣ, аз нав тақсим кардан ва истифодаи маблағҳои пулӣ тартиб дода шуда, дар шакли қонун қабул ва амалӣ карда мешавад ва бинобар ин мақомоти ҳокимият ва идораи давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бояд вазифаҳои ба зиммаи онҳо гузошташударо иҷро намоянд.

Ҳамин тавр, бучет ба се маънӣ – моддӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад. Ба маънии моддӣ бучет ҳамчун фонди марказонидашудаи захираҳои молиявие фаҳмида мешавад, ки барои пушонидани хароҷоти давлатӣ ташкил карда мешавад.

Ҳамчун категорияи иқтисодӣ бучет маҷмӯи муносибатҳои иқтисодие мебошад, ки бо мақсади ҷамъ овардан, тақсим кардан ва минбаъд истифода бурдани фондҳои марказонидашудаи пулӣ барои амалӣ намудани функсия ва салоҳиятҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ таъин шудааст. Ба маънии ҳуқуқӣ бучет санади ҳуқуқии асосии молиявӣ, нақшаи молиявии асосии ҷамъоварӣ, тақсим ва истифодаи марказонидашудаи маблағҳои пулии давлат буда, аз ҷониби мақомоти дахлдори ҳокимияти давлатӣ тасдиқ карда мешавад.

Бучет ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ якчанд функсияҳоро иҷро менамояд, аз ҷумла барпо намудани базаи ҳуқуқӣ барои фаъолияти молиявии мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ, мустаҳкам намудани ҳуқуқ ва ӯҳдадорихои иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии бучетӣ. Ҳамзамон бо ин новобаста аз форматсияи иҷтимоиву иқтисодӣ, функсияи асосии бучет қонеъ гардонидани талаботи институтҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ ба маблағҳои пулӣ мебошад. Ғайр аз ин, бучети давлатӣ барои бомуваффақият фаъолият намудани ҳамаи соҳаи иҷтимоӣ ниҳоят зарур мебошад. Мавҷудияти бучет гувоҳи пурзӯршавии нақши давлат дар иқтисодиёт мебошад. Маҳз бучет метавонад зиёдшавии ҳаҷми захираҳои моддии заруриро барои амалӣ намудани

функсияҳои он, аз ҷумла вазифаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, ки дар маҷмӯъ бояд барои тараққиёти босуботи иқтисодиёт равона карда шаванд, таъмин намоёнд.

Муносибатҳое, ки дар соҳаи буҷет ва дар байни субъектҳои он ба вучуд меоянд, дар асоси ҳуқуқи буҷетӣ ба танзим дароварда мешаванд.

Бинобар ин, ҳуқуқи буҷетӣ аз маҷмӯи меъёрҳои молиявии ҳуқуқие иборат мебошад, ки батанзимдарории сохти буҷети давлатро муайян ва муносибатҳои ҷамъиятиро оид ба ҷамъоварӣ, тақсим ва истифодаи фондҳои маблағҳои пулӣ ба танзим медарорад. Ҳамин тавр, предмети ҳуқуқи буҷетӣ он муносибатҳои ҷамъиятӣ шуда метавонанд, ки оид ба ҷамъоварӣ, тақсим ва минбаъд истифода намудани маблағҳои пулии марказонидашуда ва гайримарказонидашудаи давлатӣ ба вучуд меоянд.

Ҳуқуқи буҷетӣ яке аз зерсоҳаҳои ҳуқуқи молиявӣ буда, муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаҳои гуногуни ҷамъиятӣ ба танзим медарорад. Чунин муносибатҳо дар ҷараёни барпо намудани манбаъҳои даромад дар байни буҷет ва амалӣ намудани салоҳиятҳои харочотии буҷети ҳамаи сатҳҳо, оид ба муайян намудани мақоми иштирокчиёни мурофияи буҷетӣ, ҳангоми амалӣ намудани тақсимбандии ваколатҳои мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ, ҳангоми вайрон кардани қонунгузори буҷетӣ ба ҷавобгарӣ кашидан ва гайра ба вучуд меоянд. Агар чунин муносибатҳо дар соҳаи фаъолияти молиявии давлатӣ ба вучуд оянду аз ҷониби меъёрҳои ҳуқуқи буҷетӣ ба танзим дароварда шаванд, он гоҳ онҳо ҳамчун муносибатҳои буҷетӣ эътироф карда мешаванд.

Субъекти ҳуқуқи буҷетӣ гуфта шахсонero меноманд, ки дар фаъолияти молиявӣ буҷетӣ иштирок менамоянд. Шахсонии мансабдори давлатӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ки дар тақсими даромад ва харочотҳо дар байни буҷетҳои сатҳи гуногун иштирок менамоянд, иштирокчиёни мурофияи буҷетӣ, шахсоне, ки аз буҷетҳои сатҳи гуногун захираҳои молиявиро дар шакли муайяннамудаи қонун мегиранд, инчунин шахсоне, ки барои вайрон намудани қонунгузори буҷет ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд, ба маънии васеъ

субъектҳои ҳукуки буҷетӣ мебошанд. Хусусиятҳои ҳукуки буҷетӣ чунинанд:

а) онҳо оид ба ҷамъоварӣ, тақсим ва истифодаи захираҳои молиявии буҷетҳои сатҳи гуногуни низоми буҷетии Ҷумурии Тоҷикистон ба вучуд меоянд;

б) яке аз тарафҳои муносибатҳои ҳукуки буҷетӣ, чун қоида давлат, ҳудудҳои марзиви маъмурӣ, мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ, инчунин мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мебошанд.

в) муносибатҳои буҷетӣ дар доираи вақти муайян, ода-тан дар доираи соли молиявӣ амал мекунанд.

Муносибатҳои буҷетӣ дар асоси санадҳои меъёрии ҳукукӣ ба танзим дароварда мешаванд, ки онҳо сарчашмаи батанзимдарории ҳукуки буҷетиро ташкил медиҳанд. Ба онҳо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои қорӣ, санадҳои ҳукукии байналмилалие, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст ва дигар санадҳои меъёрии ҳукукӣ дохил мешаванд.

Низоми буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз маҷмуи ҳамаи буҷетҳои дар ҳудуди Тоҷикистон амалкунанда иборат мебошад. Ба онҳо буҷети ҷумҳуриявӣ, буҷети фондҳои мақсадноки давлатӣ ва буҷетҳои маҳаллӣ, яъне буҷетҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо дохил мешаванд. Ҳамин тавр, низоми буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ду сатҳи буҷетҳо – ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ иборат мебошад. Низоми буҷетӣ ба принципҳои ягонагии буҷети давлатӣ, тафриқаи даромаду хароҷот байни сатҳи низоми буҷет, инъикоси пурра ва ҳатмии даромаду хароҷоти буҷетҳо, тавозуни буҷетҳо, ошкоро будани буҷетҳо, мақсаднок будани таъиноти маблағҳои буҷетӣ ва ғайра асос меёбад.

Буҷети давлатӣ аз қисми даромад ва хароҷот иборат мебошад, ки ба таври қонунӣ ба буҷетҳои сатҳи муайян мустаҳкам карда шудааст. Тибқи моддаи 10 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ» буҷети давлатӣ аз

даромадҳои андозу ғайриандоз, инчунин аз воридоти маблағҳои беподош иборат мебошад.

Ба даромадҳои андозӣ андозҳои умумидавлатие, ки таноуби тақсими онҳо дар байни буҷетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ тибқи қонун муайян карда мешавад, дохил мешаванд. Ба даромадҳои ғайриандозӣ даромад аз хизматрасониҳои давлатӣ ва хизматрасониҳои ташкилотҳои буҷетии тобеи мақомоти мазкур, ғоидаи Бонки миллии Тоҷикистон, даромад аз фурӯши захираву пасандозҳои давлатӣ, ғоиизи сармоягузориҳои давлатӣ, суди сахмия аз дорони молиявӣ, грантҳо ва дигар маблағҳои беподош, ки аз шахсони воқеӣ, ҳуқуқӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ ва ҳукумати кишварҳои хориҷӣ ворид мегардад, инчунин маблағҳое, ки аз фурӯши молу мулк ворид мегарданд ва ғайра дохил мешаванд. Қисми даромади буҷетҳои маҳаллӣ бошад, аз ҳисоби андозҳои маҳаллӣ, бочи давлатӣ, ба истиснои бочҳое, ки ба буҷети ҷумҳуриявӣ дохил мешаванд, инчунин даромадҳои ғайриандозӣ, аз ҷумла даромад аз буҷети ҷумҳуриявӣ, ки дар шакли кӯмаки молиявии беподош (дотатсия), мусоидати молиявӣ (субвенсия) ва қарзи буҷетӣ ворид мешаванд, даромад аз кӯмаке, ки мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллӣ, ташкилотҳои идораи буҷетӣ мерасонанд, инчунин воридоти маблағ аз ҳисоби татбиқи чораҳои маҷбуркунӣ барои вайронкунии қонунгузорӣ оид ба молияи давлатӣ ва ғайра ташкил карда мешавад (моддаи 12 Қонун).

Қисми хароҷоти буҷети давлатӣ вобаста ба аҳамияти иқтисодӣ ба хароҷоти ҷорӣ ва хароҷоти асосӣ чудо мешавад. Хароҷоти ҷорӣ он қисми хароҷоти буҷет аст, ки барои ғайролияти ҷорӣ мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва фондҳои мақсадноки буҷети муқарраргардида, барои дастгирии сатҳҳои дигари низоми буҷети давлатӣ, соҳаҳои алоҳидаи истеҳсолӣ ба тариқи расонидани кӯмаки молиявӣ (субвенсия) ва мусоидати молиявӣ (субсидия) истифода мешавад.

Хароҷоти асосӣ барои маблағгузориҳои ғайролияти навоарӣ муқаррар гардидааст. Ба хароҷоти асосӣ хароҷоте, ки тибқи барномаҳои сармоягузориҳои тасдиқшуда барои маблағгузориҳои шахсони ҳуқуқии амалкунанда ё нав таъсисёфта таъин шудааст, маблағҳое, ки ҳамчун кредити буҷетӣ барои маб-

лағгузорӣ ба шахсони ҳуқуқӣ дода мешаванд, хароҷоте, ки ба таъмири асосӣ ва хариди воситаҳои асосӣ вобаста мебошад ва ғайра дохил мешавад (моддаи 14 Қонун).

Аз ҳисоби буҷети маҳаллӣ танҳо таъмини фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ташаккули молияи коммуналӣ дар маҳал ва идоракунии он, ташкил, таъмини фаъолият ва инкишофи муассисаҳои маориф, тандурустӣ, фарҳанг, варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ, инкишофи хоҷагии манзилию коммуналӣ, ҳифзи табиат дар маҳал, кӯмаки молиявии беподош ба аҳоли, гузаронидани интиҳоботи мақомоти намоёндагии ҳокимияти маҳаллӣ ва ғайра ба роҳ монда мешавад. Тартиби мушаххаси даромадҳо ва хароҷоти буҷетҳои давлатӣ ҳар сол дар асоси қабули қонуни ҷорӣ дар бораи буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли молиявии дахлдор муайян карда мешавад. Ҳамзамон бо ин, дар назар бояд дошт, ки буҷет мумкин аст барзиёд иҷро шавад ё ин ки дорои каср бошад. Барзиёдии даромад ва грантҳои буҷет нисбат ба хароҷоти он барзиёдии (профитсита) буҷет номида мешавад. Барзиёдии хароҷоти буҷет нисбат ба даромади он касри буҷет ном дорад. Ҳангоми қабули буҷет барои соли навбатии молиявӣ бо барзиёдии хароҷот нисбат ба даромад манбаъҳои маблағгузори касри буҷет дар қонун муқаррар карда мешавад. Манбаъҳои маблағгузори касри буҷети ҷумҳуриявӣ қарзҳоеро, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз муассисаҳои қарзӣ бо асъори миллӣ мегирад, вомбаргҳои давлатӣ, қарз аз кишварҳои хориҷӣ ва ғайраро дарбар гирифта метавонанд.

Дар танзимнамоии муносибатҳои буҷетӣ нақши мурофияи буҷетӣ хеле калон аст. Мурофияи буҷетӣ – аз ҷониби меъёрҳои ҳуқуқ ба тартиб даровардани фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва дигар иштирокчиёни мурофияи буҷетӣ оид ба таҳия ва баррасии лоиҳаи буҷетҳо, фондҳои мақсадноки давлатӣ, тасдиқ ва иҷрои онҳо, ҳамчунин назорати иҷрои буҷетҳо мебошад, ки ба воситаи санадҳои ҳуқуқӣ ба тартиб дароварда мешавад (моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»). Мурофияи буҷетӣ аз давраи буҷетӣ иборат мебошад. Давраи буҷетӣ

қариб дуҷоним сол давом карда, аз таҳияи буҷет то тасдиқи ҳисобот оид ба иҷрои онро дарбар мегирад.

Давраи буҷетӣ ба марҳалаҳои зерин чудо мешавад.

а) таҳияи лоиҳаи буҷет;

б) баррасӣ ва тасдиқи лоиҳаи буҷет;

в) иҷрои буҷет;

г) таҳия, баррасӣ ва тасдиқи ҳисобот доир ба иҷрои буҷет.

Ин марҳалаҳо пайдарҳам якдигарро иваз менамоянд. Буҷет дар давоми як сол амал мекунад. Баробари ба охир расидани соли буҷетӣ, ки аз 1-уми январ то 31-уми декабри соли ҷорӣ амал менамояд, ба ивази як буҷет буҷети дигар меояд. Вале пеш аз он, ки буҷети нав амал намояд, он бояд таҳия ва тасдиқ карда шавад. Баъди қабул аз огози соли нав иҷрои буҷет оғоз меёбад. Аз рӯи иҷрои буҷет ҳисоботи дахлдор тартиб дода шуда, барои тасдиқ пешниҳод карда мешавад. Ин чараён ҳар сол аз сари нав оғоз меёбад.

САВОЛҲО :

1. Молияи давлат чӣ маънӣ дорад? 2. Фаъолияти молиявии давлат чист? 3. Ҳуқуқи молиявӣ чист? 4. Дар бораи предмет ва методи ҳуқуқи молиявӣ маълумот диҳед. 5. Принципҳои ҳуқуқи молиявиро номбар кунед. 6. Буҷет ба кадом маъниҳо фаҳмида мешавад? 7. Ҳуқуқи буҷет чиро меомӯзад? 8. Дар бораи муносибатҳои буҷетӣ ва хусусиятҳои он маълумот диҳед. 9. Касри буҷет чист? 10. Мурофияи буҷет чист? 11. Давраи буҷетӣ ва марҳалаҳои онро номбар кунед.

БОБИ VIII. ҲУҚУҚИ АНДОЗ

§ 1. Мафҳум, принцип ва сарчашмаҳои ҳуқуқи андоз

Мутобиқи моддаи 45 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон супоридани андоз ва пардохтҳое, ки қонун муайян намулдааст, вазифаи ҳар як шахс мебошад. Ҳуқуқи андоз яке аз зерсоҳаҳои ҳуқуқи молиявӣ буда, аз маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие иборат аст, ки муносибатҳои ҷамъиятиро оид ба муқаррар кардан ва рӯёнидани андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ аз ташкилотҳо ва шахсони воқеӣ танзим мекунад.

Андоз сарчашмаи муҳими даромади давлатӣ ба шумор меравад. Барои ҳамин додани андоз ӯҳдадорӣ ҳар як шахс дар назди давлат аст, зеро андоз ба буҷети давлатӣ пардохта мешавад. Дар моддаи 5 Кодекси андоз омадааст, ки андоз пардохти ба буҷети давлатӣ воридшавандае мебошад, ки хусусияти ҳатмӣ ва инфиродии ғайриэквивалентӣ дорад. Андоз дорои хусусиятҳои оммавӣ, бо қонун муайянкардашуда, абстрактӣ, бебозгашт, тартиби хоси рӯёнидан ва маҷбуран ситонидан мебошад.

Андозҳои умумидавлатии зерин ба андозҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд:

- 1) андоз аз даромади шахсони воқеӣ;
- 2) андоз аз фоидаи шахсони ҳуқуқӣ;
- 3) андоз аз арзиши иловашуда;
- 4) аксизҳо;
- 5) андози иҷтимоӣ;
- 6) андози замин;
- 7) андоз аз истифодабарандагони қарри замин;
- 8) андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард;
- 9) андозе, ки бо низоми соддакардашуда пардохта мешавад;
- 10) андози ягона барои истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ;
- 11) боҷи гумрукӣ ва дигар пардохтҳои гумрукӣ;

Ҳуқуқи андоз

- 12) бочи давлатӣ;
- 13) андоз аз фурӯш (аз фурӯши нахи пахта ва алюминии аввалия);
- 14) дигар пардохтҳои ҳатмии умумичумҳуриявӣ.

Ба андозҳои маҳаллӣ инҳо дохил мешаванд:

- 1) андоз аз амволи ғайриманкул;
- 2) андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт;
- 3) андоз аз фурӯши чакана;
- 4) дигар пардохтҳои ҳатмии маҳаллӣ.

Бояд қайд кард, ки маблағи аз ҳисоби андозҳои умумидавлатӣ воридгардида мутобики қонунгузорию бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни бучети ҷумҳуриявӣ ва бучетҳои маҳаллӣ тақсим карда мешавад. Маблағи аз андози маҳаллӣ ҷамъшуда ба бучетҳои маҳаллии дахлдор ворид карда мешавад.

Андозҳо дорои функсияҳои муайян мебошанд. Тарзи дар натиҷаи татбиқи низоми андозситонии мавҷуда ноил шудан ба мақсадҳои муайян функсияи андозҳоро ташкил медиҳад.

Аз ин нуқтаи назар андозҳо функсияҳои зеринро доранд:

1. Функсияи фискалӣ (ҳазинавӣ);

2. Функцияи тақсимнамоӣ (иҷтимоӣ);
3. Функцияи танзимнамоӣ;
4. Функцияи ҳавасманднамоӣ;
5. Функцияи назоратӣ.

Функцияи фискалӣ чунин функцияе мебошад, ки ба воситаи он захираҳои молиявии давлат ташкил карда мешаванд. Агар давлат ба воситаи андозҳо ба буҷет маблағҳоро барои ҳалли проблемаҳои ҷамъиятӣ сафарбар намояд, функцияи тақсимнамоӣ (иҷтимоӣ) ҳисобида мешавад. Дар натиҷа даромадҳо дар байни табақаҳои гуногуни аҳоли аз нав тақсим карда мешаванд. Функцияи танзимнамоӣ чунин маънӣ дорад, ки давлат ба воситаи андозҳо маҷбуркунии иқтисодиро амалӣ менамояд, ставкаи андозҳо ва ҷаримаҳоро тақмил дода, андозҳои навро қорӣ ё баъзе намудҳои андозро бекор мекунад, яъне ба ҷараёни сармоягузорӣ, афзоиши истеҳсолот ва таркиби он таъсир мерасонад.

Функцияи ҳавасманднамоӣ пеш аз ҳама дар шакли додани имтиёзҳои андозӣ ифода ёфта, имконият медиҳад, ки барои категорияҳои алоҳидаи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ низоми мусоиди андозситонӣ муқаррар карда шавад.

Функцияи назоратӣ чунин аст, ки ба воситаи низоми андозситонӣ амал кардани механизми андоз таркиб ва қобилияти пардохтпазирии андозсупорандагон ва дараҷаи иҷрои он санҷида мешавад.

Принсипҳои умумӣ будани андозсупорӣ, асоснокии иқтисодии андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, муайян будани андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, асоси конституционӣ доштани андозситонӣ, яхела будани андозситонӣ ва қонуни муқаррар гардидани андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ принсипҳои асосии ҳуқуқи андоз мебошанд.

Умумӣ будани андозсупорӣ маънои онро дорад, ки ҳар як шахс бояд андоз ва дигар пардохтҳои қонуни муқаррар кардашударо супорад. Асоснокии иқтисодӣ ҳамчун принцип талаб менамояд, ки андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ асоси иқтисодӣ доранд ва набояд худсарона муқаррар карда шаванд. Муайян будани андоз маънои онро дорад, ки ҳангоми муқаррар намудани андоз ҳамаи қисмҳои андозситонӣ бояд

аниқ муайян карда шуда бошанд. Санадҳои қонунгузорӣ оид ба андоз бояд тарзе таҳия карда шаванд, ки ҳар кас намуди андозҳо, вақт ва тартиби пардохти онҳоро аниқ донад. Конститусионӣ будани андоз маънои ҳатман супоридани андоз ҳамчун ӯҳдадории конституционии шахрвандро дорад. Муқаррар кардан, тағйир додан ё бекор намудани андоз танҳо дар асоси Кодекси андоз, яъне дар асоси қонун анҷом дода мешавад.

Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба бучет» аз 28 июли соли 2006¹ ва санадҳои байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, сарчашмаҳои асосии ҳуқуқи андоз ба шумор мераванд.

§ 2. Муносибатҳои ҳуқуқи андоз

Муносибатҳои ҳуқуқи андоз муносибатҳои ҷамъиятии молиявӣ мебошанд, ки доир ба муқаррар намудан ва рӯёнидани андозҳо аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба вучуд меоянд. Муносибатҳои ҳуқуқи андоз дорои хусусиятҳои зерин мебошанд:

1. Онҳо танҳо дар соҳаи андозсупорӣ ҷой доранд;
2. Дар асоси меъёрҳои ҳуқуқи андоз ба вучуд меоянд, тағйир дода ё қатъ карда мешаванд;
3. Характери оммавӣ доранд;
4. Оид ба маблағҳои пулӣ ба вучуд меоянд;
5. Давлат дар шахсияти мақомоти андоз ва молия ба сифати тарафи ҳатмии он баромад менамояд.

Муносибатҳои андозӣ аз субъект, объект ва мазмун иборатанд. Субъекти муносибатҳои ҳуқуқи андоз аз як тараф андозсупорандагон (шахсони воқеӣ ва ташкилотҳо), аз тарафи дигар мақомоти андоз, қисмҳои таркибии ҳудудии он, агенти андоз ва мақомоти полиси андоз мебошанд.

Объекти андозбандӣ он чизе шуда метавонад, ки рафтори субъектҳо ба он равона карда шудааст. Объекти андозбандӣ ё объекти ба андозбандӣ алоқаманд объекте мебошад, ки дорои тавсифи арзишӣ, миқдорӣ ё физикӣ буда, ҳангоми мавҷудияти он қонунгузории андоз нисбат ба андозсупоранда ӯҳда-

дорихоро доир ба пардохти андоз муайян менамояд. Объекти андозбандӣ ё объекте, ки ба андозбандӣ алоқаманд аст, метавонад аз амвол, даромад, фоида, амалиёт доир ба таҳвили мол (кор, хизматрасонӣ), арзиши молҳои таҳвилшуда (ичрои корҳо, хизматрасониҳо), воридот (содирот)-и мол ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар объектҳо иборат бошад.

Ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои субъективии иштирокчиёни андоз мазмуни муносибатҳои ҳуқуқи андозро ташкил медиҳанд. Иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи андоз дорои ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои муайян мебошанд. Аз ҷумла, онҳо ҳуқуқ доранд аз мақомоти андоз оид ба андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба бучет маълумот гирифта, вобаста ба масъалаҳои татбиқи қонунгузориҳои андоз шарҳи ҳатмӣ ба даст оранд; манфиатҳои худро оид ба масъалаҳои вобаста ба муносибатҳои андоз шахсан ё тавассути намояндаи худ муҳофизат намоянд; доир ба санадҳои санҷиши андоз ва огоҳиномаҳо оид ба санадҳои санҷиши андоз ва амали (бе-амалии) шахсони мансабдори мақомоти андоз шикоят намоянд; пинҳон доштани сирри андозро талаб намоянд; аз имтиёзҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ оид ба андоз истифода баранд; бахисобгирӣ ва саривақт барқардонидани маблағи андозҳои барзиёд супоридашуда ё ситонидашударо талаб намоянд; санадҳо ва талаботи мақомоти андоз ва шахсони мансабдори онҳоро, ки ба қонунгузориҳои андози Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ нестанд, иҷро накунанд (моддаи 37 Кодекси андоз) ва ғайра.

Ҳамзамон бо ин, андозсупорандагон ӯҳдадоранд, ки саривақт дар қайди андозсупоранда ва қайди супорандаи андоз аз арзиши иловашуда истанд, ба мақомоти дахлдори андоз эълонияи андоз, дигар ҳисоботи андоз ва ҳуҷҷатҳоро тибқи тартиби муқаррарнамудаи Кодекси андоз пешниҳод намоянд, дар асоси амрнома шахсони мансабдори мақомоти андозро барои азназаргузаронии амволе, ки объекти андозбандӣ ё объекти ба андозбандӣ алоқаманд мебошанд, иҷозат диҳанд, талаботи қонунии мақомоти андозро дар хусуси баргараф намудани вайронкунии ошкоргардидаи қонунгузориҳои андоз иҷро карда, инчунин ҳангоми иҷрои вазифаҳои хиз-

матӣ ба фаъолияти қонунии онҳо монеъ нашаванд, баъди ба охир расидани соли тақвимӣ маълумоти баҳисобгирии муҳосиботӣ, дигар маълумоти баҳисобгирӣ ва ҳуччатҳои барои ҳисоб ва пардохти андозҳои барои ҳамин соли тақвимӣ зарурӣ, инчунин ҳуччатҳои тасдиқкунандаи даромадҳои ғирифташуда, хароҷот ва андозҳои пардохтшударо на камтар аз се сол нигоҳ доранд ва монанди ин.

Шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ ғайр аз ӯҳдадорихои номбаршуда ӯҳдадоранд ба таври хаттӣ ба мақомоти андози маҳалли бақайдгирии худ маълумоти зеринро пешниҳод намоянд:

1) оид ба ҳамаи воҳидҳои махсусашон, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуданд – дар муҳлати на дертар аз 30 рӯзи тақвимӣ аз рӯзи таъсис, азнавташkilшавӣ ё барҳамхӯрӣ;

2) оид ба эълон намудани муфлисшавӣ, барҳамхӯрӣ ё азнавташkilшавӣ – дар муҳлати на дертар аз 10 рӯзи тақвимӣ аз рӯзи қабули чунин қарор;

3) оид ба тағйир ёфтани маҳалли қойгиршавӣ ё зист – дар муҳлати на дертар аз 10 рӯзи тақвимӣ аз лаҳзаи чунин тағйирот.

Мақомоти андоз ҳамчун иштирокчии муносибатҳои ҳуқуқи андоз дорои ҳуқуқ ва ӯҳдадорихои муайян мебошанд. Аз ҷумла, онҳо ҳуқуқ доранд санчишҳои андозро гузаронанд, ҳангоми гузаронидани санчишҳо ҳуччатҳоеро, ки ба содир намудани ҳуқуқвайронкуниҳои андоз вобастаанд, гиранд ва доир ба ин амалҳо ҳуччат тартиб диҳанд, барои вайрон кардани қонунгузориҳои андоз нисбат ба ташкилотҳо, шахсони мансабдор ва шахсони воқеӣ муҷозоти андозӣ ва ҷаримаҳои муқарраркардашударо истифода баранд, аз ташкилотҳо, шахсони мансабдори онҳо ва шахсони воқеӣ андозҳо, ҷаримаҳо ва ғоизҳоро ситонанд, аз ҷумла тавассути даъво ба суд, оид ба далелҳои ҳуқуқвайронкунии андоз аз ҷониби шахсони мансабдори ташкилотҳо ё шахсони воқеӣ протоколҳо тартиб диҳанд ва қарорҳои дахлдор қабул намоянд, дар бораи баҳисобгирии амвол ва ситонидани маблағҳо аз суратҳисоби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ тибқи тартиби муқарраргардида ба суд

мурочиат намоянд, оид ба бекор намудан ё боздоштани амали иҷозатнома барои иҷрои намудҳои алоҳидаи фаъолият, ки ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дода шудаанд, дархост диҳанд, ба судҳо даъво пешниҳод намоянд (моддаи 118 Кодекси андоз) ва ғайра.

Мақомоти андоз ӯҳдадоранд, ки талаботи Конституция, санадҳои дигари меъёрии ҳуқуқӣ, ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунан ғифзшавандаи шахрвандон ва ташкилотҳоро риоя намоянд, санчиши андозсупорандагонро мутобиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ гузаронанд, сирри маълумотро оид ба андозсупорандагон нигоҳ доранд, муқозоти молиявӣ ва дигар муқозот, ҷаримаҳо ва ғоизҳои пешбиниамудаи қонунгузори андозро татбиқ намоянд ва онҳоро саривақт ситонанд, ба андозсупорандагон оид ба иҷрои ӯҳдадорихои андоз тибқи мӯҳлат ва ҳолатҳои пешбиниамудаи Кодекси андоз огоҳинома супоранд, ба андозсупорандагон нусхаи санади санчиши андоз ва қарори дахлдори мақомоти андозро оид ба натиҷаҳои санчиши андоз пешниҳод намоянд, ҷораҳои таъмини иҷрои ӯҳдадорихои андозро татбиқ намоянд ва қарзи андозсупорандагонро ситонанд (моддаи 119 Кодекси андоз) ва ғайра.

§ 3. Ҷавобгарии андозсупорандагон барои вайрон кардани қонунгузори андоз ва ғифзи ҳуқуқҳои онҳо

Андозсупоранда вазифадор аст, ки ӯҳдадорихои худро оид ба супоридани андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ мустақилона иҷро намояд. Вале ӯ ҳангоми иҷрои ӯҳдадорихои худ мумкин аст ба ҳуқуқвайронкуниҳои андозии гуногун роҳ диҳад.

Ҳуқуқвайронкунии андоз – ин амал ё беамалии зиддиқонунии шахси воқеӣ ё ҳуқуқие мебошад, ки содир намудани он боиси ҷавобгарии муқаррарнамудаи қонун мегардад (моддаи 103 Кодекси андоз). Барои вайрон кардани қонунгузори андоз ҷавобгарии маъмурӣ, ҷиноятӣ, интизомӣ ва граждонӣ пешбинӣ шудааст. Ба ҷавобгарӣ барои вайрон кардани қонунгузори андоз мумкин аст андозсупорандагон (шахсонии воқеӣ ва ҳуқуқӣ), ғунқунандагони андоз (соҳибқори ин-

фиродӣ ва ташкилотҳо), ташкилотҳои кредитие, ки барои ба бучет гузаронидани андоз масъул мебошанд, кашида шаванд. Шахси воқеиро аз синни 16-солагӣ ба ҷавобгарӣ кашидан мумкин аст. Шахсро барои содир намудани ҳуқуқвайронкунии андоз ба ҷавобгарӣ кашидан мумкин нест, агар аз рӯзи содир намудан ё аз рӯзи дигари баъди ба охир расидани давраи андоз, ки дар давоми он чунин ҳуқуқвайронкунии андоз содир шуда буд, мӯҳлати даъво аз се сол гузашта бошад.

Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ барои вайронкунии ҳуқуқи андоз дар ҳолатҳои зерин ба ҷавобгари маъмурӣ кашида мешаванд: агар эълומияи андозро саривақт пешниҳод накунад; маблағҳои андозро кам нишон диҳанд; қоидаҳои пардохти андозро вайрон намоянд; ба гузаронидани санҷиши андоз монеъ шаванд; зикр накардан ё нодуруст зикр кардани рақами мушаххаси андозсупоранда дар эълумияи андоз ва гумрук, инчунин дар ҳисобнома – фактурҳо; ба мақомоти андоз пешниҳод накардани маълумоти зарурӣ; ғайриқонунӣ монеъ шудан ба даромадани шахси мансабдори мақоми андоз ба ҳудуди корхона ё бино; риоя накардани тартиби нигоҳдорӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ амволе, ки мақомоти андоз ба ҳабс ғирифтаанд; аз тарафи бонкҳо ва дигар муассисаҳои молиявӣ кредитӣ саривақт гузаронида нашудани маблағи андозҳо аз рӯи супоришномаҳои пардохти андозсупорандагоне, ки дар ин ташкилотҳо суратҳисоб доранд ва ғайра.

Шахсони воқеӣ барои содир намудани ҷиноят дар соҳаи қонунгузори андоз тибқи Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашида мешаванд.

Ба ғайр аз ҳолатҳои пешбиниамудаи қонунгузорӣ шахсро барои содир намудани ҳуқуқвайронкунии андоз дар ҳолатҳои зерин ба ҷавобгарӣ кашидан мумкин нест:

1) аз ҷониби андозсупоранда ё агенти андоз иҷро нашудани дастурҳо ва тавзеҳоти хаттии мақомоти андоз ё дигар мақомоти давлатӣ ё шахсони мансабдори онҳо, ки дар доираи салоҳияти онҳо дода шудаанд;

2) аз ҳисоб баровардани бақияпулӣ аз дигар андозҳо аз ҳисоби маблағҳои барои ҳама гуна андозҳои дигар барзиёд пардохташуда, аз ҷумла андозҳои пардохтаи агенти андоз;

3) бартараф намудани ҳукуквайронкунии андоз.

Кормандони мақомоти андоз барои иҷро накардан ё ба таври зарурӣ иҷро накардани вазифаҳояшон, риоя накардани муқаррароти қонунгузорӣ оид ба сирри давлатӣ, хизматӣ, андоз, тиҷоратӣ ва сирри пасандозҳо, сӯиистифода аз мансаби хизматӣ ва дигар амалҳои хилофи қонун ба ҷавобгариҳои интизомӣ, маъмурӣ ё ҷиноятӣ кашида мешаванд. Ҳамзамон бо ин, зараре, ки ба андозсупоранда дар натиҷаи амалҳои гайриқонунии кормандони мақомоти андоз расонида шудааст, бо тартиби муқаррарнамудаи Кодекси граҷданӣ руёнида мешавад.

Андозсупорандагоне, ки санади санҷиши андоз, маблағи ҳисобшудаи андоз, ҷарима ва ғоизҳои он, инчунин дигар қарорҳои мақомоти андозро мавриди баҳс қарор додаанд, метавонанд аз болои мақомоти андозе, ки қарорҳои дахлдорро қабул кардаанд, ба мақомоти болоии андоз, мақомоти ваколатдори давлатӣ ё ба суд дар хусуси аз нав дида баромадани онҳо бо ариза (шикоят) муроҷиат намояд. Пешниҳоди ариза (шикоят) ба ҳама гуна мақомоти андоз ҳукуқи андозсупорандаро барои дар як вақт ё минбаъд пешниҳод намудани чунин ариза ба мақомоти андози болоӣ ё суд истисно намекунад. Шикоят аз болои санади санҷиши андоз, ҳисоб намудани маблағҳои андоз, ҷарима ва ғоизҳо, инчунин дигар қарорҳои мақомоти андоз дар давоми 30 рӯзи тақвимӣ аз санаи аз ҷониби андозсупоранда гирифтани санадҳо, инчунин дигар қарор ё қабул накардани қарор вобаста ба моҳияти шикояти ӯ дар ҳамон муҳлат пешниҳод карда мешавад. Шикоят бояд дар шакли хаттӣ пешниҳод карда шавад. Оид ба шикоят қарор қабул карда шуда, дар бораи қарори қабулкардашуда мақомоти андоз шахси шикояткардаро дар шакли хаттӣ дар муҳлати на бештар аз 30 рӯзи тақвимӣ аз санаи гирифтани шикоят огоҳ менамоянд. Ҳамзамон бо ин, то ба охир расидани баррасии ариза (шикоят) доир ба ҳисобкунии маблағи андоз, ҷарима ва ғоизҳо, инчунин дигар қарорҳо, ки ба мақомоти андоз ё суд пешниҳод шудаанд, танҳо он қисми ӯҳдадориҳои андоз бояд пардохта ва ситонида шавад, ки аз ҷониби андозсупоранда тахти баҳс қарор нагирифтааст.

САВОЛҲО :

1. Андоз чист?
2. Хусусиятҳои андозро номбар кунед?
3. Намудҳои андозро номбар намоед.
4. Функсияҳои андоз кадомҳоянд?
5. Принципҳои асосии ҳуқуқи андоз кадомҳоянд?
6. Дар бораи муносибатҳои ҳуқуқи андоз ва хусусиятҳои он маълумот диҳед.
7. Ҳуқуқҳои иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи андоз кадомҳоянд?
8. Ёхдадориҳои андозсупорандагонро номбар намоед.
9. Дар бораи ҳуқуқ ва ёхдадориҳои мақомоти андоз маълумот диҳед.
10. Ҷавобгариҳои андозсупорандагонро шарҳ диҳед.

БОБИ IX. ҲУҚУҚИ КИШОВАРЗӢ

§ 1. Ҳуқуқи кишоварзӣ, предмет, метод, принципҳо ва сарчашмаҳои батанзимдарории он

Кишоварзӣ соҳаи асосӣ ва муҳимтарини иқтисоди миллии мо ба шумор меравад. Зеро аз инкишофи он пешрафти дигар соҳаҳо ва ҳаматарафа қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзуни мардуми мо вобаста аст. Дар кишвари мо намуҷҳои гуногуни маҳсулоти кишоварзӣ, ба монанди пахта, галла, картошка, пиёз, сабзӣ, қарам ва ғайра истеҳсол карда мешаванд. Дар истеҳсоли онҳо нақши ширкатҳои хоҷагӣ, хоҷагиҳои давлатӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ, иҷоракорон, соҳибкорони инфиродӣ ва шаклҳои дигари ташкили ҳуқуқии шахсон ҳуқуқӣ қалон мебошад.

Муносибатҳои кишоварзӣ дар байни чунин субъектҳо ва дар рафти истеҳсолоти кишоварзӣ ба вуҷуд меоянд. Онҳо аз тарафи меъёрҳои ҳуқуқи кишоварзӣ ба тартиб дароварда мешаванд. **Ҳамин тавр, ҳуқуқи кишоварзӣ аз низоми меъёрҳои ҳуқуқие иборат мебошад, ки муносибатҳои кишоварзиро дар соҳаи фаъолияти истеҳсолоти хоҷагии кишоварзӣ ба танзим мебарорад.** Дар зери мафҳуми фаъолияти истеҳсолоти хоҷагии кишоварзӣ на танҳо истеҳсоли бевоситаи маҳсулоти растанипарварӣ ва чорводорӣ, балки фуруш ва коркарди аввалияи он аз ҷониби ҳуди истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар назар дошта мешавад. Бинобар ин, ба соҳаи қонунгузори кишоварзӣ фаъолияти корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ва дигар бахшҳои истеҳсолӣ оид ба коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, сохтмони кишоварзӣ ва ғайра дохил намешаванд. Пас предмети ҳуқуқи кишоварзӣ маҳз ҳамон муносибатҳои шуда метавонанд, ки бевосита дар соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ ба вуҷуд меоянд.

Ҳуқуқи кишоварзӣ дорои методи ба худ хоси батанзимдарории муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад. Зеро ҳамчун

соҳаи комплексӣ дар он методҳои батанзимдарории соҳаҳои гуногуни давлатӣ, маъмурӣ, молиявӣ, оммавӣ ва хусусӣ (гражданӣ, меҳнатӣ) ва ғайра истифода бурда мешаванд. Дар ҳукуқи кишоварзӣ муносибатҳои идоракунии ва оммавию ҳукуқӣ оид ба танзими нархи маҳсулоти кишоварзӣ, такси-ми ёрдампулӣ ва ҷубронпулии давлатӣ ба ташкилотҳои кишоварзӣ, руёнидани андоз аз онҳо, муқаррар намудани шартҳои додани кредит ва ғайра мавҷуд мебошанд. Онҳо доираи ғаёлияти Вазорати кишоварзӣ, мақомоти дигари давлатиро оид ба муайян намудани қоида ва меъёрҳои ветеринарӣ, агротехникӣ, ҳифзи муҳит ва назорат аз болои иҷрои онҳо ро муайян менамоянд.

Дар чунин муносибатҳо методҳои иҷозатдиҳӣ, манъкунӣ ва амрҳо (дастурҳо)-и мақомоти ҳокимияти давлатӣ истифода бурда мешаванд. Баробари гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар соҳаи кишоварзӣ нақши танзими муносибатҳои кишоварзӣ тавассути меъёрҳои ҳукуқи хусусӣ зиёд мешавад. Ба муносибатҳои кишоварзӣ, ки тавассути ҳукуқи мазкур ба танзим дароварда мешаванд, муносибатҳо оид ба ташкил ва ғаёлияти корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ, бастан ва иҷрои шартномаҳо, инчунин муносибатҳои меҳнатӣ ва узвияти шаҳрвандоне, ки бо истехсолоти кишоварзӣ машғуланд, дохил мешаванд. Дар танзими чунин муносибатҳо методи баробарҳукуқии тарафҳо истифода бурда мешавад.

Ҳукуқи кишоварзӣ муносибатҳои ҷамъиятиеро, ки дар соҳаи кишоварзӣ ба вуҷуд меоянд, дар асоси принципҳои таъмини қонуният, озодии интиҳоби шакли хоҷагидорӣ аз ҷониби соҳибкорон, беҳатарии экологӣ ва таъмини сифати маҳсулоти истехсолкардашуда, аз ҷониби давлат муқаррар намудани роҳҳои асосӣ ва афзалиятҳои инкишофи комплекси агросаноатӣ, озодии шартномавӣ, ҳифзи судии ҳукуқи вайронкардашудаи иштирокчиёни муносибатҳои кишоварзӣ ва принципи дар танзими муносибатҳои кишоварзӣ ба ҳисоб гирифтани хусусияти истехсолоти кишоварзиро ба танзим медарорад. Дар давраи ҳозира шакли ҳукуқии танзими муносибатҳои кишоварзӣ дигаргуниҳои куллиро талаб менамояд. Бо дарназардошти ин зарурат, дар кишвари мо як қатор

санадҳои меъёрии ҳукуқӣ қабул карда шудаанд, ки онҳо сарчашмаҳои танзимкунандаи муносибатҳои кишоварзӣ ба ҳисоб мераванд.

Ба онҳо пеш аз ҳама Конститутутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси ҷангали Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷора», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кооперативҳои истехсолӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастовардҳои селексионии зироат», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» ва дигар санадҳои меъёрии ҳукуқӣ дохил мешаванд.

§ 2. Танзими ҳукуқии муносибатҳои иҷоравӣ

Иҷора шакли муҳими танзими муносибатҳои кишоварзӣ ба шумор меравад. Вай ҳавасмандии кишоварзонро ба натиҷаи ниҳии кор зиёд намуда, ҳосилнокии меҳнат ва масъулияти онҳоро баланд мебардорад. Муносибатҳои иҷоравӣ дар асоси Кодекси замин, Кодекси гражданин ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷора» ба танзим дароварда мешавад. Иҷора шакли махсуси хоҷагидорӣ буда, мувофиқи он молу мулк, замин ва дигар захираҳои табиӣ ба мӯҳлати муайян ва музднок дар асоси шартнома барои дар ихтиёр доштан ва истифодабарӣ гирифта мешавад.

Тибқи шартномаи иҷора иҷорадеҳи замин ва дигар захираҳои табиӣ ўҳдадор мешавад, ки ба иҷорагир барои ихтиёрдории муваққатӣ замин ва дигар захираҳои табииро ба иҷора диҳад, иҷорагир бошад, ўҳдадор мешавад, ки онҳоро мувофиқи таъинот истифода бурда, маблағи иҷораро пардозад (моддаи 686 Кодекси гражданин). Дар соҳаи кишоварзӣ мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия ҳақ дорад заминро ба иҷора диҳад. Ҳамзамон шахсони истифодабари яқумдараҷаи замин, яъне шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки ҳуқуқи истифодаи бемӯҳлат, мӯҳлатнок ва ё меросии заминро

доранд метавонанд қитъаи заминро дар асоси шартнома ба ичора диҳанд.

Дар соҳаи кишоварзӣ шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ иҷорагир буда метавонанд. Муносибати байни иҷорадеҳ ва иҷорагир дар асоси шартнома ба танзим дароварда мешавад. Он ихтиёран ва дар асоси баробарҳуқуқии тарафҳо баста мешавад. Шартномаи иҷораи замин бояд дар шакли хаттӣ баста шавад. Мӯҳлати ҳадди ақалли шартномаи иҷораи замин аз як навбати майдони киштгардон камтар буда наметавонад. Ҳамзамон шартномаи иҷораи қитъаи замин бе тағйир додани таъиноти мақсадноки қитъаи замин баста мешавад.

Тарафҳои шартномаи иҷора – иҷорадеҳ ва иҷорагир дорои ўҳдадорихои муайян мебошанд. Иҷорадеҳ ўҳдадор аст замини таъиноти кишоварзиро ба иҷорагир дар ҳолате супорад, ки барои таъиноти дар шартнома пешбинишуда мутобиқ бошад. Ҳамзамон иҷорадеҳ ўҳдадор аст чорабиниҳоро оид ба фароҳам овардани шароити зарурӣ (обрасонӣ, ҳосилхез кардани хок, роҳсозӣ ва таъмини он ва ғайра) бо мақсади истифодаи самарабахши замини ба иҷора додашуда амалӣ намояд ё ба иҷорагир ҳангоми бо талаби иҷорадеҳ пеш аз мӯҳлат қатъ гардидани шартномаи иҷора хароҷоти анҷомдодаи ўро оид ба арзиши ҳосили ҳанўз гундоштанашуда диҳад. Инчунин дигар хароҷоти заруриро, ки дар замини иҷоравӣ бо ризоияти иҷорагир сарф шудааст, ҷуброн намояд.

Иҷорагир бошад, ўҳдадор аст заминро аз рӯи таъиноташ истифода барад, заминро бе истифода нагузорад, барои беҳтар намудани ҳолати замин чораҳо андешад, ҳаққи иҷораро саривақт пардозад ва баъди ба анҷом расидани мӯҳлати иҷора заминро дар ҳолати даркорӣ баргардонад.

Баъди ба охир расидани мӯҳлати шартнома иҷорагир ҳуқуқи аз нав барқарор намудани шартномаро дорад. Дар сурати набудани аризаи яке аз тарафҳо дар бораи қатъ кардан ё тағйир додани шартнома он ба ҳамон шартҳое, ки дар шартномаи пешина пешбинӣ шуда буд, дароз карда мешавад. Фаъолияти иҷоравӣ бо ризоияти тарафҳо ҳангоми ба охир расидани мӯҳлати амали шартнома, вафоти иҷоракор

ва набудани ворисони ӯ, азнавташкिल्дихӣ ва барҳам хӯрдани шахси истифодабари якумдараҷаи замин, мунтазам насупоридани иҷорапулӣ ва вайрон кардани дигар шартҳои шартнома, нодуруст истифода бурдани қитъаи замин, мувофиқи мақсад истифода набурдани замин, истифода бурдани қитъаи замин бо усулҳое, ки боиси паст шудани ҳосилнокии замин, захролудшавии он бо маводи кимиёӣ, радиоактивӣ ва дигар мавод, ки боиси бад шудани вазъи экологӣ мегардад, дар давоми як сол истифода набурдани қитъаи замин ва ҳолатҳои дигар қатъ мегардад.

Умуман, муносибатҳои иҷоравӣ ваколати хоҷагидорӣ иҷорагиронро хеле васеъ карда, нақши онҳоро дар фаъолияти хоҷагидорӣ баланд мебардорад. Яъне ба воситаи иҷора муносибатҳои истеҳсолиро дар хоҷагии кишоварзӣ тағйир дода, нақши инсонро дар ҳалли масъалаҳои хоҷагидорӣ васеъ намудан мумкин аст.

§ 3. Хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)

Инкишофи муносибатҳои бозорӣ дар кишвари мо шаклҳои нав ба нави хоҷагии кишоварзиро ба вуҷуд меорад. Хоҷагии деҳқонӣ яке аз шаклҳои муҳими хоҷагидорӣ дар шароити ҳозира мебошад. Муносибатҳое, ки вобаста ба ташкил ва фаъолияти хоҷагии деҳқонӣ ба вуҷуд меоянд, дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» аз 10 майи соли 2002 ба танзим дароварда мешаванд. Тибқи моддаи 3 Қонуни мазкур хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) субъекти хоҷагидорӣ мустақилест, ки фаъолияти худро бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ амалӣ гардонида, ба меҳнати шахсии як нафар ё аъзои як оила, шахсони дигар, ки маҳсулоти кишоварзиро якҷоя истеҳсол меkunанд, асос ёфта, заминаи онро қитъаи замин ва дигар молу мулки ба аъзои хоҷагии деҳқонӣ тааллуқдошта ташкил медиҳад. Ҳамин тавр, Қонуни мазкур хоҷагии деҳқониро ҳамчун намуди алоҳидаи шакли ташкили ҳуқуқӣ фаъолияти инфиродии соҳибкорӣ эътироф менамояд. Ба шаклҳои хоҷагии деҳқонӣ мутобиқи моддаи 5 Қонун инҳо дохил мешаванд:

а) хоҷагии деҳқоние, ки фаъолияти он ба соҳибкории инфиродӣ асос меёбад;

б) хоҷагии деҳқоние, ки дар он фаъолияти соҳибкорӣ дар шакли соҳибкории оилавӣ ташкил карда мешавад;

в) хоҷагии деҳқоние, ки дар шакли ширкати оддӣ дар заминаи моликияти умумии ҳиссагӣ ташкил шудааст ва ба шарт-номаи фаъолияти якҷоя асос ёфтааст. Ҳоло тибқи қонунгузорӣ ҳуди хоҷагии деҳқонӣ ҳамчун субъекти соҳибкорӣ эътироф карда шудааст, на сардори хоҷагии деҳқонӣ. Сардори хоҷагии деҳқонӣ манфиати онро дар муносибат ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, мақомоти давлатӣ ҳимоя намуда, фаъолияти хоҷагидориро ташкил медиҳад. (моддаи 7 Қонун) ва аз ин рӯ ҳамчун мақоми иҷроияи он эътироф карда мешавад. Сардори хоҷагии деҳқонӣ яке аз аъзоёни қобили амали он шуда метавонад, ки ба синни ҳаждаҳсола расидааст.

Аъзои хоҷагии деҳқонӣ ҳамсарон, фарзандон, фарзандхондагон, волидайн ва шахсони дигар шуда метавонанд, ки якҷоя дар хоҷагии умумӣ машғули коранд. Шахсоне, ки дар хоҷагии деҳқонӣ аз рӯи шартнома кор мекунанд, ба ҳайати хоҷагии деҳқонӣ дохил намешаванд ва муносибати меҳнатии онҳо бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба меҳнат ба танзим дароварда мешавад.

Хоҷагии деҳқонӣ дар баробари ташкилотҳои тиҷоратӣ ва соҳибкорони инфиродӣ чунин баробарҳуқуқи низоми иқтисодӣ мебошад. Ҳамаи амалиёти хоҷагидорӣ он мувофиқи созиши тарафайн аз рӯи ҳисоббаробаркунии нақдию ғайринақдӣ сурат мегирад. Ҳамзамон бо ин, хоҷагии деҳқонӣ сохтор ва тарзи истехсолотро бо дарназардошти манфиатҳои худ мустақилона муайян карда, метавонад бо ҳар гуна навъҳои фаъолияти, ки қонунгузорӣ манъ накардааст, машғул шавад. Дахлат ба фаъолияти хоҷагии деҳқонӣ аз тарафи мақомоти давлатӣ, аз ҷумла мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва шахсони мансабдори он, ғайр аз ҳолатҳои пешбиниқардаи қонун, манъ аст.

Хоҷагии деҳқонӣ дар заминаи қитъаи замин ва молу мулкӣ дигар таъсис дода мешавад. Қитъаи замин барои ташкили хоҷагӣ дар асоси аризаи шаҳрванд барои мероси яқумра

аз тарафи мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроияи ноҳия (шаҳр) дода мешавад. Ҳукуки истифодаи замин бо сертификати ҳукуки истифодаи замин, ки ба номи сардори хоҷагии деҳқонӣ дода мешавад, тасдиқ мегардад. Пас аз гирифтани сертификати истифодаи қитъаи замин хоҷагии деҳқонӣ дар мақомоти давлатии андози маҳалли ҷойгиршавии он ба қайд гирифта шуда, шӯъбаи омори маҳаллӣ онро ба ҳисоб мегирад. Ҷамоати деҳот (шаҳрак) ҳар як хоҷагии деҳқониро дар дафтари хоҷагӣ ба ҳисоб гирифта, дар он маълумоти асосиро оид ба онҳо бояд ба қайд гирад.

Хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) ва аъзои он дорои ҳуқуқ ва ўҳдадорихо мебошанд. Онҳо ҳуқуқ доранд дар замин мустақилона хоҷагидорӣ намоянд, сохиби маҳсулоти истеҳсолшуда ва даромад аз фурӯши он бошанд, ҳиссаи худро талаб намоянд, аз истифодаи замин ба таври ихтиёрӣ даст кашанд, сарфи назар аз ризоияти дигар аъзои хоҷагии деҳқонӣ мувофиқи саҳми худ аз ҳайати хоҷагии деҳқонӣ бароянд, шартномаҳо банданд, дар мавриди аз тарафи давлат бозпас гирифта шудани қитъаи замин ҷуброни пурраи зарарро талаб намоянд, аз канданиҳои ғоиданоки маъмул (рег, шагал, гил, санг, манбаъҳои об) истифода баранд, қитъаи заминро ба иҷора диҳанд, дар мавриди аз як гектар зиёд будани қитъаи замин дар масоҳати на бештар аз 0,03 гектар бинои ёрирасон созанд, амвол ва ҳуқуки истифодаи замини хоҷагии деҳқониро мутобиқи қонунгузории граждани ба мерос гузоранд ва ғайра.

Ҳамзамон бо ин, хоҷагии деҳқонӣ ва аъзои он, ки саҳми замини худро дорад, ўҳдадоранд мутобиқи таъиноти мақсаднок заминро самарабахш истифода баранд, ҳосилхезии онро баланд бардоранд, ҳаққи истифодаи замин ва дигар намудҳои андозро дар вақташ супоранд, зарари паст шудани ҳосилхезии заминро, ки бо гуноҳи истифодабарандаи замин рӯй додааст, талофӣ кунанд, ўҳдадорихои шартномавӣ, интизоми қарзиро кредитӣ ва ҳисоббаробаркуниро риоя намоянд ва ҳуқуки дигар истифодабарандагони заминро вайрон наkunанд.

Фаъолияти хоҷагии деҳқонӣ ҳангоми қатъ гардидани ҳуқуки истифодаи қитъаи замин, мавҷуд будани қарори аъзои

хочагии деҳқонӣ оид ба қитъаи ғайриҷағири он дар мавриди боқӣ намондани ягон аъзои хочагии деҳқонӣ, ки майли давом додани ғайриҷағири хочагиро дошта бошанд, истифодаи қитъаи замин, ки боиси харобшавии замин мегардад, гирифтани қитъаи замин барои эҳтиёҷоти давлативу ҷамъиятӣ, бо сабаби муфлисшавӣ, ба шакли дигари ҳуқуқиву ташкилӣ таъдир додани хочагии деҳқонӣ қатъ мегардад. Қарор дар бораи қатъи ғайриҷағири хочагии деҳқонӣ аз тарафи маҷлиси вакилони халқи ноҳия (шаҳр) қабул карда мешавад. Дар сураати барҳам додани хочагии деҳқонӣ молу мулк ва маблағҳои пулии он барои пардохти ҳаққи меҳнати шаҳрвандоне, ки аз рӯи шартнома кор мекунанд, пардохт ба бучет, баргардонидани қарзи бонкӣ ва ҳисоббаробаркунӣ бо дигар кредиторон истифода бурда мешавад.

Баҳсҳо оид ба қатъ намудани ғайриҷағири ва барҳам додани хочагии деҳқонӣ аз тарафи суд тибқи тартиби муқарраркардаи қонун ҳал карда мешаванд.

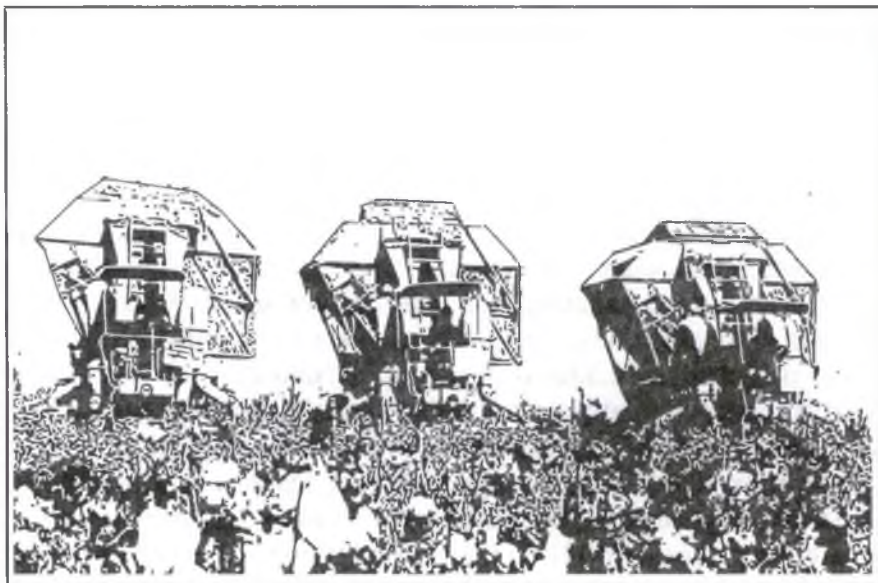
§ 4. Хочагии ёрирасони шахсӣ

Хочагии ёрирасони шахсӣ ҳаҷиест, ки бо меҳнати шахсии шаҳрванд ва аъзои оилаи ӯ бо мақсади истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва қонеъ гардонидани талаботи худ бо озукаворӣ ва эҳтиёҷоти дигар пеш бурда мешавад. Пешбурди хочагии ёрирасони шахсӣ ба дӯши шаҳрванд ё аъзои оилаи ӯ мебошад. Фарзандон, фарзандхондагон, падару модар, ҳешовандони дигаре, ки якҷоя зиндагӣ мекунанд, аъзои хочагии ёрирасони шахсӣ шуда метавонанд. Ғайриҷағири шаҳрвандон дар бобати пешбурди хочагии ёрирасони шахсӣ ғайриҷағири соҳибкорӣ намебошад. Муносибатҳои, ки доир ба пешбурди хочагии ёрирасони шахсӣ ба вучуд меоянд, аз тарафи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим дароварда шуда, асоси онро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хочагии ёрирасони шахсӣ» аз 8 декабри 2003 ташкил медиҳад. Шаҳрванде, ки дорои қобилияти амалкунӣ мебошад, ба ташкил ва пешбурди хочагии ёрирасони шахсӣ ҳуқуқ дорад. Барои амалӣ намудани чунин ҳуқуқ ӯ метавонад қитъаи заминро ба мероси

якумра ё бемӯҳлат гирад. Чунин ҳуқуқро шаҳрванде, ки дар деҳот муқимӣ зиндагӣ мекунад ва ҳам шаҳр-ванде, ки сокини шаҳр ва шаҳракҳо мебошад, дорад. Қитъаи замини хоҷагии ёрирасони шахсӣ ба шаҳрванд барои истифодаи меросии якумра ё бемӯҳлат аз ҳисоби фонди ягонаи давлатии замин бо пешниҳоди мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ва дар асоси қарори мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар бораи замин чудо карда мешавад. Ба қитъаи замини хоҷагии ёрирасони шахсӣ замини наздиҳавлигӣ ва дар мавриди зарурӣ қитъаҳои замини иловагӣ дохил мешаванд. Қитъаи замини наздиҳавлигӣ, одатан дар шафати манзили истиқоматӣ ва ҳамчунин имкон дорад дуртар аз он воқеъ бошад. Қитъаи замини иловагӣ ба шаҳрванд аз ҳисоби заминҳои фонди ягонаи давлат чудо карда мешавад. Баръакси қитъаи замини наздиҳавлигӣ дар қитъаи замини иловагӣ сохтани биноҳо, иморату иншоот ва шинонидани дарахтҳои бисёрсола манъ мебошад.

Масоҳати қитъаи замини наздиҳавлигӣ ба ҳар оила дар замини обӣ ба андозаи 0,12 гектар дар замини обёринашаванда 0,25 гектар мебошад. Дар ноҳияҳои навқорам ва кӯҳӣ ба андозаи то 0,15 гектар замини обӣ ва то 0,40 гектар замини обёринашаванда чудо карда мешавад, ки ба он масоҳати биноҳо ҳавлӣ низ дохил мешавад (моддаи 71 Кодекси замин). Қитъаи замини иловагӣ, ки барои хоҷагиҳои ёрирасони шахсии шаҳрвандон чудо карда мешавад, дар ҳаҷми 0,15 гектар дар заминҳои обёришаванда ва дар заминҳои лалмӣ дар ҳаҷми 0,50 гектарро ташкил карда метавонад.

Шаҳрвандоне, ки дорои хоҷагии ёрирасони шахсӣ мебошанд, ҳуқуқи ӯҳдадорихои муайян доранд. Онҳо ҳуқуқ доранд соҳиби молу мулк бошанд, молу мулкро мерос гиранд ва васият намоянд, ҳамроҳи дигар шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ шахсии ҳуқуқӣ таъсис диҳанд, ҳама гуна аҳди хилофи қонун набударо анҷом диҳанд, дар қитъаи замини наздиҳавлигӣ бо шартҳои риоя намудани меъёрҳои шахрсозӣ, бинокорӣ ва ҳамчунин талабҳои таъиноти мақсадноки қитъаи замин хонаҳои истиқоматӣ, биноҳои истеҳсолӣ, иморату иншооти барои пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ зарурро бунёд намоянд, онҳоро аз нав созанд ё вайрон кунанд ва ғайра.

Ҳуқуқи кишоварзӣ

Шаҳрвандони дорои хочагии ёрирасони шахсӣ ўҳдадоранд нигоҳубини қитъаи заминро таъмин намоянд, қитъаҳои заминро мақсаднок истифода намоянд, андозии истифодаи қитъаи заминро саривақт супоранд, қитъаи заминро дар давоми мўҳлати муқарраркардаи қонунгузории замин ба қор дароранд, қоидаҳои беҳдошти санитарияи гигиенӣ ва байтории нигоҳубини ҳайвонот, талаботи мелиоративӣ ва агротехникии парвариши зироатҳои кишоварзӣ, тартибу маҳдудиятҳо ба ҳуқуқи истифодаи заминро риоя намоянд, хонаҳои истиқоматӣ, биноҳои истехсолӣ, иморату иншоотро аз рӯи талаботи меъмурияи нақ-шавӣ, бинокорӣ, экологӣ, беҳдошти санитарияи гигиенӣ, зиддисўхторӣ ва дигар талаботи меъёру қоидаҳои муқарраргардида бунёд кунанд, атрофи онро обод созанд ва монанди ин.

Ўзвият дар хочагии ёрирасони шахсӣ дар мавридҳои вафоти ўзвии хочагии ёрирасони шахсӣ, пешниҳоди ариза дар бораи қатъи ўзвият, зиндагонӣ нақардан ҳамроҳи аъзои боқимондаи хочагии ёрирасони шахсӣ, зиёда аз як сол иштирок надоштан дар пешбурди якҷояи хочагии ёрирасони

шахсӣ ба истиснои беморӣ, хизмати ҳарбӣ аз рӯи даъват дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба хориҷа рафтан ва дигар ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузорӣ қатъ мегардад.

Молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ чорвою мурғ, занбӯри асал, дарахтони бисёрсола, хонаҳои истиқоматӣ, биноҳои истехсолӣ ва дигар иморату иншооти мавриди пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ, техника, асбобу анҷоми кишоварзӣ, воситаҳои нақлиёт ва дигар захираҳои моддӣ, инчунин маҳсулоти кишоварзӣ шуда метавонад. Молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсиро фақат бо ризоияти ҳамаи аъзои он соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ намудан мумкин аст. Молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ мумкин аст бо талаби аъзои қобили амали хоҷагии ёрирасони шахсӣ мутобиқи қонунгузории граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон тақсим карда шавад. Ҳамзамон бо ин, чудо намудани ҳисса аз молу мулки якқояи хоҷагии ёрирасони шахсӣ дар мавриди қатъ гардидани узвияти аъзои он анҷом дода мешавад. Молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ ва қитъаи замини наздихавлиғӣ ба мерос мегузарад.

Пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ мумкин аст дар ҳолатҳои муайян қатъ гардад. Қатъи пешбурди он дар асоси қарори мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ амалӣ гардонидани мешавад. Пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ бо талаби яке аз аъзоёни хоҷагии ёрирасони шахсӣ дар сурати мавҷуд набудани ягон аъзои хоҷагии ёрирасони шахсӣ ё меросхӯре, ки майлу хоҳиши пешбурди ин хоҷагиро дошта бошад, бо сабаби гирифтани қитъаи замин барои эҳтиёҷоти давлатӣ ё коммуналӣ, бо сабаби доштани дигар қитъаҳои замин аз пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ даст кашидани аъзои хоҷагии ёрирасони шахсӣ ва ҳолатҳои дигари пешбининамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон қатъ мегардад. Фаъолияти хоҷагии ёрирасони шахсӣ аз рӯзи ба дафтари хоҷагӣ даровардани навиштаҷоти дахлдор, инчунин сабт дар китоби қайди кумитаи ноҳиявӣ (шаҳрӣ)-и замин қатъ мегардад.

САВОЛҲО :

1. Ҳуқуқи кишоварзӣ чиро меомӯзад? 2. Предмети омӯзиши ҳуқуқи кишоварзӣ кадом муносибатҳо мебошанд? 3. Методи ҳуқуқи кишоварзӣ чист? 4. Сарчашмаҳои ҳуқуқи кишоварзиро номбар кунед. 5. Иҷора чист? 6. Муносибатҳои иҷоравӣ дар кадом асос ба вуҷуд меоянд? 7. Хоҷагии деҳқонӣ чист? 8. Шаклҳои хоҷагии деҳқониро номбар кунед. 9. Кӣ сардори хоҷагии деҳқонӣ шуда метавонад? 10. Кӣ ҳуқуқи ташикил намудани хоҷагии деҳқониро дорад? 11. Ҳуқуқи ӯҳдадориҳои аъзоёни хоҷагии деҳқониро номбар кунед. 12. Фаъолияти хоҷагии деҳқонӣ дар кадом мавридҳо қатъ мегардад? 13. Хоҷагии ёрирасони шахсӣ чист? 14. Кӣ аъзои хоҷагии ёрирасони шахсӣ шуда метавонад? 15. Хоҷагии ёрирасони шахсӣ аз кадом қитъаи замин-ҳо иборат мебошад?

БОБИ Х. ҲУҚУҚИ ГУМРУКӢ

§ 1. Предмет ва сарчашмаҳои ҳуқуқи гумрукӣ

Баробари сохибистиклол шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва чорӣ гардидани муносибатҳои нави иқтисодӣ нақши давлат дар танзими байналмилалӣ ивази мол, кору хизматрасониҳо ва иттилооти гуногун хеле афзуд. Ин раванд дар айни замон ба инкишофи босуръати иқтисоди бозорӣ ва афзоиши амалиёти содироту воридот мусоидат намуда, дар навбати худ боиси рушди муносибатҳои гумрукӣ дар кишвари мо гардид. Бо дарназардошти ин, давлат дар асоси санадҳои мушаххаси меъёрии ҳуқуқӣ низоми дахлдори гумрукии ҷойивазкунии мол ва воситаҳои нақлиётро ба воситаи сарҳад муқаррар намуда, пардохтҳои гумрукӣ ва навъҳои гуногуни андозро мерӯёнад, қоидаҳои гумрукӣ ва шаклҳои дигари таъсиррасонии ҳуқуқиву идоракуниро нисбат ба иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ муайян менамояд. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор нисбат ба вайронкунандагони қоидаҳои гумрукӣ чора дида, дар соҳаи гумрук корҳои фаврӣ-ҷустуҷӯӣ ва пешгириро амалӣ мекунанд. Чунон ки дар зиндагии ҳаррӯза мушоҳида мекунем, нақши муносибатҳои гумрукӣ дар қатори дигар муносибатҳои ҷамъиятӣ мунтазам меафзояд. Дар мавриди муносибатҳои гумрукӣ дар байни мақомоти гумрук ва шахсони воқеию ҳуқуқӣ аз ҷониби онҳо ҷой иваз намудани молҳо ва воситаҳои нақлиёт ба воситаи сарҳади гумрукӣ ва ҳамзамон бо ин, дар асоси қонунгузорӣ анҷом додани барасмиятдарорӣ, назорат ва рӯёнидани пардохтҳо ба вучуд меоянд. Бинобар ин, он муносибатҳои ҷамъиятӣ предметҳои батанзимдарории ҳуқуқи гумрукӣ шуда метавонанд, ки дар байни мақомоти гумрук ва шахсони воқеию ҳуқуқӣ ҷиҳати аз ҷониби чунин шахсон ҷойивазкунии молҳо ва интиқоли воситаҳои нақлиёт ба воситаи сарҳади гумрукӣ ва тибқи қонун гузаронидани барасмиятдарорӣ, назорат ва рӯёнидани пардохтҳо ба вучуд меоянд.

Ин муносибатҳо масъалаҳои вобаста ба танзими гумрукию тарифӣ, манъ кардан ва қорӣ намудани маҳдудиятҳои дарбар мегиранд, ки мувофиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи танзими давлатии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ вобаста ба интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ муқаррар шудаанд.

Танзими муносибатҳои гумрукӣ бо ёрии ҳуқуқ ва бо роҳи муқаррар намудани меъёрҳои ҳуқуқии муайян амалӣ карда мешавад. Меъёрҳои ҳуқуқи гумрукӣ муносибатҳои мақомоти гумрукӣ, шаҳрвандон, ташкилотҳо инчунин ҳуқуқ ва ӯҳдадорихи онҳоро танзим намуда, ба онҳо хусусияти махсуси ҳуқуқии гумрукӣ медиҳанд.

Субъектҳои чунин муносибатҳо дорандагони ҳуқуқ ва ӯҳдадорихи гумрукӣ мебошанд. Аз ин рӯ муносибатҳои гумрукӣ дар байни субъектҳои гуногун, аз ҷумла дар байни мақомоти гумрукӣ, корхонаҳо, ташкилотҳо ва шаҳрвандон ба вучуд меоянд. Агар чунин муносибатҳо тавассути меъёрҳои ҳуқуқи гумрукӣ ба танзим дароварда шаванд, онҳо ҳамчун муносибатҳои ҳуқуқи гумрукӣ эътироф карда мешаванд. Дар моддаи 1 Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон доираи муносибатҳои ҳуқуқии гумруки, ки онҳоро қонунгузориҳои гумрукӣ ба танзим медарорад, муайян карда шудааст.

Ҳама гуна меъёри ҳуқуқи гумрукӣ танҳо ба воситаи муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ ва дар таҷриба амалӣ мегардад. Муносибатҳои гумрукӣ дорои таркиби зерин мебошад.

а) субъектҳои махсуси фаъолияти гумрукӣ;

б) объектҳои махсуси фаъолияти гумрукӣ;

в) ба воситаи муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ амалӣ гардидани фаъолияти субъектҳо ва объектҳо.

Ҳамзамон бо ин, муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ нисбат ба муносибатҳои дигари ҳуқуқӣ дорои як қатор хусусиятҳои фарқкунанда мебошанд. Пеш аз ҳама, онҳо дар ҷараёни фаъолияти ҳокимияти давлатӣ ба вучуд меоянд. Хусусияти ҳокимиятӣ доштани онҳо дар он ифода меёбад, ки як тараф ҳама вақт дорои ҳуқуқи талабкунӣ буда, тарафи дигар ӯҳдадор аст, ки ба ин талабот итоат намояд. Масалан, тибқи зербанди 3) моддаи 467 Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон

шахрвандон ва шахсони мансабдор ӯҳдадоранд хангоми иштирок дар амалиёти гумрукӣ ҳуччатҳоеро, ки шахсияти онхоро тасдиқ мекунанд, ба мақомоти гумрук пешниҳод намоянд. Хусусияти дигари характерноки муносибатҳои ҳукукии гумрукӣ аз он иборат мебошад, ки ба сифати як тарафи ин муносибатҳо давлат баромад менамояд. Ҳамин тавр, муносибатҳои гумрукӣ ҳислати ҳокимияти оммавӣ дошта, тартиби ҷойивазкунии мол ва воситаҳои нақлиётро ба воситаи сарҳади гумрукӣ таъмин менамоянд.

Ба сифати субъектҳои муносибатҳои ҳукукии гумрукӣ шахсони алоҳидае баромад менамоянд, ки дар муносибатҳои ҳукукии гумрукӣ иштирок мекунанд. Вобаста ба ҳислати муносибатҳои ҳукукии гумрукӣ шумораи субъектҳои онҳо гуногун шуда метавонад, вале набояд камтар аз ду нафар бошад.

Мақомоти гумрук, шахсони ҳукукӣ ва шахрвандон субъектҳои муносибатҳои ҳукукии гумрукӣ шуда метавонанд. Ба сифати мақомоти гумрук мақомоти ваколатдор оид ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ (Ҳадамоти гумрук), идораҳои минтақавии гумрук, гумрукҳо ва дидбонгоҳҳои гумрукӣ баромад менамоянд.

Ба сифати шахсони воқеӣ шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешахрванд, аз ҷумла соҳибкорони инфиродӣ баромад мекунанд. Шахсони ҳукукӣ низ дар муносибатҳои ҳукукии гумрукӣ иштирок менамоянд. Онҳо ба шахсони ҳукукии ватанӣ ва хориҷӣ ҷудо мешаванд.

Шахсони ҳукуқие шахсони ҳукукии ватанӣ ҳисобида мешаванд, ки мувофиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудаанд. Шахсони ҳукукии хориҷӣ ҳамаи он шахсоне ҳисобида мешаванд, ки шахси ҳукукии ватанӣ намебошанд ва дар асоси қонунгузории кишварҳои хориҷӣ таъсис дода шудаанд.

Объектҳои муносибатҳои ҳукукии гумрукӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ оид ба ҷойивазкунии молҳо ва интиқоли воситаҳои нақлиёт ба воситаи сарҳади гумрукӣ ва дигар муносибатҳои ба онҳо алоқаманде мебошанд, ки ҳаракати субъектҳои ҳукукӣ нисбат ба онҳо равона карда шудааст. Хусусияти дигари ба худ хоси ҳукукии гумрукӣ методи батанзимдарории муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад. Методи ҳукукии гумрукӣ маҷмӯи восита, усул ва тарзҳои таъсиррасонии меъёрҳои

хукуки гумрукӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад. Ба хукуки гумрукӣ мисли дигар соҳаҳои ҳуқуқҳои комплексӣ методҳои гуногун хос мебошанд. Танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ на дар асоси як метод, балки тавассути методҳои гуногун, ба монанди методи иҷозатдиҳӣ, тавсия, маҳдуду манънамоӣ ва ғайра ба роҳ монда мешавад.

Ҳамин тавр, хукуки гумрукӣ ҳамчун соҳаи комплексӣ аз маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие иборат мебошад, ки тавассути онҳо муносибатҳои ҷамъиятӣ оид ба ҷойивазнамоӣ ва интиқоли воситаҳои нақлиёт ба воситаи сарҳади гумрукӣ дар байни субъектҳои ҳукуки гумрукӣ, инчунин гузаронидани барасмиятдарорӣ, назорат ва рӯёнидани пардохтҳо ба танзим дароварда мешавад.

Ҳукуки гумрукӣ муносибатҳои ҷамъиятиро дар асоси принципҳои ба худ хос ба танзим медарорад. Принципҳои ҳукуки гумрук аз муқаррарот ва ғояҳои иборатанд, ки моҳият ва мазмунҳои соҳаи маъмурро ифода намуда, меъёрҳо ва институтҳои онро дорои хусусиятҳои мунтазам мегардонанд. Ба принципҳои ҳукуки гумрукӣ принципи бартарӣ доштани манфиатҳои давлат дар таъини сиёсати гумрукӣ дар шароити ҳозира, ягонагии хизмати гумрукӣ ва маркази идоракунии фаъолияти он, принципи ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандон, принципи баробарии шахрвандон дар назди қонун, принципи ҳифзи иттилоот оид ба фаъолияти хизмати гумрукӣ ва принципи риояи манъ қардан ва ҷорӣ намудани маҳдудиятҳо ҳангоми интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ дохил мешаванд.

Муносибатҳои ҳукуки гумрукӣ дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешаванд. Санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки муносибатҳои гумрукиро ба танзим медардоранд, сарчашмаи ҳукуки гумрукӣ мебошанд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими асбоб ва назорати асбобӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи яроқ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон», қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, са-

надҳои байналмилалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, сарчашмаҳои ҳукуки гумрукӣ мебошанд.

§ 2. Вазифа, салоҳият ва ҷавобгарии гумрукӣ

Дар амалӣ намудани фаъолияти гумрукӣ мақомоти гумрук нақши асосӣ доранд. Мақомоти гумрук аз ҷумлаи мақомоти давлатии ҳифзи ҳукук буда, ҳимояи истиқлолият, амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, риояи ҳукук ва ўҳдадорӣҳои шахсони воқеӣ ва ҳукукиро хангоми интиқол додани мол ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин менамоянд. Ба мақомоти гумрук мақомоти ваколатдор (Ҳадамоти гумрук оид ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ), идораҳои минтақавии гумрукӣ, гумрукҳо ва дидбонгоҳҳои гумрукӣ дохил мешаванд.

Мақомоти гумрук асосан дар нуктаҳои гузаргоҳи сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгир карда мешаванд. Дар дигар маҳалҳо мақомоти гумрук бо дарназардошти ҳаҷми муомилоти мол ва шумораи мусофирон, суръати рушди муносибатҳои иқтисодии хориҷии минтақаҳои алоҳида, талаботи ташкилотҳои нақлиётӣ ва ғайра аз ҷониби мақомоти ваколатдори гумрук ҷойгир карда мешавад. Амалиёти гумрукӣ дар мавриди барасмиятдориҳои гумрукии молу воситаҳои нақлиёт аз ҷониби мақомоти гумрук ва воҳидҳои сохтории онҳо бевосита дар маҳалли ҷойгиршавии онҳо гузаронида мешавад.

Мақомоти гумрук вазифаҳои таҳия ва амалӣ намудани сиёсати гумрукии Тоҷикистон, таъмини соҳибхӯтиёрӣ ва амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар доираи салоҳияти худ, риояи қонунгузориҳои гумрук, ҳимояи манфиати давлат ва иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷиро дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ, таъмини тартиби аз сарҳади гумрукӣ гузаронидани молу маҳсулот ва воситаҳои нақлиёт, ҳимояи моликияти зехнӣ дар доираи салоҳияти худ, мубориза бар зидди қочоқ ва дигар ҷинояткорӣҳои ғайриқонунӣ, аз сарҳади гумрукӣ гузаронидани воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо, яроку лавозимоти ҷангӣ, моддаҳои тарканда ва маводи радиоактивӣ, арзишҳои фар-

Ҳуқуқи гумрукӣ

ҳангӣ, намудҳои ҳайвоноту набототе, ки ба онҳо хатари но-будшавӣ таҳдид менамояд, инчунин назорати асъории мар-бут ба молу воситаҳои нақлиёти аз сарҳади гумрукӣ инти-қолшавандаро анҷом медиҳанд, иҷрои ӯҳдадориҳои байнал-милалии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар соҳаи фаъолияти гум-рукӣ таъмин мекунанд ва дигар ӯҳдадориҳои пешбиникар-даи қонунгузорию иҷро менамоянд.

Ҳамзамон бо ин, мақомоти гумрук барои иҷрои вази-фаҳои ба зиммашон гузошташуда дорои салоҳиятҳои му-айян мебошанд, аз ҷумла онҳо ҳақ доранд, ки ҳуҷжатҳои тас-диққунандаи шахсияти шаҳрвандон ва шахсони мансабдор-ро, ки дар амалиёти гумрукӣ иштирок менамоянд, тафтиш намоёнд; аз шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ тасдиқномаи ваколати анҷом додани амалҳои алоҳида ё фаъолияти алоҳида дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ талаб намоёнд; мувофиқи қонун-гузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти оперативию ҳус-тучӯиро бо мақсади ошкор кардан, пешгирӣ намудан, роҳ на-додан ва кушодани ҷиноят, амалиёти таҳқиқӣ ва таъхирнопа-

зири тафтишотиро дар доираи салоҳияти худ, инчунин ошкор ва муайян намудани шахсоне, ки барои тайёр кардан, анҷом додан ва ҷинойт содир кардан гунаҳкоранд, амалӣ намојанд; парвандаҳоро оид ба ҳуқуқвайронкуниҳои маъмури баррасӣ намуда, шахсонро, ки барои вайрон кардани қоидаҳои маъмури тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон гунаҳкоранд, ба ҷавобгарӣ кашанд; шахсонро, ки дар содир намудани ҷинойт гумонбар доништа шудаанд ё онро содир намуданд ё содиркунандагони ҷинойт ё вайронкунандагони қоидаҳои маъмури соҳаи фаъолияти мақомоти гумрукро мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгир намојанд; оид ба далелу воқеаҳои марбут ба интиқоли молу воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ ва интиқолу нигоҳдории моли тахти низоми назорати гумрукӣ нигоҳдоришаванда, борбардорию борфурорӣ ҳуччат тартиб диҳанд, ба видео ва аудио сабт кунанд, ба навори кино ва суратҷаҳз онҳоро гиранд; ба роҳбарони мақомоти давлатӣ, муассисаҳо, ташкилотҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, инчунин ба дигар шахсон огоҳинома фиристода, талаб намојанд, ки вайронкунии қонунгузори гумрукиро бартараф кунанд ва иҷрои талаботи мазкурро назорат намојанд, робитаҳои байналмилалиро дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ муқаррар намојанд ва давом диҳанд.

Ҳамзамон бо ин, мақомоти гумрукӣ дар доираи салоҳияти худ метавонанд оид ба маҷбуран ситонидани бочҳои гумрукӣ ва андоз, оид ба ситонидани бочҳои гумрукӣ ва андоз аз ҳисоби мол ва дар ҳолатҳои дигари пешбининамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба судҳо арзу даъво пешниҳод намојанд. Дар баробари ин, мақомоти гумрукӣ ва шахсони мансабдори онҳо барои вайрон намудани қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгар мебошанд. Шахсони мансабдори мақомоти гумрук барои қарор ва амал (беамалӣ)-и худ ба ҷавобгариҳои интизомӣ, маъмури, ҷинойтӣ ва граждандӣ кашида мешаванд. Ғайр аз ин, мақомоти гумрук барои қабули қарор ва амал (беамалӣ)-и ғайриқонунии шахсони мансабдор ва дигар кормандони худ товони зарареро, ки ҳангоми иҷрои вазифаҳои хизматӣ ва меҳнатӣ ба шахсон ва моликияти онҳо расонидаанд, ҷуброн менамојанд.

Ба хизмати гумрукӣ шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон чалб карда мешаванд. Хизмат дар мақомоти гумрук намуди хизмати махсуси шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобида мешавад. Ба хизмат дар мақомоти гумрук шаҳрвандоне қабул карда мешаванд, ки қобили амал мебошанд ва синнашон на кам аз 20 ва на зиёд аз 35 бошад. Корманди мақомоти гумрук бояд дорои таҳсилоти миёнаи касбӣ ё олии бошад. Шахсони мансабдори мақомоти гумрук ҳуқуқ надоранд, ки ягон кори муздноки муштаракро, ба истинои фаъолияти илмию эҷодӣ ва омӯзгорӣ, иҷро намоянд; ба фаъолияти соҳибкорӣ шахсан ё ба воситаи миёнарав машғул шаванд; мустақилона ё тавассути намоянда дар идораи субъектҳои хоҷагидорӣ ширкат варзанд; корпартоӣ ташкил кунанд ва дар гузаронидани он иштирок намоянд; вазифаҳои хизмати худро ба манфиатҳои хизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ истифода намоянд; ба шахсон бар ивази подош, хизматрасонӣ ва имтиёзҳо бо истифода аз вазифаи хизматӣ ҳар гуна кӯмаки дар қонун пешбининашударо расонанд ва ғайра.

САВОЛҲО:

1. Ҳуқуқи гумрукӣ чист? 2. Доир ба муносибатҳои ҳуқуқи гумрукӣ ва таркиби он маълумот диҳед. 3. Субъектҳои ҳуқуқи гумрукиро номбар намоед. 4. Доир ба объектҳои ҳуқуқи гумрукӣ маълумот диҳед. 5. Вазифа ва салоҳияти мақомоти гумрукро шарҳ диҳед. 6. Ба хизмати гумрукӣ кадом шаҳрвандон қабул карда мешаванд? 7. Дар бораи ҷавобгариҳои гумрукӣ маълумот диҳед.

БОБИ ХІ. ТАЪМИНИ ҚОНУНИЯТ ВА ТАРТИБОТИ ҲУҚУҚӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

§ 1. Мафҳуми қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ

Давлати ҳуқуқбунёдро бе риояи қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Дар чунин давлат ҳамаи шаҳрвандон ва мақомоти давлатию ҷамъиятӣ ўҳдадоранд, ки ба талаботи қонунҳо итоат карда, онҳоро бечунучаро риоя намоянд.

Дар ҷамъияте, ки аз талаботи қонун сарфи назар карда мешавад, бетартибӣ ва бесарусомонӣ ҳукмфармо буда, пояҳои давлатдорӣ охишта-охишта заволи меёбанд. Аз ин рӯ, риояи қонун ва мустаҳкам намудани тартиботи ҳуқуқӣ яке аз омилҳои муҳими пешрафти давлат ба ҳисоб меравад.

Қонуният гуфта аниқ ва бечунучаро иҷро кардани қонунҳо аз ҷониби ҳамаи мақомоти давлатӣ, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, шахсони мансабдор ва шаҳрвандонро меноманд. Яъне ҳар як рафтори шаҳрванд ё сохторҳои давлатӣ бояд ба талаботи қонун мувофиқат намояд.

Дар моддаи 5 Эъломияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфта мешавад: «Ҳамаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахсоне, ки мансубияти шаҳрвандӣ надоранд, инчунин ташкилотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва динӣ ғайриқонуни ҳудуд мувофиқи Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ мемонанд ва ҳуқуқҳои онҳоро қонун ҳимоя мекунад». Ин чунин маънӣ дорад, ки ҳеҷ як шахс, сарфи назар аз вазифаи ишғолкардааш, миллат, наҷод, молу мулк ва дигар нишонаҳо, инчунин ташкилотҳои давлатию ҷамъиятӣ ва ғайра ҳуқуқ надоранд аз доираи талаботи қонун берун бароянд. Дар навбати худ онҳо дар тамоми ҳолат зери ҳимояи қонун қарор доранд. Барои вайрон кардани талаботи қонун шахсони гунаҳкор ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

Барои таъмини қонуният, пеш аз ҳама, асоси ҳуқуқӣ лозим аст. Ин чунин мазмун дорад, ки ҳар як муносибати ҷамъиятӣ бояд тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ танзим карда шавад. Мавҷуд будани муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки бо ягон меъёри ҳуқуқӣ ба танзим дароварда намешаванд, боиси пайдо шудани номуайянии доираи фаъолияти иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятӣ гардида, мумкин аст ба манфиатҳои шахрвандон, давлат ва ҷамъият зарар расонад. Бинобар ин, давлатро зарур аст, ки вобаста ба пайдо шудани муносибатҳои нави ҷамъиятӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдорро эҷод намояд.

Масалан, баъди соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикис-тон дар ҷомеаи мо доираи васеи муносибатҳои ҷамъиятӣ пайдо гардиданд, ки пештар бо ягон меъёри ҳуқуқӣ ба танзим дароварда намешуданд. Маҳз ба ҳамин хотир, бо Қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон № 392 аз 9 сентябри соли 1991 «Оид ба эълон намудани Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» кумитаҳои Шӯрои Олӣ ва Девони вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадор гардида буданд, ки вобаста ба талаботи Эъломияи истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъмини ҳуқуқии истиклолияти ҷумҳурий қонунҳои нав таҳия намоянд.

Бояд гуфт, ки устувории ҳуқуқ яке аз шартҳои муҳимтарини риояи қонуният буда, доираи амали ҳуқуқ барои ҳама баробар мебошад. Ин маънои онро дорад, ки дар ҷамъият қонун ба шахс ё гурӯҳи шахсон татбиқ карда намешавад ва бартарии як гурӯҳро кафолат намедихад.

Пурра ва бемамониат амалӣ гардонидани ҳуқуқҳо аз ҷониби шахрвандон вақте имконпазир аст, ки дар давлат низоми қонуният мавҷуд бошад. Бинобар ин, мафҳумҳои ҳуқуқ, қонуният ва демократия дар ҷомеаи мо мафҳумҳои аз ҳамдигар ҷудонашаванда мебошанд. Риояи ҳатмӣ қонуният нишонаи мавҷуд будани демократия дар ҷамъият аст. Дар давлате, ки қонунҳо поймол карда мешаванд, демократияи ҳақиқӣ вучуд дошта наметавонад. Пас, мавҷудияти демократия бе риояи қонуният ғайриимкон аст, зеро қонуният қисми ҷудонашавандаи демократия мебошад.

Қонуният ба принципҳои зерин таъйин мекунад:

а) ягонагии қонуният дар миқёси тамоми давлат. Ин чунин маънӣ дорад, ки амал ва талаботи қонунҳо дар тамоми қаламрави давлат ягона буда, ҳамаи қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқӣ бояд аз ҷониби шаҳрвандон ва ташкилоту корхонаҳо дар саросари кишвар дақиқ иҷро карда шаванд.

б) волоғияти қонун. Яъне қонунҳое, ки аз ҷониби мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ қабул карда мешаванд, дорои эътибори олии ҳуқуқӣ мебошанд. Ҳамаи санадҳои ҳуқуқие, ки аз тарафи мақомоти дигар қабул карда мешаванд, набояд ба қонунҳое, ки мақомоти олии давлатӣ қабул мекунад, мухолифат дошта бошанд.

в) ҳатмӣ будани талаботи қонун барои ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ. Ин чунин маънӣ дорад, ки қонун барои ҳама вуҷуд дорад ва ҳама дар назди қонун баробаранд. Ҳар шахсе, ки қонунро вайрон мекунад, сарфи назар аз вазӣ-

Тартиботи ҳуқуқӣ

фаи ишғолкарда ва шахсияташ ба ҷавобгарӣ чалб карда мешавад.

г) *ҷорӣ кардани назорати қатъӣ аз болои риояи қонун.* Хисси масъулият, бечунучаро иҷро кардани қонунҳо аз ҷониби ҳамаи шахрвандон аз мавҷудияти қонун дар ҷамъият дарақ медиҳад. Зеро ҳамеша дар назар доштан зарур аст, ки қонун мо, оилаи мо, ояндаи фарзандони моро ҳифз менамояд. Риояи қонун, пеш аз ҳама, ба онҳое, ки дуруст иҷро шудани онро таъмин менамоянд, ҳатмӣ мебошад. Ба ибораи дигар ғӯем, аз коргари оддӣ то вазир ўҳдадор аст, ки қонунро бечунучаро риоя намояд.

д) *баробарии ҳама дар назди қонун.* Ин принцип чунин маънӣ дорад, ки тамоми шахрвандон ва шахсони мансабдор ўҳдадоранд ба талаботи қонун ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ итоат кунанд. Вайрон намудани қонун бо сабаби шахси мансабдор будан, вазъи иҷтимоии шахрванд ва сабабҳои дигар мумкин нест.

Тартиботи ҳуқуқӣ – натиҷаи амалигардонии қонуният буда, бо роҳи ихтиёрӣ аз ҷониби ҳама иҷро намудани талаботи қонун, пешгирӣ кардани ҳама гуна ҳуқуқвайронкунӣ, нисбат ба вайронкунандагони қонун татбиқ намудани ҷораҳои таъсиррасонии ҷамъиятӣ ё маҷбуркунии давлатӣ таъмин карда мешавад.

Мафҳумҳои қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ мафҳумҳои ба ҳам наздику алоқаманд буда, яке бе дигаре вучуд дошта наметавонад.

Тартиботи ҳуқуқӣ натиҷаи амали ҳуқуқ дар низоми қонуният мебошад.

Агар меъёри ҳуқуқ барои ба танзим даровардани муносибатҳои ҷамъиятӣ таъин гардида, низоми қонуният барои он шароити мусоид фароҳам оварад, пас тартиботи ҳуқуқӣ ҳолати махсуси муносибатҳои мавҷуда ва амалкардаистодаи ҷамъиятие мебошад, ки тавассути меъёрҳои ҳуқуқ ба танзим дароварда шудаанд ва ё муносибатҳои ҳуқуқии ҷамъиятӣ мебошад. Ба ибораи дигар, тартиботи ҳуқуқӣ маҷмӯи муносибатҳои ҳуқуқие мебошад, ки иштирокчиёни он дорои ҳуқуқ ва ўҳдадорихои мутақобила ҳастанд. Тартиботи ҳуқуқӣ

кисми ҷудонашавандаи тартиботи ҷамъиятӣ ба шумор меравад. Дар байни муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар давлат пайдо мешаванд, муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар мадди аввал буда, бо дигар муносибатҳо пайванди зич доранд ва дар баробари ин якҷоя бо онҳо амал менамоянд.

Тартиботи ҳуқуқӣ аз тарафи давлат тавассути қабули меъёрҳои ҳуқуқӣ муқаррар карда мешавад. Барои таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ якҷанд амалҳо таъсири мусбат мебахшанд. Натиҷаи ҳар як ҳуқуқвайронкунӣ ин расонидани зарар ба манфиатҳои инсон, давлат ва ҷомеа буда, он дар шакли зарари моддӣ, маънавӣ, ахлоқӣ, сиёсӣ, ҷисмонӣ ва ғайра ифода меёбад.

Аз сабаби он, ки ҳуқуқвайронкунӣ ҳам ба манфиатҳои давлату ҷамъият ва ҳам ба манфиати шаҳрвандон зарар мерасонад, онҳо дар маҷмӯъ манфиатдор ҳастанд, ки пеши роҳи ҳуқуқвайронкунӣ гирифта шавад. Барои ҳалалдор намудани тартиботи ҳуқуқӣ ҳатто ҳолатҳои ҷудоғонаи ҳуқуқвайронкунӣ таъсир мерасонанд. Яъне барои пурра таъмин намудани тартиботи ҳуқуқӣ бояд фаъолияти мақомоти давлатӣ, созмонҳои ҷамъиятӣ ва оила ба хотири пешгирӣ намудани ҳуқуқвайронкунӣ пурсамар ба роҳ монда шавад.

Пешгирӣ намудани ҳуқуқвайронкунӣ омили асосии таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ ба шумор меравад. Роҳ надодан ба вайрон кардани қонун имкон медиҳад, ки шахс аз ҳаракати ғайриқонунии худ воқиф шавад ва онро содир накунад. Бинобар ин, давлат вазифа гузоштааст, ки содир кардани ҳар гуна ҳуқуқвайронкунӣ саривақт пешгирӣ карда шавад.

Барои он, ки қонунҳо аз ҷониби шаҳрвандон дақиқ ва якхела риоя ва иҷро карда шаванд, онҳо бояд оммафаҳм бошанд. Дар шароити имрӯза яке аз роҳҳои пурсамари пешгирӣ намудани ҳуқуқвайронкунӣ ва таъмин намудани тартиботи ҳуқуқӣ маҳз баланд бардоштани савияи дониши ҳуқуқии шаҳрвандон мебошад. Чӣ қадаре, ки шаҳрванд аз ҳуқуқҳои худ ва талаботи қонунгузорию ҷорӣ воқиф бошад, ҳамон қадар ўҳдадорихои юридикӣ худро иҷро намуда, аз содир намудани ҳуқуқвайронкуниҳо худдорӣ менамояд, ки

чунин амали шаҳрвандон дар маҷмӯъ ба таъмини пурраи тартиботи ҳуқуқӣ замина фароҳам меорад. Таъмини қонуният ба сатҳи маърифат, алалхусус фарҳанги ҳуқуқӣ, алоқаи зич дорад. Дар он ҷое, ки сатҳи маърифати инсонӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ баланд аст, ҳуқуқвайронкунӣ кам содир мешавад ва қонун ҳамон қадар мустаҳкам мегардад. Дар навбати худ, қонуният ба баландшавии дараҷаи фарҳанги мардум мусоидат менамояд.

Як нуктаи муҳимро зикр кардан лозим аст, ки қонуният барои мустаҳкам намудани интизоми давлатию ҷамъиятӣ ҳамчун заминаи ҳуқуқӣ хизмат менамояд. Алоқаи бевоситаи қонуният ва интизоми давлатӣ, пеш аз ҳама, дар фаъолияти коркунони дастгоҳи давлатӣ зоҳир мегардад. Барои ба натиҷаи дилхоҳ ноил шудан ҳамаи шахсони мансабдор, ки дар мақомоти давлатӣ кор мекунанд, вазифадоранд, ки қонунҳои мавҷударо бечунучаро иҷро намоянд. Бесабаб нест, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қонуниятро ба сифати яке аз муҳимтарин принципҳои фаъолияти давлатӣ ва рафтори шаҳрвандон муқаррар намудааст.

§ 2. Вазифаи мақомоти намояндагӣ ва иҷроия дар таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ

Дар таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ нақши мақомоти намояндагӣ, иҷроия ва мақомоти маҳаллӣ калон аст. Хусусан дар солҳои охир фаъолияти мақомоти намояндагӣ дар ин масъала хеле ҷоннок шудааст. Ваколатҳои назоратии мақомоти маҳаллӣ ба корхона ва муассисаҳое, ки дар ҳудуди онҳо воқеанд, васеъ карда шуда, фаъолияти онҳо дар ин самт пурзӯр шудааст. Мақомоти намояндагӣ ва иҷроия ба риояи қонунҳо назорат карда, барои муҳофизати тартиботи ҷамъиятӣ, моликияти ташкилоту корхонаҳо, шаҳрвандон ва пешгирӣ намудани қонуншиканиҳо тадбирҳои зарурӣ меандешанд. Ҳоло дар назди мақомоти намояндагӣ комиссияҳои доимии қонуният ва ҳифзи ҳуқуқҳои шаҳрвандон амал менамоянд, ки онҳо дорои чунин ваколатҳо мебошанд:

1) баробарҳуқуқии дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷи-

кистон сабтгардидаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон-ро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ таъмин менамоянд;

2) риоя гардидани қонунҳо, муҳофизати тартиботи давлатӣ ва ҷамъиятӣ, ҳуқуқҳои шаҳрвандон, ташкилоту корхонаҳо ва муассисаҳо, созмонҳои кооперативӣ ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятиро дар ҳудуди худ таъмин мекунанд;

3) ба мақомоти қорҳои дохилии тобеашон, мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ (САҲШ) роҳбарӣ карда, ба фаъолияти дружинаҳои ихтиёрии ҳалқӣ, судҳои рафӣқона ва дигар созмонҳои ҷамъиятӣ мусоидат менамоянд;

4) барои беҳтар кардани шароити қору фаъолияти судҳо, мақомоти прокуратура, ҳақамони давлатӣ, инчунин адвокатура қораҳо меандешанд;

5) амали санадҳои маъмурияти ташкилоту қорхонаҳо, муассисаҳо, раёсати ассотсиасияҳои кишоварзӣ, кооперативҳо ва дигар воҳидҳои интиҳобии ташкилию ҳоқагии дар ҳудуди дахлдор воқеъгардидаро, ки ба қонунгузории амалқунанда муҳолиф мебошанд, бозмедоранд.

6) барномаҳои фарогири қораҳои пешгири кардани қонуншиқанӣ ва самтҳои асосии фаъолияти мақомот ва созмонҳои ҷамъиятиро оид ба мустаҳкам кардани қонуният ва тартибот бо дарназардошти вазъи қиноятқорӣ таҳия менамоянд;

7) дар ҳолати офатҳои табиӣ, эпидемия ва эпизоотия, сӯхтор ва вайронқуниҳои оммавии тартиботи ҷамъиятӣ қораҳои маҳсуи пешбиниамудай қонунро оид ба таъмини беҳатарии шахсии шаҳрвандон, ҳимояи ҳуқуқи онҳо, муҳофизати молиқият ва тартиботи ҳуқуқӣ ба амал мебароранд.

Мақомоти маҳаллӣ ва комиссияҳои доимии онҳо расонидани ёрии ҳуқуқиро барои аҳолӣ ташкил менамоянд ва дар ҳолатҳои зарурӣ ба баррасии арзу шикоятҳои шаҳрвандон машғул мешаванд. Дар маҷлисҳои комиссияҳои доимӣ рафтори роҳбарони ташкилоту муассисаҳо, ки ба қонуншиқанӣ роҳ додаанд, муҳоқима шуда, доир ба бартараф кардани онҳо қораҳои зарурӣ андешида мешаванд.

Дар кори таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ комиссия оид ба корҳои ноболиғони назди мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо нақши калон мебозад.

Ба зиммаи ин комиссияҳо пешгирӣ кардани қонуншикании ноболиғон, муҳофизати ҳуқуқ ва манфиатҳои онҳо, таъмин намудани ноболиғон ба кор ва дигар масъалаҳои марбут ба ноболиғон гузошта шудаанд. Яке аз масъалаҳои муҳиме, ки дар ин комиссияҳо баррасӣ мегардад, рафтори наврастоне мебошад, ки бе назорати падару модар мондаанд ва дар ҳеч ҷо кор намеkunанд ва тартиботи ҷамъиятиро вайрон менамоянд. Комиссияҳо яққоя бо ғайронии корхонаву муассисаҳо ва вакилони халқ ба наврастони мӯҳтоҷи ёрӣ кӯмак мерасонанд, яъне онҳоро ба мактаб-интернатҳо ё дигар муассисаҳои бачагона ҷойгир мекунанд; агар падару модарони онҳо мӯҳтоҷи ёрии моддӣ бошанд, ба онҳо кӯмак мерасонанд. Бидуни ризоияти комиссия ягон нафар мактаббачаро аз мактаб ва ноболиғро аз кор рондан мумкин нест. Комиссияи оид ба корҳои ноболиғон доир ба ноболиғоне, ки ба онҳо ҷораҳои таъсиррасонии ҷамъиятӣ натиҷа намебахшанд, дар назди мақомоти дахлдори давлатӣ барои татбиқ намудани ҷораҳои маҷбуркунӣ масъала мегузорад, аз ҷумла ноболиғро аз оила гирифта, ба муассисаи махсуси таълиму тарбия ҷойгир менамояд. Комиссияи мазкур ваколатҳои васеъ дошта, тадбирҳои ба кор таъмин кардан ё ба донишқадаҳо фиритодани ноболиғонро андешида метавонад. Илова бар ин, ба комиссия ҳуқуқ дода шудааст, ки дар бобати истифода набурдани ҷора ҷавобгарии ҷиноятӣ ё пеш аз мӯҳлат озод кардани ноболиғон ба суд муроҷиат намояд; ба риоя гардидани низом ва шароити қору истироҳати наврастон аз ҷониби маъмурияти корхона, муассиса ё ташкилот, риояи қонуният ҳангоми аз кор ё мактаб хориҷ кардани ноболиғон назорат намояд. Комиссия ҳуқуқ дорад, ки дар мавридҳои дилхоҳ шароити нигоҳ доштани ноболиғонро дар тамоми муассисаҳои махсуси таълиму тарбия ва табобатӣ, колонияҳои меҳнатӣ тафтиш намояд. Дар ҷунин ҳолатҳо комиссия ҳақ дорад, ки аз қори колония вокиф гардад, қабули шахсии но-

болиғонро ташкил карда, арзу шикояташонро дида барояд, аз маъмурияти муассисаҳои мазкур ҳисобот талаб намояд, натиҷаҳои тафтишро ба муҳокимаи мақомоти намояндагии ноҳиявӣ ва шаҳрӣ пешниҳод карда, пешниҳодҳои худро ба миён гузорад.

Комиссияҳои шахриву ноҳиявӣ ҳуқуқ доранд, парвандаҳои ноболиғони то 14-сола ва аз 14 то 16-соларо, ки рафтори ба ҷамъият хатарнок содир кардаанд, инчунин парвандаҳои ҷиноятии ноболиғони аз аз 14 то 18-соларо, ки бо ягон сабаб парвандаҳои ҷиноятиашон боздошта, барои муҳокима ба комиссияҳои оид ба қорҳои ноболиғон фиристода шудаанд, дида бароянд.

Мувофиқи низомномаи комиссияҳои оид ба қорҳои ноболиғон онҳо ҳуқуқ доранд, ки қораҳои таъсиррасонии зеринро истифода баранд: гунаҳқорро водор кунанд, ки дар назди омма ё дар шакли дигар аз ҷабрдида узр пурсад; танбеҳ ё танбеҳи қатъӣ эълон кунанд; огоҳӣ дода, мӯҳлати яксолаи озмоишӣ муқаррар намоянд; бо мақсади муҳокима қардан ва қораҳои дахлдор андешидан асноди ҳуқуқвайронкунии ноболиғонро ба ташилотҳои ҷамъиятии ҷои таҳсил, қор ё истиқоматашон фиристонанд; ноболиғонро ба падару модарон ё шахсони онҳоро ивазкунанда ба қафолат диҳанд; кӯдакону наврасонро ба муассисаҳои махсуси табобату тарбият фиристонанд.

§ 3. Иштироки аҳли ҷомеа дар таъмини қонуният ва тарғиботи ҳуқуқӣ

Шаклу воситаҳои иштироки аҳли ҷомеа дар таъмини қонуният хеле зиёданд. Инро, пеш аз ҳама, дар фаъолияти қорхонаю муассисаҳо, мактабҳо, оила, дружиначиёни халқӣ, судҳои рафиқона, дӯстони ҷавони милиса ва ғайра равшан دیدан мумкин аст. Қорхонаю муассисаҳо ва сохторҳои давлатию иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ низ худро аз ин қор қанор намегиранд.

Иштироки аҳли ҷомеа дар таъмини қонуният тавассути судҳои рафиқона сурат мегирад. Судҳои рафиқона дар таш-

килоту корхона ва муассисаҳо, инчунин маҳалли истиқомати шаҳрвандон амал мекунанд. Принсипи фаъолияти онҳо — роҳ надодан ба содир кардани ҳуқуқвайронкунӣ ва саривақт дида баромадани баҳсҳои мебошад, ки барои риояи қонуният мусоидат менамоянд.

Судҳои рафיקона ҳақ доранд, ки баъзе масъалаҳои никоҳ ва оиларо мавриди муҳокимаи худ қарор диҳанд. Низои байни зану шавҳар, иҷро накардани ўҳдадорӣҳо оид ба тарбияи фарзанд, носипосию беэҳтиромӣ нисбат ба падару модар ва ғайра аз ҷумлаи ин масъалаҳоянд. Тарзу усули фаъолияти судҳои рафיקона доир ба мустаҳкамии оилаҳо ва пешгирии хонавайронӣ гуногун аст: маслиҳату машварат, ёрӣ расондан ба ташкили истироҳат, муҳокимаи низои оилавӣ, иштироки намояндагони судҳои рафיקона дар судҳои халқӣ ва ғайра.

Барои пешгирӣ намудани ҳуқуқвайронкунии ноболиғон мактаб низ нақши муҳим мебозад. Дар аксари мактабҳои миёна ин кор дуруст ба роҳ монда шудааст. Коллективҳои омӯз-горӣ яққоя бо падару модарони наврасон, парасторон — корхонаҳои истеҳсоли, бо фаъолони маҳаллаҳо ва микрорайонҳо ин корро дуруст ба роҳ мондаанд. Яке аз масъалаҳои ҳалталаби ноболиғон ин дуруст ва босамар гузаронидани вақти холи мебошад. Пӯшида нест, ки баъзан ноболиғон вақти холии худро дар кӯчаву растаҳо, нӯшонӯшӣ ва дигар корҳои номатлуб мегузаронанд ва як қисми онҳо даст ба қонуншиканӣ мезананд. Агар коллективи мактабҳо ва созмонҳои ҷамъиятии онҳо бо ноболиғон чорабиниҳои зарурӣ гузаронанд, пеши роҳи бисёр ҳуқуқвайронкуниҳоро гирифтани мумкин аст.

Тарбияи ҳуқуқии мактабии асосан тавассути ҳавасмандгардонӣ ба роҳ монда мешавад. Бо ин мақсад чорабиниҳои гуногун, аз ҷумла олимпиада, викторина ва дигар намудҳои мусобиқаи маърифатӣ ҳуқуқӣ, ки барои ғолибон афзалияти дохил шудан ба мактабҳои олиро медиҳанд, гузаронида мешаванд. Бо мақсади боз ҳам ҳавасмандгардонидани наврасон ва тарғиби донишҳои ҳуқуқӣ аксари чунин чорабиниҳо аз тариқи телевизион паҳш карда мешаванд.

Тарбияи насли наврас дар рӯҳияи инсондӯстӣ, ватанпарварӣ, ҳештаншиносӣ дар таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ нақши бузург дорад. Ташкил намудани вохӯриҳои хонандагон бо собикадорони ҷангу меҳнат, пирони рӯзгоридида ва баргузор намудани сӯҳбатҳо дар мавзӯҳои ватандӯстӣ, эҳтиром нисбат ба падару модар, қадри суботу оромии ҷомеа, ҷангу ҷидол ва оқибатҳои вазнини он боиси пешгирии намудани ҳуқуқвайронкуниҳо аз ҷониби ноболигон мегардад.

Бо мақсади боз ҳам мустаҳкам намудани дӯстия рафокат байни хонандагони мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ мусобиқаҳои гуногуни варзишӣ гузаронида мешаванд. Дуруст ба роҳ мондани тарбияи ҳуқуқии мактабиён яке аз омилҳои муҳими мустаҳкам намудани қонуният дар ҷомеа ба ҳисоб меравад. Бо ин мақсад дар мактабҳо гурӯҳи тарбияи ҳуқуқӣ ташкил шудааст ва он вазифадор аст, ки маҳфилҳои дониши ҳуқуқиро ташкил намояд. Маҳфилҳои ҳуқуқӣ бо роҳи омӯختани қонунгузориҳои ҷорӣ ва таҷрибаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба баланд гардидани дониши ҳуқуқии талабагон мусоидат менамоянд. Ба маҳфилҳо муаллимони фанни «Инсон ва ҳуқуқ», шахсони масъули мақомоти давлатӣ, донишҷӯёни ҳуқуқшинос сарварӣ менамоянд. Шакли муҳими тарбияи ҳуқуқӣ гузаронидани конфронсҳои талабагон дар мавзӯҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки онҳо барои риояи қонуният мусоидат менамоянд. Дар қори тарбияи ҳуқуқии мактабиён таъсис додани газетаи деворӣ «Ҳуқуқшиноси ҷавон» низ мақоми калон дорад. Дар ин рӯзнома оид ба қонунҳои нав, инчунин ҳамкориҳои мактаб бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ маълумот дода мешавад. Маъмурияти аксар мактабҳо бо мақсади баланд бардоштани сатҳи дониши ҳуқуқии мактабиён бо судҳо, прокурорҳо ва дигар намоёндагони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ вохӯриҳо ташкил менамоянд, ки чунин чорабиниҳо, албатта, аҳамияти муҳими тарбиявӣ доранд. Гузаронидани олимпиадаи ҳуқуқшиносони ҷавон низ барои тарбияи ҳуқуқии наврасон кӯмаки зиёд мерасонад. Мақсади асосии олимпиада баланд бардоштани сатҳи донишу маърифати ҳуқуқии мактабиён ва чуқур омӯختани фанни «Инсон ва ҳуқуқ» мебошад.

Ба ғолибони олимпиада барои дохил шудан ба факултетҳои ҳукуки мактабҳои олии кишвар пешниҳоднома дода мешавад.

Барои он, ки дар қори таъмини қонуният натиҷаи дилхоҳ ба даст оварда шавад, мактаб бояд бо комиссияи оид ба қорҳои ноқолиғони шӯъбаҳои қорҳои дохилӣ алоқаи зич дошта бошад.

Дар пешғирӣ намудани ҳуқуқвайронқунӣ ва мустаҳкам намудани қонуният оила низ мавқеи муҳим дорад. Рафтори ибратбахши падару модарон фарзандонро ба роҳи рост ҳидоят менамояд ва онҳоро дар рӯҳи ростқавлию меҳнатдустӣ тарбия мекунад. Мувофиқи Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон падару модарон ӯҳдадоранд, ки фарзандони худро дар рӯҳи садоқатмандӣ ба Ватан ва миллат, иззату эҳтиром нисбат ба қалонсолон тарбия намоянд.

Агар падару модарон дар оила ҳар як рафтори фарзандонашонро назорат қарда, саривақт тадбирҳо андешанд, он гоҳ ноқолиғон ба ҳуқуқвайронқуниҳо роҳ намедиханд.

Масалан, боре падари як хонандаи мактаби миёнаи шаҳри Душанбе дар хонааш глобусро дида, аз писараш аз қучо пайдо шудани онро пурсон шуд. Дар ҷавоб писараш гуфт, ки онро аз мактаб ба хона овардааст. Рӯзи дигар падар ҳамроҳи писараш глобусро ба мактаб барғардонида, аз муаллимон узр пурсид. Албатта, чунин рафтори падар шоистаи таҳсин аст. Зеро глобус молиқияти мактаб, яъне молиқияти давлат аст. Рафтори падару модароне, ки фарзандонашонро дуруст тарбия мекунанд, лоиқи дастғирӣ ва пайравӣ мебошад. Маҳз тавассути чунин падару модарон дар оила ва мактаб рӯҳияи инсондӯстӣ ва оштинопазирӣ ба ҳар гуна қонуншиқаниҳо ҳукмфармо мешавад.

Бояд қайд қард, ки дар оилае, ки ҳамсарон хушбахтона умр ба сар мебаранд, якдигарфаҳмии аъзоёни оила қой дорад, тарбияи фарзандон дуруст ба роҳ монда шудааст. Ва баръакс, агар дар оила нофаҳмӣ ва сардӣ дар байни аъзои он ҳукмфармо бошад, он гоҳ фарзандон низ ба роҳи нодуруст мераванд ва чунин вазъияти ногувори оилавӣ оқибат ба дараҷаи маърифат ва маълумоти наврасон нақши худро меғузорад.

Бинобар ин, масъалаи тарбияи дурусти фарзандон яке аз вазифаҳои муҳими оила ва ҷамъият ба ҳисоб меравад. Ин омил дар маҷмӯъ барои мустаҳкам гардидани қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар ҷомеа мусоидат менамояд.

САВОЛҲО :

1. Қонуният чист? 2. Принципҳои қонуниятро номбар ва фаҳмонида диҳед. 3. Тартиботи ҳуқуқӣ гуфта чиро мефаҳмед? 4. Нақши мақомоти намояндагӣ ва иҷроия дар таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ чӣ гуна аст? 5. Комиссияҳои оид ба корҳои ноҳияҳои мақомоти иҷроияи ноҳия, шаҳр ва вилоят дар қорӣ таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ чӣ қорҳоро ба ҷо меоранд? 6. Фаъолияти инспексияҳои оид ба қорҳои ноҳияҳои шӯъбаҳои қорҳои дохилиро дар таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ фаҳмонда диҳед. 7. Иштироки аҳли ҷомеа дар таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар қадом шакл-ҳо ба қорҳонда мешаванд? 8. Мақтаб дар пешгирӣ намудани ҳуқуқвайронқунӣ чӣ гуна нақш бозида метавонад? 9. Маққеи оила дар мустаҳкам намудани қонуният чӣ гуна мебошад?

БОБИ XII. МАҚОМОТИ ХИФЗИ ҲУҚУҚ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

§ 1. Низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Конститутсия ва Қонуни конституционӣ «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» муайян карда шудааст. Дар моддаи 20-уми қонуни конституционии зикршуда омадааст, ки Судии конституционӣ, Судии Олӣ, Судии Олии иқтисодӣ, Судии ҳарбӣ, судии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоятӣ, шаҳри Душанбе, шаҳрию ноҳиявӣ, судии иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоятӣ ва судии иқтисодии шаҳри Душанбе низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили судии фавақулдаро манъ мекунад (қисми 5 моддаи 84).

Дар моддаҳои 22-юм ва 45-уми Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» Судии Олӣ нисбат ба судҳои шаҳру ноҳияҳо, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва судҳои ҳарбӣ дар масъалаи баррасии парвандаҳои граждони, ҷиноӣ, маъмурии ва Судии Олии иқтисодӣ оид ба ҳалли баҳсҳои иқтисодӣ ва парвандаҳои дигаре, ки аз тарафи судҳои иқтисодӣ баррасӣ карда мешаванд, мақомоти олии судӣ эътироф гардидаанд.

Вобаста ба тақсимои кишвар ба вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо низоми судӣ, ки дар боло номбар кардем, ғайр аз судҳои иқтисодӣ ва ҳарбӣ ба се зина тақсим мешаванд: судҳои шаҳрию ноҳиявӣ судии зинаи аввал ба шумор мераванд; судии ВМКБ, судҳои вилоятӣ, судии шаҳри Душанбе судии зинаи дуюм (миёна) мебошад; Судии Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон судии зинаи сеюм (олӣ) аст.

1.2. Адолати судӣ ва принципҳои ба амал баровардани он

Чунон ки аз талаботи Конститутсия ва қонунҳои конституционии марбут ба судҳо бармеояд, яке аз аломатҳои адолати судӣ аз он иборат аст, ки ғайр аз судҳо дигар мақомоти давлатӣ ва ҷамъиятӣ адолати судиро ба амал бароварда наметавонанд.

Адолати судӣ танҳо тавассути қонун ба амал бароварда мешавад. Дар Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» роҳҳои зерини ба амал баровардани адолати судӣ муайян карда шудаанд:

- баррасӣ ва ҳаллу ҷалли парвандаҳои конститутсионӣ;
- баррасӣ ва ҳаллу ҷалли парвандаҳои гражданин, ки ба ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон, корхона ва ташкилоту муассисаҳо иртибот доранд;

- баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ, ҳалли масъалаҳо оид ба гунаҳкор будани судшавандагон, татбиқи ҷораҳои ҷазои муқарраркардаи қонун нисбат ба ашхосе, ки дар содир намудани ҷиноят айбдоранд ва ё сафед кардани бегуноҳон;

- баррасӣ ва ҳаллу ҷалли ҷалли баҳсҳои иқтисодӣ;

- баррасии парвандаҳо оид ба ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурий.

Тартиби баррасии ин парвандаҳоро қонунҳои мурофиавӣ танзим мекунанд. Тартиби баррасии парвандаҳои конститутсионӣ дар Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар карда шудааст.

Адолати судӣ дар мавриди мурофиаи ҷиноятҳои судӣ – раванди аз ҷониби суд дар асоси қонун ҳамаҷониба, пурра ва объективона таҳқиқ намудани ҳолатҳои парвандаи ҷиноятӣ бо мақсади муқаррар кардани ҳодисаи ҷиноят ва шахсони гунаҳкор дар содир кардани ҷиноят, ҳамчунин татбиқи кардани ҷазои сазовор нисбат ба ҷинояткор мебошад.

Суд хангоми ба амал баровардани адолати судӣ маҷбурунии давлатиро истифода мекунад. Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои иҷро накардани санадҳои судӣ ҷавобгарӣ пешбинӣ кардааст.

Қонунгузориҳои ҷиноятӣ барои аз ҷониби шахсони мансабдор қасдан иҷро нагардидани ҳалнома, ҳукм, таъинот ё қарори суд ё барои монест шудан ба иҷрои онҳо ҷазои ҷино-

ятӣ пешбинӣ кардааст (моддаи 363 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Тамоми масъалаҳои вобаста ба амал баровардани адолати судӣ танҳо дар ҷаласаҳои судӣ ҳаллу ҷасл карда мешаванд. Тартиби муурофияи судиро вобаста ба парвандаҳои ҷиноятӣ, ғараданӣ, хоҷагӣ ва маъмурӣ мутобиқан кодексҳои муурофиявии ҷиноятӣ, муурофиявии ғараданӣ, муурофиявии хоҷагӣ ва Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ муайян мекунамд. Мақсади қонунҳои муурофиявии мазкур ба даст овардани ҳақиқат ва адолат, асоснок будани санадҳои судии қабулшаванда, яъне асоси қонунӣ доштани онҳо мебошад. Бояд дар хотир дошт, ки адолати судӣ яке аз зухуроти ҳокимияти судӣ буда, натиҷаи фаъолияти танҳо суд оид ба баррасӣ ва ҳаллу ҷасли парвандаҳои конститутсионӣ, ҷиноятӣ, хоҷагӣ ва маъмурӣ мебошад.

Принсипҳои асосии адолати судӣ аз инҳо иборатанд:

- мутобиқи қонун ташкил ғарадидани судҳо ва ба амал баровардани адолати судӣ;
- мустақил будани судҳо ва танҳо ба Конститутсия ва қонун итоат кардани онҳо;
- ба таври дастаҷамъӣ ва ё танҳо баррасӣ ғарадидани парвандаҳо;
- ба таври мувоҳиса ва дар асоси баробарии тарафҳо сурат гирифтани адолати судӣ;
- қафолати ҳифзи судӣ доштани ҳар шахс;
- аз тарафи суди босалоҳият ва бегараз баррасӣ ғарадидани парванда;
- эҳтимолияти бегуноҳӣ;
- таъмин намудани ҳуқуқи ҳимоя ба дастғиршуда, гумонбар, айбдоршаванда, судшаванда, маҳкумшуда ва сафедкардашуда;
- ҳимояи ҳуқуқи ҷабрида;
- ба таври ошкоро доир шудани муурофияи судӣ;
- забони муурофияи судӣ;
- баробар будан дар назди қонун ва суд;
- иштироки намояндагони созмонҳои ҷамъиятӣ ва ҷомеаҳои меҳнатӣ дар суд.

1.3. Тартиби фаъолияти судҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Судҳои шаҳр ва ноҳия. Судҳои шаҳр ва ноҳия дар низоми судии мамлакат мавқеи асосӣ доранд. Онҳо суди зинаи якум буда, парвандаҳоро танҳо ба сифати суди марҳилаи якум моҳиятан баррасӣ менамоянд. Мувофиқи моддаи 85-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва моддаи 11-уми Қонуни конституционӣ «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» шахсе (ҳуқуқшиносе) ба вазифаи судьяи суди шаҳр ва ноҳия таъин мешавад, ки синни ӯ аз 25 кам ва аз 65 зиёд набошад ва ҳалди ақал 3 сол собиқаи кори касбӣ дошта бошад.

Судяҳои суди шаҳр ва ноҳияро бо пешниҳоди Шӯрои адлия Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин менамояд. Хоста гирифтани пешниҳод намудани номзадҳо ба вазифаи судяҳои суди шаҳриву ноҳиявӣ ба зиммаи Шӯрои адлия гузошта шудааст. Шахсе, ки бори аввал ба вазифаи судьяи пешбарӣ мешавад, бояд дар комиссияи имтиҳонии назди Шӯрои адлия имтиҳони таҳассусӣ супорад. Танҳо баъд аз ин бо пешниҳоди Шӯрои адлия коллегияи таҳассусии судяҳо аризаи ин шахсро баррасӣ карда, бо дарназардошти натиҷаи имтиҳон ҳулоса медиҳад. Номзадҳо ба вазифаи судьяи шаҳрӣ ва ноҳиявӣ пас аз пешбарӣ шудан бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин вазифа таъин карда мешаванд ва соҳиби ваколати судья мегарданд.

Ҳайати суди шаҳру ноҳия яке аз масъалаҳои муҳим мебошад. Мувофиқи моддаи 85 Қонуни конституционӣ «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҳайати суди шаҳр ва ноҳия аз раиси суд, судяҳо ва машваратчиёни халқӣ иборат аст. Ҳоло дар кишвар 71 суди шаҳриву ноҳиявӣ амал мекунанд, ки қисме якҳайата ва қисми дигар бисёрҳайата мебошанд. Ин ҳолат аз шумораи аҳоли ва шумораи корҳо дар суд вобаста аст. Дар судҳои шаҳру ноҳияҳое, ки таркибашон аз 5 ва зиёда аз он судяҳо иборатанд, вазифаи муовини раиси суд муқаррар карда шудааст. Сарфи назар аз ҳайати суд ба ҳар судья 50 машваратчии халқӣ интихоб мегардад.

Судҳои ҳарбӣ. Судҳои ҳарбӣ дар ҳама қисмҳои ҳарбӣ, қӯшунҳои дохилии Вазорати корҳои дохилӣ, қӯшунҳои сар-

ҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллий, мақомоти идораи ҳарбӣ ва дигар қисмҳои алоҳидаи ҳарбӣ адолати судиро ба амал мебароранд. Фарқи асосии судҳои ҳарбӣ аз дигар судҳо дар он аст, ки судҳои ҳарбӣ парвандаҳоро нисбат ба шахсони ҳарбӣ баррасӣ мекунанд.

Аз болои судҳои ҳарбӣ Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон назорати судӣ мебарад.

Судҳои ҳарбии гарнизонҳои Душанбе, Хучанд, Хатлон, Хоруғ ва коллегияи ҳарбии Суди Олӣ ба низоми судҳои ҳарбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд. Судҳои ҳарбии гарнизонҳо аз ҷиҳати ҳайат ба суди шахру ноҳия монанд мебошанд. Судҳои ҳарбӣ салоҳияти баррасии парвандаҳои гражданин ва ҷиноятиро доранд. Ин судҳо парвандаҳои зикршударо ҳамон вақт баррасӣ мекунанд, ки агар парвандаҳои мазкур ба судҳои ҳарбӣ тобеияти идоравӣ дошта бошанд. Барои муайян кардани тобеияти идоравии парвандаҳои ҷиноятӣ мафҳумҳои хизмати ҳарбӣ ва хизматчиӣ ҳарбӣ будан ё набудани ҷавобгарро донишмандон лозим аст. Шахсе хизматчиӣ ҳарбӣ ҳисобида мешавад, ки ӯ дар хизмати ҳарбӣ қарор дошта бошад. Судҳои ҳарбӣ тамоми парвандаҳоро оид ба ҷиноятҳои содирнамудаи хизматчиёни ҳарбӣ, ҳайати афсарон, прапоршикҳо, сержантҳо, старшинаҳо ва сарбозони Кумитаи давлатии амнияти миллий, хизматчиёни ҳарбии Қўшунҳои сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллий, Гвардияи миллий, қўшунҳои дохилию посбонӣ, қисмҳои милитсия аз рӯи даъват ташкилшудаи Вазорати қорҳои дохилӣ, сохтмончиёни ҳарбӣ ва шахсони ҳайати роҳбарикунандаи муассисаҳои ислоҳӣ баррасӣ мекунанд.

Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоятӣ, суди шаҳри Душанбе. Судҳои номбаршуда баъд аз Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои судҳои шаҳриву ноҳиявӣ суди болоӣ ба ҳисоб мераванд. Судҳои вилоятӣ парвандаҳоро дар марҳилаи якум баррасӣ мекунанд. Ин судҳо тибқи моддаи 32-и Кодекси муҳофизатии ҷиноятӣ дар ҳудуди вилоят ҳамчун суди зинаи якум парвандаҳоро оид ба ҷиноятҳои одамқушӣ, таҷовуз ба номус, терроризм, генотсид, биотсид ва ғайра баррасӣ мекунанд. Ҳайати судҳои вилоятӣ аз раис, муовини якум, муовини раис, судяҳо ва машваратчиё-

ни халқӣ иборат аст. Дар суди ВМКБ вазифаи муовини якуми раис муқаррар нашудааст.

Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бояд гуфт, ки Суди конститутсионӣ хусусияти ба худ хос дорад ва ба дигар судҳо монанд нест. Он ба хоҳири ҳифзи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад ва мақоми болоӣ ва поёнии судӣ надорад. Тибқи Конститутсия (қисми 3 моддаи 89) ва Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (моддаҳои 14 ва 15) салоҳияти Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳаллу фасл намудани масъалаҳои вобаста ба мутобиқати қонунҳо, санадҳои ҳуқуқии яқҷояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон, Маҷлиси миллий, Маҷлиси намояндагон, Президент, Ҳукумат, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ ва дигар мақомоти давлатию ҷамъиятӣ, инчунин қарордодҳои қувваи қонунӣ надоштаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Конститутсия иборат аст. Дар мавриди бо қарори Суди конститутсионӣ ғайриконститутсионӣ эътироф гардидани баъзе меъёрҳои қонун қувваи қонунӣ он аз байн меравад. Қарори суди мазкур дар ин хусус қатъӣ буда, аз ҷониби дигар мақомоти давлатӣ баррасӣ карда намешавад. Суди конститутсионӣ инчунин баҳс-ҳои вобаста ба салоҳиятро байни мақомоти ҷумҳуриявии ҳокимияти давлатӣ, байни мақомоти ҷумҳуриявӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, байни мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти ҳудудии ҳудидоракунии маҳаллӣ ҳаллу фасл менамояд.

Вобаста ба мақоми хоса доштани Суди конститутсионӣ талаботи қонун нисбат ба номзадҳо барои судьягӣ дар суди мазкур ҷиддитар аст: номзад бояд шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, маълумоти олии ҳуқуқшиносӣ дошта бошад, синнаш аз 30 кам ва аз 65 зиёд набошад, беш аз 10 сол собиқаи кори касбӣ дошта бошад. Судьяи Суди конститутсионӣ наметавонад вазифаи дигари бо музди кор вобастабударо иҷро кунад, вакили мақоми намояндагӣ, узви ҳизб ё созмонҳои сиёсӣ бошад, ба истиснои фаъолияти илмӣ, эҷодӣ ва омӯзгорӣ. Санадҳои суди мазкур аз қарор, ҳулоса ва таъинот иборатанд.

Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суди Олии ҚТ дар давлати мо мақоми олии судӣ ба ҳисоб меравад ва аз болои фаъ-

олияти судҳои ҳарбии гарнизонҳои Душанбе, Хучанд, Хатлон, Хоруғ, суди ВМКБ, вилоятҳои Сугд, Хатлон, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳо оид ба парвандаҳои граждани, ҷиноятӣ, маъмури ва дигар парвандаҳои дар тобеияти ин судҳо қарордошта назорати судиро ба амал мебарорад. Мақоми олий доштани ин суд аз он иборат аст, ки вай нисбат ба судҳои вилоят ва шаҳру ноҳия, судҳои ҳарбии гарнизонҳо суди болоӣ ба шумор меравад ва асоснок будани санадҳои судии аз ҷониби судҳои поёнии қабулшударо муайян мекунад, яъне доир ба амали гардидани адолати судӣ назорати судӣ мебарорад.

Суди Олий ваколати тағйир додан, ба қувваи қонунӣ мондани санади судӣ, бекор кардан ва баровардани санади судии дигарро оид ба тамоми парвандаҳои ҷиноятӣ, граждани ва маъмури дорад. Суди Олий инчунин таҷрибаи судии судҳои поёниро муайян мекунад, яъне ҳукуки ба ин судҳо додани тавзеҳоти дастуриро дорад.

Мансаби раис, муовини раис ва судяҳои ин суд интихобӣ мебошад. Ба вазифаи раис, муовини раис ва судяҳои Суди Олий ҳуқуқшиносе интихоб шуда метавонад, ки синнаш аз 30 кам ва аз 65 зиёд набошад, ба сифати судя ҳадди ақал 5 сол собиқаи корӣ дошта бошад. Номзадҳо ба вазифаи судяи Суди Олий бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муддати 10 сол интихоб карда мешаванд. Сохтори Суди Олий аз Пленум, Раёсат, Коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои граждани, Коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ ва Коллегияи ҳарбӣ иборат аст. Пленуми Суди Олий зинаи олии судӣ ба ҳисоб меравад.

Судҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суди Олии иқтисодӣ, суди иқтисодии ВМКБ, судҳои иқтисодии вилоятӣ, суди иқтисодии шаҳри Душанбе ба низоми судҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд ва онҳо адолати судиро дар соҳаи муносибатҳои хоҷагӣ ва иқтисодӣ ба амал мебароранд. Судҳои иқтисодӣ аз рӯи салоҳияти худ аз дигар судҳо фарқ мекунанд, зеро онҳо бахсҳои иқтисодиеро ҳал мекунанд, ки аз муносибатҳои ҳукукии граждани, маъмури ва дигар муносибатҳои ҳукуқӣ бармеоянд. Доираи субъектҳои ба судҳои иқтисодӣ муроҷиаткунанда муайян аст. Инҳо

шахсони ҳуқуқӣ – ташкилоту ширкатҳо, ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ, кооперативҳои истеҳсоли ва соҳибкорон мебошанд. Мазмун муроҷиати онҳо масъалаи молумулк ва ҳимояи ҳуқуқи амвол аст. Ғайр аз ин, судҳои иқтисодӣ дар доираи салоҳияти худ барои пешгирӣ намудани ҳуқуқвайронкунӣ дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ ва дигар навъҳои фаъолияти иқтисодӣ вазифадор мебошанд.

§ 2. Вазифаҳо ва сохтори Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мувофиқи «Низомномаи Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки онро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори худ аз 28 декабри соли 2006 тасдиқ намудааст, Вазорати адлия мақоми марказии ҳокимияти иҷроия буда, сиёсати давлатро дар соҳаи танзими меъёрэҷодкунӣ, ёрии ҳуқуқӣ ба шаҳрвандон, тарғиби ҳуқуқӣ, иҷрои ҷазои ҷиноятӣ, экспертизаи судӣ ва криминалистӣ ва дигар соҳаҳои адлия таъмин менамояд.

Вазифаҳои асосии вазорати мазкур аз иштирок дар таъмини фаъолияти ҳуқуқэҷодкунии Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи таҳияи лоиҳаи қонунҳо, бақайдгирӣ ва баҳисобгирии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, танзими давлатии фаъолияти мақомоти нотариалӣ, сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ, ташкили фаъолияти адвокатҳои ваколатдор, бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ташкил ва гузаронидани экспертизаи судӣ ва криминалистӣ, таъмини иҷрои ҷазои ҷиноятӣ ва ғайра иборат мебошанд. Муҳимтарин самти фаъолияти Вазорати адлия амалӣ намудани сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷути таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқист. Баъдан мутахассисони вазорат ба лоиҳаи ҳамаи қонунҳо ҳулоса пешниҳод мекунанд, ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятиро сабти ном менамоянд, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин шартномаҳои гаравро ба қайд мегиранд.

Сохтори Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро раёсатҳои адлияи ВМКБ, вилоятҳои Суғду Хатлон, идораҳои давлатии нотариалӣ, Раёсати сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ (САҲШ), Раё-

сати корҳои ислоҳӣ, Донишкадаи тақмили ихтисоси мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, Маркази ҷумҳуриявии экспертизаи судӣ ва криминалистӣ ва нашриёти «Қонуният» таъшиқ медиҳанд.

2.1. Мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ

Санадҳои ҳолати шаҳрвандӣ амали шаҳрванд ва ё ҳодисаест, ки боиси ба вуҷуд омадан, тағйир додан, қатъ намудани ҳуқуқ ва ўҳдадорихо гардида, ҳолати ҳуқуқи шаҳрвандонро муайян мекунанд. Таваллуд, ақди никоҳ, бекор кардани ақди никоҳ, фарзандхонӣ, муқаррар кардани падарӣ, иваз намудани ном, номи падар ва насаб, инчунин вафот аз ҷумлаи ҳолатҳои мебошанд, ки вазъи ҳуқуқиву граҷдани шаҳрвандонро муқаррар менамоянд. Бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ аз тарафи шўъбаҳои САҲШ-и шаҳру ноҳияҳо ва ҷамоатҳои шаҳраку деҳот сурат мегирад. Мақомоти САҲШ-и шаҳру ноҳияҳо таваллуд, вафот, ақди никоҳ, бекор намудани ақди никоҳ, фарзандхонӣ, муқаррар кардани падарӣ ва иваз намудани ному насабро ба қайди давлатӣ гирифта, асноди ҳолати шаҳрвандиро тағйир медиҳанд, пурра, ислоҳ ва бекор мекунанд, сабтҳои гумшударо барқарор мекунанд, инчунин китобҳои аснодро нигоҳ медоранд, шаходатномаҳои тақрорӣ ва маълумотномаҳои дахлдор медиҳанд. Ҷамоатҳои шаҳраку деҳот бошанд, танҳо таваллуд, вафот, ақди никоҳ ва муқаррар намудани падариро ба қайди давлатӣ мегиранд. Ҳамаи ин амалҳои мақомоти САҲШ тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ» (аз 29 апрели соли 2006) анҷом медиҳанд. Раёсати сабти асноди ҳолати шаҳрвандии Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми назоратӣ ва ҳамоҳангсозандаи фаъолияти мақомоти САҲШ дар кишвар мебошад.

2.2. Вазифа ва ваколатҳои идораҳои нотариалӣ

Вазифаи асосии нотариати давлатӣ ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахсони воқеӣ, ҳуқуқӣ ва давлат бо роҳи аз номи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷо овардани амалиёти нотариалии пешбиниамудаи қонунгузорӣ аст. Ин ва дигар ва-

зифаҳои нотариат дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нотариати давлатӣ» муқаррар шудаанд. Доираи ваколатҳои идораҳои нотариалӣ оид ба пешбурди амалиёти нотариалӣ хеле васеъ аст: тасдиқ намудани аҳдҳо, шартномаҳо, васиятномаҳо, ваколатномаҳо; додани шаҳодатномаҳо оид ба ҳуқуқ ба мерос; тасдиқ намудани ҳаққонияти нусхаи ҳуччатҳо; тасдиқ намудани дурустии тарҷумаи ҳуччатҳо аз як забон ба забони дигар; навишта додани номаҳои иҷроия; додани шаҳодатномаҳо оид ба ҳуқуқи моликият ва ғайра.

Фаъолияти идораҳои нотариати давлатӣ таҳти назорати давлат қарор дорад. Қонуни зикршуда назоратро аз болои фаъолияти идораҳои нотариалии давлатӣ ба зиммаи Вазорати адлия, раёсатҳои адлияи ВМКБ, вилоятҳои Сугд ва Хатлон вогузор намудааст.

§ 3. Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон

3.1. Вазифа ва самтҳои асосии фаъолияти прокуратура

Мақомоти прокуратура дар таъмини волоияти қонун, тартиботи ҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқу озодӣ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон саҳми асосӣ доранд. Ҳамин аст, ки дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақомоти прокуратура боби алоҳида (боби 9) бахшида шудааст. Дар моддаи 93 Конститутсия зикр шудааст, ки дар қаламрави Тоҷикистон назорати риояи дақиқ ва иҷрои якхелаи қонунҳоро Прокурори генералӣ ва прокурорҳои тобеи он дар доираи ваколати худ татбиқ менамоянд. Инчунин дар моддаи минбаъда, яъне 94 омадааст, ки низомии ягонаи марказонидашудаи прокуратураи Тоҷикистонро Прокурори генералӣ роҳбарӣ мекунад ва ӯ дар назди Маҷлиси миллий ва Президент масъул аст.

Фаъолияти мақомоти прокуратураро санади меъёрии ҳуқуқии махсус – Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 25 июли соли 2005) ба танзим медарорад. Тибқи моддаи 1-уми ҳамин қонун вазифаҳои мақомоти прокуратура бо мақсади ҳифзи мустақилият ва соҳибхитиёрии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуқуқу озо-

диҳои инсон ва шаҳр-ванд, асосҳои сохтори демократии ҳокимияти давлатӣ, вазъи ҳуқуқии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва дигар сохторҳои ғайридавлатӣ амалӣ карда мешаванд.

Самтҳои асосии фаъолияти прокуратура дар моддаи 5 қонуни номбаршуда инъикос ёфтаанд. Яке аз самтҳои асосии фаъолияти прокуратура назорати прокурорӣ мебошад. Назорати прокурорӣ чунин маъно дорад, ки қормандони мақомоти прокуратура дар доираи ваколатҳои худ ҳуқуқдоранд, ки иҷро гардидани қонунҳоро аз ҷониби вазоратҳо ва идораҳои давлатии Тоҷикистон, мақомоти намояндагӣ ва иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо, мақомоти идораи ҳарбӣ, мақомоти назорат, бонкҳо, корхонаҳо, муассисаҳо, созмонҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, сарфи назар аз тобеият, мансубият ва шакли моликияташон назорат кунанд; қонунӣ будани қарорҳои қабулкардаи мақомотро, ки ба баррасӣ намулдани парвандаҳо оид ба ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, оид ба бахшҳои хоҷагӣ дар судҳои иқтисодӣ ваколатдоранд, санҷанд; иҷро гардидани қонунҳоро аз тарафи мақомоте, ки фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва таҳқиқи пешакиро ба амал мебароранд, инчунин иҷрои қонунҳоро дар ҷойҳои ҳабси пешакӣ назорат намоянд. Ғайр аз ин, прокурор ҳақ дорад, ки ҳангоми аз тарафи судҳо баррасӣ шудани парвандаҳо, яъне дар мувофиқи судӣ иштирок кунад ва нисбат ба ҳалнома, ҳукм, таъинот ва қарори суд эътироз пешниҳод намояд. Прокурорҳо ҳангоми гузаронидани санҷишҳо ва таҳлили маводи умумии назорати прокурорӣ дар доираи салоҳияти худ ҷор навъи санади прокурорӣ қабул мекунанд: **эътироз, пешниҳод, қарор ва амр.**

Эътирози прокурор нисбат ба санад, супориш ва дигар ҳуҷжатҳои аз тарафи мақомот ва шахсони мансабдор қабулшуда, ки хилофи қонун мебошанд, бароварда мешавад. Ҳуқуқи пешниҳоди эътироз танҳо ба прокурор ва муовини ӯ дода шудааст. Мӯҳлати баррасии эътирози прокурор 10 рӯз аст. Агар дар ин мӯҳлат ба прокурор ҷавоби хаттӣ дода на-

Иштироки прокурор дар мурофиаи судӣ

шавад ва ё эътирози прокурор бесабаб рад карда шавад, он гоҳ ӯ метавонад барои ғайриқонунӣ донистани санад бо аризаи даъвогӣ ба суд муроҷиат кунад.

Пешниҳоди прокурор дар хусуси бартараф намудани қонунвайронкуниҳо, сабабу омилҳои ба онҳо мусоидаткарда ба муассисаву ташкилот ва шахси мансабдоре фиристода мешавад, ки ба бартараф намудани қонунвайронкунӣ ваколат дорад. Ин муассисаву ташкилот ва ё шахси мансабдор бояд дар муддати на дертар аз як моҳ доир ба пешниҳоди прокурор тадбирҳои дахлдор андешида, аз натиҷаи он ба таври хаттӣ ба прокурор хабар диҳад.

Қарори прокурор ва ё муовини ӯ ҳангоми ошкор намудани қонунвайронкунӣ дар рафтори шахси мансабдор ё шаҳрванд бо дарназардошти муқаррароти қонун оид ба оғоз намудани истехсолот дар бораи ба ҷавобгариҳои интизомӣ, моддӣ ва маъмурӣ кашидан ё дар бораи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ бароварда мешавад. Ин санади прокурор низ бояд дар муддати 10 рӯз, ба истиснои қарор оид ба оғоз на-

мудани парвандаи ҷиноятӣ, аз ҷониби шахси мансабдор ва ё дигар мақоми босалоҳият баррасӣ карда шавад.

Амри прокурор дар мавридҳое пешниҳод карда мешавад, ки қонунвайронкунӣ ошкор шудааст ва дар ҳолати ғавраи бартараф карда нашудан метавонад ба манфиати давлат, корхонаву муассиса ва ё шахрвандон зарари ҷиддӣ расонад. Амри прокурор бояд бетаъхир иҷро гардида, дар ин бора ба ӯ маълумот дода шавад. Қонун ғайр аз прокурор, инчунин ба муовини ӯ ва шахси ваколатдорнамудаи онҳо (масалан, ёрдамчиёни калони прокурор, прокурори шӯъба ва монанди онҳо) ҳуқуқи баровардани амро додааст.

3.2. Низом ва сохтори мақомоти прокуратура

Мувофиқи моддаи 13 Қонуни конституционӣ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» Прокуратураи генералӣ, Сарпрокуратураи ҳарбӣ, прокуратураи ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, прокуратураи нақлиёт, прокуратураи шаҳру ноҳияҳо ва дигар прокуратураҳои ба онҳо баробаркардашуда, прокуратураи ҳарбии гарнизонҳо ва прокуратураи назорат аз болои иҷроӣ қонунҳо дар муассисаҳои иҷтимоӣ низомии мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд. Дар сохтори прокуратураи ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, прокуратураи нақлиёти Тоҷикистон ғайр аз роҳбарият, инчунин раёсатҳо, шӯъбаҳои дахлдор ва шӯъбаи тафтишот мавҷуданд, вале дар прокуратураи шаҳру ноҳияҳо, ҷунин шӯъбаҳо вуҷуд надоранд. Дар онҳо ёрдамчиёни, ёрдамчиёни калони прокурор ва муфаттишон фаъолият мекунанд. Ба низомии марказонидашудаи прокуратура Прокурори генералӣ роҳбарӣ мекунад. Фаъолияти прокуратура танҳо ба Конституция ва қонунҳои конституционӣ, қонунҳо ва санадҳои байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, асос меёбад. Иҷроӣ санадҳои меърии Прокурори генералӣ аз ҷониби тамоми мақомоти прокуратура ҳатмист.

Чунон ки болотар зикр шуд, Прокурори генералӣ ба Президент ва Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоботдиҳанда аст. Ёро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикис-

тон бо ризоияти Маҷлиси миллии Маҷлиси Олӣ ба вазифа таъин ва аз вазифа озод мекунад. Мӯҳлати ваколати Прокурори генералӣ ва дигар прокурорҳо 5 сол аст. Ба мақомоти прокуратура шаҳрвандоне ба қор қабул карда мешаванд, ки синнашон то 35-сола буда, таҳсилоти олии ҳуқуқшиносӣ ва сифатҳои лозимаи ахлоқиву қорӣ доранд, инчунин вазъи саломатиашон ба иҷрои вазифаҳои прокуратура мутобиқат мекунад. Шахсони бешаҳрванд, шаҳрвандони хориҷӣ, шахсоне, ки аз рӯи ҳулосаи тиббӣ имконияти иҷрои вазифаро надоранд, таҳсилоти олии ҳуқуқшиносӣ надоранд, доғи судӣ доранд, бо ҳукми суд аз ҳуқуқи ишғол кардани вазифаҳои муайяни давлатӣ маҳрум шудаанд, бо қарори суд ғайри қобили амал эътироф шудаанд ва монанди инҳо ба мақомоти прокуратура ба қор қабул карда намешаванд.

§ 4. Мақомоти таҳқиқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Тибқи қонунгузории мавҷуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сохторҳои дахлдори милитсия, қумондонҳои қисмҳои ҳарбӣ, сардорони муассисаҳои ҳарбӣ, мақомоти амнияти миллий, сардорони муассисаҳои қорҳои ислоҳӣ, мақомоти ҳифзи сарҳад, мақомоти назорати давлатии зидди сӯхтор, хадамоти гумрук, Агентии назорати маводи нашъадори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия ба мақомоти таҳқиқ дохил мешаванд.

Мувофиқи ин номгӯй мақомоти қорҳои дохилӣ, яъне милитсия дар мамлакат мақоми асосии таҳқиқ ба шумор меравад. Қормандони масъули милитсия аз рӯи парвандаҳои ҷиноятӣ, ки тафтишоти пешақиро талаб мекунанд, таҳқиқ бурда, сипас онҳоро ба мақомоти тафтишотӣ месупоранд. Мувофиқи Кодекси мувофиавии ҷиноятӣ (моддаҳои 121-122) парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои одамқушӣ, қоратқарӣ, қорзанӣ, тақовуз ба номус ва монанди инҳо тафтишоти пешақиро талаб мекунанд. Ғайр аз милитсия, мувофиқи Қонун «Дар бораи сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 1 августи соли 1997) қўшунҳои сарҳадӣ низ ҳуқуқи қордани таҳқиқро дар ҳудуди қаламрави сарҳадӣ доранд. Ба онҳо ҳуқуқ дода шудааст, ки дар минтақаи сарҳад молҳо, қорҳо ва дигар во-

ситаҳои нақлиёти ғайриқонуӣ интиқолшавандаро мусо-
дира карда, ба ҳадамоти гумрук ва маводи нашъадорро ба
чӯзӯю томҳои Агентии назорати маводи нашъадори назди
Президент супоранд.

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи воси-
таҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо» (аз
10 декабри соли 1999) Агентии маводи нашъадори назди
Президент ҳуқуқ дорад, ки дар минтақаҳои сарҳадӣ ва гум-
рукӣ таҳқиқ барад.

Кумитаи давлатии амнияти милли низ дар ҳайати раёсату
шӯъбаҳои он дар ВМКБ, вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо,
шӯъбаҳои он дар Қувваҳои Мусаллаҳ, дигар кӯшунҳо ва во-
ҳидҳои ҳарбӣ тибқи қонунгузории мавҷуда (Кодекси муҳофи-
авии ҷиноятӣ ва Қонун «Дар бораи мақомоти амнияти дав-
латӣ») мақоми таҳқиқ ба шумор рафта, ҷиноятҳои дар мод-
даҳои 305 (ҳиёнат ба давлат), 308 (ҷосусӣ), 311 (ифшои сирри
давлатӣ) ва дигар моддаҳои дахлдори Кодекси ҷиноятӣ зикр-
гардида ба тобеияти тафтишотии ин мақомот дахл доранд.

Тибқи қонун ҳадамоти гумрук низ мақоми давлатии
ҳифзи ҳуқуқ эътироф шуда, кормандони масъули он аз рӯи
парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои вобаста ба қочоқ ва саркашӣ
кардан аз пардохтҳои гумрукӣ (моддаҳои 289, 291 Кодекси
ҷиноятӣ) ҳуқуқи гузаронидани амалиёти таҳқиқӣ ва таф-
тишотиро доранд.

§ 5. Самтҳои фаъолият ва салоҳияти милитсия

Милитсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми давлатии
ҳифзи ҳуқуқ ва таҳқиқи тафтишот ба шумор рафта, вазифаи
асосии он ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, тартибо-
ти ҷамъиятӣ, манфиатҳои ҷамъияту давлат аз кирдорҳои ҷино-
яткорона ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳост. Милитсия ба сохто-
ри мақомоти қорҳои дохилӣ шомил буда, ба Вазорати қорҳои
дохилӣ итоат мекунад. Самти асосии фаъолияти милитсия му-
вофиқи моддаи 5 Қонун «Дар бораи милитсия» (аз 17 майи соли
2004) ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, сарфи назар
аз шаҳрвандӣ, ҷои истиқомат, ҷинс, миллат, наҷод, забон, эъти-

коди динӣ, мавқеи сиёсӣ, таҳсил, вазъи иҷтимоӣ ва молумулкӣ мебошад. Самтҳои дигари кори милитсия аз пешгирӣ кардан ва бартараф намудани ҷинояткорӣҳо ва дигар қонунвайронкуниҳо, ҷимояи манфиатҳои ҷамъиятиву давлатӣ, таъмини тартибот ва амнияти ҷамъиятӣ, ошкор намудан ва таҳқиқу тафтиши ҷиноятҳо, ҷустуҷӯи шахсоне, ки ҷиноят содир кардаанд, ҷимояи ҳама гуна шаклҳои моликият аз кирдорҳои гайриқонунӣ, таблиғоти ҳуқуқӣ, таъмини беҳатарии ҳаракат дар роҳ, инчунин татбиқ ва иҷрои ҷазои маъмурӣ иборат аст. Вобаста ба самтҳои фаъолият ба ӯҳдаи милитсия вазифаҳои муайян вогузор шудаанд. Қонуни дар боло номбаршуда 27 номгӯи вазифаҳои милитсияро ба таври мушаххас муқаррар кардааст, ки мутаассифона, дар ин мавзӯ бинобар маҳдуд будани ҳаҷми китоб мо наметавонем ҳар яки онро алоҳида шарҳ диҳем. Ҳонандагони азиз ҳудашон метавонанд қонуни мазкурро дастрас карда, доир ба ҳамаи паҳлӯҳои фаъолияти милитсия маълумот пайдо кунанд.

Муҳимтарин вазифаи милитсия ошкор ва пешгирӣ кардани ҷиноят ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳое мебошад, ки ба ҳаёт, саломатӣ ва ҳуқуқу озодиҳои инсон таҳдид мекунанд. Бо ин мақсад қормандони милитсия амалиёти оперативӣ-ҷустуҷӯи гузаронида, тартиботи қонуниро дар ҷойҳои ҷамъиятӣ таъмин мекунанд. Қабул намудани аризаҳо ва маълумоти дигар дар хусуси ҷиноят ва ҳуқуқвайронкуниҳо аз шахрвандон, ба қайд гирифтани онҳо ва андешидани ҷораҳои зарурӣ доир ба онҳо низ аз ҷумлаи вазифаҳои ҳамаҷуз миқдори милитсия ба шумор меравад. Милитсия вазифадор аст, ки аз рӯзи гирифтани ин гуна маълумот дар муддати 3 шабонарӯз ва дар мавридҳои истисноӣ на зиёдтар аз 10 шабонарӯз қарор қабул кунад. Агар доир ба маълумот асоси кофӣ мавҷуд бошад, пас оид ба оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ қарор қабул карда мешавад ва дар ҳолати баръакс доир ба рад кардани оғози парвандаи ҷиноятӣ қарор қабул мегардад.

Доираи ҳуқуқҳои милитсия оид ба иҷрои вазифаҳои ба зиммаи он гузошташуда хеле васеъ аст. Дар моддаи 11 Қонун «Дар бораи милитсия» 31 номгӯи ҳуқуқҳои милитсия муқаррар шудааст, ки онҳо дар маҷмӯъ мундариҷаи фаъолияти милитсияро ифода мекунанд. Албатта, шарҳу тафсири яқоя-

ки ин ҳуқуқҳо аз доираи имкони мо берун аст, вале дар ин ҷо баъзеи онҳоро аз назар мегузаронем. Милитсия ҳуқуқ дорад, ки аз шахрвандон ва шахсони мансабдор риоя наму-дани тартиботи ҷамъиятӣ, қатъ кардани ҳуқуқвайронкунӣ ва дигар кирдореро, ки ба татбиқи ваколатҳои милитсия монеа мешаванд, талаб намояд ва дар сурати иҷро нагар-дидани ин талабот мувофиқи қонун аз чораҳои маҷбуркунӣ истифода намояд. Кормандони милитсия ҳақ доранд, ки аз шахсони дар содир намудани ҷиноят ва ё дигар ҳуқуқвай-ронкунӣ гумонбаршуда ҳуччат талаб намуда, онҳоро санч-анд, нисбат ба шахсоне, ки ҳуқуқвайронкунии маъмурий со-дир намудаанд, ҳуччатҳои зарурӣ тартиб диҳанд ва муво-фиқи талаботи қонун тадбирҳои лозимаро анҷом диҳанд. Инчунин кормандони милитсия ҳуқуқ доранд, ки бо зару-рати пешгирии бевоситаи ҷиноят, таъқиби шахси гумон-баршуда дар содир намудани ҷиноят ва вазъи ғавқуллодаи ба амнияти ҷамъиятӣ таҳдидкунанда ба хонаҳои истиқо-матӣ, биноҳои корхонаву муассисаҳо ва қитъаҳои замини шахсони алоҳида, ба истиснои намояндагҳои дипломатӣ, консулгарӣҳо ва намояндагии ташкилотҳои байналмилалӣ дохил шаванд ва чораҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ гузаронанд, аммо дар ин ҳолат онҳо вазифадор мешаванд, ки дар муд-дати 24 соат аз ин гуна амалиёт ба прокурор хабар диҳанд. Инчунин аз шахрвандон ва шахсони мансабдор ҳуччатҳои дорои аломатҳои сохтакорӣ, молу мавод ва моддаҳои дар муомилоти шахрвандӣ манъбуда ва моликияти бесоҳибро нигоҳ доранд ва бо тартиби муқаррарнамудаи қонун ман-субияти минбаъдаи онҳоро ҳал намоянд.

Ғайр аз ин, милитсия як қатор амалҳоро иҷро мекунад, ки хусусияти ғайрикриминалӣ доранд: масалан, ба расмият даровардани санадҳо оид ба масъалаҳои шахрвандӣ, иқома-ти муваққатӣ ва доимии шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешахрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Таъкид намудан ло-зим аст, ки ба кормандони милитсия машғул шудан бо ғав-лияти соҳибкорӣ, дар як вақт қор қардан дар дигар қорхона-ву муассиса, ташкил намудани қорпартой ва иштирок наму-дан дар ҷараёни он манъ аст. Дар мақомоти милитсия таш-

кил намудани ҳизбу созмонҳои сиёсӣ низ манъ карда шудааст. Корманди милитсия наметавонад, ки узви ҳизбу иттиҳодияҳои ҷамъиятии характери сиёсӣ дошта бошад ва дар ҷорабиниҳои он иштирок намояд.

Дар ҳаёати Вазорати корҳои дохилӣ инчунин бо мақсади пурзӯр намудани мубориза алайҳи ҷинояткорӣ сохторҳои гуногун, аз қабилӣ бригадаҳои махсус ва қўшунҳои дохилӣ созмон дода шудаанд, ки вазифаҳои хизматӣ-муҳорибавиро адо мекунанд. Дар давраи ҷанг сохторҳои зикршуда захираи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил мекунанд.

Дар назар доштан лозим аст, ки расонидани кӯмаки саривақтӣ ва бегаразона ба кормандони милитсия ҳангоми иҷрои фаъолияти хизматиҳои онҳо қарзи шахрвандии ҳар як сокини кишвар ба шумор меравад. Бо иҷрои ин амал ҳар шахс, сарфи назар аз синну солаш метавонад дар пешгирии ҷинояткорӣ ва пойдории тартиботи ҷамъиятӣ саҳми муносиб гузорад.

§ 6. Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия

Бо дигар шудани шароити иқтисодиву иҷтимоӣ ва рушди давлатдорӣ роҳу усулҳои мубориза бо ҷинояткорӣ низ тағйир меёбанд. Ҳамин тавр, ба мақомоти ҳифзи ҳукуки Тоҷикистон илова шудани сохтори нав – Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия тақозои шароити нави иҷтимоиву иқтисодӣ дар мамлакат мебошад. Аз номи ин муассисаи ҳифзи ҳуқуқ маълум мегардад, ки он аз болои фаъолияти низоми молияи кишвар назорат бурда, аз ҷониби дигар дар мубориза бо падидаи хеле зиёновар ва номатлуб – ришвахӯрӣ саҳмгузор аст. Низомномаи ин сохтор бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 январи соли 2007 тасдиқ шудааст. Ин мақом дар асоси Конститутсия, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати давлатии молиявӣ», «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия», «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ», Кодекси

яроку аслиҳа, моддаҳои тарканда, арзишҳои фарҳангӣ, навъҳои набототу ҳайвоноте, ки ба онҳо хавфи нобудшавӣ таҳдид мекунад, инчунин объектҳои моликияти зеҳнӣ аз сарҳади гумрукӣ гузаронида шаванд. Ғайр аз ин, кормандони гумрук дар мубориза бар зидди терроризми байналмилалӣ ва пешгирӣ кардани даҳолати ғайриқонунӣ ба фаъолияти авиатсияи граждони дар фурудгоҳҳои Тоҷикистон ҳамаҷониба мусоидат меkunанд.

Мақомоти гумрук салоҳият доранд, ки мувофиқи бандҳои 5 ва 6 Кодекси гумрук, инчунин тибқи қонунгузори Тоҷикистон оид ба фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ бо мақсади ошкор намудани ҷиноят ва пешгирии он як қатор амалҳои тафтишотиро анҷом диҳанд. Моддаи 113 Кодекси муҳофизаии ҷиноятӣ кормандони мақомоти гумрукро вазифадор кардааст, ки ҳамчун мақоми таҳқиқ бо мақсади ошкор намудани ҷиноят ва шахси ҷиноят содирнамуда ҷораҳои дахлдор андешанд, яъне шахси гумонбарро дастгир намуда, ӯ, шахси ҷабрдида ва шохидонро бозпурсӣ кунанд, ҳуҷҷатҳои лозимаро гирд оваранд, хулоса, амалҳоеро анҷом диҳанд, ки қонунгузори муҳофизаии ҷиноятӣ пешбинӣ намудааст.

§ 8. Мақомоти тафтишоти пешакӣ ва салоҳияту вазифаҳои онҳо

Пеш аз он, ки дар бораи мақомоти тафтишоти пешакӣ суҳан ронем, бояд мазмуни ҳуди мафҳуми тафтишоти пешакиро донем. Дар илми ҳуқуқ ду ҳолате ҳаст, ки ҳамчун асос барои бурдани тафтишоти пешакӣ таъкид мешавад. Аввалан, тафтишоти пешакӣ асоси гузаронидани муҳофизаи судӣ буда, барои моҳиятан омода сохтани қарори суд маводи заруриро тайёр мекунад. Баъдан, хулосаи тафтишоти пешакӣ дар мавриди гунаҳкор будани шахси ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидашуда пешакӣ буда, қатъӣ шумурда намешавад. Зеро дар содир намудани ҷиноят гунаҳкор будан ё набудани шахсро танҳо суд муқаррар мекунад ва қарори суд қатъӣ мебошад. Ин яке аз нишонаҳои асосии ҳуқуқбунёд будани давлати мост.

Ҳоло дар Тоҷикистон мувофиқи қонунгузории муурофиавии ҷиноятӣ (моддаи 122 Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ) муфаттишони мақомоти зерин ҳуқуқи анҷом додани тафтишоти пешакиро доранд: 1) муфаттишони мақомоти прокуратура; 2) муфаттишони мақомоти амнияти миллӣ; 3) муфаттишони Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бар зидди коррупсия; 4) муфаттишони мақомоти қорҳои дохилӣ; 5) муфаттишони Агентии назорати маводи нашъадори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Муҳимтарин вазифаи мақомоти тафтишотӣ саривақт ва пурра ошкор намудани ҷиноят ва шахси ҷиноят содирнамуда мебошад. Вазифаи дигар – ба айбдоршаванда фароҳам овардани ҷунин шароитест, ки ӯ бо роҳи усулҳои муқаррарнамудаи қонун ҳудро аз айбдорӣ ба вай эълонгардида ғимоя карда тавонад.

Вазифаи муҳими дигар аз он иборат аст, ки бояд сабабу омилҳо ва шароити сар задани ҷиноят аз ҷониби мақомоти тафтишоти пешакӣ пурра ошкор гардида, таъсири онҳо бар тараф карда шавад. Дар ин маврид бисёр муҳим аст, ки қормандони мақомоти тафтишоти пешакӣ набояд нисбат ба айбдоршаванда ё гумонбар таҳдиду зӯроварӣ ва дигар воситаҳои ғайриқонунӣ бозқурсиро истифода намоянд, зеро дар ҷандин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст (масалан, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои граждани ва сиёсӣ, Эълонии зидди шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиқунандаи шаъну шараф ва ғайра), истифодаи шиканча аз ҷониби мақомоти тафтишоти пешакӣ манъ карда шудааст.

Бояд гуфт, ки ҳар яке аз мақомоти тафтиши пешакӣ дар доираи салоҳияти худ ҳамон гурӯҳи парвандаҳои ҷиноятиеро баррасӣ мекунад, ки қонун махсус барои онҳо муқаррар кардааст. Масалан, ба тобеияти мақомоти прокуратура тафтиши пешакии парвандаҳое дода шудааст, ки дар асоси ҷиноятҳои дар як қатор моддаҳои Кодекси ҷиноятӣ зикршуда оғоз карда шудаанд (масалан, моддаҳои 104-109, 121, 122, 123, 124, 127-131, 133, 138, 141, 142-164, 168-170, 172-178, 183, 186-188 ва ғайра).

Парвандаҳои ҷиноятӣ, ки ба мақомоти прокуратура тобеияти тафтишотӣ доранд, аз ҷониби дигар мақомоти тафтишотӣ

баррасӣ карда намешаванд, аммо прокурор ҳақ дорад, ки бо мақсади пешбурди пурра ва ҳамаҷаҳафаи тафтишот ҳар гуна парвандаро, сарфи назар аз тобеияти тафтишотӣ таҳти санҷиши мақомоти прокуратура қарор диҳад. Инчунин прокурор ҳақ дорад, ки ҳар як парвандаи ҷиноятиро, гайр аз парвандаҳои хусусияти коррупсионидошта, аз як мақоми тафтишотӣ ба дигараш диҳад.

Фаромӯш набояд кард, ки дар сохтори мақомоти прокуратураи Тоҷикистон прокуратураи ҳарбӣ низ амал мекунад. Тафтиши парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои, ки аз ҷониби хизматчиёни ҳарбӣ, шахсони ӯҳдадори ҳарбӣ ва ба ҷамъомадҳои ҳарбӣ даъватшуда ё худ аз ҷониби ҳаёти гайриҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳи Тоҷикистон вобаста ба адои вазифаи хизматӣ ё дар қисми ҳарбӣ содир карда шудаанд, ба ӯҳдаи муфаттишони прокуратураи ҳарбӣ воғузор шудааст.

§ 9. Адвокатура ва тарзу усулҳои фаъолияти он

Дар ду моддаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаҳои 19 ва 92) оид ба расонидани ёрии ҳуқуқӣ ба шаҳрвандон сухан меравад. Онҳоеро, ки ба расонидани ёрии ҳуқуқӣ машғуланд, адвокат ва ҷунин нави фаъолиятро фаъолияти адвокатӣ меноманд. Асосҳои ҳуқуқии ташкил ва фаъолияти адвокатура баъди Конститутсия дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи адвокатура» (аз 4 ноябри соли 1995), инчунин Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ муқаррар карда шудаанд. Адвокатҳо бевосита дар мурофиаҳои судӣ иштирок мекунанд, онҳо аз вақти барои иштирок дар парванда роҳ дода шуданашон ҳуқуқ доранд, ки ҳангоми эълон қардани гуноҳ ҳозир бошанд, ҳангоми бозпурсии гумонбаршуда иштирок кунанд, дар ошкор намудани ҳолатҳои, ки гумонбаршуда ё айбдоршавандаро сафед мекунанд, аз тамоми усулу воситаҳои қонунӣ истифода бурда, ба онҳо ёрии ҳуқуқӣ расонанд. Бояд зикр кард, ки ёрии ҳуқуқӣ ба воситаи додани маслиҳату тавзеҳот, маслиҳати шифоҳӣ ва хаттӣ оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ, тартиб додани аризаи даъвогӣ, шикоятҳои апеллятсионӣ ва кассатсионӣ, аризаҳои назоратӣ ба судҳо ба амал бароварда мешавад.

Тибқи муқаррароти Қонун «Дар бораи адвокатура» ҳангоми расонидани ёрии ҳуқуқӣ адвокат ҳақ дорад, ки ҳуқуку манфиатҳои қонунии муштарио дар ҳамаи ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ, ки ба ҳалли масъалаҳои моликияти ӯ дахлдоранд, ифода кунад; барои расонидани ёрии ҳуқуқӣ аз ҳамаи ташкилотҳои дахлдор маълумоти заруриро ҷамъ оварад; барои шарҳу тафсири масъалаҳое, ки ба ёрии ҳуқуқӣ вобастаанд, дар асоси шартнома ҳулосаи мутахассисонро дархост намояд; бо муштарии худ, инчунин бо муштарии дар маҳбасбудааш як ба як, ба таври махфӣ ва бе маҳдудияти вақт сӯҳбат кунад ва ғайра.

Дар навбати худ адвокатҳо тибқи қонунгузори мавҷуда як қатор ўҳдадориҳо қабул мекунанд, ки ба ғаъолияти онҳо ҳангоми расонидани ёрии ҳуқуқӣ дахл дорад. Яке аз ўҳдадориҳо аз он иборат аст, ки ҳуди адвокат бояд қонунҳои ҷориро айнан риоя намуда, аз тамоми усулу воситаҳои қонунии барои ҳимояи ҳуқуқи муштарӣ пешниҳодшуда истифода барад. Дигар ин, ки обрӯю эътибори касбии худро ҳамчун иштирокчи татбиқи адолати судӣ нигоҳ дорад.

Бисёр масъалаҳои ғаъолияти адвокатиро Оинномаи коллегияи адвокатҳо ба танзим медиҳад. Тибқи Қонун «Дар бораи адвокатура» коллегияи адвокатҳо ташкил кардан мумкин аст ва барои таъсиси он гирифтани иҷозати махсус лозим нест. Коллегияи адвокатҳо бо ташаббуси на кам аз 40 адвокат, ки ҳуқуқшиносҳои касбӣ мебошанд, таъсис дода мешавад.

Муассисони коллегияи адвокатҳо маҷлиси умумӣ медиҳад намуда, дар он маҷлис оиннома қабул мекунанд. Дар оиннома масъалаҳои ҳуқуқӣ ва ташкилӣ, аз ҷумла мақсад ва вазифаҳои ташкилот, сохтори он, ҳуқуку вазифаҳои аъзои коллегия, тартиби ҳал намудани муҳолифати дохилӣ, сарчашмаи пайдоиши маблағҳо, моликияти коллегия ва дигар масъалаҳои рӯзмарра инъикос карда мешаванд.

Маҷлиси умумии коллегияи адвокатҳо аъзои раёсат, раиси коллегияи адвокатҳо, комиссияи тафтишотӣ ва тахассусии коллегияи адвокатҳо интихоб мекунанд. Мувофиқи талаботи қонуни номбаршуда ба узвияти коллегияи адвокатҳо ҳамон шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда мешаванд, ки таҳсилоти олии ҳуқуқӣ ва на камтар аз ду сол собиқаи кории ҳуқуқӣ доранд,

агар ин гуна собиқаи корӣ надошта бошанд, пас бояд ҳадди ақал аз 6 моҳ то 1 сол ба ҳайси адвокат қоромӯзӣ карда бошанд.

Масъалаи қабул ба узвияти коллегияи адвокатҳо ба ӯҳдаи раёсати коллегия воғузур шудааст. Раёсат дар навбати худ ин масъаларо аз рӯи ҳулосаи комиссияи таҳассусии коллегияи адвокатҳо бо дарназардошти сифатҳои касбӣ ва ахлоқии шахси аризадода ҳал менамояд.

САВОЛҲО:

1. Мафҳуми низоми судиро шарҳ диҳед. 2. Адолати судӣ чист ва роҳҳои ба амал баровардани онро номбар кунед. 3. Тартиби мурофияи судиро кадом санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба танзим мебаранд? 4. Якчанд принципҳои адолати судиро мувофиқи ҷаҳонбиниятон тафсир кунед. 5. Судҳои шахр ва ноҳия дар низоми судии мамлакат чӣ гуна мавқеъ доранд? 6. Ба низоми судҳои ҳарбӣ кадом судҳо дохил мешаванд? 7. Салоҳияти Суди конституциониро шарҳ диҳед. 8. Доираи субъектҳои ба судҳои иқтисодӣ муроҷиаткунандаро номбар намоед. 9. Самтҳои фаъолияти Вазорати адлияро ном баред ва бигӯед, ки он дар ҳаёати Ҳукумати Тоҷикистон ба чӣ қорҳо масъул аст? 10. Зарурати саботи асноди ҳолати шахрвандӣ дар чӣ зоҳир мешавад? 11. Қаро фаъолияти идораҳои нотариати давлатӣ таҳти назорати давлат қарор дорад? 12. Назорати прокурорӣ чӣ маъно дорад ва санадҳои прокурорӣ кадоманд? 13. Самтҳои фаъолият ва салоҳияти милитсияро номбар кунед. 14. Қормандони Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия кадом санадҳои меъёрии ҳуқуқиро ба роҳбарӣ мебаранд? 15. Мундариҷаи мафҳуми тафтишоти пешақиро шарҳ диҳед. 16. Фаъолияти адвокатура чӣ тарз ба роҳ монда мешавад?

М У Н Д А Р И Ч А

МУКАДДИМА	3
БОБИ I. ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ	5
§ 1. Мафҳуми ҳуқуқи граждани, сарчашмаҳо ва принципҳои он	5
§ 2. Субъектҳои ҳуқуқи граждани	7
§ 3. Мафҳум, аломат ва намудҳои шахси ҳуқуқӣ	10
§ 4. Ҳуқуқи моликият	12
§ 5. Мафҳум ва шакли аҳдҳо	15
§ 6. Шартнома ва намудҳои он	16
§ 7. Ҳуқуқи ӯҳдадорӣҳо	19
БОБИ II. ҲУҚУҚИ МАӢМУРӢ	24
§ 1. Вазифаҳо ва предмети ҳуқуқи маӢмурӣ. Сарчашмаҳои ҳуқуқи маӢмурӣ	24
§ 2. Субъектҳои (иштирокчиёни) ҳуқуқи маӢмурӣ	28
§ 3. Шахсони воқеӣ ҳамчун субъектҳои ҳуқуқи маӢмурӣ	32
§ 4. Мақомоти ҳокимияти иҷроия ҳамчун субъекти ҳуқуқи маӢмурӣ	36
§ 5. Мақомоти ҳудидоракунии шаҳрак ва деҳот (ҷамоат) ҳамчун субъекти ҳуқуқи маӢмурӣ	40
§ 6. Хизматчиӣ давлатӣ – субъекти ҳуқуқи маӢмурӣ	42
§ 7. Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқи маӢмурӣ	45
§ 8. Ҳуқуқвайронкунии маӢмурӣ ва ҷазои маӢмурӣ	47
БОБИ III. ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ	56
§ 1. Ҳуқуқи оилавӣ ва вазифаҳои он	56
§ 2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи давлатии оила	59
§ 3. Ҳуқуқ ба ҳимояи модарӣ ва кӯдакӣ дар муносибатҳои оилавӣ	64

§ 4. Принципҳои ҳукуки оилавӣ	68
§ 5. Никох: шартҳо ва тартиби бастанӣ он. Монеаҳои акди никоҳ	71
§ 6. Безътибории никоҳ ва қатъ гардидани никоҳ	74
§ 7. Ҳуқуқ ва ӯҳдадорӣҳои шахсии ҳамсарон	77
§ 8. Ҳуқуқҳои молумулкии зану шавҳар	79
§ 9. Муносибатҳои ҳуқуқии шахсӣ ва молумулкии волидон ва фарзандон	83
§ 10. Муносибатҳои ҳуқуқии молумулкии волидону фарзандон ва аъзои дигари оила	86
§ 11. Фарзандхонӣ	89

БОБИ IV. ҲУҚУҚИ ЧИНОЯТӢ

§ 1. Мафҳум, вазифаҳо ва принципҳои ҳуқуки чиноятӣ	93
§ 2. Тавсифи конунгузории чиноятӣ	96
§ 3. Мафҳум ва нишонаҳои чиноят	97
§ 4. Ҷавобгарӣ барои шарикӣ дар чиноят	102
§ 5. Ҳолатҳои, ки чиноят будани кирдорро истисно мекунад ...	105
§ 6. Ҷазо: мақсад ва намудҳои он	107
§ 7. Ҷавобгариҳои чиноятҳои ноҷӯгон	109
§ 8. Баъзе намудҳои чиноятҳо ва ҷавобгарӣ барои онҳо	111
§ 9. Иҷрои ҷазо (ҳукм)	118

БОБИ V. ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ

§ 1. Мафҳум, сарчашмаҳо ва принципҳои ҳуқуки соҳибкорӣ ..	121
§ 2. Субъектҳои ҳуқуки соҳибкорӣ	129
§ 3. Мафҳум ва намудҳои биржа	134
§ 4. Танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ	136
§ 5. Қатъи фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ	141
§ 6. Ҳифзи ҳуқуки соҳибкорон	143

БОБИ VI. ҲУҚУҚИ МЕҲНАТӢ

§ 1. Мафҳум, принципҳо ва сарчашмаҳои ҳуқуки меҳнатӣ	149
§ 2. Мафҳум ва намудҳои шартномаи меҳнатӣ	152
§ 3. Тартиби бастан ва шаклҳои шартномаи меҳнатӣ	154
§ 4. Ба қари дигар гузаронидан ва намудҳои он	156
§ 5. Асосҳои қатъ гардидани шартнома (қарордод)-и меҳнатӣ.	157
§ 6. Вақти қарӣ ва намудҳои он	161

§ 7. Вақти дамгирӣ ва намудҳои он.....	163
§ 8. Имтиёзҳо барои ноболигон ва шахсоне, ки дар баробари кор таҳсил мекунанд	167
§ 9. Интизоми меҳнат	169
§ 10. Муҳофизати меҳнат, муҳофизати меҳнати занон вачавонон	171
§ 11. Музди кор	172
БОБИ VII. ҲУҚУҚИ МОЛИЯВӢ	174
§ 1. Предмет, метод, принципҳо ва сарчашмаҳои ҳуқуқи молиявӣ	174
§ 2. Ҳуқуқи бучетӣ	179
БОБИ VIII. ҲУҚУҚИ АНДОЗ	185
§ 1. Мафҳум, принцип ва сарчашмаҳои ҳуқуқи андоз	185
§ 2. Муносибатҳои ҳуқуқи андоз	188
§ 3. Ҷавобгариҳои андозсупорандагон барои вайрон кардани қонунгузориҳои андоз ва ҳифзи ҳуқуқҳои онҳо	191
БОБИ IX. ҲУҚУҚИ КИШОВАРЗӢ	192
§ 1. Ҳуқуқи кишоварзӣ, предмет, метод, принципҳо ва сарчашмаҳои батанзимдарории он	195
§ 2. Танзими ҳуқуқи муносибатҳои иҷоравӣ	197
§ 3. Ҳоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)	199
§ 4. Ҳоҷагии ёрирасони шахсӣ	202
БОБИ X. ҲУҚУҚИ ГУМРУКӢ	207
§ 1. Предмет ва сарчашмаҳои ҳуқуқи гумрукӣ	207
§ 2. Вазифа, салоҳият ва ҷавобгариҳои гумрукӣ	211
БОБИ XI. ТАЪМИНИ ҚОНУНИЯТ ВА ТАРТИБ- БОТИ ҲУҚУҚӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	215
§ 1. Мафҳуми қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ	215
§ 2. Вазифаи мақомоти намояндагӣ ва иҷроия дар таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ	220

§ 3. Иштироки аҳли ҷомеа дар таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ	223
--	-----

БОБИ XII. МАҚОМОТИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	228
§ 1. Низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон	228
§ 2. Вазифаҳо ва сохтори Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон	235
§ 3. Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон	237
§ 4. Мақомоти таҳқиқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	241
§ 5. Самтҳои фаъолият ва салоҳияти милитсия	242
§ 6. Агентии назорати молиявӣ ва мубориза бо коррупсия	245
§ 7. Хадамоти гумрук: вазифа ва салоҳияти онҳо	246
§ 8. Мақомоти тафтишоти пешакӣ ва салоҳияту вазифаҳои онҳо	247
§ 9. Адвокатура ва тарзу усулҳои фаъолияти он	249

Нашри таълимӣ

Маҳмудов Маҳкам Аъзамович
Раҳимов Маҳмад Забирович

АСОСҲОИ ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 9-уми
мактабҳои таҳсилоти умумӣ

Муҳаррир: А. Асадов
Ороиши компютерӣ: Л. Юнусова

Ба чоп 06.08.09 имзо шуд.
Коғази офсет. Чопи офсет. Андозаи 60х90 1/16.
Ҷузъи чопӣ 16. Супориши № 35. Адади нашр 130 000.

Чамъияти дорони масъулияташ маҳдуди "ОФСЕТ"
ш. Душанбе, к. Аҳмади Дониш 32